

PACSA TÖRTÉNETE

PACSA TÖRTÉNETE

Írta:

**Mészáros Ferenc
Horváth László András
Kvassay Judit**

Lektor:

**Horváth László András
Vándor László**

Zalaegerszeg 1998.

ZALAI KISMONOGRÁFIÁK 4.

**A Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága
sorozata**

Szerkesztő:
Vándor László

Technikai szerkesztő:
Frankovics Tibor

Nyomdai előkészítés:
Vucskó János

Kiadja a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága

Felelős kiadó:
Vándor László

ISSN 1219 6169
ISBN 963 7205 13 6

Készült Pacsa Nagyközség Önkormányzata anyagi támogatásával

TARTALOMJEGYZÉK:

NAGY KÁLMÁN:

Előszó.....	5
-------------	---

HORVÁTH LÁSZLÓ ANDRÁS:

Pacsa története a kezdetektől a római hódításig	7
Ős- és középső kőkor (A kezdetektől kb. i.e. 6000-ig)	8
Újkőkör – (neolitikum) (kb. i.e. 6000-től 3500-ig).....	9
Rézkor (kb. i.e. 3500–2500-ig).....	10
Bronzkor (i.e. 2500—9–8. sz).....	13
Vaskor (i.e. 9–8. sz. – időszámításunk kezdetéig)	15

KVASSAY JUDIT:

Pacsa története a római kortól a középkor végéig a régészeti leletek tükrében	21
Római kor (1–5. század)	21
Népvándorlás kor (5–9. század)	23
Honfoglalás kor (10–11. század)	24
Középkor (11–17. század).....	25

MÉSZÁROS FERENC:

A község neve	31
Pacsa és környéke története a középkorban	33
Pacsa község története a középkorban	33
Pacsa és környéke vizei a középkorban	37
A bortermelés kezdetei a környéken.....	38
Személynevek alakulása a középkorban	39
A környező települések a középkorban.....	42
A török idők	47
Gazdasági és társadalmi változások a 18. században	53
Jobbágyok, urak, terhek	53
Az úrbérrendezés.....	59
Polgári és boszorkányperek.....	65
Határviták	67

Fordulópontok a 19. században	73
Új század, régi és új gondok.....	73
Az átlagpolgár vagyoni helyzetének alakulása.....	78
Kereskedelem és vendéglátás a 19. században.....	82
Közigazgatás az 1850-es évektől.....	87
A fejlődés felgyorsulása a századfordulón.....	95
Az első világháborútól a gazdasági válságig (1914–1929)	109
Az első világháború hatása a község életére.....	109
A Tanácsköztársaság és a visszarendeződés évei (1919–1920)....	122
A szociális helyzet 1921-ben.....	130
A gazdasági és politikai helyzet megszilárdulásának időszaka (1923–1929).....	133
A Levente Egyesület megalakulás és működés a 20-as évektől ...	143
A község közigazgatásának szervezete és működése a 20. század első felében.....	147
Válság és felemelkedés (1929–1939)	151
Nehéz idők (1929–1933).....	151
A gazdasági fellendülés és a békeévek ellentmondásai (1933–1939).....	167
A második világháború kitörésétől a pacsai járás megszűnéséig (1939–1950)	185
A második világháború évei (1939–1945).....	185
A község története 1945. április 1-jétől 1950. május 30-ig.....	208
Pacsatüttös története az egyesülésig	219
A pacsai plébánia története	225
Az iskola története	237
A kezdet.....	237
Javulás a 19. század első felében.....	239
A kiegyezés után.....	244
Az iskola megépítése.....	247
Az iskola szervezeti formájának és működtetésének alakulása	250
Az államosítás.....	260
Landi Ferenc (1882–1965) életének legfontosabb állomásai	261
Utószó	263
Irodalom	265
Mellékletek	269

Előszó

Ez a könyv, amit a Tisztelt Olvasó a kezében tart, Pacsa történetét foglalja össze a felkutatható első emlékektől az 1950-es évekig.

Sokan közülünk Pacsán születtek, így a szülőföldünk ez a település. Van, aki nem itt született de itt lakik, benne él a község hétköznapijaiban és ünnepeiben. Mások csak látogatóban járnak Pacsán és bizonyára sokan akadnak olyanok akik csak hírből ismerik. Az itt lakó, vagy elszármazott polgártársainkban mindig erős érdeklődés élt közvetlen környezetünk múltja és hagyományai iránt.

A szerző – aki maga is pacsai születésű és itt élő történelem tanár – sokévi kutatómunka után vállalkozott arra, hogy tudományos, történeti hűséggel feldolgozza községünk múltját, következetesen ragaszkodva a források megjelöléséhez.

Érdeme elsősorban az, hogy olvasmányos formában korszerű helytörténeti ismereteket nyújt, felkelti a pacsai emberekben a régi történetek megismerésének igényét. Munkája kitűnően felhasználható az iskolai oktatásban és alapot ad a további kutatásokhoz.

Csak azt szerethetjük igazán, amit jól ismerünk. Ismerjük meg községünk múltját, hogy jobban alakíthassuk a jövőjét.

Jó szívvel ajánlom ezt a kötetet minden pacsai és elszármazott polgártársunknak, minden érdeklődőnek.

Pacsa, 1998. augusztus 10.

Nagy Kálmán
polgármester

Pacsa története a kezdetektől a római hódításig

A Balatontól nyugatra eső vidék észak-déli irányú dombokkal tagolt felszínén Pacsa két rendkívül fontos főút, a Balatont a Mura völgyével összekötő keszthely-rédicsi és a Principális-csatorna partját természetes útvonalként használó nagykanizsa-pókaszepetki út kereszteződésében fekszik a csatorna keleti magaspartján. Területe nem különösen gazdag vízfolyásokban, az említetten kívül – néhány kisebb erecskével együtt – a Kalanca-patak biztosított az évezredek során ivóvizével jó letelepedési feltételt az ide érkezőknek. A magasan a csatorna fölé emelkedő lapos dombhátak, a patakok keskeny völgyei további kedvező települési feltételeket teremtettek az itt élők számára. Pacsa vidéke ma nem tartozik az erdőben különösen gazdag területek közé, de ez nem volt mindig így az évezredek folyamán. A régészeti kutatások természettudományos eredményei alapján, – a növények pollenei, egykor élt csigák vagy kisemlősök maradványai segítségével – ma már jól megrajzolható az egyes korszakok éghajlattörténete, amely sokat elárul a táj állat- és növényvilágáról, ami mindig is függvénye volt a táj klímájának. E kutatások segítségével sokkal többet tudhatunk meg az egykor itt élt emberekről, azok gondolkodásáról, gondjairól, munkájáról is.

Az elmúlt évszázadok történései többé-kevésbé követhetők az időközben felgyűlt írásos emlékek – oklevelek, adólajstromok, levelezések, történeti munkák stb. – alapján, bár a kor embereinek keze munkáját viselő tárgyak ismerete még ebben az esetben sem hagyható figyelmen kívül. Az írott források megjelenése előtti kor kutatása ezzel szemben már csak a régészet által feltárt település(részlet)ek, temetők és a felszínre hozott eszközök, fegyverek és ékszerek tanúságára támaszkodhat. Az írott források előtti népek nevét nem ismerjük, ezért ebből az időszakból még kultúrákról (művelődésekről) és csoportokról beszélünk. Az ősi korok kutatója is történész tehát, csak forrásai különböznek a későbbi korok kutatóitól. A nagyobb ásatásokat megelőző leggyakoribb módszer a terület felszínének rendszeres átvizsgálása. A bolygatott föld sokhelyütt veti ki a múlt korok emlékeit – edények darabkáit, kőeszközök töredékeit, állatok csontjait. Ezek begyűjtése és vizsgálata az első lépés egy adott korszak településtörténetének megismerésében. Térképre vetített adataink árulkodnak aztán az egyes területek lakottságának sűrűségéről, vagy éppen felhívják figyelmünket a települési hiátusokra.

A község más szempontból kedvező fekvése, ti., hogy körülbelül egy-

forma távolságra fekszik Keszthelytől, Nagykanizsától és Zalaegerszegtől is, kevésbé bizonyult szerencsésnek a régészeti kutatás szempontjából. Szinte alig hihető, de néhány évvel ezelőttig egyetlen régészeti lelőhely sem volt ismert erről az egykori járásszékhelyről. Nem csoda hát, hogy az 1960-as állapotokat tükröző és az egész akkori Zala megyét vizsgáló első régészeti szempontú összefoglalásban nem szerepelt a község neve (KOREK 1960). Hasonlóképpen nem őriz a Magyar Nemzeti Múzeum rendkívüli gazdagságú gyűjteménye sem innen származó leleteket. Pacsa múltjának kutatásában azonban feltétlenül említést érdemel két helybeli lakos, Leposa Tibor, valamint a nemrég elhunyt Szálinger Imre, akik évtizedek óta gyűjtötték a község területén előkerülő régiségeket. Gyűjteményeikben számos régészeti lelet is található, amelyek nyomán új lelőhelyeket sikerült feltérképeznünk.

A Göcseji Múzeum számára az első leleteket az 1980-as évek végén meginduló rendszeres régészeti terepbejárások hozták meg, melyeknek első eredményei hamarosan nyomtatott formában is napvilágot is láttak (SIMON 1990). Sajnálatos módon régészeti ásatás a mai napig nem történt Pacsa területén, így a pacsai táj őstörténetének vázlatát csak terepbejárásokra építhetjük.

Ős- és középső kőkor (A kezdetektől kb. i.e. 6000-ig)

Az emberiség történetének ez a leghosszabb, de csupán vázlatosan ismert szakasza, (őskőkor = paleolitikum) nemcsak Pacsa környékén, de majdnem az egész megye területén ismeretlen. Az egyetlen kivételt a zalaegerszegi téglagyárban az 1950-es évek elején, Vértés László által feltárt néhány négyzetméternyi őskőkori településrész jelent, melyből a korabeli állatok csontjai mellett egy pattintott kőeszköz és egy tűzhely maradványai kerültek elő (VÉRTES 1954). Mindez természetesen nem lehet elegendő a korszak kimerítő ismertetéséhez. A leletek hiányára nem nyújt elegendő magyarázatot a barlangok nemléte megyénk területén, hiszen ma már számos ún. nyíltszíni települést is ismerünk ebből a korszakból és valószínű, hogy ez a településtípus volt többségben az emberiség történetének ebben a nagyon korai szakaszában. A több millió éves fejlődés legvégén, mely már a középső kőkor (mezolitikum) végét jelenti, döntő változások kezdődtek az emberi történelemben. A gyűjtögetésből származó növények és a vadászott állatok mellett azok szelídített illetve háziasított válfajai is megjelentek a települések leletei között. Hosszú, évezredekig tartó folyamat vette ezzel kezdetét, mely végül is a gazdálkodás teljes átalakulásához vezetett. Ezzel az emberiség saját kezébe vette sorsának irányítását, ettől kezdve az élelem megszerzése az addigi zsákmányolás helyett termelés útján történt, ami alapvetően változtatta meg

az emberi csoportok létfeltételeit. Joggal nevezi a szaknyelv ezt a folyamatot neolitikus forradalomnak.

Újkőkor – (neolitikum) (kb. i.e. 6000-től 3500-ig)

Fontos azonban megjegyeznünk, hogy ezek a nagy változások nem egy időben zajlottak a világ minden térségében. A Közel-Keleten, főként a mai Irak, Irán, Szíria területén és Törökország keleti felében már az i.e. 10–9. évezredben megkezdődött ez, míg Közép-Európa felé haladva egyre később következett be. Ma úgy tudjuk, mert erre utalnak régészeti adataink, hogy tágabb környezetünkbe, a Kárpát-medencébe kívülről, délkeletről érkezett népcsoportok hozták magukkal ezeket a már másutt megszerzett ismereteket és ők terjesztették el az itt élő és még zsákmányoló életmódot folytató elődeik körében. A legkorábbi neolitikum (újkőkor) telepeseinek nyomai nem ismeretek Pacsa területéről, de még annak tágabb környékéről sem. Pedig az ún. Starčevo-kultúra elterjedésének északi határa ma már lényegesen északabbra húzódik, mint Pacsa környéke (KALICZ 1993, Fig. 15; KALICZ 1995, Abb. 1; SIMON 1996, Abb. 15).

Nem tudjuk mi volt az oka, hogy ezt a későbbiekben olyan sűrűn betelepült vidéket az újkőkor középső szakaszában is elkerülték az emberek. Tény azonban, hogy az évekig tartó, szisztematikus terepbejárásokkal is csak egyetlen lelőhelyét sikerült ennek a szaknyelven dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrának nevezett régészeti művelődésnek felfedeznünk. A Zalaapáti határához közeli Alsó-erdő nevű határrészben az Esztergályi-patak magaspartján egy kb. 300 méter hosszúságú település nyomait rajzolják ki a szántásból előkerülő edénycserepek és apró kőeszközök. Az itt élt népesség falujáról a felszíni nyomok ennél többet nem árulnak el, de a helyszínen talált leletekből világossá válik, hogy ugyanezt a helyet a késői neolitikumban is településként használták. Hasonló korú, de méretében lényegesen kisebb települések nyomai kerültek elő a szomszédos Szentpéterúron a Facsar-kútidűlőben és a Halastó-dűlőtől keletre fekvő szőlőhegy északi végében. E két lelőhely azonban nagy területen kivételnek számít. A legközelebbi hasonló korú ismert település nyugati irányban már a Göcsejben fekszik (Gellénháza-Városrét) (HORVÁTH L – SIMON 1998, Karte 2).

A Közép- és Nyugat-Európában végzett ásatások alapján tudjuk, hogy ez a népesség olykor tekintélyes méretű, cölöpvázaz házakban lakott, melyet sátozottóval fedtek be (Siedlungen 1982). Vallásuk a természeti jelenségek és fogalmak megszemélyesítésének határán álló hit volt, mely alapjául szolgált a következő évezredek kultuszéletének is.

Nagy változások álltak be az ezt követő korszakban, amikor is hirtelen

erősen megnőtt a környék betelepültsége. Csak Pacsa mai területén tíz települését ismerjük a Kárpát-medence nyugati és északkeleti felétől Dél-Bajorországig, ill. Dél-Lengyelországig nyúló ún. lengyeli kultúrának.¹ Ez a művelődés, mely fejlett déli, a Balkánról származó kulturális elemeket is magába foglalt kialakulásának folyamatában, különösen gazdagon képviselt ezen a tájon Pacsán kívül is. A Principális- és Szévíz csatornák mellett a Válicka völgyét is sűrűn betelepítették (HORVÁTH L – SIMON 1998, Kárte 3), de nyomaik a megye más területein sem ismeretlenek (Évezredek 2. térkép; SZÓKE 1995, pl. 3). Különösen sok nyomát találtuk a kultúrának a Principális-csatorna partján, amelyek közül kiemelkedik a Baranya-dűlői lelőhely. Hasonló méretű települést ismerünk Cseke-házán a Csónakázó-tótól délre, a vízmű közelében is. A neolitikumnak erre a fejlett szakaszára a közösségi temetők kialakulásának szokása jellemző. Sajnálatos tény, hogy a Dunántúl nyugati-délnyugati feléből még egyetlen egy ilyen temetkezés sem került elő. Van olyan vélemény, mely szerint ez nem csak a véletlen műve, hanem kulturális előzményekből eredő okai vannak. A földművelés mellett továbbra is nagy szerepet játszott az állattenyésztés. A mindkét mezőgazdasági ággal szoros kapcsolatban álló termékenységekultusz részei lehettek a kultúra korai szakaszaiból ismert női alakot formázó agyagszobrocskák.

A lengyeli kultúra különleges helyzetben van a magyarországi újkőkor művelődései között, mert az egyetlen, melynek késői (III.) szakasza már egy másik nagy korszakba, a rézkorba tartozik.

Rézkor (kb. i.e. 3500–2500-ig)

A rézkor elnevezés, melyet a magyar kutatás már több mint egy évszázada használ, eredetileg az első jelentős méretű fémeszközök feltűnésének és használatának korára utal. A valóságban kisebb réztárgyak – árák, gyűrűk és gyöngyök – már a neolitikumban is használatban voltak, az igazi vízválasztó tehát inkább a fémöntés technikájának ismerete lehetne. A rézkor azonban sokkal több ennél, gazdaságában, társadalmi fejlettségében és tegyük hozzá: klímájában sem hasonlítható az azt megelőző periódushoz. A késő neolitikumhoz képest a Dunántúl rézkorának csak a kerámiaművességében lehet csekély változásokat megfigyelni, sokszor olyan kicsinyeket, melyek csak a szakember számára jelentenek valódi különbséget. Így pl. megjelenik néhány új edényforma és -díszítés, eltűnik, vagy minimálissá válik az azokon alkalmazott festés. Jelentős eltérés ezzel szemben, hogy a telepek száma valamelyest csökken, ugyanakkor méretük megnő a korábbi korszakéhoz képest. A sokszor új helyen felépített falvak magas dombok tetején találhatók, jól védhető, stratégiaiilag is fontos helyeken. A természet nyújtotta védelmet sokszor

erős földsáncokkal is erősítették, ami a korszak nyugtalan voltára utal. Közel sem ismerjük olyan jól Közép-Európa történetét ebben az időszakban, hogy megmondhatnánk, vajon az említett erősített településeket, ezeket a legkorábbi földvárakat északról vagy éppen dél felől érkező támadások ellen építették. Ma valószínűbbnek látszik a dél elleni védekezés. Ekkor a Fekete-tenger vidékéről jelentős méretű népmozgások indultak ugyanis nyugati irányba, melyek a későbbiekben alapvetően átalakították Közép- és Délkelet-Európa korabeli „politikai” térképét.

Nehéz lenne megmondani, vajon hány település sorolható a Pacsán felsoroltak közül ehhez az időszakhoz. Az igazsághoz tartozik, hogy a község területének földrajzi adottságai nemigen kedveztek a magaslati telepek kialakításának, így legfeljebb a korszak síksági telepeivel számolhatunk. A Dunántúl területéről ma már számos helyről ismerünk olyan, nagy méretű réztárgyakat, főként baltákat, amelyek névadói az említett történelmi korszaknak. Ezek, sajnos, mind véletlenül felszínre került, ún. szórvány leletek és így információértékük csekély. Jelenlétük azonban biztossá teszi, hogy ilyeneket nemcsak az Alföld, hanem a Dunától nyugatra eső vidékeken is használtak.

Még vita tárgyát képezi a tudományos kutatásban, hogy milyen módon alakult ki a következő kultúra, melyet első lelőhelyeinek elterjedése alapján Balaton-Lasinja-kultúrának nevezünk. Az egyik elképzelés szerint ez a megelőző lengyeli kultúrából jött volna létre (BÁNFFY 1995), a másik szerint délről érkező népcsoport(ok) hozták volna magukkal az addigitól gyökeresen eltérő új ismereteket (KALICZ 1969-70; KALICZ 1987-88). Nagyméretű ásatások hiányában nehéz összehasonlítani érdemben a két korszakot. A településtörténeti tanulságokból azonban néhány következtetés így is levonható. A Balaton-Lasinja-kultúra népe hasonlóan sűrűn lakta Zala megye területét, mint a lengyelié. Itt is igaz azonban, hogy a ma regisztrálható telepek nem mind voltak egy időben lakottak, de ez az említett településsűrűség nem sokat változtat. Kétségtelen tény, hogy gyakran ugyanazt a földrajzi helyet választotta mindkét kultúra településterületül, de ez önmagában, más ide vonatkozó adatok ismerete nélkül még nem bizonyítéka folyamatos továbbélésnek. Az egyes falvak mérete erősen különböző, de még belső szerkezetük sem tekinthető egyformának. Ezt a felszíni leletek alapján is nagy biztonsággal eldönthetjük. Ebben a korszakban is ismerünk magas dombtetőkön épített falvakat, de hogy ezeket mesterségesen erősítették is volna, arról nincsenek adataink. Pacsa környékén a Balaton-Lasinja-kultúra tizenhét eddig megismert településével a lengyeliénél is magasabb lelőhelykoncentrációt mutat. Hasonlóan van ez a község nagy környékén, a Szévíz és a Principális medencéjének déli felében.² A temetkezések gyakorlatilag teljes hiánya jelentősen nehezíti a kultúra képének teljességre törekvő összeállítását. A más területe-

ken feltárt néhány sírból annyi azonban kiderül, hogy a hagyományos csontvázas temetkezés mellett nem volt ismeretlen a halottak elhamvasztásának szokása sem. Használati tárgyaik közül az agyaghoz kevert grafitból csillogóan fekete edényeik, ékszereik közül a korong alakú, kis domborításokkal díszített aranycsüngők emelkednek ki. Feltétlenül megjegyzendő, hogy a Dunántúlon ezek a tárgyak voltak az elsők, melyeket aranyból készítettek és ilyent már a társadalom nem mindegyik tagja viselhetett. Európai hírű lelet a Zalaszentgrót melletti Csáfordon szőlőforgatáskor előkerült korongpár (KOREK 1960), mely egyik névadója is lett ennek az ékszertípusnak (Stollhof-Csáford-típus). A kultúra házairól a kis-balatonai ásatásokon felszínre került falalapozás-nyomokból rendelkezünk ismeretekkel. A Zalavár-Basaszigeten M. Virág Zsuzsa által végzett kutatások során trapéz és deltoid alakú kiscsaládi házak nyomaira sikerült bukkanni. Az épületek szabálytalan távolságra feküdtek egymástól, látszólagos rendezetlenség benyomását keltve, ámde irányításuk azonos volt. Rövidebb faluk keleti illetve nyugati irányba nézett (VIRÁG 1990; 71–75; Abb. 1–3; VIRÁG 1996, 22. és Abb. 3).

Amikor nálunk a Balaton-Lásinja-kultúra élt, akkor a Kárpát-medencétől északra és északnyugatra már egy másik kultúra fejlődött és erősödött, hogy a korszak végén terjeszkedni, vagy inkább vándorolni kezdjen. Ennek során az egész Dunántúlt elfoglalták az ismét Közép-Európa felől érkezők. Rövid életű telepeik, sajnos, csak nagyon kevés nyomot hagytak maguk után, temetkezésük is csak itt-ott bukkan fel. Jellegzetes díszű edényművességükről tűzdelt barázdás kerámia kultúrájának nevezi őket a kutatás, mivel hogy a népek nyelvét és nevét még mindig nem ismerjük (KALICZ 1991, 362–375). Rendkívül ritka településrendszerüknek eddig egyetlen egy elemét sem ismerjük, sem Pacsa területéről, sem a Principális-csatorna völgyéből. Legközelebbi előfordulásai Söjtörön, ill. Bakon vannak (HORVÁTH – SIMON 1998, Karte 6). Ez utóbbi lelőhelyen hat éven keresztül folytattunk kutatásokat, melyek során ennek a kultúrának számos objektumát, köztük egy kultuszgödört sikerült feltárnunk. Ez a benne talált leletek – összetört edények, feldarabolt állatok csontjai, kisebb eszközök – és a gödör formája alapján a termékenységgritus szolgálatában állt (HORVÁTH 1990). Hogy mennyire volt békés ez a korszak, arra valamelyest fényt vet az a tény, hogy míg az előző időszakból nagyméretű és komoly súlyú, tehát fegyverként is használható rézcsákányok, ill. rézbalták ismertek, a középső rézkor második feléből néhány apró réz ékszeren és fém öntésére alkalmas agyag öntőtálakon kívül semmit sem tudunk a fémművességükről. A kerámiaformák tanúsága alapján ez a kultúra békés folyamatosságban fejlődött át a következő nagy korszakba (késői rézkor), amit a Kárpát-medencében bolerázi illetve badeni kultúrának nevezünk. Fontos újdonsága ennek a periódusnak, hogy az őskor során elő-

ször tűnik el a kulturális különbség a Dunától keletre ill. nyugatra eső területek között, sőt a Kárpát-medencén kívüli vidékeken is feltűnnek a nyomai ennek a hatalmas kultúrkörnek. A zalaegerszegi múzeum gyűjtőterületén eddig kizárólag településeket ismerünk ebből a korból, ezek általában nem nagy – egy hektár alatti – kiterjedésűek, de a Kis-Balaton környékén már néhány sír is előkerült (BONDÁR 1987). Ezekben a halottakat az őskor szokásának megfelelően oldalt fektetve, enyhén felhúzott lábakkal és karokkal helyezték a sírgödörbe, melléjük különféle használati tárgyakat és élelemmel teli edényeket raktak. Különösen nagy fémgazdagság ezt az időszakot sem jellemzi, csupán kisebb rézészereket ismerünk belőle. A kultúra létrejötté összetett folyamatok végeredménye volt. Más volt az alap a Kárpát-medence keleti és más a nyugati felében, a végeredmény azonban meglepően egyforma lett. A bolerázinak nevezett korai korszakban készült tárgyakon, főként edényeken csak a leggyakorlottabb szem tudja megkülönböztetni, melyik tájon készültek. A Pacsához legközelebb eső lelőhely Rádón található, ahol a Rom-hátiföldek-dűlőből más őskori kultúrák mellett a badeni kultúra klasszikus fázisának leletei is előkerültek a terepbejárások során.

Bronzkor (i.e. 2500—9-8. sz.)

Kevés olyan fehér foltja van őskorkutatásunknak, mint a rézkor és az azt követő bronzkor átmenetének folyamata. Adataink közül semmi sem utal a badeni kultúra végére, azt sem tudjuk békésen, vagy erőszakos úton szűnt-e meg. Arról sem rendelkezünk adatokkal, hogy a Balatontól nyugatra eső vidéken megtelepedett-e a legkorábbi bronzkor lakossága. Több, mint tíz éven át folytatott terepbejárásaink során feltűnően kevés alkalommal találkoztunk a korai és középső bronzkor leletanyagával. A korszak névadója megint csak az új fém, a vörösréz-ből és 10% ónból (antimónból) vagy cinkből ötvözött bronz. A rézhez hasonlóan használatának kezdetén még csak minimális mennyiségben alkalmazták, nagytömegű, ma már úgy mondanánk: ipari méretű gyártására csak a korszak második felében került majd sor.

A legkorábbi bronzkort ezen a vidéken az ún. Somogyvár-Vinkovci-kultúra képviseli. Ez a korábbi feltételezésekkel ellentétben egy önálló kulturális egység, melynek lelőhelyeit sokáig a Dél-Dunántúlon (Tolna, Baranya és Somogy megyéből) ismerjük. Az utóbbi időben Zala megyéből is egyre több lelőhelyen bukkanunk rá. Bondár Mária Zalaszentbalázs határában néhány évvel ezelőtt e kor egyik településének nyomait tárta fel. A számos lelet közül kiemelkedett egy korabeli kocsi agyag modelljének töredéke, melynek párhuzamai, részben a Balkán, részben pedig a kelet-európai sztyeppék felé vezetnek (BONDÁR 1990). Bár nem ez a Kárpát-medence legkorábbi kocsi-

ábrázolása, a badeni kultúrából is ismerünk néhányat, előkerülése mégis szenzációt jelentett. A kocsi megjelenése az áruszállítás forradalmasítását eredményezte az addigi málházással szemben. Valószínűleg főleg a kutatás hiányosságaira vezethető vissza, hogy a Zala és a Válicka közötti terület a kora bronzkor ezen szakasza idején ma még fehér foltként jelentkezik (BONDÁR 1995, fig. 19).

Sajnos, még ennyi lelettel sem rendelkezünk a középső bronzkor idejéből. A Dunántúl nagy részét ekkor az ún. dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájának népe lakta, de az ő szállásterületük, eddig nem teljesen tisztázott okok miatt, a Kis-Balaton mocsarainál véget ért (HONTI 1996), annál nyugatabbra a legalaposabb kutatás sem tudta kimutatni jelenlétüket. Feltételezések szerint itt egy hatalmas területet erdőség fedett (BÓNA 1975, Verbreitungskarte II), amely nem volt alkalmas sem a földművelés, sem az állattenyésztés céljaira. Ismerünk ezzel szemben néhány lelőhelyet a középső bronzkor végéről, melyek közül az egyik a Pacsához közeli Esztergályhorváti határában fekszik. Itt Horváth László egy olyan település gazdag leletanyagot szolgáltató objektumait tárta fel, melyek a középső és késő bronzkor fordulójára keltezhetők (HORVÁTH 1994, HORVÁTH 1996a). Ezeket a tárgyakat – apró bütöklábakon álló korsók, árktolt bütökökkel díszített nagy edények, sajátos bronz ékszerek – nagy valószínűséggel egy északi irányból érkező nép készítette és használta. Egy hasonló korú falu hulladékgödrére bukkantunk Gellénháza határában is (HORVÁTH – SIMON szerk. alatt). Ez a Dunaujváros közelében talált kincsleletről koszideri kornak nevezett időszak egy háborúkkal terhes viharos korszaka őstörténetünknek, melynek folyamán új-rarendeződtek a politikai erőviszonyok a Kárpát-medencében. Az addig itt élt népek békés életének egyszerre vége szakadt, a települések lakói elmenekültek, vagy lassan beolvadtak a Közép-Európából érkező új etnikumba, kiket sajátos temetkezéseik alapján halomsíros kultúra népének hív a tudomány.

A késői bronzkor településeinek elszórt leleteit, kizárólag kisebb edénycserepeket, több helyről is ismerünk Pacsa területéről. Ide tartoznak a Sándor- és a Széna-rét-dűlő, hasonlókat találtunk a felsőrajki határon fekvő homokbányától délre eső szántásokban, Papkerten, Cseke-pusztán, a Baranyadűlőben és az Alsó-erdőn is. Az apró darabkákból azonban sajnos ma még nem mindig mondhatjuk meg, hogy azok vajon az előbb említett halomsíros kultúrához, vagy az azt közvetlenül követő és vele rokon urnamezős kultúrához tartoztak-e. Ez utóbbi népesség az i.e. 1100 körül ugyancsak Közép-Európa felől érkezett a Kárpát-medencébe, meghódítva annak nyugati és középső részét (KOVÁCS 1977, 4. ábra). Kultúrájukra a bronztárgyak – fegyverek, használati eszközök és ékszerek – nagy tömegben való előállítására és a hamvasztásos temetkezési mód általánossá válása jellemző. Ehhez a kultúrá-

hoz tartozik az ún. kurdi kincshorizont, melynek egyik kiemelkedő kincslelete Pölösken, a Szévíz csatornázása közben került elő még 1886-ban.³ A gazdag leletegyüttes kiemelkedő darabja egy bronz situla (vödör) töredéke, melynek itáliai kapcsolatai vitathatatlanok (KŐSZEGI 1984, 228–229). Az urnamezős kultúra távoli területekre eljutott edényei és fémtárgyai alapján jó párhuzamosítás adódik az akkor még jóval fejlettebb Balkán és Anatólia (ma Nyugat-Törökország) területével. Eszerint ez a népesség a késői műkenéi korban, Trója VII. szintjének népével élt egy időben, vagyis ez nagyjából az egyiptomi Újbírodalom második felének, a Homérosz által megénekelt trójai háború korának és az azt közvetlenül követő mintegy négyszáz esztendőnek felel meg (KŐSZEGI 1984, 121, 186–199; KOVÁCS 1977, időrendi tábla). Még mai szemmel is hatalmasnak mondható politikai-katonai központjaikban, amelyeket jelentős földsáncokkal földvárakká alakítottak, erősen tagolt társadalmuk gazdagjai laktak. Az őket szolgáló szegényebb rétegeknek itt nem jutott hely, ők a dombok lábánál kialakított szegényesebb síksági falvakban laktak (KOVÁCS 1977, 24–25; KŐSZEGI 1988, 129–142). Egy ilyen földvárat ismerünk Zala megyében Zalaszentiván–Kisfaludi hegyen, ahol a használói által kiégetett sáncok nyomai a mai napig látszanak a felszínen (NOVÁKI 1964, 120–131; KŐSZEGI 1988, 137). Ezeket a földvárakat az Odüsszeiában megénekelt királyságok mintájára képzelhetjük el és bár konkrét bizonyítékaink nincsenek erre vonatkozólag, mégsem zárható ki, hogy – akárcsak görög földön – mindegyikük önálló „városállamként” uralta a környező területeket.

További fontos lelőhelyünk ebből a korszakból Zala megye területén a balatonmagyaród–hídvégpusztai település, ahol a falu körül futó széles és mély árkot is sikerült megfigyelni, amelyet kapuk szakítottak meg. A közösség temetőjét egy további árok választotta el a lakóhelytől (HORVÁTH 1996a, 60). Pacsa és környéke a szakemberek által a késő halomsíros–korai urnamezős korszak Csabrendek–Cserszegtomaj-csoportjának területére esik, korábbi terepbejárásokból számos további lelőhelye ismert, többek közt Zalaszentmihályon és Esztergályhorvátiban, hogy itt csak a számunkra legfontosabbakat említsük (KŐSZEGI 1988, 20; PATEK 1968, 66–67).

Vaskor (i.e. 9–8. sz. – időszámításunk kezdetéig)

A késő bronzkor végén, kb. az i.e. 800-as évektől gyökeres változások álltak be a Kárpát-medence történetében. Keleti irányból az Alföld területére egy preszkítának nevezett népcsoport hatolt be és megsemmisítette az ott évszázadok óta békésen élő késő bronzkori kultúrákat (mezőcsáti csoport) (KOVÁCS 1977, 19). Egyes csoportjaik a Dunántúlra is eljutottak, de hogy

itt pontosan milyen szerepet játszottak, az ma még nem teljesen tisztázott. A jelek szerint sem megsemmisíteniük, sem átalakítaniuk nem sikerült teljes mértékben az itteni kultúrát. Az sem kizárt, hogy az urnamezős kultúrával kapcsolatban feltételezett nagy népvándorlások következményeképpen a terület jelentős része már lakatlan is volt. A keleti eredetű hódítók uralma csak rövid ideig tartott (KŐSZEGI 1984, 300–308). Hatalmuknak és egyben a helybeli itteni kultúrák maradványainak az i.e. 8. században egy újabb, Közép-Európa irányából érkező népesség, az ún. hallstatti kultúra népe vetett véget. Ők katonai sikereiket talán az új és félelmetes fémről, a minden eddiginél keményebb vasból készült fegyvereknek köszönhették, amivel kétségtelenül fölényben voltak a bronzkardokkal és -lándzsákkal felszerelt helyiekkel szemben. Uralmuk idején tovább használták a sokhelyütt már a késő bronzkor eleje óta létező várakat, pl. a Zalaszentiván–Kisfaludihegyet is (NOVÁKI 1964, 130–131), másutt újakat létesítettek. Eddig megismert legfontosabb lelőhelyeik a Sopron melletti Burgstall, Nagyberki-Szalacska, illetve, a dél-dunántúli Pécs–Jakabhegy. Előkelőiket továbbra is nagy méretű földhalmok alá temették el. Sírmellékleteik közül a számos fémtárgy mellett a grafitozással díszített festett díszkerámiájuk érdemel említést. Megint csak a leletek összehasonlító elemzése segít annak megállapításában is, hogy a magyarországi kora vaskor népei már az itáliai etruszk fejlődés korai szakaszával éltek egy időben. A Hallstatt C-D korszaknak is nevezett időszak kutatása Zala megyében ásatások hiányában még ugyancsak kezdeti stádiumban van. Keszthely környékéről ismerjük eddigi legtöbb leletét. Itt Zalaszentiván–Tátikán sikerült egyik földvárukat azonosítani, míg a vár alatt kialakított halomsír-temetőből néhány sír is feltárássra került (HORVÁTH 1996b, 71). Ugyanakkor a Hahóti-medence térségében egyetlen lelőhelye sem került elő, amiből a vidék lakatlanságára következtettek a kutatók (SZŐKE 1995, 24). Pacsa környékén sincs eddig nyoma e korszak leleteinek, ami persze nem jelenti azt, hogy valóban lakatlan lett volna e terület. Úgy tűnik, a terepbejárásokból származó apró cserépleletek alapján ez a korszak sem azonosítható, mint ahogy az már több más korszaknál is igazolódott. Zalaegerszeg–Andráshidán is csak az ásatások során kerültek elő ennek a kultúrának a jól datálható leletei és objektumai.⁴

A vaskor második felét és egyben a kárpát-medencei őskor utolsó szakaszát a kelták első foglalása és uralma fémjelzi. Fontos különbség az eddigi korszakokkal szemben, hogy ettől kezdve az írott források segítségével az itt élt népek nevét is ismerjük, történetük megismeréséhez pedig korabeli leírások állnak rendelkezésünkre. Az elnevezések átmeneti jellegét mutatja, hogy a kelták kultúráját egy svájci lelőhelyről LaTène-kultúrának is nevezik. A belső korszakhatárok ebben az időszakban is csak nagyon nehezen húzhatók

meg. Annyi bizonyos, hogy a Hallstatt C-D korszak vége – i.e. 5. század – és a legkorábbi kelta betelepülés – i.e. 4. század eleje (SZABÓ 1976, 10) – között területünkön időbeli hiátus áll fenn. A Rába és a Balaton közötti területet a LaTène B-korban egy olyan kelta törzs szállta, meg melynek nevét eddig nem sikerült azonosítani az írott forrásokban, de hogy lakott volt ez a vidék az őskor végső szakaszában, arról a számos lelőhely tanúskodik. Csak Pacsa mai területén négy helyen sikerült azonosítanunk e nép kulturális hagyatékát és tudvalevő, hogy a terepbejárások során talált településeknél a valóságban mindig több lelőhelye van egy adott korszaknak. Nyomait a Széna-rét-dűlőben, a felsőrajki határon fekvő homokbányától délre eső két lelőhelyen és a Sütőüzem környékén találtuk meg. A szomszédos falvak és a távolabbi vidékek hasonló módon gazdagok a kelta kor leletanyagát illetően. Felsőrajkról egy fiatal lány gazdag ékszermellékletekkel ellátott sírját ismerjük (SZÓKE 1995, 25), a Kis-Balaton térségében pedig több település részletét is sikerült feltárni (HORVÁTH 1996c, 78). Ez a szám még akkor is jelentős, ha figyelembe vesszük, hogy a kelta őslakosság továbbélésével a római korban is számolnunk kell és a két időszak leletanyaga felszínen talált töredékek alapján gyakorlatilag nem választható szét. A kelta települések kutatása sokáig elmaradt volt. Az elmúlt két évtized ásatásainak azonban, éppen főként Zala megyében sikerült jelentősen szaporítaniuk az erre vonatkozó adatok számát. A kelta kor különböző fázisaiból feltárt kisebb településrészletek alapján kisméretű, földbevéjt házakról tudunk, melyeknek tetőszerkezetét egyes esetekben vékony cölöpök tartották (HORVÁTH 1994c, 78–79; HORVÁTH 1987, 65–67). A latinul oppidumnak nevezett magaslati erődített települések csak a római hódítást megelőző szakaszban jelentek meg (SZABÓ 1976, 31). A kelták népe az időszámításunk kezdete előtti évtizedben bekövetkezett római hódítás után nem hogy nem tűnt el eredeti szálláshelyéről, de nagy valószínűséggel az itt lakók többségét kitevő etnikum itt maradt. Továbbélésükről a településeken feltűnő római tárgyakon kívül a sírköveken olvasható kelta családnevek is tanúskodnak. Politikai-katonai hatalmuk elenyészett ugyan, de kultúrájuk szervesen beleolvadt a római katonasággal érkező új népek civilizációjába, jelentős mértékben színezve azt. A római hódítással lezárult a Kárpát-medence történelmének minden bizonnyal leghosszabb fejezete, amit őskor néven tart számon a tudományos kutatás.

Jegyzetek:

- ¹ A kultúra a Tolna megyei Lengyel községről kapta nevét, ahol első és egyik legjelentősebb erődített települését fedezték fel még a 19. század folyamán.
- ² Az említett területek északi részén mutatkozó lelőhelyhiány valószínűleg részben objektív okokra, mint pl. erdős, mocsaras területek, részben a kutatatlanság-

ra vezethető vissza.

³ A leletgyűjtést a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi, ahová Széchenyi B. ajándékként került (MOZSOLICS 1985, 177).

⁴ H. Simon Katalin és Horváth László András ásatása 1995 nyarán. Közöletlen leletek a zalaegerszegi Göcseji Múzeumban.

Irodalom:

BÓNA 1975 = Bóna, I.: Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. Budapest 1975.

BÁNFFY 1995 = Bánffy, E.: South-West Transdanubia as a mediating area. On the cultural history of the Early and Middle Chalcolithic. *Antaeus* 22 (1995) 157–198.

BONDÁR 1987 = Bondár, M.: Újabb adatok a badeni kultúra temetkezéseihez (Neuere Beiträge zu Bestattungen der Badener Kultur). *Zalai Múzeum* 1 (1987) 47–58.

BONDÁR 1990 = Das frühbronzezeitliche Wagenmodell von Börzönce. *CommArchHung* 1990, 77–91.

BONDÁR 1995 = Early Bronze Age settlement patterns in South-West Transdanubia. *Antaeus* 22 (1995) 197–264.

Évezredek 1996 = Évezredek üzenete a láp világából. Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979–1992)

HONTI 1996 = Honti, Sz.: A mészbetétes edények kultúrája. In: *Évezredek* 1996, 46–52.

HORVÁTH 1994 = Adatok Délnyugat-Dunántúl későbronzkorának történetéhez (Angaben zur Geschichte der Spätbronzezeit in SW-Transdanubien). *ZalaiMúzeum* 5 (1994) 219–235.

HORVÁTH 1996a = Horváth, L.: Késő bronzkor. In: *Évezredek* 1996, 57–66.

HORVÁTH 1996b = Horváth, L.: Korai vaskor. In: *Évezredek* 1996, 71.

HORVÁTH 1996c = Horváth, L.: Késő vaskor. In: *Évezredek* 1996, 78–79.

HORVÁTH L 1990 = Horváth, L. A.: Eine kupferzeitliche Kultstätte in der Gemarkung von Bak. *ActaArchHung* 42 (1990) 21–44.

HORVÁTH L – SIMON 1998 = Das Neolithikum und Kupferzeit in Südwesttransdanubien (Siedlungsgeschichte und Forschungsstand). Megjelenés alatt.

HORVÁTH L – SIMON szerk.alatt = Középső bronzkori leletek Gellénháza – Budai szer II. lelőhelyen (Zala megye) (Mittelbronzezeitliche Funde in Gellénháza-Budai szer II. (Komitat Zala). Megjelenés alatt.

- KALICZ 1969–70 = Kalicz, N.: A baaltoni csoport emlékei a Dél-Dunántúlon (Funde der Balaton-Gruppe in Südtransdanubien) JPMÉ 9–10 (1969–70) 75–89.
- KALICZ 1987–88 = Kalicz, N.: Kultúráváltozások a korai és középső rézkorban a Kárpát-medencében (Culture Changes in the Carpathian Basin during the Late Neolithic and Copper Age). ArchÉrt 114–115 (1987–88) 3–15.
- KALICZ 1993 = Kalicz, N.: The early Phases of the Neolithic in Western Hungary (Transdanubia). Poročilo 21 (1993) 85–135.
- KALICZ 1995 = Kalicz, N.: Die älteste Transdanubische (Mitteleuropäische) Linienbandkeramik. Aspekte zu Ursprung, Chronologie und Beziehungen. Acta Archaeologica Hungarica 47 (1995) 23–59.
- KALICZ 1991 = Kalicz, N.: Beiträge zur Kenntnis der Kupferzeit im ungarischen Transdanubien. In: Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.–13.11.1988. Bonn 1991, 347–387.
- KOREK 1960 = Korek, J.: Adatok Zala megye őskorához (Angaben zu der Urzeit des Komitates Zala). A Göcseji Múzeum Jubileumi Emlékkönyve 1950–1960. 67–82.
- KOVÁCS = Kovács, T.: A bronzkor Magyarországon. Budapest. 1977.
- KOVÁCS 1977 = Kovács, T.: A bronzkor Magyarországon. Herditas. Budapest 1977.
- KŐSZEGI 1988 = Kőszegi, Fr.: A Dunántúl története a későbronzkorban (The history of Transdanubia during the Late Bronze Age). BTM Műhely 1. Budapest 1988.
- MOZSOLICS 1985 = Mozsolics, A.: Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely. Budapest 1985.
- NOVÁKI 1964 = Nováki, Gy.: Zur Frage der sogenannten „Brandwälle“ in Ungarn. ActaArchHung 16 (1964) 99–149.
- PATEK 1968 = Patek, E.: Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. ArchHung 44 (1968). Budapest 1968.
- Siedlungen 1982 = Siedlungen der Kultur mit Linearkeramik in Europa. Internationales Kolloquium. Nové Vozokany 17.–20. November 1981. Nitra 1982.
- SIMON 1996 = H. Simon, K.: Ein neuer Fundort der Starčevo-Kultur bei Gellénháza (Kom. Zala, Ungarn) und seine südlichen Beziehungen. In: The Vinča Culture, its Role and cultural Connections. International Symposium on the Vinča Culture its Role and cultural connections. Timișoara, Romania, October

1995. Timișoara 1996.
- SZABÓ 1976 = Szabó, M.: A kelták nyomában Magyarországon. Hereditas. Budapest 1976.
- SZÓKE 1995 = Archaeology and settlement history in the Hahót-Basin, South-West Hungary. From the Neolithic to the roman Age (Ed. Béla Miklós Szóke). Antaeus 22, 1995.
- VIRÁG 1990 = M. Virág, Zs.: Vorbericht über die Ergebnisse der Freilegung der kupferzeitlichen Siedlung von Zalavár-Basasziget (Angaben zur Siedlungsstruktur und Wirtschaft der Balaton-Lasinja(I.)-Kultur). Zalai Múzeum 2 (1990) 71–77.
- VIRÁG 1996 = M. Virág, Zs.: Újkőkor és korai rézkor. In: Évezredek 1996, 20, 28–29.

Pacsa története a római kortól a középkor végéig a régészeti leletek tükrében

Római kor (1–5. század)

A Dunántúl az időszámításunk szerinti 1. század közepére Pannonia néven a római birodalom provinciája (tartománya) lett. A központi területek mintájára itt is megszervezték a határvédelmet, a közigazgatást, városokat alapítottak, a közlekedés és a kereskedelem lebonyolítására utakat építettek. A lakosság élelmiszerral való ellátásáról a kisebb, falusias jellegű települések és a földbirtokokon kialakított villagazdaságok (kőből vagy téglából emelt épületegyüttes, amely egyaránt szolgált a tulajdonos lakhelyéül, valamint a mezőgazdasági termények feldolgozó- és tárlóhelyéül) gondoskodtak, meghonosítva a fejlett római földművelés, valamint szőlő- és kertgazdálkodás eredményeit. A településeken működő műhelyekben (pl. fazekas, téglavető, bronz- és üvegműves) készültek a használati eszközök, de az élénk kereskedelem révén a birodalomban készült luxuscikkek is eljutottak Pannoniába. Egyszóval, a római hódítással kultúrájuk és civilizációjuk minden vívmánya megjelent a tartományban.

A rómaiak megtelepedésének nyomai Zala megye egész területén számos helyen megtalálhatók. A korszak két legjelentősebb települése megyénkben a Zala-folyó mellett jött létre: Salla város (a mai Zalalövő belterületén) és egy erősített telep (a Keszthely határában fekvő Fenékpusztá területén). Salla az ősi kereskedelmi útvonal, az úgynevezett Borostyánút zalai átkelőhelye mellett feküdt. A folyón való átkelést biztosító híd ugyanott állt, ahol a mai. Pannonia tartomány megszállásának idején, Tiberius császár uralkodása alatt (i.sz. 14–37) katonai tábort létesítettek az átkelőhely északi oldalán. A tábor körül mesteremberek, kereskedők telepedtek le, és rövidesen virágzó település alakult ki, amely a katonai tábor megszűnése (1. század vége) után is tovább erősödött olyannyira, hogy i.sz. 124-ben Hadrianus császár városi rangra emelte. A 2. század hetvenes éveiben Pannoniára törő germán törzsek Sallát is elpusztították, több mint száz év múlva, a 4. század elején népesült be újra a város területe. Az akkor emelt jelentős kőépületek, valamint a bazaltkővel burkolt Borostyánút feltárt részletei a Zalalövő központjában kialakított romkertben tekinthetők meg. Az 5. század elején, amikor a

hunok betörései miatt bizonytalanra vált az élet Pannoniában, a várost lakói kiűritették és sorsára hagyták.⁵ Keszthely–Fenekpusztán, a Zala-folyó balaton torkolata közelében, az ottani átkelőhely védelmére épült erődített település korabeli neve feltehetően Valcum volt. A szintén ősi, már a kelták által is használt átkelőhelyen haladt keresztül a Délnyugat-Dunántúl két fontos városát, Savaria-t (Szombathely) és Sopiane-t (Pécs) összekötő útvonal, amelynek környéke az 1. századtól kezdve sűrűn benépesült. Az erőd II. Constantius császár uralkodása alatt, a 4. század közepén készülhetett, amikor a fokozódó barbár betörések miatt jelentős erődítési munkákat végeztek a tartományban. Falai közt a rómaiak után a népvándorlás hullámaival ideérkező népek is menedéket találtak.⁶

A főbb közlekedési útvonalaktól távol, a zalai dombok között a fentiekhez hasonló jelentőségű település nem jött létre. Erre a vidékre az egyszerű, félig földbe mélyített házakból álló falusias telepek és a villagazdaságok a jellemzőek. A települések környékén mindenütt megtalálhatók a lakosság temetkezési helyei is. Pacsa tágabb környékén Magyarszerdahely, Magyarszentmiklós, Újudvar és Hahót területéről ismertek településnyomok,⁷ Alsórajkon egy nagyméretű, gazdag villa került feltárára.⁸ Temetőásatás Magyarszerdahelyen,⁹ Esztergályhorvátiban, Söjtörön és Gelseszigeten volt¹⁰, de a 2–3. századra jellemző, halmokkal jelölt sírok megfigyelhetők Homokkomárom, Újudvar és Pölöske területén is.¹¹ A római korszakból ugyan már gazdag írott forrásanyag áll a történészek rendelkezésére, ezek azonban legfeljebb a jelentős történelmi események, fontos városok, katonai építmények vonatkozásában nyújtanak támpontot a kutatók számára. A tartomány belsejében elhelyezkedő, egyszerű, a mezőgazdasági munkákhoz kötődő települések nyomainak felkutatása ugyanúgy, mint az őskoriaké, csak régészeti eszközökkel (terepbejárás, ásatás) lehetséges.

Pacsa határában – amint azt már az előző fejezetben is említettük – régészeti ásatásokra eddig még nem került sor. Így a római kor emlékeit is csak a terepbejárások felszínén gyűjthető tárgyai jelentik. Ezek szerint az akkori népesség a Principális-csatorna mocsaras ártere, valamint a Cseke-patak fölé emelkedő dombokon telepedett meg: A mai belterület déli és délnyugati széle közelében, a Principálisba folyó kis vízer, illetve a Principális mocsaras árterre mentén létesült kisebb, falusias jellegű települések nyomait a Sándor-, valamint a Széna-rét-dűlőben egyszerű, a mindennapi használatra készült kerámiaedények töredékei jelezik a szántásban. A felsőrajki határnál, a szintén a Principálisba tartó kis vízfolyás feletti dombon az egyszerű házikerámia mellett nagyméretű, bekarcolt vonalakkal díszített tárolóedény darabjait és egy terra sigillata-t utánzó edény¹² töredékét lehetett összegyűjteni. A mai belterülettől északkeletre, a Cseke-patak északi partján, Cseke-pusztán is

házikerámia darabok jelzik a római település nyomát.¹³ A korszak legjelentősebb lelete a „Sörétgyár” alapozási munkái során került napvilágra 1991-ben. Pacsatüttös falurésztől északra, a Cseke-patak és a belefolyó kis ér által közrefogott domb északi végében körülbelül 200 méter átmérőjű területen lehet római kori kerámiatöredékeket találni. Az építkezés földmunkaival több gödört bolygattak meg,¹⁴ amelyek betöltéséből nagy mennyiségű házikerámiatöredék mellett előkerült egy finom anyagú, bekarcolt vonalakkal díszített kis talpas tál, valamint egy dörzstál (belső oldalán kőzúzalékkal borított edény, amelyet főzési alapanyagok aprítására használtak) darabjai.

Népvándorlás kor (5–9. század)

A római birodalom Pannónia tartománya, amelynek természetes határát a Duna alkotta, ék gyanánt állt szemben a folyó túlsó partján lakó, meg nem hódított, így a római kultúra vívmányait nem ismerő, ezért a rómaiak által megvetően barbároknak nevezett népcsoportokkal. Északon germán törzsek, keleten – a Duna-Tisza-közén – az Ázsia felől érkezett lovas nomád (vándorló állattenyésztő) szarmaták éltek. A birodalom fénykorában a megerősített határvédő rendszer (limes), a szövetségi politika és az ajándékok segítségével még féken lehetett tartani a barbárokat. Így is időről-időre rátörtek a gazdag tartományra, rabló-hadjárataikkal komoly pusztítást okozva (például Salla város lerombolása a 2. század hetvenes éveiben; az alsórajki villa felégetése a 3. század közepe táján). A 4. század utolsó harmadában azonban a népvándorlás első hulláma feltartóztathatatlanul végigsöpört Pannonián. A római lakosság elmenekült, átadva a helyet a hunoknak és szövetségeseiknek. A vándorló állattartó életmód számára alkalmatlan erdővel borított zalai dombvidéket sem a hunok, sem az őket követő újabb germán törzsek nem szállták meg, így a 4. század vége és a 6. század vége, az avarok megjelenésének időpontja közötti két évszázadból – a fenékpusztai erődöt és környékét leszámítva – mindössze egyetlen olyan temető ismert Kilimán határából, amelyet a 4–5. század fordulóján használtak.¹⁵

A népvándorlás második nagy hullámával érkező lovas nomád avarok a 6. század végétől a 9. század végéig tartották uralmuk alatt a Kárpát-medencét. A Zala megye területén feltárt temetők és településnyomok tanúsága szerint térségünk keleti és déli részét szállták meg a 7. század elején. Az avar kor korai szakaszából származó emlékek ugyanis a Zala völgyében és Nagykanizsa környékén lelhetők fel első sorban, a dombvidék szívéből csak néhány településnyom (Pacsa tágabb környékéről, például Hahót és Zalaszentbalázs határából¹⁶) ismert. A régészeti leletek arról vallanak (és ezt az írott források adatai is megerősítik), hogy szláv foglyokkal népesítették be

a területet. Ezt bizonyítják azok a temetők, amelyben avar és szláv módra egyaránt temetkeztek. (Az előkelő avarok teljes pompával, a férfiak esetében teljes fegyverzettel helyezték a sírba az elhunytakat és lovaikat is velük temették, míg a szlávok elhamvasztották halottaikat és a hamvakat tették sírgödörbe vagy urnába. Nem számít ritkaságnak az sem, hogy egyazon sírgödörben található csontvázasan és hamvasztva temetett halott.) A 7. század utolsó harmadában átmenetileg ismét elnéptelenedett a vidék, csak a 8–9. század fordulóján települt be újra, de akkor már a frank birodalom fennhatósága alá tartozott. (A germán eredetű frankok állama az 5. század folyamán a bomlófélben lévő római birodalom észak-nyugati területein jött létre. Hatalmukat fokozatosan terjesztették dél és kelet felé. Fénykoruk a 8–9. század fordulójára, Nagy Károly király uralkodásának időszakára esik.) Az életmódban kevés változás történt; továbbra is egyszerű, félig földbe mélyített házakban laktak, halottaikat avar-szláv szokás szerint temették el. Egyedül a frank típusú fegyverek és ékszerek feltűnése jelzi a helyzet megváltozását. A dombvidék ebben az időszakban is ritkán lakott volt, Pacsa körül csak Gelseszigetről¹⁷ ismert településnyom. Söjtörről pedig temető. 840 körül jelentős fordulat állt be a terület történetében, akkor ugyanis a frank király a mai Zalavár határában – korabeli nevén Mosaburg – birtokot adományozott a trónjáról letaszított nyitrai fejedelemnek, Pribinának. A szláv (morva) herceg frank hűbéres lett, új birtokán letelepítette vele menekült kíséretét; várát és templomokat emeltetett. A Nyugat-európai mintára szervezett kis tartomány már keresztény vezető rétege, szemmel láthatóan, békésen megfért az itt talált pogány avar-szláv lakossággal. Szálláshelyeik és temetőik a zalavári központ környékén sűrűsödtek;¹⁸ Pacsához legközelebb Alsórajk határában tártak fel egy, eben a korszakban használt temetőt.¹⁹

A fentiek alapján érthető, hogy a főbb közlekedési útvonalaktól távolabb, a zalai dombok közt fekvő Pacsa határában végzett felszíni gyűjtések során mindössze két esetben lehetett népvándorlás kori településre utaló nyomokat találni: a mai belterület déli széle közelében, a Sándor-dűlőben 7. századi, a felsőrajki határnál pedig 8–9. századi edénytöredékek²⁰ jelzik az avar kor korai, illetve a második esetben késői szakaszában keletkezett szálláshelyet.

Honfoglalás kor (10–11. század)

Honfoglaló őseink a 9. század legvégén vették birtokba a Kárpát-medence keleti felét. Az akkor még frank érdekeltségi területnek számító Dunántúlra 900-ban terjesztették ki fennhatóságukat. Ez békés úton történt, nem üzték el az itt élő avar-szláv lakosságot, amint a Mosaburg (Zalavár) te-

területén és környékén végzett ásatások megfigyelései bizonyítják. A települések akkor néptelenedtek el, amikor a honfoglaló magyarok a 10. század közepe táján ténylegesen megszállták a területet a Zala-folyó völgyéig. Erről a megszállásról tanúskodnak a Zalaszentgróton feltárt sírok, amelyekben a honfoglaló magyar katonai vezető réteg jellegzetes emlékeanyagát (lószerszám, íj- és tegezmaradványok, nyílcsúcsok, fokos, valamint ékszerek) találták meg.²¹ Valószínűleg hasonló korú temetkezéseket bolygattak meg Pakod belterületén is, amelyek leletei, sajnos, elkallódtak.²² A Zalától délre és nyugatra eső, tágas, lakatlan vidék, a gyepű, a nyugati szomszédokkal szemben határvédő sáv szerepét töltötte be.

A helyzet gyökeresen megváltozott 955, az augsburgi csatavesztés után. A honfoglaló magyarok a Kárpát-medencébe való érkezésük óta is folytatták megszokott, nomád életmódjukat, amihez hozzátartozott, hogy bőséges jutalom, vagy gazdag zsákmány fejében könnyűlovas seregük támogatta a hadi segítségért hozzájuk forduló uralkodókat. Csapataik így kalandoztak be Nyugat-Európát, de délkelet felé egészen Bizáncig (ma Isztambul) eljutottak. Az Augsburgnál elszenvedett verség után nyugat felé többé nem indult kalandozó hadjárat. Ezért szokás a 955-ös évet a magyar történelem egyik fordulópontjának tekinteni, amiktől megkezdődött a letelepedés és a nyugati életforma átvétele. Az állandó szálláshelyek mellett kialakultak a több generáción keresztül folyamatosan használt temetők, amelyekben már rendezett sorokban helyezték földbe a halottakat. Elmaradtak mellőlük a katonáskodó honfoglalókra jellemző fegyverek és a lószerszám tartozékai. Jámbor földművesekhez illően egyszerű üveg, bronz, ritkábban ezüst ruhadíszekkel és ékszerekkel helyezték a sírba az elhunytakat. Ezek a 10. század vége és a 11. század vége közt használt temetők Zala megye területén a Válicka-völgyéig találhatók meg. Pacsa környékén Hahót, Pölöske és Zalaszentmihály határában kerültek elő eddig ilyen temetkezések.²³

Középkor (11–17. század)

Megyéinknek a Zala-folyótól nyugatra és délre eső területei a 10–11. század fordulójától kezdtek benépesülni, amikor a magyar állam megerősödésével a határ egyre nyugatabbra tolódott. Ekkor alakult meg a mai megye elődje, Kolon vármegye. A 11–12. század fordulóján a megyeközpont áttelepült Zalavárra, az I. István által alapított benedekrendi kolostor mellé. Az új központ nyomán kapta a közigazgatási egység a Zala megye megjelölést. A 12. századtól kezdve az egykori lakatlan határvidek minden szempontból felzárkózott az ország többi részéhez: falvakkal népesült be a terület, templomok, kolostorok, várak épültek.

Az I. István király által létrehozott közigazgatás alapja a vármegyerendszer volt, amelyben a várkatonák, korabeli nevükön várjobbágyok (jobagiones castri) képviselték a királyi hatalmat az ispán vezetése alatt. Pacsa Árpád-kori lakói is ilyen várjobbágyok voltak, akiknek neve első ízben egy 1251-ben kelt oklevélben szerepel. A falu keletkezési idejének pontos meghatározására nem áll rendelkezésünkre forrás, a fenti adat alapján annyi bizonyos, hogy a 13. század közepén már létezett a település. (A zalavári apátság 1019-re keltezett alapítólevele, amelyben említik a pacsai Szentgyörgy kápolnát, valójában 14. század eleji hamisítvány.²⁴ Ezen tény, valamint Zala megye 10–11. századi történetének ismeretében alaptalan az a feltételezés, hogy már a 11. század elején létezett volna a kápolna, és körülötte a falu.) A terepbejárások alkalmával a felszínen gyűjthető edénytöredékek sem adnak, sajnos, közelebbi támpontot az időrendi kérdés megválaszolásához. Csak annyit lehet róluk megállapítani, hogy az Árpád-korban (11–13. század) készültek, finomabb kormeghatározást nem tesznek lehetővé. Viszont, előkerülésük helye alapján következtetni lehet a középkori falu kiterjedésére és szerkezetére, amint azt az alábbiakban bemutatjuk. Sajnálatos továbbá, hogy a Szentgyörgy kápolna maradványainak felkutatása mindezidáig még nem történt meg, pedig az épület alaprajza, mérete és építészeti részletei a kerámialeleteknél sokkal biztosabb támpontot nyújthatnának a templom és a falu keletkezésére nézve. A régészeti terepbejárások során a mai belterület déli szélén, a Petőfi Sándor utcában, valamint a belterülettől délre és délnyugatra, Principális-csatornába (középkori nevén Kanizsa-folyó) tartó kis ér két partján, a Sándor- és a Széna-rét-dűlőben lehetett középkori edénytöredékeket (köztük az Árpád-kora jellemző formájú és díszítésű fazekak, fedők darabjait, valamint a 14–15., illetve a 16–17. században készített kerámiatárgyak töredégeit) összegyűjteni.²⁵ Hasonló laza faluszerkezet – amikor egy vízfolyás mindkét partján, egymástól 50–100 méteres távolságban helyezkednek el a településrészek – figyelt meg Müller Róbert a Göcsejben végzett terepbejárásain,²⁶ de az ország más részein is fellelhető e jelenség.²⁷ Az oklevelekben feltűnő Kispacsa és Egyházaspacsa nevek szintén ilyen különálló falurészek jelölésére szolgálhattak. A középkor valamennyi szakaszából megtalálható régészeti leletek – az írott forrásokkal összhangban – mutatják, hogy Pacsa folyamatosan lakott település volt az Árpád-kortól kezdve. Az, hogy a falu belterületének központjában, a templom körül csak a középkor későbbi szakaszaiból származó kerámialeletek kerültek elő²⁸ csupán annak a következménye, hogy az évszázadok óta benépesített részen a korai településnyomokat már vastag feltöltés takarja, azok csak földmunkák során bukanhatnak napvilágra.

A 14–17. század eseményeinek felvázolásától itt eltekintünk, mert azok

részletesen megtalálhatók a következő fejezetben. Mindössze egyetlen adalékot kell kiemelni a község határában megfigyelhető további középkori településnyomok ismertetése kapcsán: A középkor folyamán a mainál jóval több volt a falvak száma. Közülük csak a legéletképesebbek maradtak fenn napjainkig. A kisebb, gyengébb települések elpusztultak (ennek mindig gazdasági okai voltak, a törökök dúlása vagy egy-egy járvány csak a „kegyelemdőfést” adta meg az elszegényedett falunak). Lakói a szomszédos, jobb megélhetési lehetőségeket biztosító településre költöztek, az elhagyott terület pedig beleolvadt a szomszédos falvak határába. Szerencsés esetben helyüket nem csak a régészeti leletek alapján lehet felkutatni, hanem valamely földrajzi név is megőrizte emléküket, amint azt az alábbiakban bemutatjuk.

A mára már Pacsa részévé vált **Tüttös** falu első írásos említése a 15. század elejéről származik. Evvel összhangban, a mai belterületen (Fő utca), illetve attól nyugatra, a Péntek-föld-dűlőben 15–17. századi kerámiatöredékek kerültek elő.²⁹

Az oklevelekben a 14. századtól a környéken szereplő **Buberek** falu emlékét Pacsa és Zalaszentmárton határában a Búberek-dűlőnevek őrizték meg. Pacsa határának dél-keleti, Zalaszentmárton felőli részén, az Esztergályi-patak fölötti diombon, az említett dűlőben kis területen lehetett középkori-későközépkori edények darabjait találni.³⁰

Csekeháza esetében a megye középkori településtörténetének tudós kutatója, Holub József sem tudta eldönteni, hogy önálló falu volt-e, vagy inkább Pacsának egyik, a birtokosa után elnevezett része.³¹ Mindenesetre egészen pontosan lehetett tudni, hol helyezkedett el a mára már elpusztult település: Pacsa belterületétől északra, a Cseke-patak jobb partján, az egykori falu nevét őrző Cseke-dűlőben két lelőhelyen is kerültek elő középkori-későközépkori kerámiatöredékek.³²

A szintén Árpád-kori eredetű **Isabor** faluban a török időkben kis erősség állott, amelynek még alaprajzát is ismerjük.³³ Emléke mégis teljesen elenyészett. A régészeti terepbejárások során viszont, a keszthelyi és a dióskáli országutak találkozására környékén – amely tájon az oklevelek is említik a települést – három nagykiterjedésű lelőhelyen lehetett nyomát megtalálni. Ezen a lelőhelyeken zömmel későközépkori edénytöredékek hevertek a szántásban, az egyiken sok téglatöredék jelezte a hajdani erősség helyét.³⁴

A Pacsával a középkor folyamán szomszédos falvak közül **Bőkény** az okleveles adatok szerint Pacsa és (Felső)Rajk közt feküdt. A középkor folyamán elpusztult település nyomát talán az Iván-irtás-dűlőben, a Principálisba tartó kis ér északi partján emelkedő lelőhelyen gyűjtött középkori edénytöredékek jelzik.³⁵ A szintén elpusztult **Dusnok** területén régészeti terepbejárás még nem volt. Az írott források – amelyek szerint kápolnája is volt –, vala-

mint a földrajzi nevek alapján nagy valószínűséggel Dióskál határában, a Pusztaszentgyörgyi horhosban lehetne nyomait keresni. A középkor folyamán úgyszintén elpusztult **Lengyel** falu területe Szentpéterúr határába olvadt bele, ahol egyrészt dűlőnevek (Lengyel, Lengyeli-kút), másrészt a Cseke-patakba tartó kis vízfolyás és vizenyős mellékvölgyeiben gyűjtött középkori (Árpád-kortól a késő középkorig) régészeti leletek jól kirajzolják egykori helyét.³⁶ A középkori **Szentmihály** (ma Zalaszentmihály) a most is álló, középkori eredetű, gótikus templom környékén terült el, amint helyét a templomkertben és az attól északra található lelőhelyen gyűjtött Árpád-kori és késő középkori leletek is mutatják.³⁷ **Rajk** (Felsőrajk) szintén mostani helyen feküdt: A belterület észak-nyugati részén, a Kossuth utcai házaktól délre, a szántásban házhelyeket lehetett megfigyelni és középkori edénytöredékeket gyűjteni.³⁸ **Szentpéterúr** esetében a felszínen található leletek alapján úgy tűnik, hogy a középkori falu a mai helyétől kissé keletebbre helyezkedett el.³⁹ Szentmárton (Zalaszentmárton) és Kál (Dióskál) határában még nem történt meg a régészeti lelőhelyek feltérképezése.

Jegyzetek:

- ¹ Redő 1984.
- ² Müller 1996, 87.
- ³ Horváth 1979, 97–99.
- ⁴ Redő 1995.
- ⁵ Horváth 1979, 67–92.
- ⁶ Horváth 1998, 32–33.
- ⁷ Horváth 1979, 97–99.
- ⁸ A bepecsételt mintákkal vagy domború alakokkal díszített, a porcelánhoz hasonlítható minőségű, narancsvörös, fényes felületű, Itáliában készített agyagedények (korabeli nevükön terra sigillata-k) drága luxuscikkek voltak. Silányabb kivitelű utánzatokat a 2. századtól kezdve itt Pannoniában is készítettek a szegényebb vidéki vásárlók számára.
- ⁹ Horváth L. A. 1988, 39/3–5, 10–11, 18. Lelőhely. Ez úton is szeretnék köszönetet mondani Horváth László Andrásnak és H. Simon Katalinnak, hogy terepbejárásai gyűjtéseik középkori részeit a tanulmányhoz felhasználhattam.
- ¹⁰ Horváth L. A. 1991, 39/22. lelőhely
- ¹¹ Szőke 1995.
- ¹² Szőke 1994, 156.
- ¹³ Szőke 1996, 167–174.
- ¹⁴ Szőke 1994, 168–199.
- ¹⁵ Szőke 1996a.

- ¹⁶ Horváth L. A. 1988, 39/3, 10. lelőhely
- ¹⁷ Dienes 1960.
- ¹⁸ Vándor 1994, 217.
- ¹⁹ Szőke 1996, 179.
- ²⁰ Györffy 1977, 324–325.
- ²¹ Horváth L. A. 1988, 39/3–9. lelőhelyek.
- ²² Müller 1971, 80–84.
- ²³ Laszlovszky 1986, 132–137.
- ²⁴ Horváth L. A. 1988, 39/21. lelőhely
- ²⁵ Horváth L. A. 1988, 39/14. és 23. lelőhely
- ²⁶ Horváth L. A. 1988, 39/12. lelőhely
- ²⁷ Holub 1933, 147.
- ²⁸ Horváth L. A. 1988, 39/19. és 41. lelőhely
- ²⁹ Vándor 1994, 343.
- ³⁰ Horváth L. A. 1988, 39/26, 32, és 37. lelőhely
- ³¹ Horváth L. A. 1988, 39/11. lelőhely.
- ³² Horváth L. A. 1989, 52/4–9, 11–14. lelőhelyek
- ³³ Horváth L. A. 1988, 72/15. és 17. lelőhely
- ³⁴ Horváth L. A. 1987, 8/21. lelőhely
- ³⁵ Horváth L. A. 1989, 52/25. lelőhely

Irodalom:

Dienes 1960	Dienes István: X. századi magyar temető Zalaszentgróton. In: A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve 1950–1960. Zalaegerszeg 1960, 107–126.
Györffy 1977	Györffy György: István király és műve. Bp. 1977.
Holub 1933	Holub József: Zala megye története a középkorban III. A községek története. Pécs 1933. Kézirat. (Gépelte másolata a Göcseji Múzeum Adattárában.)
Horváth 1979	Horváth László: A magyarszerdahelyi kelta és római temető. Zalai Gyűjtemény 14 (1979)
Horváth 1998	Horváth László: Római halomsírok Zalában. In: Népek a Mura mentén 2 (1998) 31–39.
Horváth L. A. 1987	Horváth László András Jelentése a nagykanizsai járásban 1987-ben végzett terepbejárásokról. Göcseji Múzeum Adattára 1312–88. sz. tétel.
Horváth L.A. 1988	Horváth László András Jelentése a Pacsa határában 1988. áprilisában végzett terepbejárásról. Kézirat a Göcseji Múzeum Adattárában, a topográfiai gyűj-

- teményben.
- Horváth L. A. 1989 Horváth László András jelentése a Szentpéterúr határában 1989 áprilisában végzett terepbejárásról. Kézirat a Göcseji Múzeum Adattárában, a topográfiai gyűjteményben.
- Horváth L. A. 1991 Horváth László András Jelentése a lelőhelyen 1991-ben végzett kiszállásról. Kézirat a Göcseji Múzeum Adattárában, a topográfiai gyűjteményben.
- Laszlovszky 1986 Laszlovszky József: Tanyaszerű települések az Árpád-korban. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Az Arany János Múzeum Közleményei 4 (1986) 131–151.
- Müller 1971 Müller Róbert: Régészeti terepbejárások a göcseji „szegek” vidékén és településtörténeti tanulságai. A Göcseji Múzeum Kiadványai 30. Zalaegerszeg 1971.
- Müller 1996 Müller Róbert: Római kor. In: Évezredek üzenete a láp világából. (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1972–1992.) Kaposvár-Zalaegerszeg 1996, 85–92.
- Redő 1984 Redő Ferenc: Salla - Zalalövő. Zalaegerszeg 1984.
- Redő 1995 Redő, Ferenc: Roman villa at Alsórajk-Kastélydomb 1987–1993. Antaeus 22 (1995) 269–305.
- Szőke 1994 Szőke Béla Miklós: A népvándorlás kor és a korai középkor története Nagykanizsán és környékén. In: Nagykanizsa városi monográfia I. 143–214.
- Szőke 1995 Szőke, Béla Miklós: Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Kilimán-Felsőmajor. Antaeus 23 (1995) 29–59.
- Szőke 1996 Szőke, Béla Miklós: Siedlungsreste und Gräber aus dem frühem Mittelalter von Gelsesziget, Börzönce und Hahót-Cseresznyés. Antaeus 23 (1996) 167–181.
- Szőke 1996a Szőke, Béla Miklós: Das birituelle Gräberfeld aus der Karolingerzeit von Alsórajk-Határi tábla. Antaeus 23 (1996) 61–146.
- Vándor 1994 Vándor László: Kanizsa története a honfoglalástól a város török alóli felszabadulásáig. In: Nagykanizsa városi monográfia I. 215–424.

A község neve

A Pacsa név a nyelvtudomány mai álláspontja szerint „A Pál személynévnek a -csa kicsinyítő képzős becéző alakja.”¹

A magyar nyelvtörténet is igazolja a -csa, -cse kicsinyítő képzők ősmagyar kori meglétét, erre az időre teszi produktivitásukat is. Névszóképző funkciója elsősorban a kicsinyítésben és a személynévképzésben igazolható, de elképzelhető a hasonló alakú és funkciójú szláv -csa, -cse képző hatása is.² Több tudós is úgy látja, hogy a falu neve „puszta személynévből keletkezett magyar névadással, alapja talán a Pál becéző formája lehetett”. A közvetlen szláv hatás sem zárható ki; a Pál szláv változatai (Pavle-Paja-Pajča) is erre engednek következtetni. Ezt a feltételezést megerősíti, hogy Szlovákiában is van Pacsa nevű település.³ Úgy tűnik, a név magyarázói nem vették figyelembe azt a tényt, hogy a falut már István korában Pacsa néven említik a források. Mivel a kereszténység elterjedése nagyon hosszú folyamat volt, könnyen elképzelhető, hogy a Pál személynév szláv változata előbb élt a környéken, mint a latin Paulus, tehát valószínűbbnek tűnik, hogy a község nevének eredete az előbbire vezethető vissza.

A falu lakosai régóta találgatták a név eredetét; volt idő, amikor elégedetlenek voltak vele, és meg is akarták változtatni. 1905-ben Korein Lipót községi bíró a képviselőtestület ülésén javasolta, hogy „a község nevét jóhangzású magyar névre változtassák át.”⁴ A kezdeményezés egyhangú tetszést aratott, s megbízták az elöljáróságot, hogy „keressenek egy jó nevet 30 nap alatt.”⁵ A határidő letelte előtt találtak is egy új nevet, amit a főszolgabíró terjesztett a testület elé: Zalatelek. „Mondja ki a képviselőtestület, hogy Pacsa község nevét megváltoztatja, illetve a község régi nevét: Zalatelek, visszaállítja, s azt magas belügyi kormányzathoz felterjeszti.”⁶

Az ülésen megjelentek egyhangúlag, nagy lelkesedéssel támogatták az előterjesztést, és köszönetet mondtak a főszolgabírónak, aki hivatalos forrásra hivatkozva azt állította, hogy a község 14. századi neve Zalatelek volt. A köszönetről még külön jegyzőkönyvi kivonat is készült.

A hivatal annak rendje szerint felterjesztette a javaslatot, aztán talán el is feledkeztek az ügyről, mert hosszú ideig semmiféle válasz nem érkezett. Végül 1905. augusztus 8-án a következő rövid értesítést kellett tudomásul vennie a testületnek: „Az országos törzskönyvbizottság Zala megye községeinek munkálatait befejezván Pacsa község nevének Pacsa fenntartásában

állapodott meg.”⁷

Ezzel az ügy véglegesen lezárult, fellebbezni nem lehetett. A főszolgabíró nem hivatkozott forrásra, csak feltételezhetjük, hogy ismerte Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza c. munkáját, melyben valóban előfordul a Zalatelek név, mégpedig Pacsával együtt említve, és azzal azonosítva is, ez azonban nyilvánvalóan félreértés volt. Holub már egyértelműen állítja, hogy „Zalatelek a Zala folyó mellett fekvő birtok”, másutt pedig egy 1324-ben létezett „Pacsa, másképpen Zalatelek” nevű települést említ.⁸ Erről a névről azonban egyértelműen kiderült, hogy a Zalalövő mellett fekvő Pacsapusztá áll mögötte, amely még a 20. században is létezett.

Jegyzetek:

¹ Lex.1. (Kniezsa: Családnevek 33.

Névt.II.3.)

² Benkő 1992 303.

³ Kiss 1988. 306.

⁸ Holub 1933. M-S 716. b/7.

⁴ KTJKV 1905. III. 30.

⁵ U.o.

⁶ KTJKV 1905. IV. 18.

⁷ KTJKV 1906. VIII. 5.

Pacsa és környéke története a középkorban

Pacsa község története a középkorban

A község történetének első hiteles említése 1251-ből való. Ebben az évben IV. Béla királyunk „az igricezi regösök, más néven jokulátorok földjeinek elhatárolására szólította föl Pál zalai ispánt, aki egyben országbíró is volt.”¹ E határárással kapcsolatban esett szó a Pacsa falubéliek kaszálóiról.

Az igricek már Szent István óta a mai Zalaigrice területén laktak; kóborló énekmondók voltak, akik az országot járva adták elő a nagy pogány elődökről, többek között Lehelről, Bulcsúról szóló dicsőítő történeteket, amelyekbe gyakran beleszórták az elégedetlenség és a bosszúállás gondolatát is. Ez a keresztény hitvilággal nem fért össze, de mégsem jutottak a pogány lázadók sorsára, István inkább „állami felügyelet alá helyezte valamennyit.”² Megyénként összetelepítette, majd az ispán alá helyezte őket, azután ugyanúgy a foglalkozásuk nevével megjelölt településen laktak, mint például a kovácsok (Verő – Vörü).

Egy másik forrás, a zalavári apátság alapítólevele szerint Pacsa község neve már 1019-ben előfordult, az okiratról azonban később kiderült, hogy 1320 körül készült hamisítvány. Csak Füssy Tamás, az apátság perjele állította róla, hogy valódi: ő tisztességtelen dolognak tartotta, hogy mivel az „alapvető oklevelek eredeti példányai a nehéz idők csapásai közt elvesztek, újabb időben az alapító diplománkat is a hamisítványok közé sorolják.”³ Bár forráskritikai elemzések egyértelműen megállapították, hogy az alapítólevél hamis, számunkra mégis fontos adatokat tartalmaz. Története a következő:

A 14. század elejétől kezdődően hosszú per folyt a veszprémi káptalan és a zalavári apát között az érdekeltségi területek határán levő települések (Pacsa, Igricze, Rokolyán, Isabor) fennhatóságáról. Az apátság feltétlenül meg akarta szerezni e községek tizedszolgáltatásait, de ahhoz írásos bizonyítékra volt szükség. Mivel eredeti alapítólevelük nem volt meg, hamisítottak egyet 1019-es keltezéssel. Ebben azt állították, hogy Szent István király az 1019-ben alapított zalavári apátságnak adományozta egyebek között a pacsai és a rokolyáni kápolnát, és azt is megengedte, hogy a közeli falvakban még építhessen templomokat, és azok az említett két település fiókegyházai legyenek, s tizedszolgáltatásaik a zalavári apátságot illessék.⁴

A veszprémi káptalan ragaszkodott a korábbi érdekeltségi területéhez, és elkezdődött a harc. Egyik fél sem engedett, végül a zalavári apát az esztergomi érsekségen tett panaszt, hogy a vitatott falvak lakói ki akarják vonni

magukat a fennhatósága alól. A vizsgálat kiderítette, hogy a veszprémi püspök megfenyegette a kérdéses településeket. Mátyás király is tudomást szerzett az áldatlan állapotról, és hatalmi szóval vetett véget a vitának. 1472-ben ráparancsolt a veszprémi püspökre, hogy hagyja békén a falvakat, amelyek a továbbiakban a zalavári apátság birtokát képezik.⁵

Az oklevél tehát hamis, akárcsak az 1024-re dátumozott kiegészítés, amely arra kötelezte az említett faluk papjait, hogy rendszeresen jelenjenek meg a zalavári apát gyűlésein.⁶ E dokumentumok azt tanúsítják, hogy Pacsa és Rokolyán a 14. században jelentős település volt, tizedszolgáltatásai nagymértékben gyarapíthatták volna az apátság vagyonát. Számunkra még ennél is fontosabb Győrffy György megállapítása, mely szerint „Van ... az 1019-i oklevélnek egy olyan része, amely 11. századi birtokösszeíró ívre vezethető vissza.” Ennek megfelelően 1019-ben esetleg létezett „az adományozott két királyi kápolna: a Szent György Pacsán és a Szent Lőrincz Rokolyánban.”⁷ Feltételezés, hogy Pacsán Szent István idejében alapították az egyházat és építették templomát.

A község története folyamán mindig Zala megyéhez tartozott, ezért szorosan kötődött annak fejlődéséhez.

A megye kormányzóját kezdetben *comes*nek nevezték. A honfoglalás idején már éltek itt szlávok, így a szó szláv megfelelőjéből, a *zsupán*ból keletkezett a tisztség magyar megfelelője: ispán. Viselője a király embere volt, ő nevezte ki, és bármikor el is bocsáthatta. Elődeink a szláv *medja* szót is átvették, kissé magyarosították, így keletkezett *megye* szavunk, amely máig is egy meghatározott területet jelent. A király keze az ispán által a megye legkisebb településeire is elért. Különösen a határjárások végrehajtásakor volt ez érezhető.

1256-ban a pacsai nemesek birtokainak határjárásában arról is szó esett, hogy földjeik Dusnik felé a várszolgákéval határosak.⁸

Ebben az időben a megyék a királyi hatalom közvetlen irányítása alatt álltak. Amikor a század derekán Balase Zala hadnagy és a várjobbágyok perbe fogták Pacsa melléki Györke fiait, Máté fiait és Csuda fiát, Pál klerikust, azt állítván róluk, hogy várjobbágyok és nem nemesek, ők az országbíróhoz fordultak, aki igazolta, hogy régi nemes családokról van szó. Ezt a király is megerősítette, és birtokaik védelmében elrendelte a határjárást. Ebből tudjuk, hogy ebben az időben várszolgák is éltek itt, akiknek földje határos volt a Rajkiak Buken-Bökény nevű birtokával.⁹

1271-ben Atyusz comes birtokait is elhatárolták a pacsai várszolgák és a nemesek, így Illés pap fivérei, valamint Bakó és Szentös földjeitől. Feljegyezték, hogy a határjárásnál „13-an voltak jelen közülük és még többen is voltak.”¹⁰

A község határának birtoklásáért évszázadokig tartó küzdelem kezdődött, különösen az után, hogy a király kezéből kicsúsztak a várföldek, és folyamatosan kialakult, majd megerősödött a nemesi vármegye. A kehidai nemesek azt kérték a királytól, hogy saját ügyeikben maguk dönthessenek. A közülük választott tisztségviselőt szolgabírónak nevezték el, akinek feladatköre hamarosan összefonódott a megye tevékenységével, ezért esküt kellett tennie a megyei közgyűlés előtt.

Szerepe annyira felértékelődött, hogy az ispánok feladatainak megnövekedtével egyre gyakrabban ő ment ki a határjárásokra.

A megyei ítélőszék állandó tanácsa mellett sokszor szerepeltek bírótársként az ott megjelent nemesek. Számuk eleinte változó volt, csak a 16. századtól állapodtak meg 4 főben. Tudomásunk van arról, hogy 1357-ben két pacsai nemes is tagja volt a testületnek: Pacsai István és Pacsai Márk fia, Pető. Pacsai István 1351-ben alispán is volt.¹¹

Az ítélőszékek eleinte Kapornakon és Tapolcán, a 15. századtól pedig másutt is működtek. Ezzel függött össze a járás fogalom kialakulása is, amelyen a kérdéses ítélőszékhez tartozó területet értették. Hosszú ideig oda is írták a községek neve után, hogy melyik járáshoz tartoztak; Pacsát a kapornakiba sorolták.¹²

A község történetének jelentős eseménye volt, hogy 1356-ban Gersei Pető mester megszerezte a hetivásár tartásának jogát.¹³ Holub szerint a Zalalövő melletti Pacsa kapott 1356-ban vásárjogot: névszerint a „Nádasdi Mákvai Márk fia Pető”.¹⁴

A 14. században felgyorsultak a birtokcserék; jellemző módon öröklés, ajándékozás vagy pereskedés juttatott valakit új földterülethez, de néha erőszakos földfoglalásra vagy békés megállapodásra is akadt példa. Így pl. 1352-ben Pacsai János fia István mester és Káli János mester megegyezés alapján megfelezett egy hegyi erdőt Dusnak, Kál és Rajk között.

A nagyobb ügyek gyakran egészen a királyig eljutottak. 1354-ben a nádori közgyűlésen többen perbe fogták Pacsai Istvánt, és azzal vádolták, hogy Pacsán levő birtokait jogtalanul foglalta el. Ezt ő cáfolta, és felmutatta Atyusz comes adományozó levelét. Az ellenfeleknek ez sem volt elég, az állították, hogy az ifjabb István király őket is nemesi rangra emelte. Végül a nádori közgyűlés úgy döntött, hogy Pacsai Istvánt visszahelyezi birtokaiba, mivel kiderült, hogy ellenfelei nemesi oklevelei hamisítványok voltak.

Az is előfordult, hogy a felek már a birtok megszerzése előtt megegyeztek a tulajdonlás kérdésében: a két zalai Atyusz család és Pacsai István rokonai úgy döntöttek, hogy amennyiben sikerül megszerezni Pacsa és Sziget birtokokat, azokat megfelelik.¹⁵

1375-ben a király ismét beavatkozott a földszerzési küzdelmekbe. Nyil-

ván hű emberei érdekében tette ezt: parancsára a megyei konvent beiktatta pacsai birtokrészükbe a Jónás nemzetség tagjait.

Alig telt el tíz év, Erzsébet királyné is utasította a megyei konventet 1383-ban, hogy iktassa be pacsai és szigeti birtokukba az idevalósi Ond család leszármazottját örökösént.

Elismert utód híján a kor törvényei szerint a birtok visszaszállt a királyra, aki szabadon rendelkezett vele. Így volt ez Ond fia, Tamás esetében is, akinek pacsai birtokrészeit a király az alsólendvai István és János szlavón bánoknak ajándékozta. Ekkortájt jutottak szerephez az isabori Lackfiak, akik több birtokrészt is megszereztek. Megjelentek, és birtokigényüket fejezték ki Hahóti Miklós és családtagjai is.¹⁶

A 15. században még Zsigmond idején kezdődött el egy hosszú ideig tartó, szövevényes birtokvita. Úgy indult, hogy a Bánfiak szembehelyezkedtek a királlyal, ezért elvesztették birtokaikat, amelyeket Ostfi János fiai: Gergely és János kaptak meg. Ők azonban nem felejtették el, hogy a Bánfiak milyen nagy szívességet tettek nekik egy 1404-es vitában, amikor a vasvári káptalan előtt a valóságosnál nagyobb birtokot igazoltak nekik, köztük a pacsai és szigeti részekkel, ezért az Ostfiak most visszaadták a Bánfiaknak elkobzott birtokaik egy részét. Ezzel azonban csak a küzdelem első szakasz zárult le; az Ostfiak kezén maradt birtok tulajdonlásáért folytatódott a harc. Ostfi Gergelynek ugyanis nem voltak gyermekei, ezért 1406-ban úgy rendelkezett, hogy örököse a felesége legyen, annak halála után pedig rokonai, Molnári Péter és fiai. A helyzet változott, mert Ostfi és Molnári Kelemen győri püspök egymást testvérré fogadta, és Ostfi a püspököt és testvéreit tette meg örököseivé. A megyei konvent be is iktatta a Molnáriakat Ostfi pacsai birtokrészeibe, és amikor a tulajdonos meghalt, azok el is foglalták az örökséget. Most a Bánfiak tiltakoztak, mert úgy érezték, hogy a birtoknak rájuk kellett volna visszaszállni, reményeik azonban megghiúsultak, mert még 1446-ban is a Molnáriak kezében volt az örökség.

Új „rablók” jelentek meg, a Darabosok, akik a Molnáriakkal hamarosan örökösödési szerződést kötöttek, és házassági kötelékkel is megszilárdították pozíciójukat.

1450-re annyira megerősödtek az isabori Lacfiak, hogy felvehették a harcot a Darabos családdal szövetkezett Molnáriak ellen, akiket együttes erővel eltiltottak pacsai birtokrészeiktől. 13 jobbágytelekről volt szó, amelyen Lack István és gyermekei osztoztak meg.¹⁷ Ez volt a Lackfiak fénykora. Isabor szerepének gyengülésével a család jelentősége és ereje folyamatosan csökkent, és a század végére a „hadszintér” teljesen átrendeződött: egy-egy régi pacsai család ismét szerepet kapott az állandóan követelőző újakkal szemben.

A Szentes család hatalma változott: néha félelmetes volt, máskor arra kényszerült, hogy birtokaiból kisebb-nagyobb részt, pl. a pacsai csapos Benedeknek és Pálnak 8 holdat, Péter pacsai plébánosnak 9-et, zálogba adjon. Szentes Mihály fia, Pál a kaszálóját cserélte el szőlőért Tüttösi Péterrel. A család egyik tagját, Szentes Mihályt szántás közben Ormándi Mihály elűzte a földjéről, és az erdejét is alaposan megdézsmálta.¹⁸

A 16. század elején ismét magukra találtak a Nádasdi Darabosok, de egy időben a Batthyány család neve is feltűnt.

1506-ban új nevet kellett megismernie a küzdő feleknek: megjelentek a Sárkányok, akik egyszerűen elfoglalták a Darabosok által vásárolt birtokot. Valószínű, hogy az isabori Lackfi családdal voltak rokonságban, így jutottak birtokhoz Pacsán. Egyik rokonuknak, János deáknak 1513-ban Pacsán 7 portája volt.

Az említett Sárkányok leszármazottai később megosztottak azokon a jószágokon, amelyeket addig közösen használtak. A pacsai birtokrészbe Gyűrűs János deákat iktatták be.¹⁹

Ebben az időben királyi ember volt itt Tüttösi László, tehát neki is voltak itt birtokai.

A község földjeiért folytatott hosszú harcok dokumentumaiból nem derül ki a torzsalkodások tárgyát képező terület nagysága, de határai sem rajzolhatók meg egyértelműen. Látszik azonban, hogy a település egyre fontosabb szerepet töltött be a körzetben; alkalmasint egyre nagyobb művelhető határa és kitűnő fekvése is vonzhatta a birtokszerzés lehetőségével rendelkező földesurakat.

A 15. század végén előfordul az Egyházaspacsa név is. A pacsai Pachok Egyházaspacsai birtoka a Pacsai Cseke Bertalan kezébe került.²⁰

Pacsa és környéke vizei a középkorban

A vizeknek a középkorban is nagy szerepe volt, hiszen minden más határjelölő elem: fa, út vagy építmény hamarabb változott vagy tűnt el, mint egy-egy patak, folyó vagy tó. Az emberi beavatkozás akkoriban még nem eredményezett drasztikus változást a természetben, ezért a vizek gyakran nagyon hosszú ideig szolgáltak viszonyításul egy-egy település vagy birtok határának megállapításakor. A patakmeder, de néha a mocsár széle is gyakran határelem volt – szerencsénkre, mert így ránk maradt községünk határainak „vízrajza”. Határ- és birtokviták feljegyzései őrzik a vizek nevét, elhelyezkedését.

Az 1251-es igricei határjárás leírása egy Uruhman nevű patakot említ. A megjelentek a Canisatustól, tehát a kanizsai bereknek nevezett mocsártól in-

dultak ki, eljutottak Raduh földhöz (Rádóhoz), onnan az Uruhman berek alatt haladtak tovább, aztán délnek fordultak, majd kelet felé, és átkeltek a Tótrokolyán nevű patakon.

Az 1256-os határjárásban ismét a Canisatustól indultak el, hogy a pacsai nemesek birtokait elhatárolhassák az igriceikétől. Átmentek az Umka patakon, és úgy érintették Igrice földjeit.

A határjárás résztvevői 1278-ban kelet felől, az Isabor pataktól (Vysaporpathoca), elértek a Zalához vezető nagy úthoz, aztán érintették Palkonyát és Kállt (Dióskál). A hajdani Isabor valószínűleg a patakról kapta a nevét.

1281-ben Lengyel falu határa után is az Umka vizén átkelve mentek tovább Igrice földjei mellett.

A nevek kismértékben változtak. 1312-ben már Humka néven szerepel az a patak, amely a Canisa bal parti mellékvize volt.

1414-ben már Unokapatakról van feljegyzés, és ismét szerepel Tótrokolyánpataka is.

Súlyos konfliktus tárgya lett 1478-ban az Umka patak, és a kapornaki konvent vizsgálatot rendelt el Sándorházi Sándor Illés és László hatalmaskodása tárgyában. Nevezettek arra vetemedtek, hogy a pacsai Cseke Mihály birtokrészén „egy Unka nevű folyót” az eredeti medréből elvezettek, ott új gátat emeltek, így aztán Cseke Mihály uram réjtét tönkretették. Arról már nem tudósít az írás, hogy milyen céllal terelték el a „folyót”. Valószínűleg a mai Cseke patakról van szó, amely többször halastóként szerepel a későbbiekben, sőt malom is működött rajta.

1500-ból olyan feljegyzés maradt fenn, hogy a pacsai Szentes Pál eladta a Cseketó nevű halastavát.²¹

A középkorban a dunántúli országos útvonalak zöme észak-dél irányban haladt. Közülük a tatárjárás idején még egy sem érintette Pacsát, legközelebb Zalaváron haladt át a Budát Zágórában összekötő főútvonal.

A tatárjárás utáni békés újjáépítő munka idején sűrűsödött az ország úthálózata, 1250-ben Igricénél, 1256-ban Pacsánál szerepel IV. Béla egy-egy oklevelében a Sárvár-Kanizsa út, amely Istvánd vámján, Kapornakon, Igricén, Pacsán, Rajkon, Gelsén és Újudvaron át vezetett Kanizsára.²²

A bortermelés kezdetei a környéken

Minden jel arra utal, hogy a középkor embere nagyon szerette a bort. A veszprémi püspök várbéli személyzete-kapus, béres, pék-, a napi étkezés mellé 1–2 pint bort is kapott. A sümegi vár személyzetével együtt ez évente mintegy 10.000 pintre rúgott. A termelők borfogyasztásáról nincsenek ada-

taink.

A bor népszerűsége megkövetelte, hogy minden, arra alkalmas helyen telepítsenek szőlőt, annál is inkább, mert a szállítás a kor eszközeivel ugyancsak nehézséges és hosszadalmas volt.

A világi birtokokon is jelentős volt a bortermelés, majorsági szőlők létesültek a földesurak tulajdonában és kezelésében.

Hamarosan kiderült, hogy a határnak melyik része alkalmas szőlőtermelésre. Leginkább a megműveletlen dombos, hegyes, erdős területek kínáltak kedvező feltételeket. A telepítést általában irtás előzte meg, ami ugyancsak emberpróbáló munkának bizonyult, ráadásul az eredmény csak évek múlva mutatkozott, ezért a szőlőt telepítő jobbágyságok különböző kedvezményeket kaptak.

Zala megyében – így Pacsán is –, a gyakorlat az volt, hogy a földesurak haszonbérbe adták a szőlőt a jobbágnak, de a tulajdonjogot fenntartották. A jobbágy a földesúrnak földbérletet fizetett. Ez volt a hegyvám, amely a többi terményhez hasonlóan a termés kilencede volt. Csakhamar kiderült azonban, hogy valamennyi növény közül a szőlő hozama a legbizonytalanabb, ezért gyakorlattá vált, hogy a földesúr előre meghatározott bormennyiséget szedett a jobbágyoktól.

A 14. században Nagy Lajos elrendelte a kilenced beszedését, de a hegyvám is megmaradt. Mennyisége változott: megyénkben egy hold szőlő után 5 köböl must járt.

A köböl elég bizonytalan úrmérték, ráadásul tájegységenként is változott; a községben valószínűleg 5 pint volt, amely ebben az időben Zalában 1,25 litert tett ki. Ennek megfelelően 1 hold szőlő után 31 liter hegyvámat szedtek.

Az akkori hold sem azonos a mai mértékegységgel, körülbelül 864 □ lehetett.²³

Személynevek alakulása a középkorban

A magyar történelem régi írásos emlékeit tanulmányozva azonnal feltűnnek a ma emberének szokatlan személynevek.

Ahhoz, hogy a középkori személyneveket és a névadást tisztán lássuk, egy kis névtani kitérőt kell tennünk. A nyelvészetnek e külön ága segít abban, hogy megértsük a magyar személynévadás kialakulását, folyamatát, amely a társadalom fejlődésével is szorosan összefügg.

Magyar személynevekről az első írásos forrás a 10. században keletkezett. Konstantin császár írt a magyar főemberekről, köztük előfordul Árpád és Bulcsú neve.

Ennél korábbi tulajdonneveinkre csak következtetni tudunk idegen népek forrásaiból.

A 11–12. századtól már bőségesen áll rendelkezésünkre személyneveinkről magyar írásos forrás, elsősorban az egyre gyarapodó oklevelekben és adománylevelek formájában.²⁴

Magyarországon a honfoglalástól a kereszténység felvételéig a pogány kori, vagy másképpen világi névadás érvényesült. Legfőbb ismertetőjegye az volt, hogy – a primitív szokásoknak megfelelően –, mindenki csak egy nevet kapott, amely valamilyen módon kapcsolatban állt személyiségével, külső vagy belső tulajdonságaival vagy foglalkozásával (pl. Fekete, Köteles), és csak rá volt jellemző. Az emberek így ismerték és különböztették meg egymást. Ez a név nem öröklődött, viselőjének halálával megszűnt.²⁵

A kereszténység felvétele új helyzetet teremtett a magyar társadalomban, így a névadásban is. Akit megkereszteltek, az nem kaphatott pogány nevet, csak azt, amit az egyház elismert: Paulus, Stephanus, Petrus, stb. Ezek a latin nevek a magyar fülnek idegenül hangzottak, így hamarosan kialakultak magyar megfelelőik: István, Péter, Pál, stb.

Mivel ilyen neveket csak a megkereszteltek kaptak, megjelent a keresztnév fogalma.

Az új névadás eleinte ugyanúgy egyelemű volt, mint a pogány kori, de amíg a pogány nevek számának csak a nyelv szókincsének gazdagsága szabott határt, a keresztény névadásban az adható nevek száma korlátozott volt.

A nemzet szaporodásával, különösen egy-egy település lakosságának növekedésével a megkülönböztetés és az azonosítás egyre nehezebb lett, hiszen egyre több személy kapta meg ugyanazt a nevet; szükségessé vált tehát, hogy a sok Istvánt, Pétert, Pált, meg lehessen különböztetni. Ez a 13. századtól következett be, nagyjából egy időben a községet említő első írásos források keletkezésével.

Eleinte csak a rangosabbak, közülük is csak a férfiak érezték szükségét, hogy magukat a többi azonos nevű polgártól megkülönböztessék. Kezdték kialakulni a kételemű nevek, melyeknek több változata is megtalálható a forrásokban. A keresztnév előtt megjelentek a mai értelemben vett családi nevek.

Eleinte az apa neve állt a gyermeké előtt:

13. sz. Onth Fia János

14. sz. Péter fia, Bakó

Bagu fia, Jakab

Kató fia Pál (a női családnév nagyon ritka)²⁶ A 15. századtól már ez sem volt elég, még egy névelem kellett, ami leggyakrabban az a hely volt, ahol viselője lakott, pl. Lengyeli Mihály. Ha már a hely neve is kevésnek bi-

zonyult, akkor együtt használták az apáéval:

14. sz. Pacsai János fia Illés
Szabari Atyusz fia János

Bonyolultabb volt a nők névadása:

14. sz. Pacsai Ond fia János lánya Kata
16. sz. Lengyeli Mihály felesége Anna²⁷

A névadás különböző változatai még sokáig együtt éltek, de a családi nevek száma egyre bővült, ezért nem volt szükség a három vagy többemű névre, így a 15. századtól egyre nagyobb számban jelentek meg a mai értelemben vett kételemű nevek:

15. sz. Ányos Balázs
16. sz. Ács Balázs

Az még gyakran előfordult, hogy a módosabbak, akiknek családjá több helységben is rendelkezett birtokkal, s ha a családban több azonos nevű is akadt, megkülönböztetésként a falu nevét is hozzátették családnevükhöz:

16. sz. Apáthy Illés Márton
Pacsai Szentes Tamás²⁸

A családi névként is használt keresztnemek mellett továbbra is találunk foglalkozásra utalókat:

15. sz. Pacsai Csapos Benedek.²⁹

A 16. századra már egyre általánosabbá vált a kételemű nevek használata, amelyek természetesen öröklődtek is, az utódok viselték az apa nevét.

A nők a névadásban is hátrányos helyzetben voltak, sokkal később kaptak kételemű nevet, mint a férfiak, a „-né” pedig csak a 15. századtól található meg.

A szegényebb népcsoportok nevével az írásos forrásokban ritkábban találkozunk, de tudjuk, hogy a kételemű nevek az ő köreikben később terjedtek el, mint a gazdagoknál.

Jobbágynemek elsősorban a hegyvámajstromokban fordulnak elő, de azok már abban az időben születtek, mikor a kételemű nevek általánosan elterjedtek.

Íme néhány név az 1780-as hegyvámajstromból:

<u>Pacsá</u>	Öregh Ágh János	Boros István
	Czoma Márton	Kovács „Mátyás”
	Kömíves Antal	Zuggó János
<u>Tüttös</u>	Sabján János	Könczöl László
	Ács Albert	Bankó Péter
<u>Igrice</u>	Gerencsér János	Beke Pál
	Cziráky Ferenc	Vörös Mihály ³⁰

Az előbbi nevek már a mai névadási gyakorlatnak felelnek meg.

A környező települések a középkorban

Környező településként azokat tartjuk számon, amelyeknek határa érintkezett Pacsaéval. Ezek a faluk az Árpád-korban egészen kicsik voltak, néha mindössze 15–20 házból álltak; nem csoda, ha 10 kellett belőlük egy-egy templom felépítéséhez és fenntartásához. Korai, részletes történetüket nem ismerjük, az okleveles források is elsősorban királyi adományozás, határjárás, öröklési ügyek kapcsán keletkeztek.

A középkori írásos források az alábbi településekről tudósítanak bennünket:

Bökény

Határleírásból tudjuk, hogy Pacsa és Rajk között feküdt. A zalai vár földje volt, melyet V. István adományozott Rajki Márk fia, Benedek testvérének. 1494-ben már pusztaként említik.³¹ Neve puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Eredetét legtöbbször az ótörök eredetű – erdő – sűrűség – bozót kapcsolják össze.³²

Buberek

Neve valószínűleg a szláv Bobrek helységnév mintájára keletkezett. A bu és a berek későbbi népetimológiai beleértés.³³

A hajdani Isabor környékén feküdt, első említésre 1335-ből való. 1460 körül az isabori Lackfiaknak 11 népes jobbágytelke volt itt. Korán elpusztulhatott, mert későbbi források már nem említik, ma pedig csupán egy dűlő a pacsai határban.

Csekeföldre, Csekeháza, Csekefalva

A források alapján nehéz megállapítani, hogy az előbbieket apró falvacsok vagy a Cseke család nagyobb birtokrészei voltak. Holub is különbözőképpen nyilatkozik róluk. A Csekeháza név már 1256-ban előfordult: Pacsa határában, a belterülettől északra feküdt. Később Csekepuszta néven szerepelt, és a 1500-as években a Sárkány család tulajdonába került. Cseke, Csekeföldre, Csekefalva elhelyezkedéséről semmit sem tudunk. A források 1418-ban említik, amikor Horváti Miklós fia János részeit Cheketoffelden (Cseketőföldjén) eladják a Lackfiaknak.³⁴

Az előbbi három helységnévből ma már csak egyetlen dűlőnév maradt fenn Pacsa és Zalaigrice között.

Dióskál

Először az 1251-es pacsai határjárás kapcsán fordul elő. A középkorban Bügen, Bögeny, Bögöny néven is említik. Füssy szerint földje 1256-ban a pacsai nemeseké volt. 1335-ben Benedek, 1367-ben Balázy az alesperesük.³⁵ Neve a Kal puszta személynévből keletkezhetett magyar névadással. Kal volt a neve a kalandozások híres vezére, Bulcsu apjának. Neki lehetett itt téli

szállása. A megkülönböztető Diós-előtag esetleg diófás területre utal.³⁶

Dusnok (Dusnik) helye még nehezebben határozható meg; határjárásokból annyit tudunk, hogy Kállal (Dióskállal) is határos volt. A szó jelentése „torló”, felszabadított szolga, aki szabadsága fejében bizonyos meghatározott munkákat még köteles elvégezni. Egy 1337-es forrás említést tesz a pacsai egyházhoz tartozó kápolnájáról is; ennek alapján az akkori nagyobb települések közé sorolhatjuk.³⁷

Felsőrajk

Neve a 13. századi forrásokban tűnik fel először. Első hiteles említése 1247-ből való. Ebben már szó esik Szent Erzsébet tiszteletére avatott egyházáról. 1270-ben a Hahót nemzetség Buzád ága premontrei prépostságot alapított itt. 1413-ban három Rajk volt: Alsó- Felső- és Középső.³⁸ A község neve pusztá személynévből keletkezett magyar névadással és a szerb-horvát Rajak lehetett az alapja.³⁹

Isabor, Isebor

A Vysobur szláv személynévből keletkezett magyar névadással.⁴⁰ A falu Pacsától keletre feküdt, a mai dióskáli út mentén, és első megbízható említése 1238-ból származik, az Ishaborpataka nevű patak kapcsán. A török időkig elég jelentős település lehetett, mert a zalavári apátság is igyekezett megszerezni tizedszolgáltatásait, ezért belefoglalta az 1019-re keltezett hamisított oklevélbe.

1264-ben a Kanizsai család birtoka volt. 1335-ben a zalavári apátság tótrokolyáni birtokainak bejárása kapcsán említik.

Hosszú ideig a Lackfi család birtoka volt.

1337-ben már állt Szent Pál tiszteletére szentelt kápolnája, és Pacsa község egyházának fiókegyházaként (filia) szerepelt. Fejlődése felgyorsulhatott, mert 1471-ben már önálló egyházzal rendelkezett. Plébánosa ekkor Pál, 1500-ban pedig Márton volt. Ekkortájt a Nádasdi Darabosok is szereztek itt birtokokat.⁴¹ A 16. században még nemesi kúriák is álltak a településen, az 1600-as években azonban hanyatlásnak indult: egyre több birtokos váltotta egymást, s a 18. század végén már csak pusztaként emlegetik a források. A környező települések közül ez az egyetlen, amelynek egy dűlő sem őrzi nevét a pacsai határban.

Kispacha (Kispacsa) többször előfordul a középkorban, de földrajzi elhelyezkedése meghatározhatatlan.⁴² Lehet, hogy csak egy falurész volt.

Lengyel

A személynévként is gyakori Lenden-Lengyel népnévből keletkezett.⁴³ Korai település volt. 1239-ben Palkonya és Horváti határjárása kapcsán fordul elő a neve, melyben szó esik egy útról, amely Lengyel faluból vezetett. 1256-ban várszolgák laktak a faluban, amelynek határa egészen Igricéig ter-

jedt. Birtokosai ebben az időben pacsai nemesek voltak, határa a pacsaival is érintkezett.⁴⁴ A 16. században egyre nehezebb helyzetbe került a település: Igrice, Szentpéterúr, Isabor és Pacsa szorításában, a határvitákban rendre alulmaradt. 1568-ban még rendesen megfizette a zalavári apátságnak a tizedet, 1595-ben azt jegyezték fel róla, hogy „semmije sincs”.⁴⁵ A település emlékét azonos nevű dűlő őrzi.

Szentpéterúr

Holub szerint a község nevével először 1455-ben keletkezett forrásban találkozunk. Határa hosszú ideig nem érintkezett a pacsaival, ezért csak Lengyel lehanyatlása, majd megszűnése után lángoltak fel a birtokokért folytatott harcok.⁴⁶

Tüttös (Pacsatüttös) nevének alapja a Tuteus személynév. Nevét egy 1428-ban kelt oklevélen olvashatjuk először:⁴⁷ THYTHWS. (Lásd Pacsatüttös története az egyesítésig fejezetben)

Zalaigrice

A falu első hiteles említése 1251-ből való. Ekkoriban Szent István által letelepített igricek, más néven jokulátorok lakták.⁴⁸ Mai temetőjében állhatott az Árpád-kori templom, s minden bizonnyal annak környékén helyezkedett el a falu is, amely a török hódoltság után a messziről látható dombról leköltözött a völgybe. Lakosai a környező településekkel, különösen Pacsával hosszú ideig tartó határvitákba keveredtek, de rendre alulmaradtak, és így a község birtokai folyamatosan zsugorodtak, a 19. század elején kialakult a mai állapot.

Zalaszentmárton

A falu első említése 1299-ből való. Ekkor a Hahót nemzetség birtoka volt.⁴⁹ 1357-ben már a Szabari János fia tulajdona lett. 1384-ben a Lendvaiak, majd a Bánffyak birtokolták, majd az Ostffyaké lett. Nevét templomának védőszentjéről kapta, a Zala előnév pedig megkülönböztető szerepet tölt be.⁵⁰

Zalaszentmihály

Hiteles források 1318-ban említik. Eleinte Piliskeszentmihálynak is nevezték, hogy a többi Szentmihálytól megkülönböztessék.⁵¹ A középkorban sok birtokos osztozott a határán, amely a mocsárvidék miatt hosszú ideig nem érintkezett a pacsaival.

A falu Szent Mihály arkangyalról elnevezett templomáról kapta a nevét. Plébánosát 1426-ban említik először.⁵²

Jegyzetek:

- ¹ Holub 1933.180.
- ² Györfi 1977.225.
- ³ Füßy 1902.38.
- ⁴ Holub 1929.334.
- ⁵ Holub 1929.335.
- ⁶ Füßy 1902.484.
- ⁷ Györfi 1977.325.
- ⁸ Holub 1929.83.
- ⁹ Holub 1929.M-S.716.a/3.
- ¹⁰ Holub 1929.83.
- ¹¹ Holub 1929.159.
- ¹² Holub 1929.214.
- ¹³ Füßy 1902.38.
- ¹⁴ Holub 1933.M-S 716.6/b/7.
- ¹⁵ Holub 1933.M-S 716.a/4.
- ¹⁶ U.o.
- ¹⁷ Holub 1933.M-S 716.a/5.
- ¹⁸ Holub 1933.M-S. 716.a/5-6.
- ¹⁹ U.o.
- ²⁰ Holub 1933.M-S 716.a/7.
- ²¹ Holub 1963.21.
- ²² Holub 1917.45.
- ²³ Holub 1960.185.
- ²⁴ Bárczi 1978.378.
- ²⁵ U.o. 379.
- ²⁶ Holub 1933.M-S a/3.
- ²⁷ U.o. 4.
- ²⁸ U.o. 5-6.
- ²⁹ U.o. 5.
- ³⁰ U. 1768.
- ³¹ Holub 1933.A-E 107.
- ³² Kiss 1988.249.
- ³³ U.o. 33.
- ³⁴ Holub 1933.A-E 252.
- ³⁵ U.o. F-L 81.
- ³⁶ Kiss 1988.373.
- ³⁷ Holub 1933.A-E 179-80.
- ³⁸ Holub F-L 797.
- ³⁹ Kiss 1988.451.
- ⁴⁰ U.o. 635.
- ⁴¹ Holub 1933.F-L 84-86.
- ⁴² Lex. 5./H.3./
- ⁴³ Kiss 1988.126.
- ⁴⁴ Holub 1933.F-L 117.
- ⁴⁵ Füßy 1902.40.
- ⁴⁶ Holub 1933.S-Z 183-84.
- ⁴⁷ Holub 1933.S-Z 256.
- ⁴⁸ Holub 1933.F-L 79-80.
- ⁴⁹ Holub 1933.S-Z 164.
- ⁵⁰ Kiss 1988.798.
- ⁵¹ Holub 1933.S-Z 170-171.
- ⁵² Kiss 1988.798.

A török idők

A földbirtokért folytatott hagyományos küzdelmeknek a nagyobb úr, a török vetett véget. A környék szerepe, vonzereje megváltozott, erősen függött a török mozgásától. Gyakoriak voltak a betörések, a magyar földesurak is szerették volna menteni, amit lehetett; mindez a jobbágy rovására történt.

1531-ben 13 portát írtak össze, 1542-ben mindössze 3-at, 1548-ban 9-et.

Ezek a változások összefüggtek a török mozgásával. Egy-egy nagyobb betörés vagy hadjárat a lakosságot menekülésre készítette, a veszély elmúltával azonban a bátrabbak visszatértek. A török hódoltság határa a 16. században csak lassan terjedt. A legnehezebb helyzetben azok a falvak voltak, amelyek éppen az ütközősávban helyezkedtek el. Ők gyakran voltak kénytelenek két úrnak szolgálni.

Sajátos helyzet alakult ki. A veszedelem idején elsősorban a nemesek voltak képesek biztonságos helyre menekülni, másodsorban a tehetősebb kereskedők, iparosok, a jobbágyok kevésbé. Nekik maradt a bujdosás az erdőkben és a mocsarakban. A királynak és a szultánnak egyaránt érdeke volt, hogy a lakosság a helyén maradjon. A török – bár kegyetlenül beszédte a magyar szokások szerinti adót –, kisebb kedvezményekkel igyekezett visszaszalogatni az elmenekült lakosságot.

A király a nemességnek akart kedvezni, ezért gyakori volt, hogy a török által elfoglalt vagy veszélyzónában levő településeken adományozott birtokokat, amelyekbe formálisan be is iktatták az új tulajdonosokat. Mivel ezeket a területeket a gyakorlatban nem, vagy alig lehetett hasznosítani, az új tulajdonos igyekezett az adományt hamarosan pénzre tenni.

Ez az egyik magyarázata annak, hogy Pácsán a 16–17. században is gyakran cseréltek gazdát a földbirtokok, ezért szerepel olyan sok új név a cserék során.¹ Az új tulajdonosok gyakran elzalogosították földjeiket, mert az adott körülmények között így jutottak a legnagyobb haszonhoz.

Voltak, akik úgy érezték, hogy a gyakorta változó viszonyokat jól ki kellene használni, és egy-egy elhagyott kúriát egyszerűen elfoglaltak, mint Bezerédy Ferenc, Zabari Püspök Antal és neje, akiket végül a királyi kúria elé idéztek a Pácsán elfoglalt nemesi birtokok miatt. Püspök György is megjárta, mert 1544-ben Nádasdy Darabos János az ő birtokrészeit foglalta el erővel. Később kisebb részeket visszacapott, sőt kárpótlásban is részesítették, de aztán az egészét visszavették tőle, ezért került az ügy a kúria elé.

A birtokviszonyok áttekinthetetlenségét igazolja, hogy Ákosháza-i Sárkány Péter pacsai földbirtokos lányának volt birtoka többek között Aracsán, Szabarban, Pácsán, Horvátiban, Gebártban, Neszelejben, Ákosházán és

Salomváron, ezeken kívül még volt része egy malomban is, mely a Zala folyón működött. A felsorolt javakat átadta vejének, Zyli (Szili) Jánosnak. Arról nem szól az írás, hogy neki még hol és mennyi maradt.

1549-ben a Raykiak tovább növelték pacsai birtokaikat, miután Ormándy Mihály a sajátját rájuk ruházta.² Szerettek volna még cserélni a pacsai Szentes Tamással is, ettől azonban a Darabosok eltiltották őket.

Arra is van példa, hogy egy nemesi család azért zálogosította el egyes birtokrészeit, hogy lánya kiházásításának költségeit biztosíthassa. Mindössze egy pacsai jobbágytelket és a szőlőt tartotta meg.³

1552-ben elesett Veszprém, így az egyházmegye török fennhatóság alá került. Az ellenség által gyakran feldúlt földek települései elnéptelenedtek, a templomok hívek nélkül maradtak, így nem volt, aki fenntartsa őket. Gazda nélkül maradván egy darabig még dacoltak az idővel, majd lassan romlásnak indultak. Az egyházlátogatások során ezt jegyezték fel Pacsáról, Igricéről és Isaborról is.⁴

1556-ban új család jelent meg a faluban. Miután Zepethky (Szeptetki) János és Márton hűtlenség hírébe esett, katonáik és birtokaik, többek között pacsai és isebori részek is, adományozás címén Csányi Ákosé lettek.⁵

Az 50-es évektől egyre gyakoribbá vált az adományozott, zálogosított vagy vásárolt birtokrészek pontos megjelölése. 1557-ben egy pacsai özvegy, Csapó Dénesné eladta Thythowsy (Tüttösi) Benedeknek 1,5 hold földjét, mely két tagban volt: az egyik „Fewsewzel” (Felsőszél). a másik a „Thelek” (Telek) nevű dűlőben.⁶

A rétek is gyakran kaptak dűlőnevet; a pacsai Szentes Tamásról tudjuk, hogy egy pusztát jobbágytelket az „Egres”-en és 6 falcastrumnyi (1 falcastrum $\approx$ 200 □) rétjét a „Zeleeesreth”-en nővéreinek adományozta.⁷

Már ebben az időben jelentős értéket képviselt a szőlő, gyakran adták-vették, adományozták, cserélték a legnehezebb körülmények között is. A pacsai szőlőhegyen még az isaboriaknak is volt birtokuk: Perty Ferenc az ot-tani Thenke testvérektől vásárolta meg az akkor már Thenke szőlősnek nevezett, régóta elhanyagolt területet. A szomszédságában a pacsai Szent György egyház birtoka volt. Az új tulajdonos hamarosan túladdott az új szerzeményen, amelyet aztán a Lengyelfaluból való Szabó István vásárolt meg.⁸

A 60-as években a hegyvámlajstromon 32 szőlősgazda neve szerepel.⁹

Zepethky János nevéhez is fűződik egy birtokadományozás: Isaborban „egy pusztát jobbágy helyet 12 hold szántóval és a Pachai szőlőhegyen Peterzolei (Peterszölője) nevű szőlőt” adományozott a Darabos családnak.¹⁰

A „Peterzolei” már nyilván kialakult dűlőnév volt, hiszen az akkori tulajdonos, a Zepethly család is már így kapta vagy vásárolta. A terület valószínűleg hosszabb ideig egy Péter nevű birtokos tulajdonát képezte.

A megszerzett földeket egyre nehezebb volt megtartani és művelni. Pispék György özvegye arra szánta el magát, hogy birtokairól, többek közt a pacsairól is, egy évre 32 forintért lemond.

Csak valószínűsíteni tudjuk, hogy az 1567. évi nagy törökdúlás megint elpusztította a falut. Erre enged következtetni a megye középkori úthálózata is. Az egyik fontos útvonal Nagykanizsától indult, és Felsőrajknál elágazott: az egyik út Pölöskére, a másik Pacsán és Igricén át Kapornakra vezetett. Az utóbbit a törökök fölégették, de Pacsa ekkori pusztulását a források nem igazolják.

A zavaros időszak ellenére változott a közigazgatás szerkezete is. A 16. században a kapornaki járás már két részre oszlott: az ún. nagyobb és kisebb járásra. Pacsa az utóbbihoz tartozott.¹¹

Az életkörülmények egyre rosszabbodtak, ami gyakori elégedetlenséghez vezetett. Így 1573-ban az adóösszeíró bizottság nem mert kiszállni Pacsára a lázongó jobbágyság miatt.

A század végére ismét javulni látszottak a körülmények: 1596-ban 10 telkes jobbágyság 31 hold megművelt portájáról és 76 kapás (1 kapás $\approx$ 94 □) szőlőjéről vannak adatok.¹² Ugyan ebben az évben Isabori szemtanúk leírása szerint Pacsa egészen elhagyatott volt, és Igricében is alig volt, aki a földeket művelje.¹³ Ezek a szemtanúk sem állították, hogy elpusztult a falu, csak azt, hogy lakói elhagyták. A veszély elmúltával visszaköltöztek és 1598-ban már ismét fizettek adót.

1600-ban elesett Kanizsa is, ami Pacsára nézve is tragikus volt, mert semmi sem védte már a környéket a töröktől. A legdélebbre található erődítményektől, Pölöskétől és Kapornaktól is délre feküdt.

Volt török földesura is, Humis aga, aki a községtől az 5 forint szultáni adó helyett évi 7 forintot követelt, de volt, amikor 20 forintot is behajtott. Emellett a magyar földesurak is kérték a részüket, és be is hajtották, Nádasdy Darabosok és az Esterházyak, de a zalavári apát is beszédette a bordézsát. Ezért aztán az itt élők sorsa nagyon sanyarúra fordult.¹⁴

A kisebb birtokrészrel rendelkező földesurak is igyekeztek ismét megszabadulni földjeiktől. Rövid időre megint új nevek tűntek föl: az Orosztonyiak és az Újlakyak.¹⁵

Sajátos helyzet alakult ki: a török és a magyar földesurak által is gyötört jobbágyság közül ismét sokan igyekeztek olyan területekre menekülni, ahol kisebbek voltak a terhek, így viszont a földesúr bevétele is csökkent, ezért valamilyen téren kedvezményt is kellett adnia a jobbágyságnak.

Úgy látszik, erre a leggazdagabbak, az Esterházyak jöttek rá elsőként. A hagyományos szolgáltatásokat ugyan nem csökkentették, de az elhagyott szőlőterületeken vagy a kivágott erdők helyén telepített szőlők már jelentős

kedvezményt biztosítottak a jobbágyoknak. Az Esterházyak 1658-ban 18 évi szabadságot adtak szőlőtelepítésre. Ez volt a legtöbb, később már ők is eleendőnek tartották a 12 évet.

Az egyház még messzebbre látott: a kapornaki apátságban ez a kedvezmény 25 év volt. Föl is kerekedtek a pacsai jobbágyok, elmentek Gallos Gergely apáthoz, és közbenjárását kérték a telepítésért járó szabadság mértéke növelésének ügyében. Az apát hajlandó is volt támogatni kérésüket, és e tárgyban levelet írt Nádasdy Boldizsárnak:

„tudgia kegielmed, minemő niomorusággal kölletik nekik az sok huzok voniok miat epiteniek, jobb, hog epulion az Kegielmed iosaga hagysem pustuljon enis kerem Kegielmedet, ha töbre nemis de huz estendeighlen valo szabadsagh levelet adion nekik”.¹⁶

Az eredményt nem ismerjük, de az apát kérése valószínűleg nem volt elég hatásos, mert 12 évnél hosszabb időre szóló mentességről nem került elő forrás. Úgy látszik, ez a jobbágyoknak is megérte.

Szükség is volt a mentességre, hiszen Darabos Lászlónak 1665-ben mindössze két jobbágya volt a faluban, és a hiányt telepítéssel igyekezett pótolni. Két év teljes mentességet adott a betelepülőeknek.¹⁷

Az új telepítésű szőlők még egy nagy előnyt biztosítottak művelőiknek: ha nemesi birtokon létesítették az ültetvényt, arról nem tartoztak az egyháznak – jelen esetben a zalavári apátságnak –, dézsmával. Ha valaki mégis megadta volna azt, annak a szőlőbirtoka visszaszállt az uraságra.

Amikor egy-egy telepített szőlő kedvezménye lejárt, szerződésben szabályozták, hogy a gazdák attól kezdve mennyi hegyvámot fizessenek. Ezekben a szerződésekben közvetlen utalások találhatók a korabeli állapotokra és történésekre, például arra, hogy 1658-ban a pacsai hegyen pusztá szőlők is voltak, „a hatalmas ellenségek miatt elpusztítván”.¹⁸ Ebből következtethetünk a féktelen dúlásra, amely nemcsak a falut, hanem a szőlőhegyet is tönkretette.

1676-ban az Esterházyak pusztá szőlőjének helyén 28 gazda kezdte el fizetni a hegyvámot, ami a területtől függően 1 pinttől 3 vödörig terjedt. A hig űrmértékek korabeli arányai:

1 akó	= 5 vödör
1 vödör	= 4 pint
1 pint	= 4 icce
1 icce	= 2 messzely ¹⁹

A szőlőtelepítés a falu életképességét is jelzi. Akkori lakóinak a nagyon nehéz és változó körülmények ellenére is volt bátorságuk maradni vagy viszázatelepülni. Ennek eredménye, hogy amikor Buda felszabadítása (1686)

után, hosszú hadműveletek eredményeképpen Kanizsát is visszafoglalták, Pacsán már fellendülőben volt a szőlőtermesztés.

Jegyzetek:

- ¹ Magyar történelem II.1962.275.
- ² Füssy 1902.38.
- ³ Lex. (Zalavári hh.lt.I.1211./a.)
- ⁴ Pfeifer 1947.30-31.
- ⁵ Lex.34.(Zalavári hh.lt.I.1276.)
- ⁶ Lex.35.(B protocollum 33. oldal)
- ⁷ Lex.41.(B protocollum 269. oldal)
- ⁸ Lex.29.(B protocollum 155. oldal)
- ⁹ Lex.37.
(Ol.R.sz.2699.F.:105.No.2.)
- ¹⁰ Lex.40.(Zalavári
hh.lt.I.2402.1561.)
- ¹¹ Holub 1929.214.
- ¹² Degré 1969.2.
- ¹³ Füssy 1902.195.
- ¹⁴ Lex.95.(Kanizsai kerület
U.e.t.c.10./37. Urbéri összeírás)
- ¹⁵ Füssy 1902.38.
- ¹⁶ Lex.79.(Ol.Festetics
cs.lt.Rsz.2682.F.:48.No.8.)
- ¹⁷ Lex.83.(Pozsony
Ust.Arch.Esterházy cs. cseszneki
ág lt.F.:10.No.15.)
- ¹⁸ Lex.89.(Ol.P.583. Rayki
cs.lt.1755.dec.Pag.62.64.)
- ¹⁹ Lex.88.(Pozsony Ustr.Arc.Fasc.72.
No.117.)

Jobbágysok, urak, terhek

A török kiűzése után az élet lassan kezdett visszazökkenni a rendes kérvágásba. Az elmenekült jobbágysok és földesurak többsége visszatért. Nincsenek adataink nagyobb betelepülési hullámról, a falu megmaradt magyar anyanyelvűnek.

A földesurak igyekeztek különböző kedvezményekkel visszacsalogatni jobbágysaikat, de az is előfordult, hogy néhányat felszabadítottak közülük. Így kapott szabadságot Ács Balázs és három gyermeke Szaka Ádámától és Györgytől. 90 tallérért örökre megválthatták 28 holdnyi jobbágytelküket, amely a következő dűlőkben helyezkedett el: „Safran szélben, Töttösi utiban, Valusban, Szölő hegy uttiban, Kamadon, Fiz kutnál, Szena rete mellett”. A telekhez tartozó rét „a Koma kuttján (‘Koma kútján’) fölül az Bottod mellett van”.¹

A jobbágysok többségének azonban nem volt ilyen szerencséje; az ő körülményeik ugyanazok maradtak, csak terheik változtak gyakran, mivel uraik is cserélődtek.

A falu birtoklásáért folytatott korábbi adáz harcok alábbhagytak, a határ azonban soha nem került egyetlen földbirtokos kezébe. Talán ez volt az itt élők szerencséje, mert a különböző földesurak néha egymás ellenére is adtak kedvezményeket a jobbágysoknak, és a robotot sem hajtották túlságosan, mivel nem jöttek létre nagy majorsági birtokok. Ezért a hódoltság korához képest jelentős javulás következett be, hiszen akkor a török földesurak is megkövetelték a magukét: szedtek pénzt, vaját, lisztet és szénát is, de gyakran fuvarra is kirendelték a jobbágysokat.

Egy 1699-es összeírás szerint a faluban már 19 adózó jobbágyscsalád élt, a határt 70 ígásállattal művelték, volt 19 kaszásnyi rétjük és 150 kapásnyi szőlőjükön 327 akó bor termett.²

Egy év múlva az úrbéri összeírás szerint már 140 hold volt a szántó, és a megművelt szőlőterület 250 kapásnyira növekedett.³

Ez az összeírás érdekes adattal szolgál: az derül ki belőle, hogy az összeírt lakosok fele-fele arányban katolikusok és lutheránusok. Minthogy ezek a számadatok később sehol nem találhatók meg, a népességben alig vannak a katolikusokon kívül más vallásúak, el kell fogadnunk Degré Alajos állítását, miszerint az Esterházyak erőszakos katolizálási törekvései miatt a lutheránusok egyszerűen elhagyták a falut.⁴

A 18. század elején bekövetkezett változásokat is összeírásból ismerhetjük meg. Termett összesen 493,5 soproni mérő tiszta búza (1 soproni mérő $\approx$ 50 kg), és két gazda is volt, aki 100 vagy több mérő búzát takarított be. Termett még kevert rozs, valamint 38,5 mérő törökbúza, azaz kukorica.

Bővült a termesztett növények köre is: hajdinából, árpából, kölesből, lencséből, tönkölyből (pelyvás búza, különleges ízű kalászos növény, amelyet ma már csak az Alpokban termelnek) – és zabból összesen 164 mérő került a magtárakba.

A szőlőterület nagysága ugyan gyarapodott, a bor minősége azonban nem javult. Elsőrendű egyáltalán nem akadt, de másodrendűből 369 pápai akót (1 pápai akó = 53,72 liter) szüreteltek. A minőség nyilván függött az időjárástól is, hiszen voltak olyan évjáratok, amelyeket egyenesen silánynak minősítettek. Ennek ellenére a hegyvámot rendszeresen beszédtek. 1701-ben 43 személytől 66 vödör és 4 pint gyűlt össze.

Fejlődött az állattartás is: 81 ígás állat, másképpen „vonyós marha” állt rendelkezésre. Ekkor már külön számon tartották a fejős teheneket: ezekből 63 volt, de fejték a juhot és a kecskét is, összesen 120-at. Az 1 évesnél idősebb kecskék és juhok száma 190 volt, a sertéseké 85.⁵

11 gazda foglalkozott méhészettel: összesen 63 méhkast számoltak meg.

1711-ben súlyos csapás érte a falut: a kolerajárvány igen nagy pusztítást végzett, 16 gazda meghalt, a többi lakost nem is jegyezték fel. A termelés is erősen visszaesett, a „vonyós marhák” száma 44-re, a bor mennyisége negyedrézére csökkent. A 164 mérő szemes termés helyett csak 35-öt takarítottak be.⁶

A bonyodalmat a század elején a szőlőültetvények szaporodása okozta, ami hosszú ellenségeskedéssé fajult a pacsaiak és a zalavári apátság között. Az történt, hogy a zalavári apát, aki a községben tizedet szedett, azt ki akarta terjeszteni az irtásföldeken telepített ültetvényekre is. Ez ellen a földesurak és a jobbágyok egységesen, nagyon határozottan tiltakoztak. Egyik fél sem akart engedni. Néhány földesúr úgy látta, hogy a békesség kedvéért némi engedményt kellene tenni az apátnak, a többség azonban ebbe sem egyezett bele, arra hivatkozva, hogy az irtásföldek után soha nem járt tized. A vita addig fajult, hogy a feleknek 1717-ben Bécsben kellett megegyezniük. Esterházy László és Nádasdy Imre földesurak kötelezettséget vállaltak arra, hogy a pacsai hegyről tized fejében (kivéve azt az esetet, ha a termést a jég teljesen tönkretenné) a zalavári apátnak minden évben 75 akó bort szolgáltatnak, de a hordókat az apátnak kellett biztosítani.

Úgy tűnt, hogy a döntés mindkét félnek megfelelt. Az apát úgy érezte, hogy győzött, mert gyengébb termés esetén is megkapja a 75 akó bort, a földesurak pedig azért örülhettek, mert jobb termésből is „csak” ennyit voltak

kötelesek adni. Ők azt is jól tudták, hogy a szőlőterület nagysága állandóan növekszik, végül tehát ők jártak jobban, és a békesség is helyreállt.

Az egyezség a század közepéig működött, azután már akadozott. Később egyenesen a földesurak biztatták a parasztokat, hogy ne fizessenek, az utódok pedig egyszerűen nem ismerték el elődeik egyezségét.⁷

A hagyományos mezőgazdasági termelésre alkalmatlan területek és a folyamatosan irtott erdők szőlővel való betelepítése tovább folytatódott, a jobbágyságok – változó időtartamra –, ezután is megkapták a kedvezményeket, ami meg is hozta az eredményét. A szőlősgazdák száma a század végére megduplázódott. Érdekes beletekinteni az 1780-ban készült hegyvámlajstromba.⁸ Ekkor a teljes terület 630 kapásnyi volt. Egy kapásnak ebben az időben 94 négyszögöl területet tartottak, amit egy fő egy nap alatt meg tudott munkálni. Így számítva a terület 59.220 négyszögöl, ami 21.319 m²-nek, azaz 21,34 hektárnak, illetve 37,01 holdnak felel meg. Ez a mai szőlőterületnek kb. 1/10-e, amely 92 gazda tulajdona volt a század végén.

A birtokmegoszlás a következő volt:

1 kapás területe volt	– gazdának
2 kapás területe volt	3 gazdának
3 kapás területe volt	16 gazdának
4 kapás területe volt	5 gazdának
5 kapás területe volt	1 gazdának
6 kapás területe volt	25 gazdának
7 kapás területe volt	8 gazdának
8 kapás területe volt	10 gazdának
9 kapás területe volt	13 gazdának
10 kapás területe volt	3 gazdának
11 kapás területe volt	3 gazdának
12 kapás területe volt	1 gazdának
13 kapás területe volt	1 gazdának
14 kapás területe volt	3 gazdának

A beszedett hegyvám mértékegysége ekkor a *medias*, a nép nyelvén *media* volt, amely ekkor minden valószínűség szerint 0,42 liternek felelt meg. Ezzel számolva a jobbágyság által művelt szőlőterületről beszédtek összesen 2.251 media, azaz 945 liter bort.

A török hódoltság még sokáig éreztette hatását: a lakosság száma csökkent, a földterülete azonban maradt, így bizonyos földbőség lépett fel, ezért az országos szokás szerint a termőföldet egy bizonyos ideig művelték, ha ki-merült, pihenni hagyták, és újat törtek fel. A lakosság szaporodása csak las-

san tudta helyreállítani az egyensúlyt.

1720-ban még azt írták a faluról, hogy jellemzők a „két nyomásba egyenlően osztott földek”. Ez azt jelentette, hogy az egyik részen termeltek, a másikat pihentették. A művelés nem volt könnyű, mert ezek a földek „agygosak, göröngyösek, egy köből után néggel teremnek” tehát az elvetett magnak négyszeresét takaríthatták be a gazdák.⁹

A termelt növények és a tenyésztett állatok elsősorban a szükségletek közvetlen kielégítését szolgálták, piacra csak bor és szarvasmarha kerülhetett ebben az időben. Ez volt az oka annak, hogy a szőlőültetvények növekedése mellett fellendült a szarvasmarha-tenyésztés is. Ezzel együtt járt a legelők kialakítása, ami új földterületek feltörését tette szükségessé. Az állattenyésztés tömegesítése természetesen nagy kockázatokkal is járt, hiszen az állategészségügyről még nem is beszélhetünk, ha valami vész ütötte fel a fejét, annak elterjedését csak elszigeteléssel tudták meggátolni. Ez történt Pácán 1772-ben: a fellépő marhavész miatt az egész környéket lezárták, míg a járvány el nem vonult. A lakosság fegyelmezetten betartotta a szigorú rendelkezéseket, az egész körzetben mindössze Szentpéterúron kaptak rajta egy gazdát, aki az éj leple alatt tiltott helyre ment szénáért.

Az állattenyésztés fellendülése új foglalkozásokat tett fontossá: megbecsült ember lett az állatokat őrző csordás és kanász. Mivel ők életük legnagyobb részét a határban töltötték, náluk jobban azt alig ismerte valaki, ezért aztán a határviták jelentős szereplőivé, gyakran perdöntő tanúivá váltak.

Ettől az időtől kezdve vált gyakorlattá a dűlők kialakítása, s a dűlőnevek zöme is ekkortájt keletkezett.

Az egyes falvak határának dűlőkre tagolására a 18. században került sor.

A dűlő a település környékének meghatározott, többnyire névvel is megjelölt része, amelyben a barázdák egy irányba „dülnek”. Jelentette azt a földcsíkot is, amelyen az eke megfordult, s így az egyes határrészeket elválasztotta egymástól.

Kezdetben a megművelt földeket minőségük, a lakhelytől mért távolságuk és fekvésük szerint osztották több részre. E tagolás célja elsősorban az volt, hogy a lehetőség szerint mindenkinek arányosan jusson a jobb és silányabb határrészekből, és minden gazda egyenlő mértékben legyen kitéve az időjárás viszontagságainak. Ettől kezdve egy tulajdonos földje gyakran 15–20 darabra aprózódott szét a határban.¹⁰

Eleinte a dűlőkön belül az egyes parcellákhoz nem vezetett út, ezért a gazdák kénytelenek voltak lehetőleg azonos növényeket termelni, hogy lehetőleg kevés kárt tegyenek a másik terményében.

Az ekkortájt kialakult dűlők viszonylag sokáig fennmaradtak; jelentős részüik még ma is él a lakosság idősebb tagjainak körében.

A termelőszövetkezetek kialakulása után folyamatosan feledésbe merültek a dűlőnevek, csak azok éltek tovább, amelyek valamilyen formában továbbra is egyéni művelés körében maradtak, így például a szőlőhegyek. A többi helyett a gazdálkodó egységek a nyilvántartásukban szereplő megjelöléseket használják.

A megye földrajzi neveit, köztük a dűlőneveket 1964-ben, szinte az utolsó pillanatban gyűjtötte össze dr. Ördög Ferenc, hogy azokat tudományos rendszerbe foglalva az utókor is megismerhesse. Az ekkor gyűjtött nevek nagyobbik része a község történetének írott forrásaiban megtalálható. Természetesen sok olyan dűlőnév is akadt, amely a történelem folyamán feledésbe merült, és átadta a helyét egy másinak.

A határok részeinek egyre gyakoribb megnevezése szinte kapóra jött azoknak a településeknek és személyeknek, akik még azután keveredtek birtok- és határvitába, hiszen sokkal könnyebb volt igazukat bizonyítani.

A betelepítések továbbra sem érintették a községet, a lakosság számának növekedése a természetes szaporulatból és a folyamatos visszaköltözésből adódott, és Pacsa továbbra is tiszta magyarlakta falu maradt. Felekezeti különbség sem bontotta meg a lakosságot, 1750-ben mindössze 10 izraelitát tartottak számon.

A gazdaság számszerű mutatói egyértelműen emelkedtek: a század közepén már 475 szarvasmarhát jegyeztek fel, és külön nyilvántartást kezdtek vezetni az őszi és a tavaszi terményekről. Volt olyan év, amikor őszből 1.490, tavasziból 197 mérő termett.

A megnövekedett szőlőterületeken 1.078 akó bor termett, a méhkasok száma ismét emelkedett, már 40 volt. Kereskedők és iparosok kerültek az összeírtak közé: fontos szerepet játszott a kovács- és takácmesterség.

Minden jel szerint malom is működött a környéken, amire a határvitában szereplő molnárlegények vallomása is utal. Ez a „Csekeji pusztában levő Malom” volt.¹¹

A gazdaság ilyen mértékű növekedése maga után vonta a jobbágyterhek változásait, de legalábbis azoknak rögzítését. Az egyes földesurak más-más kötelezettségeket szabtak meg birtokaikon.

Ezek közül érdemes kiemelni az Esterházy család 27 pacsai jobbágy-családjának 1758-ban szabályozott terheit:

census:	(A jobbágy által a földesúrnak fizetendő évi pénzszolgáltatás) Évente 2–5 Ft a jobbágytelek nagyságától függően.
hosszúfuvar:	2–2 nap. Ez az uraság borának elszállítását szolgálta. A távolságot ugyan nem, de a szállítandó mennyiséget gyakran meghatározták: 4 marhával 10 akó bor. Aki ennél kevesebbet szállított, azt megbüntették.
irtáspénz:	Akkor kellett fizetni, ha ott már kaszálhattak.
karókészítés:	Egésztelkes és féltelkes jobbágy száraz, dőlt fából évi 200, a negyedtelkes 150, a zsellérek közül minden 3 fő 50 darabot köteles készíteni Pünkösdre. 1760-ban ez összesen 7.000 db-ot jelentett.
mészárszék és kocsma:	A község használatában voltak. A „kocsmaállás” a falué volt.
robot:	A szabályozásban nem esett szó róla.

Igaz, abba beleegyeztek az Esterházyak, hogy a zalavári apát az irtásföldéken létesített szőlő után is beszedje a tizedet.¹²

Ide kívánczik az a megjegyzés, amit az 1768-ban keletkezett Urbárium hatására kötöttek az Esterházyak pacsai jobbágyaikkal, egyrészt a régi bizonytalanság megszüntetésére, másrészt azért, mert „a jobbágyok az Urbáriális Robotozástul, sok egyéb terhük között, melyeket a Publicumnak kel szolgálni, irtóztak.”¹³

Az új egyezség 6 pontból állt:

- A kaszpénz 2 helyett 1 garas lesz; az új irtásföldre 3 év szabadság jár.
- Amely földekről irtáspénzt adtak, azokról ezután csak kilencedet fizesenek.
- Az eddigi tizedszolgáltatás megmarad.
- Minden évben 20 köből (1 köből $\approx$ 33 kg) vetőmag alá való földet kötelesek megművelni és betakarítani. Ennek nagysága a mértékegységek szélsőértéke miatt szinte meghatározhatatlan.
- Tartoznak 10 alkalommal levelet szállítani: „postát adni”.
- Hosszúfuvar annyi adnak, ahány „vonyós marhájuk van”.

Az összes többi terhek elmaradnak, de az uraság azt kéri, hogy „mindenkor hivek, engedelmesek legyenek”, ha hívja őket, pénzért kötelesek elmenni urasági munkára.

Az úrbérrendezés

A 18. század közepére megérett az idő az addig szabályozatlan úrbéri viszonyok átfogó rendezésére. Ezt a feladatot Mária Terézia hajtotta végre az 1767. január 23-án kiadott rendeletével, amely a földesúr és a jobbágy viszonyának országos méretű, egységes szabályozását jelentette.

A királynő nem bízott meg a nemesi vármegyékben, ezért királyi biztosok jelenlétében és irányításával járták a falukat a megyei kiküldöttek, hogy választ kapjanak kilenc, a település akkori úrbéri viszonyaira vonatkozó kérdésre.

A válaszok alapján besorolták a falvakat különböző kategóriákba, és megállapították, hogy az egyes kategóriákban a jobbágy egész telke hány holdból álljon, mennyi rétje legyen, hogy a földesúri és közterheket elbírja. Miután a helytartótanács ezt jóváhagyta, minden község kapott egy nyomtatott Urbáriumot az anyanyelvén, megfelelő bejegyzésekkel ellátva. Ezt a dokumentumot a helyszínen hirdették ki, és megmagyarázták tartalmát, mindkét felet arra intve, hogy a rendelkezéseket szigorú büntetés terhe mellett végre kell hajtaniuk.

Pacsá Urbáriumát 1768-ban hirdették ki.

Az előkészületek folyamán a kérdések megválaszolására 18 főt választottak ki. Közöttük volt:

„Németh György öregb bíró

Czoma Márton öregb eskütt

Kiss István Hegy Bíró”.¹⁴

Egyikük sem tudott írni, ezért a záradékban az szerepelt: a leírtakat „saját kezünk keresztyonyásával bizonyítjuk”.¹⁵

Arra a kérdésre, hogy volt-e a falunak korábban urbárium, a válasz egyértelműen nem volt. A földesurak egymástól eltérően állapították meg a jobbágyok szolgáltatásait, és azokat ritkán foglalták írásba, így gyakran változtak.

a) Az Esterházy család követelményei a 60-as évekre az alábbiak szerint módosultak:

- akinek nagyobb házhelye, több szántója és rétje volt, az 5 forintot, akinek kisebb, az 2–3 forintot, de volt, aki mindössze 1 tallér árendát fizetett.
- Az előbbieken kívül minden hold földről 1 mérő gabonát is kötelesek voltak adni uruknak.
- Az irtásrétekről „10 pénzeket” fizettek.
- Ha az uraság úgy akarta, a hegyvám címén beszedett bort öt mérföldre elszállították.

- Végül évente adtak egy pár „karvalmadarat”.
- b) Nádasdy Imre jobbágysai szintén csak szóbeli megállapodás szerint fizettek árendát, telektől függően 3 vagy 4 forintot. Ezen kívül az alábbi kötelezettségeket teljesítették:
 - Az irtásföldek után földköblöt adtak abból, amit éppen termeltek. (A köből változó mennyiséget jelentő ürmérték volt, az adott időpontban környékünkön 1 köből 90 és 120 kg között volt.)¹⁵
 - A hegyvámot helybe szállították uruknak.
 - Adtak egy pár karvalyt, és fizettek 4 forintot.
 - Úgy nyilatkoztak, hogy egyéb adósságokkal nem terhelve, békességben élnek.
- c) Tekintetes Raiki Gábor emberei 2 forintot vagy 1 tallért fizettek házuk után, ezen kívül árendát, az irtásföldekről pedig 1 mérő gabonát adtak. Más teherről nem nyilatkoztak.
- d) Tekintetes Sümeghy Ferenc jobbágysai szintén a szokásjog szerint fizették terheiket. A házak után árendáztak (bérletet fizettek), és mivel nekik kevés földjük volt, 2 forintot fizettek. Az irtásföldek után 1 mérő terményt adtak uruknak.

A kilenc kérdést úgy fogalmazták meg, hogy az adott válaszokból a ma embere is következtetni tud a korabeli termelésre, a termelési ágakra, a módra és a faluban lakók életkörülményeire egyaránt.

Lényeges kérdés volt, hogy „Milyen haszonvételei vannak ezen Helységnek és határjának?”

A válaszok összegezése:

- A határ nagyobbik részében levő szántóföldeken búzát, rozst, árpát vagy tavaszi növényeket termeltek (az utóbbiakat nem nevezték meg). A domborzati viszonyoknak megfelelően „ki két vonyós marhával, ki néggyel szántja.”
- Tüzelő-és épületfájuk részben a pacasai határból, részben az isabori pusztából ingyen van.
- A gabonát sem kellett messzire szállítani őrlésre. Az vallották: „Egy kis malmunk is a határban vagon.”¹⁶ Valószínű, hogy a csekei malomról van szó.
- Megelégedetten nyilatkoztak a bortermelés helyzetéről: „Szőlő Hegyünk jó darab vagon, az honnandi Borainkból és gyümölcsöseinkből magunknak jól használhatunk.”¹⁷
- Az állattenyésztés feltételei már sokkal szerényebbek voltak. „Legeltető és itató helyeink határunkban közönséges vagon.”

Felsorolták azokat a hátrányokat is, amelyekben életfeltételeik javulásának gátló tényezőit látták.

Sok gondot okozott a rétek minősége. Leginkább az volt a baj, hogy nem volt külön kaszáló terület; a rétek a szántóföldek között helyezkedtek el, többnyire dombosak voltak, ezért a sarjú már nem termett meg rajtuk, így csak egyszer lehetett kaszálni őket. Nagyobb szárazság esetén ki is égett a fű. A rétek másik fele bozót között volt, s nagyon silány szénát lehetett róluk betakarítani. Ebben az időben még létezett a Canisatus berek, amelyet csak nagyon lassan tudtak meghódítani a falu lakosai. Később ennek a helyén terültek el a község kaszálói és a jó minőségű legelők.

A legnagyobb hátránynak mégsem a rétek silány minőségét, hanem a település földrajzi elhelyezkedését tartották, amely mindmáig vegyes hatást gyakorol az itt élők helyzetére. A 18. században nagy hátránynak tartották, hogy messze van a város, mert így a megtermelt javakat nehezen tudták értékesíteni. Ez már egyértelműen jelzi, hogy az itt élők szétfeszítették az önelátó gazdaság kereteit, az árutermelés pedig feltételezte a piacot, melynek hiányát most kezdték érezni, a közvetlen környezet azonban nem tudta azt biztosítani.

Hátrányaik között sorolták fel azt is, hogy a zalavári apátnak tizedet fizetnek: búzát, rozst, árpát és zabot. A szőlő után nem bort, hanem mustot adtak, amelyet a hegymester pincéjében hordtak össze, ahonnan már az apátság szállította tovább. A mennyiség változatlanul évi 75 akó volt.

A kérdések között szerepelt, hogy mennyi vetőmagot használnak. A válaszadók vagy nem tudták, vagy nem akarták megmondani a vetőmag mennyiségét, mert csak annyit mondtak, hogy egyik földbe kevesebbet, a másikba többet vetnek, azt soha nem mérik meg, mert érzik, hogy mennyire van szükség. Így e téren megközelítő adatok sem állnak rendelkezésünkre.

Külön kérdésre rangsorolták a határrészeket terméshozamuk alapján. A legrangosabbak a kertallai, a bagladi, a vallusi, a szőlő hegy erdei és a cseketői részek. „Alább valók” a hamondi, a kis mezői, „a Joó mezői, a Berekre dülői, a Csekető erősi, a Kánya hegyi és a Kopasz-dombi földek”.

A felsorolt területek nagyságára nézve nincsenek információink.

A megkérdezettek nem mulasztották el megjegyezni, hogy ezeket a földeket a pacsaiak emberemlékezet óta birtokolják. Fontos is volt ez, hiszen ekkortájt javában dúltak a települések közötti határviták. Nyilván úgy érezték, hogy a határrészek említése hozzájárulhat ahhoz, hogy azok véglegesen a pacsai határ részét képezzék.

A robot tárgyában óvatosan és a maguk előnyére nyilatkoztak:

„Mínthogy mi kész pénz árendában birtuk földes uraink jószágát, ezért marhás robotot sohasem szolgáltatunk.”¹⁸ Úgy látszik, a hegyvám elszállítását nem vették robotnak. Ekkor még nem is sejtették, hogy ezt a helyzetet az úrbérrendezés az ő kárukra módosítja.

A kilencedről is határozottan állították, hogy „Ezen Patsai Helységben a Kilenced béli adózás soha szokásban nem volt.”¹⁹

Jobbágy státuszukról azt vallották, hogy „Mi mindnyájan szabad meneteliük vagyunk, kivéven Pacsai Jánost, aki Raiki György uram örökös jobbágya.”²⁰

A falu állapotának viszonylagos rendezettségére, a lakosság gyarapodására utal az utolsó kérdésre adott válasz, amely szerint a településen pusztaház hely nincs. Ezt bizonyítják a korabeli egyházlátogatások és összeírások adatai is.

A családfőről úrbéri kimutatás készült a telekhányad feltüntetésével; valamennyien 2/4 telkesek voltak.

Palini Inkey uraságnál 16 fő, Festetics György özvegyénél 16 fő, Rajki Raiki Györgynél 15 fő, Farkas Jánosnál 4 fő, Farkas Pálnál 2 fő, Palásty Mihálynál 1 fő, Balázs Sándornál 1 fő, összesen 55 fő.

Feljegyeztek még 8 fő zsellért is.²¹

Az úrbérrendezés a fenti adatok figyelembe vételével készült, nyomtatott Urbárium kihirdetésével zárult. Az tartalmazta az országosan egységesített, sok esetben megváltozott viszonyokat.

Ez volt Pacsa község Urbáriuma.

Mindenekelőtt meghatározták, hogy mekkora legyen a jobbágytelek, hogy a rajta élőket el tudja tartani, továbbá elbíri a földesúri és a közterheket is. Ez a teleknagyság falvanként változott, Pacsán 20 holdban állapították meg. Ehhez tartozott még annyi rét, amennyi évi egyszeri kaszálással 8 szekér szénát termett.

Egységesítették a jobbágyok haszonvételi jogait is:

- megmaradt az 1550-től érvényes „kocsmállási” joguk, vagyis Szent Mihály naptól Szent György napig bort mérhettek.
- Irtásföldjeiket a földesúr nem vehette el.
- A jobbágyok marháinak is kellett legyen elegendő „Mezzejek”, azaz legelőjük, és azt nem lehetett felszántani vagy más módon kisebbíteni.
- Ahol erdő volt, ott a jobbágy kidőlt, száraz fából, vagy ha az nem volt, nyersből továbbra is szabadon vágathott saját céljaira. Kivételt képeztek a makk-és gyümölcsstermő fák. Ezt nevezték „faizás”-nak, mely a régi közös földhasználat maradványaként élt tovább.
- A helyi erdőkben a jobbágyok is makkoltathatták az állataikat, és ezért 1 krajcárral kevesebbet fizettek, mint a vidékiek.

Sokkal terjedelmesebb az a fejezet, amely „A jobbágyoknak Szolgálati-ról vagy is Robottyuktul” szól.²²

Az évi robotterhet egy egész jobbágytelekhez, tehát 20 holdhoz szabták meg. Kisebb földterület esetén a teljesítendő napok száma arányosan csök-

kent. Ezután az egész telkes jobbágy tartozott heti egy napot napkeltétől napnyugtáig (amely időtartamba beleszámították az oda-és visszautat, továbbá az etetést és az itatás is) „két vonyós marhával, a maga szekérével és ekéjével” dolgozni földesúrnak. Ha az úrnak kézi munkára volt szüksége, akkor a jobbágnak heti két napot kellett dolgozni. A korábbi állapotokhoz viszonyítva ez bizony jelentős rosszabbodást jelentett az itt élőknek.

A nagy idénymunkák – kaszálás, aratás, szüret – idején az uraság a heti munkavégzést kétszeresére emelhette, bár később azt be kellett számítania.

Nemcsak a jobbágyok, hanem a faluban élő zsellérek is tartoztak a földesúrnak robottal; akinek háza volt, az 18, a házatlanok pedig 12 nappal.

Ha a jobbágnak a kötelező robot és a saját munkája elvégzése után még maradt ideje, pénzért is vállalhatott munkát, arra azonban először ura tarthatott igényt.

Nincs adat arra nézve, hogy a falu földesurai mennyire éltek az új lehetőséggel, és kihasználták-e az évi 52 nap fogatos, illetve 104 nap gyalogos robotot.

A hosszú fuvart is szabályozták. Ezután a roboton kívül a jobbágyok minden négy egész telek után kötelesek voltak évente egy négyfogatos szekeret kiállítani, és legfeljebb 2 napi járóföldre fuvart teljesíteni. Igaz, ezt a kötelezettséget a nagy idénymunkák rovására nem volt szabad bevasalni vagy pénzzel megváltani. A ki nem használt fuvar elévült, a következő évre nem volt átvihető.

A szállítási kényszer ezzel még nem ért véget, mert az ingyenes fa ellenében haza kellett vinni a földesúr fáját, a kilencedet és a hegyvámot pedig meghatározott helyre kellett eljuttatni, ellenszolgáltatás nélkül.

Ha az eddig felsoroltakon kívül bármi más munkát követelt az úr, azt már be kellett számítani valamelyik szolgáltatásba.

Az ingyenes munkavégzésen túl a pénzfizetés is állandósult: évi 1 forintot fizetett a jobbágy, egyik felét Szent György-napkor, a másikat Szent Mihálykor.

Szabályozottak, de igen jelentősek voltak a természetbeni szolgáltatások: minden egész telek után járt az úrnak 2 csirke, 2 kappan, 16 tojás, 1 icce kifőzött vaj.

A korábbiakkal ellentétben kötelező lett a kilenced. Minden terményből, kivéve a házhelyen termelt kerti veteményeket, a kilencedik rész az urat illette. Az állatok közül ide tartozott a bárány, a gida és a méhes. Ha ezek száma nem volt maradék nélkül osztható kilenccel, akkor pénzben is beszédhető volt a kötelező mennyiség. Ebben az esetben a bárány 4, a gida 3, a „Méhekas” 6 krajcárt ért.

A kilenced terhét csak az csökkentette, ha a jobbágy a földjén két ter-

mést takarított be egy évben, mert akkor is csak az egyikből volt köteles odaadni a kilencedét. Ez a kitétel a termelés növelésére, a gazdaság és a gazdálkodás fejlesztésére ösztönözte a jobbágyokat. A szántóföldi növények közül a len és a kender kivétel volt, mer választani lehetett: a kilenced fizetése vagy az uraság földjén termett mennyiségből telkenként „6 funtra valo” rostnövény (kb. 3,3 kg) ingyenes megfónása között.

A jobbágy a megmaradt gabonáját, „életét” bármelyik malomban szabadon megőrölhette. Ez valószínűleg az akkor még működő csekei malomban történt.

Az Urbárium végül rendelkezett a földesúri joghatóságról. Kimondta, hogy „a jobbágyok sem pénzben, sem testben ne büntetessenek.” Kisebb vétségekért 1–3 nap kényszerrobotot járt. Testi fenytést alkalmazni csak kivételesen súlyos esetekben volt szabad, amely férfiak esetében 24 pálcaütés volt, „az Asszonyiállatokat pedig szinte annyi korbácsütéssel büntessék.”

Nótáriusát, vagyis jegyzőjét, valamint esküdtjeit a falu szabadon választhatta.

Teljesen más volt a helyzet a bíróval. Erre a tisztségre a földesúr által kijelölt három személy közül lehetett választani az ő tisztségének jelenlétében. Ha azonban a megválasztott személy nem felelt meg az úr kívánalmainak, „rossz viselésére nézve letehet”, majd újat választatott helyette, számára ugyanis nagyon fontos volt a bíró személye.

Hogy a bíró szerepét pontosabban megértsük, érdemes áttekinteni a funkció történetét. A tisztség szinte a települések kialakulása óta létezik. Kezdetől fogva szükség volt valakire, aki összefogja az ott élő lakosságot, és közreműködik mindennapi gondjaik megoldásában. Ez a személy általában köztisztteleltre méltó férfiú volt.

A 13. századtól fogva a bíró kezébe került a közös javak kezelésének gondja, ügyelt a falu határának épségére, de továbbra is megmaradt bizonyos szintű bíraskodási funkciója is, melyet az esküdtekkel együtt gyakorolt. Nem volt teljesen független korábban sem: a földesúr beleszólt a bíraskodásba, sokszor ő határozta meg például a pénzbüntetés összegét.

Többnyire a bíró osztotta be a lakosságot „úrdolgára”, azaz robotra, ezért aztán a földesúr és a lakosság között egyben ütközőember is volt, ami sokszor meglehetősen hálátlan feladatnak bizonyult, ezért a megbízatást csak bizonyos kedvezmények fejében vállalták: a bíró nem fizetett adót, nem szállásoltak be hozzá katonákat, és változó arányban ugyan, de részesült a válságpénzből.

Az előnyök és a hátrányok nem mindig egyenlítették ki egymást, ezért előfordult az is, hogy egy településen zsellért választottak bírónak. Ha már a legszegényebb sem vállalta el a feladatot, még az is megesett, hogy a kiske-

melt személy számára kötelezővé tették a tisztség elvállalását.

A bíró önkormányzati szerepe a 15–18. századtól fogva folyamatosan háttérbe szorult, mert megnövekedtek a felsőbb hatalom által rárótt feladatok; maga a funkció azonban még a 19. században is létezett, bár gyakran változó feladatkörrrel.²³

Az igazságszolgáltatás képlete egyszerűnek látszott: a parasztok egymás elleni panaszaikkal az urasághoz vagy tisztjéhez, a tisztek ellen a földesúrhoz, uruk ellen pedig a megyéhez fordulhattak jogorvoslatért.

A rendelkezés végül óva intette az urakat a törvényteleniségtől, a visszaélésektől, nehogy az egyenlőtlenség újabb mozgalmakat gerjessen.

Az úrbérrendezés tehát rögzített egy állapotot, amely hazánkban 1848-ig nem változott.

Polgári és boszorkányperek

A határvitákkal párhuzamosan gyakoriak voltak a polgárjogi perek. Ezeknek gyakori tárgya az öröklés, mely körül sok családi perpatvar keletkezett, és szinte mindig bírói döntéssel ért véget.

Jellemző példa Kiss Ferenc esete, aki azért nem juthatott hozzá atyja örökségéhez, mert két helyi lakos azt állította, hogy ők fizették ki az atyja, Kiss Gergő adósságait, tehát őket illetik az anyagi javak. Hosszú ideig fizették a részleteket Rigács Mihály uramnak: hol egy „megölő ártánt” adtak, hol pedig két ökröt hajtottak el tőlük az esedékes 50 Ft részlet fejében. Ők ketten aztán Kiss Ferencet kisemmizték, „attya halála után annyira kipusztították, hogy semmit sem vehetett kézhez, aminek atyja halála után rá köllött volna maradni.”²⁴

Földesurak leszármazottaival is előfordult, hogy hasonló helyzetbe kerültek. A Raiki család leánya, Julia is sérelmezte, hogy miután atyja, Pál „az árnyékvilágbul ki mulotvolna, ő nem részesült Pacsán, Isaborban és Buberek Pusztában” az örökségből. A bírói döntés kedvezőtlen volt: „Atyjai Jók Leány ágat nem illetnek.”²⁵

Természetesen akkor sem minden öröklési eljárás zajlott le bírói segítséggel. Az utódok többnyire megegyeztek, hogy „két felé mérettetvén, kinek se több, se kevesebb fölgye vagy réttye ne legyen, hanem egyikének annyi, mint a másikának”.²⁶ Így aztán a hatóságra csak a mérés maradt, a döntést pedig a megye esküdtje és a szolgabíró hitelesítette.

Néha „tyúkperek” is foglalkoztatták a bírót. A feljelentés szerint Nagy Erzsébet fia, Kis Mihály tyúkjait „agyon hajtotta volna.” A per folyamán kiderült, hogy mégsem a feljelentő volt az elpusztult állatok, de a harag így is megesett, és csúnya káromkodások, szidalmak hangzottak el, mint

például „fras fenye teremtette”. Ezt azonban a megidézett tanú nem hallotta. Az asszonyosság egyébként nyughatatlan természetű volt, mint azt az egyik tanú sokat sejtetően megjegyezte, akadt már korábban is bírósági ügye, akkor éppen egy „rudazó kötély” tárgyában „ezelőtt ennyihány esztendőkkal.”²⁷

A büntetőperек téje nagyobb volt, hiszen azok vége a vádlott számára börtön is lehetett. Ez lett a sorsa Gerőcz Ferencnek, aki igencsak hosszú bűnlajstrommal rendelkezett: verekedő, káromkodó, tolvaj, házasságtörő, gyilkos, égető vagy égéssel fenyegető, pincéket és más hajlékokat tört föl, s még azzal is súlyosbította a helyzetét, hogy állítólag két élő felesége volt. Mindezekért 1756-ban Egerszegen raboskodott.

Az ellenségeskedés sajátos típusát jelentették az úgynevezett boszorkányperек. Hiába mondta ki Könyves Kálmán, hogy boszorkányok pedig nincsenek, a század embere néha még hitt bennük, amint azt két pacsai eset is bizonyítja.

A Pacsán lakó Kis Juditot boszorkánysággal vádolta Póczak Márton uram, mert állítólag betegséget kapott tőle: „ha annak tűző ég, az ő teste is ég, a Sánta Luciper égeti... a purgatóriumban sem sütnék, égetnek jobban, mint amit neki köll szenvedni.” Ezt nem okozhatta más, csak Kis Judit, az égeti őt. „Ha meghalok, annak szalonnája leszek.” Elpanaszolta továbbá, hogy „egy órában hévságban, más órában hidegségben vagyok... Valahányszor Kis Judit ell fűt, szintén úgy égh ő is, mint az Tűző tikkad, az ő betegsége is könnyebbedik.”²⁸

Az ügynek nem lett komolyabb jogi következménye, mert a megidézett tanúk nem igazolták a tűzben égő férfiú állításait.

Fordulatokban gazdagabb, izgalmasabb volt Dolgos Judit esete, „akit mindenkor tudományos boszorkányasszonynak tartottak, vétteni sem mertek neki, mert féltek tőle.”²⁹

A tárgyalás során azt kérdezték a tanútól: „Tudgya e vagy hallotta e ha valamikor ártott e valamely más embernek, testében valamely nyaválát eresztett e rá.”³⁰

A torzsalkodás azzal kezdődött, hogy Dolgos Jutka olyan cérnát kért Boros Jánosnétól, amit a kakasok ivartalanításához használtak. Ezt a cérnát ő – egyedi módszerrel –, terhesség megelőzésére akarta felhasználni. Borosné nem adott neki a cérnából, de hamarosan meg is bánta. Volt ugyanis egy öreg tehenük, amelyet már nem akartak kihajtani a csordába, mert féltek, hogy elpusztul, ezért inkább otthon etették. Ekkor Jutka férje volt a csordás, és nagyon megneheztelt Borosékra, mert ha eggyel kevesebb tehenet kellett őriznie, a fizetése is csökkent. Elment tehát a gazdához, hogy hajtsa ki a teheneiket. Borosék nem vették komolyan a felszólítást, nem hallgattak rá. Másnap a tehen már nem is evett, nem is ivott. Hiába kínálták a legfinomabb takar-

mánnyal, rá sem nézett. Nagyon megijedtek, hogy megdöglik, ezért elmentek a csordáshoz, hogy megkérdezzék, mitévők legyenek. Ő csak annyit mondott, hajtsák ki a csordához, és minden rendbe jön. Így is cselekedtek, és a tehén – bár reggel még alig tudták kivezetni –, már az első napon olyan jóllakottan ment haza, mintha semmi baja sem lett volna.

Más ügyben is a házaspár ellen vallott az a tanú, akinek az volt a dolga, hogy a csordásra felügyeljen. Egyszer kicsit erélyesebben figyelmeztette, hogy miért nem hajtotta vízhez az egész csordát. A tehének őrzője nagyon megsértődött, és megfenyegette a tanút: „várgy, várgy, megbánod te ezt mingyárt.” Mire a tanú hazament, a felesége már „dagadozott”, és öt hétig néma volt. Semmi módon nem tudták meggyógyítani; végül el kellett hívni a csordást és a feleségét, és lám, az asszony azonnal rendbejött.

Ugyanez a tanú még azt is állította, hogy amikor egyszer a tornácon aludt, felriadván látta közeledni Jutkát farkas képében. Hiába szólt neki, az nem válaszolt, csak ment az istállóba a tehének közé, és egyet elhajtott közülük. Ő nem mert lőni a farkasra, mert az olyan közel volt a tehénhez. A két állat egyenesen a csordás udvarába ment, a gazda meg utánuk, de nem mert tenni semmit. A csordás kijött, csak nevetett, és így szólt: „Máskor így böllönköggyl a csordással.”

Ezt a tanút valami nagy sérelem érhetette a fiatalasszony részéről, mert még azzal is előhozakodott, hogy az a fiát is megrontotta, akinek testén soha be nem gyógyuló sebek keletkeztek.

Az a történet is közszájon forgott, hogy amikor a gyerekek elmentek palázozni (lucázni), megjelentek a csordás házánál is, de nem engedték be őket, s ajándékot sem kaptak, csak egy fekete macskát. Azt magukkal is vitték, de aztán elkezdtek „dagadozni”, és nagy kínokat álltak ki.³¹

A per kimenetele sajnálatos módon nem ismert.

Határviták

A török uralom idején Pacsa környékén is sok kis település megszűnt. A lakosság elmenekült, vagy elhurcolták a törökök. Ezek a kis falvak a 18. század elejére már csak néhány házból álló pusztává váltak. Ilyen volt Rokolyán, Lengyel, Isabor, Dusnik, Buberek és Ung. A nyugalmasabb időszakban az életképes települések aránylag hamar magukra találtak, a lakosság megmaradt része visszatért, és megindult a fejlődés. Életképesnek bizonyult Pacsa, Igrice, Szentpéterúr, Tüttös, Dióskál és Felsőrajk. Ezek a falvak hamarosan arra törekedtek, hogy az elhagyott birtokokat megszerezzék, így hosszú küzdelem indult közöttük az új területekért, ezeket nevezzük határvitáknak.

Minden falu igyekezett minél nagyobb darabot megszerezni a másik ro-

vására. A legtöbb küzdelemben a pacsaiak vettek részt, mivel északi keleti és déli irányban egyaránt szerettek volna terjeszkedni.

Ekkor azonban még nem volt térkép, amely biztosan megmutatta volna a határokat, tanúkra volt tehát szükség, akik régóta és biztosan tudták, hogy melyik falu határa hol kezdődött, és hol ért véget. Az nem volt elég, ha valaki öreg volt; olyan foglalkozásúnak kellett lennie, hogy ne férhessen kétség alapos helyismeretéhez. Ekkor értékelődött föl igazán az állatok őrzésével foglalkozók szerepe, elsősorban azoké, akik nagy területet jártak be, így a csordásoké, de főleg a disznópásztoroké. Térkép híján ők is csak a régi határpontokat jelölő elemekre hivatkoztak és tettek esküt, mint patak, híd, régi fák, pl. a keresztes tölgy (melynek törzsébe keresztet véstek), ritkán változó utak, nagyobb dombok, gyepek, állati búvóhelyek (pl. borzlyukak), de már segítséget adtak azok a nevek is amelyekkel az egyes határrészeket elnevezték: a dűlőnevek.

Hosszú ideig tartó, kemény küzdelem folyt Igrice és Pacsa között a Lengyel puszta egy részének birtoklásért, hiszen azzal mindkét falu határos volt. Igricének fontosabb volt a terület, mert más irányban nem nagyon gondolhatott terjeszkedésre. Nyugat felé a még mindig értéktelen Canisatus mocsár, északról az erősebb Rád, de főleg Kapornak miatt, északkelet felől az erősödő Szentpéterúr, Pacsa felé a vitathatatlan határvonal, a Cseke patak zárta el az utat. A hosszú vita során a tanúk az alábbi támpontokat nevezték meg határelemként:

- „Király higgya – vagyis tötése (tütése)”
- „Lengyel patak”
- „Mogyoró nevezetű kút”
- „Lengyeli Dobogó” (a patakon átvezető híd)
- „Kalócz alla nevezetű rét” (néha Kallocz)
- „Isebori nevezetű Baláka” (gyakran Beláka)
- „Vad paragh”
- „Örmös nevezetű gyöp” (néha ürmös)
- „Keresztes tölgy”

Az 1746-ban folytatott tárgyaláson a tanú az alábbi kérdést kapta: „Tudgya az Tanu, hogy az minemű helet király hidgyának vagyis Tütésnek mástis neveznek, nem denem azon a helen ütköznek öszvő Pacsa, ezen Szala Vármegyében Levő helységben ugy Isebori Puszta határai ugy hogy nyugat felül egyik Pacsai nap keletrül pedig Isebori Puszta határa az mint ezen Király hidgyára vagyis tötésére fölszélnek kiujuló völgy hosszára kimegyen.”

A tekervényes kérdés nagyon szépen példázza a hivatal akkori nyelvezetét, de az írnok nyelvi korlátait is megmutatja. Nem törődtek túl sokat sem az értelmes mondatszerkesztéssel, sem a kis- és nagy kezdőbetűkkel, de még

az egybe-és különírással sem. Csak valószínűsíteni tudjuk, hogy a tanúnak megidézett disznópásztor pontosan értette a kérdést.

A második megfogalmazás is hasonló, azt igyekszik sugallni a tanúnak, hogy Lengyel, Isabor és Igrice határai egy ponton találkoznak. Ebben az esetben Pacsa lett volna a vesztes, mert ha az előbbi igaz, akkor nem volt közös határa Lengyellel. A kérdést így fogalmazták meg a tanúnak:

„Nem denem ezen Király hidgyának foló Lengyel nevezetű patak vagyis berkes helen egyenessen napkeletnek menvén egy felül úgy mint föl szélről Igriczei vagyis délről Isebori Pusztá határt egy mástul megkülönböztetik szinte azon völgyben levő Mogyoró nevezetű kut erányáig az holis el maradván föl szélről az Igriczei, ezen Szala Vármegyében levő helység határa most nap nyugat felől bizonyos száraz fánál az vad Paraghnál ottan ütköznek összvő Igriczei és Isebori határok úgy hogy délnek és nap Keletnek Isebori, nap nyugatnak Igriczei és a Paraghon felül nap Keletnek a Lengyeli határ fekszik.”³²

A megkérdezett tanú állította, hogy a három falu határa valóban találkozott egy ponton, az azonban még nem igazolódott, hogy melyik kié volt. A nagyobb kérdés persze az volt, hogy kié lesz.

A tárgyalás folyamán arra is akadt tanú, hogy a „Kalocz alla” nevű rétek mindenkor pacsai lakosok: Kis Mihály és Pacsai István birtokában voltak. Többen azt is fontosnak tartották bizonyítani, hogy az út mellett, amelyen a szentpéterúriak a „Horváthy” (esztergályhorváti) malomba jártak, megtalálható a „Keresztes töl” (tölgy), melyen a „régí körösznek jele mast is megh teczik.” A továbbiak folyamán egyre romlottak az igriceiek esélyei. Egy másik tanú teljes bizonyossággal vallotta, hogy a Lengyeli Dobogó alatt levő szántókat azok bírták, akik az isabori pusztá urai voltak. Majd önmaga helyismeretét így igazolta: „Ennek előtté még az Pestisben ött esztendeig szolgálván kanászul, több Öregh emberektül hallotta.” Különösen hihetőnek tartotta egy Viola nevű „Öregh” szavát, „ki több vala száz esztendősnél.”³³

A koros férfiú valóban nagy idők tanúja lehetett, de a száz esztendőhöz férhet némi kétség: a korabeli összeírások 80 éves lakosokat is ritkán tartanak nyilván.

Egyre több tanú vallott a pacsaiak igaza mellett, egyértelművé téve azt, hogy a pacsai határ mindig is a Király hidgyáig tartott, az Isabori pusztá pedig mindenkor a pacsai nemesek tulajdona volt. Annak erdeibe a „Lengyeli uraknak marháit makkoltatni vagy legeltetni, csak ha alattomba el nem követték, nem volt szabad.”³⁴ Igazmondását azzal is alátámasztotta, hogy 30 esztendeig lakott Pacsán.

Így gyarapodott, vagy megmaradt – ma már nem lehet eldönteni –, északkelet felé a pacsai határ.

Alig ért véget a csata Igricével, a győzelem öröme még el sem múlt, máris jelentkeztek a tüttösiek a magul követelésével. Azzal hozakodtak elő, hogy falujuk a század elején pusztá lévén, „nem igen gondolhattak saját határjokkal, lassan kezdegettek a pacsai lakosok a Tüttösi földre szőlőt ültetgetni.”³⁵ A helyet pontosan nem határozták meg, de szerették volna meg- vagy visszaszerezni a kiszemelt területeket. A pacsaiak nagyon rangos tanút szereztek, aki „ennek előtti 20 esztendővel egy végtében 6 esztendőig Kanászul szolgált Pacsán.” Azt állította, hogy „azon időben egyik szomszéd a másiknak marháját nem is tilalmazta.”³⁶ Pontosán emlékezett rá, hogy a jószágot annak idején hol legeltette és makkoltatta, például a Szőlők Gyepűje melletti makkos erdőben is, amely szintén vitatott terület lett a két falu között. Eskü alatt vallotta, hogy azokat a határjeleneteket, amelyeket a tüttösiek most a két falut elválasztó elemnek tartanak, ő nem is ismerte.

A tüttösiek ügye vesztesre állt, mire új érveket kerestek. Azt állították, hogy a falu határa nyugaton az ungi szekérút (a mai szőlőhegyre vezető út), az északi pedig az „ezen ut mellett levő régi, fönt álló hársfánál napkeletnek fordul egy ut. Ez lenne a határ.”³⁷

Valószínűleg arról a hársfáról van szó, amely – egészen 1996-ig –, a hegyi kápolna előtt állt, s a hagyomány a kápolnával hasonló korúnak tartotta.

A tüttösi atyafiak úgy emlékeztek, hogy határuk nyugaton talán még messzebb, a Komakutnál kezdődött, és Sándori pusztán át folytatódott az ő Keresztes tölgyükig. Keleten egészen az Isabori pusztáig kérték a részüket. Ez ellen a pacsaiak nem is emeltek szót, nekik messze volt. Késhegyig menő harc folyt még a Baglatt (ma: Baglad) nevű határrészért is.

A hosszan elhúzódó harc végül a pacsaiak javára dőlt el, a vitatott területek közül csupán a mai Vargyas maradt meg Tüttösnek.

A harmadik ellenfél Rajk volt. A hosszú ideig tartó ideális szomszédi viszony most a földszerzés lehetősége miatt egy időre megromlott. Először ők is nagy darabot akartak kihasítani a pacsai határból; a 30 évig Rajkon kanászként és béresként dolgozó tanújuk azt állította, hogy Komakuttól Sándori pusztán keresztül Vargyasig, az ottani keresztes tölgyfáig nekik jár a terület.

Az áhított részeket nekik sem sikerült megszerezniük, de a szőlőhegy egy sávja a kezükbe került: a mai Gurdony, valamint az ungi szekérúttól délre eső rész.

Pacsa község területének határa ebben a hosszú küzdelemben már majdnem elnyerte végleges állapotát; később csak kisebb kiigazításokra került sor néhány vitatott dűlő miatt.

Térkép híján még előfordult, hogy egy-egy határelem pontos helye azért nem volt egyértelmű, ezért alkalmanként még adódott nézeteltérés.

Az egyik 1770. decemberében történt. A vita abból kerekedett, hogy a

pacsai-dióskáli-rajki határ ütközőpontját jelölő keresztes tölgy nem volt egyértelműen elfogadott határelem. A pacsaiak és a rajkiak szerint a dióskáliak jogtalanul foglaltak el egy területet, és ott haranglábnak való fát vágtak ki. Ennek hírére az Esterházy család pacsai számtartója maga mellé vette pacsai és rajki jobbágyságait, és kivonultak a vitatott helyszínre. Mintegy „negyvenen lehettek.”³⁸ A káliaknál fejsze volt, hiszen éppen faragták a kiszemelt fákat, a számtartó töltött puskával érkezett, embereinek pedig azt parancsolta, hogy vágjanak maguknak „durungot”. Amikor az megtörtént, a menet élére állt, és a csapat a káliakra rontott. Az egyik éppen faragta a lábnak való fát, a többi pedig „durungokkal” strázsálta. Azt kérték a számtartótól, hogy ne darabolassa fel a már félig kimunkált fatörzset, hanem inkább vetesse el törvényhatóságilag, „aztán kinek a Törvény adja, azé legyen.”

A számtartó azonban nem tárgyalta, így hatalmas verekedés kezdődött, melynek kezdeményezőjét nem sikerült kideríteni. A fát földarabolták. A nagy kavargásban a káliak elvették a puskát, és nagy bölcsen „ki lütték félre a földben.”³⁹ Közülük az egyik így szólt a számtartóhoz: „Mért őszült meg kend, hogy szánt szándékkal ilyen sok szegény embernek kárt tesz?”

A túlerő azonban győzött, a káliak végül megfutamodtak, a keresztes tölgyet pedig elismerték a három falu találkozási pontjának.

A kellemetlen összeütközés után hosszú ideig csend honolt a falu határai mentén.

Jegyzetek:

¹ Lex. (Áll. Levéltár Szomathely Kápt. jegyzőkönyv XLII. köt. 21.1. sz.) ² Lex. 96. (ZÁL Conscr. Univ. Ö. 1. 1699.) ³ Lex. 98. (Úrbéri összeírás – eredeti U. e t. C 27/51.) ⁴ Degré i.m.3. 1. ⁵ Lex. 101 (ZÁL Conscr. Univ. Ö.2. 1701.) ⁶ Lex. 103. (ZÁL Conscr. Univ. 11/c/ 1711) ⁷ Füssy i.m. 347.1. ⁸ U. úrbéri nomenklatúra ⁹ Lex. 114. (ZÁL Conscr. Univ. Ö. 21. 1720.) ¹⁰ Mtf. ¹¹ Pp. F. 46. N.48. 1755. ¹² Lex. 141. (Pozsony Str. Archiv. Esterházy cs. lt. cseszneki ág. F.:42.nv.:19.1758. ¹³ Lex. 160. (01. Festetics cs.	lt.P.285.Rsz.2682.F.:48.Nr.:36. 1773.) ¹⁴ Pacsa Urbárium 9 kérdés ¹⁵ U.o. ¹⁶ U.o. ¹⁷ U.o. ¹⁸ U.o. ¹⁹ U.o. ²⁰ U.o. ²¹ U.o. ²² U.o. 1768. ²³ Urbáriumok 1959.824. ²⁴ P.p.IV./1.bb Nr.12.12.p. ²⁵ P.p.F.41.IV.56. ²⁶ U.o. ²⁷ I.p.IV./1.bb N.2.17. 1744. ²⁸ I.p.F.56.120.1742. ²⁹ I.p.IV./1.bb N.4. 1755. ³⁰ U.o. ³¹ U.o. ³² U.o.

Új század, régi és új gondok

A 18. századi nagy határviták és ellenségeskedések eredményeképpen véglegessé váltak a község határvonalai északon, keleten és délen, bár a sok társadalmi változás, a földek öröklése, adásvétele néha még okozott kisebb villongásokat, és több korábbi megállapodást kisebb mértékben módosítottak.

1812-ben Pacsa és Igrice között új területekért kezdődött a küzdelem. A 18. század második felében Pacsa lakossága 135, Igricéé pedig 48 fővel szaporodott, ezért terjeszkedni szerettek volna. Az igriceiek ugyan továbbra is vitatták a keleti határokat, de a korábbi döntések megváltoztatását nem kezdeményezték, inkább nyugaton kívánták magukat kárpótolni.

Pacsa és Szentmihály között ekkor még elég terjedelmes volt a Canisatus mocsár, ebbe ömlött az a patakocska, amely hajdan a csekei malmot táplálta, a két község határvonalát pedig régóta jelölte. Medre azonban a mocsár lassú visszahúzódásával már nem volt egyértelműen meghatározható, így a határ is vitathatóvá vált. Út ekkor még nem volt Pacsa és Szentmihály között, mindössze néhány gázló kötötte össze a két falut. Részben ennek volt köszönhető, hogy korábban nem keveredtek határvitába.

A mocsár lassú kiszáradása és kezdeti lecsapolása után maradó jó termőföldekre vetett szemet Igrice és Pacsa. A vitában mindkét fél úgy érezte, hogy igazuk bizonyítására elegendő tanút képes felvonultatni. A pacsaiak tanúja azt vallotta, hogy „Ez előtt 16 esztendőkkel a pacsai földesurak sokkal nagyobb erőben lévén”¹ kezdték használni a posványos réteket, és így mindig feljebb húzódtak Igrice irányába. Az ellenfél azt állította, hogy ők már régen elfoglalták a területet egészen a Csúszó dombig. Igaz ugyan, hogy amíg ők csak legeltették marháikat, addig a pacsaiak kaszálták is a réteket, sőt, gyakran a patakon is átmerészkedtek. Ekkor zajlottak le az első ütközetek. A lekaszált füvet azonnal, még nyersen el kellett vinni, mert ha nem, akkor a másik fél szállította el, ha pedig mégis hagyták megszáradni, és összegyűjtötték, az igriceiek „a boglába rakott füvet felgyűjtették.”² Egyik tanú letett hite után azt is vallja, hogy a „Tseke malom vizének mostani folyása mentén levő Berékben az Igriceiek a Patsaiakat gyakorta megfosztották s az el vett Eszközök mai napig ide vesztek.”³

Még Misefáról is akadt tanú, aki a szomszédság kedvéért azt vallotta, hogy a „boglák” elégetése csak válasz volt a jogtalan földfoglalásra. Egy esztergályi tanú megnevezte a főbűnöst, aki nem más volt, mint „Németh Já-

nos úr, a patsai Eszterházi Gróff számtartója.”⁴

Ő volt az, aki először kiszállíttatott az igriceiek rétjén, de tudhatta, hogy tilosban jár, mert a füvet azonnal át is hordatta a patakon. A kis Igrice hiába bizonygatta igazát, az Esterházyakkal szemben alulmaradt.

13 évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a helyzet valamelyest rendeződjön. 1825-ben már csak az érintett települések: Pacsa, Igrice, Szentmihály, Bebespuszta és Felsőrajk, hanem a megyei főügyész is hivatalos földmérők is megjelentek a helyszínen. A cél az volt, hogy „költönös viszálykodások eltávoztatása végett a határozás megtétessen.”⁵

Az eredmény: „Föld mérő Urak a közös berket először fölszámították, mely is tett 1282 holdakat 1200 öllel számlálván, holdját, esett tehát mindegyik résznek 641 hold.”⁶ A vitát lezárták, de a reményt mégis az táplálta a mocsár menti falvak lakosságában, hogy „tekintetbe vevén a berek megesendő lecsapolását, a huzatandó kanálisnak helyét ...kijelelték.”⁷

A megjelenteket részben a remény, hogy a lecsapolás révén egyre több szántóhoz és legelőhöz jutnak, részben a hatalom jelenléte arra készítette, hogy kimondják: a községek között „semmi határbeli kérdés fönnt nem marad”.

Még arra is vállalkoztak, hogy „az Igricei Berek lecsapolására nézvést kívánatos Kanálist a Pacsai Köz Birtokos Urak a magok által készített mellékes Kanálisokkal nem fogják ellenezni.”⁸

Ezzel az utolsó kényes kérdés is megoldódott, lezajlottak a határviták, a két község között nézeteltérés sem volt a mocsár lecsapolása után felszabaduló földek tulajdonjogát illetően.

Egy év múlva ugyan volt még határjárás, amelyen a környék összes földbirtokosa vagy megbízottja a megyei emberekkel együtt megjelent, de csak finomításokra került sor.

Érdemes beletekinteni a megjelentek listájába:

Csesznák József megyei tisztí főügyész, Bóka Antal táblabíró, első földmérő, Bajomi István második földmérő, „Pacsa Helység részéről” Méltóságos Keselőkői Báró Majthényi Erzsébet Asszonyság, Méltóságos Palláni Inkey N. János hitvese, az ő rendes tisztartója, számvevője, pacsai „Kasznárja”, a Festeticsek részéről az ügyész, kasznár, a Raykiak részéről néhai Rajky György özvegye, ispánja, Bebespuszta részéről Martinkovics József úr „Szécseni István úr Eö nagyságának Peleskei tisztartója”. A fentiekén kívül: „s végre ez el számlált Helységek Elöljárói és Számosabb Lakója is megjelent.”⁹

A hiteles mérések és a hivatal közreműködése következtében egyre tisztább helyzet alakult ki, a „végelszámolásra” azonban még így is csak 1856-ban került sor, amikor végre leírhatták, hogy a rendezés az összes bejárt

határrészekre, a legelőkre, de még a „fáészatra” (ingyenes tűzi-és építőfa gyűjtésére) nézve is megtörtént.¹⁰

A század első felében nemcsak a határviták újultak ki, hanem a földesurak és a lakosság között is összeütközésekre került sor, bár az Urbárium záradéka intette az urakat, hogy ne idézzenek elő elégedetlenséget a jobbágyok között. Jó példa erre a következő eset:

A pacsai lakosok – nyilván hosszabb ideig tartó eredménytelen próbálkozás után –, panaszt adtak be a megyei közgyűléshez Eszterházy János földbirtokos ellen, aki a birtokán keresztülvezető, emberemlékezet óta közös utat egyszerűen elfoglalta, „gyümölcsösnek fölfogván, azt erős hasogatvánnyal bekerítvén..., de azomban az elfoglalt községi út helet (értsd: ‘helyett’) más utat nem engedvén.”¹¹ Ezért a falu gazdái csak nagy kerülővel juthattak el földjeikre, a szentpéterúri határon át kellett menniük, azt meg a szomszéd község lakói nem akarták engedni.

A közgyűlés bizottságot küldött a helyszínre, amely maga mellé vette Tőke Ferenc öregbíró, akit a lakosok közül sokan elkísértek, de több helyi birtokos megbízottai is megjelentek. A helyszíni szemléből mi is megtudhatjuk, hogy Esterházy számtartója azt az utat záratta le, amely a zsidótemető mellett elhaladva a „Kánya hegye nevező mezzőre vezet.”¹² A földbirtokos azzal magyarázta tettét, hogy Saller asszonyság egy másikat záratott le, ami viszont az ő helyzetét nehezítette. Hosszas tárgyalás után a falubeliek győztek: az a döntés született, hogy mindkét utat meg kell nyitni.

A Festicsek többnyire saját jobbágyaikkal hadakoztak, akik sérelmeztek, hogy uruk a jobbágytelekhez járó rétet olyan helyen mérette ki, „ahonnan a szénát soha, ha csak a Földes Uraságok föl nem sáncoltatták, de leginkább Essős időben ki nem takarjuk.”¹³

A határviták „nyeresége”, a kezdődő lecsapolások, a folyamatos irtások következtében a község termőterülete folyamatosan növekedett. Az adózó állampolgárok által művelt szántó a század első felében 462 holdról (1 hold = 1200 négyszögöl) 636-ra, a rét 163 kaszásról 537-re nőtt. (A kaszás mint mértékegység az 1 fő által 1 nap alatt lekaszalható rét területét jelentette. Szélsőértékei olyan nagyok, hogy általánosításra nincs is mód. Valószínűleg 0,5–1 holdat jelentett ekkor.)¹⁴

Az összeírások nem megbízhatók. Sok év adataiból kiderül, hogy akik végezték ezt a munkát, gyakran mechanikusan beírták az egyes rovatokba az előző év adatait. A népesség-összeírásoknál az is előfordult, hogy egyes korosztályokat egyszerűen kihagytak.

Azok az adatok vehetők megbízhatóbbnak, amelyekről az adó mennyisége függhetett: földterület, állatok, termésmennyiség.

1828-ban az összeírás munkalapja szerint 163 adózó volt a faluban, kö-

zülik 46 jobbágy. Sok volt a háznélküli zsellér: 31 fő.¹⁵

A határ is rossz minősítést kapott: nagyobbik része dombos, vízmósásos, másutt a Cseketői patak gyakran kiöntött, és nagy károkat okozott. Nagy baj volt, hogy a legelők rossz minősége miatt a teheneket csak 3 hónapig fejhették, akkor is kevés, napi 1 media tejet adtak, amely mértékegység bizonytalansága ellenére is valószínűleg csupán 0,42 litert jelentett, s ez bizony rendkívül kevés.¹⁶

Többet tudunk meg a nem nemes népesség összeírásából, amely katonai célra készült 1842-ben.

Eszerint a nem nemesek birtokában volt 69 ház.

A keresztyén férfilakosság közül

tisztviselő	4
polgár, kézműves	9
nemesek szolgálói	33
paraszt	40
mindennemű zsellér, lakos és kertész	168
fiúgyermek	173
nők általában	195
a fentiek száma összesen	622
a férfiak közül 1–17 éves	149
18–40 éves nők	5
nőtlen és özvegy	8
40 éven felüli	10
római katolikus	365
zsidó (férfi) 1–17 éves	46
18–40 éves nők	12
nőtlen és özvegy	3
40 éven felüli	4
az összeíráskor távol levő férfiak az országban ismeretlen helyen	12
	10
A gyarapodás: született 30, meghalt 32 fő.	

A település lakosságának létszámáról teljesebb képet adott az egyház összeírása, mely szerint:

lakosság száma	848
ebből katolikus	660
izraelita	185
protestáns	3 ¹⁷

A reformkor, a forradalom és a szabadságharc országos jelentőségű eseményei sajnálatos módon elkerülték a falut, fiai azonban részt vettek a hősi küzdelmekben.

Megérdemlik, hogy nevüket örökre megőrizsük:

Ádamecz György földműves, tizedes 4. honvédszászlóalj

Czoma Mihály 25 éves, földműves, közvitéz, 16. huszárezred

Devecz Imre földműves, közvitéz, 25. honvédszászlóalj

Horváth József kézműves, tűzmester

Kastl Jakab 24 éves, földműves

Komár Mihály 21 éves, földműves

Komáromy Mihály földbirtokos, közvitéz, 56. honvédszászlóalj

Kovács Ferenc 23 éves, földműves

Kovács György 19 éves, földműves

Kovács József kézműves, őrmester, 127. honvédszászlóalj

Kutséber Pál 19 éves, földműves, 16. huszárezred

Marosi János őrmester

Monorfy János földműves, közvitéz

Nagy András földműves, közvitéz, 16. huszárezred

Nagy István földműves, közvitéz

Németh János földműves, közvitéz, 16. huszárezred

Pollák Imre földműves, közvitéz, 127. honvédszászlóalj

Pongrácz Károly gépész, tizedes

Sipos Imre orvos, főhadnagy, 56. honvédszászlóalj

Sötét György 21 éves, földműves, közvitéz, 56. honvédszászlóalj

Stumpf Pál 36 éves, megyei foglár

Takács András 19 éves, földműves

Tóth János földműves, közvitéz, 56. honvédszászlóalj

Várallai József földműves, közvitéz, 47. honvédszászlóalj

Veltnel Leopold 19 éves, földműves

Weisz Henrik kézműves, közvitéz, 47. honvédszászlóalj¹⁸

Jegyzetek:

¹ Határviták 1812.IV.bb IV./12.

² Zmk. 10./37.1825.

³ Határviták 1812.IV.bb IV./12.

⁴ U.o.

⁵ Zmk.10./36.1825.

⁶ U.o.

⁷ U.o.

⁸ U.o.

⁹ Zmk. határmegállapítás 1825.

¹⁰ Fszb.kig.177./1856.

¹¹ Zmk.10./37.1825.

¹² Lex.173.(Ol.Festetics cs.lt. Acta Salleriana F.87.Rsz.193.)

¹³ Zmk.18./774.

¹⁴ Adóösszeírások IV.9.B 344.dob.)

¹⁵ Lex. (Munkalap az 1828. évi összeíráshoz.)

¹⁶ Urbáriumok 1959.838.

¹⁷ Lex. (A nem nemes népesség összeírása katonai célra.)

¹⁸ A szabadságharc honvédei 1992. 367.

Az átlagpolgár vagyoni helyzetének alakulása

A század polgárának életkörülményeiről, közvetlen környezetének be rendezési és használati tárgyairól, a családok többségét érintő kiadásokról, egyes rétegek jövedelméről sok adatot szolgáltatnak a hagyatéki leltárak, a polgári perek anyagai, a kihágási iratok, a zálogolási jegyzőkönyvek és néhány esetben hivatali jelentések is.

A legtöbbet a hagyatéki iratok árulnak el. Mielőtt az örökösök hozzájuthattak volna a használati tárgyakhoz, azokról leltár készült, ami az utókor emberét is tudósítja arról, hogy mi minden tartozott egy lakóház felszereléséhez.

Ketskés Károly úr vagyonáról például a következő értékbecslés készült:

1. Két darab levestestál	0,70 Ft
2. Hús darab fehér tányér	1,40 Ft
3. Egy láda	6,00 Ft
Egy asztal	5,00 Ft
Három szék	3,10 Ft
4. Két ágy	4,20 Ft
5. Három itzés üveg	0,51 Ft
6. Két lepedő	0,52 Ft
7. Egy pár tsizma, viselt	0,70 Ft
8. Egy tejmérő kalán	0,70 Ft
9. Két kalán	0,26 Ft
10. Két kés, két villa, két kalán	0,70 Ft
11. Egy viselt rokk (kabát)	0,70 Ft
viselt mellény	0,14 Ft
kis tükör	0,18 Ft
12. Két darab „dupla” pohár	1,42 Ft
13. Egy tehén	42,00 Ft
Egy borjú	10,50 Ft
14. Egy láda	1,50 Ft
15. Egy közülő	0,35 Ft
Egy kalamáris	0,35 Ft
Összesen:	80,93 Ft ¹

Az is előfordult, ahogy az elhunyt tetemes adósságot hagyott hátra, ezért

örökösei nem juthattak hozzá hagyatékához, amelyet elárvereztek. Ilyenkor feljegyezték a tárgy nevét, értékét és a vevő nevét.

„réz lámpás	Plezember	0,36 Ft
zsíros vindely	Uraság Kocsisa	1,50 Ft
süldő	Uraság Kocsisa	6,37 Ft
konyhai eszköz	Kovács	0,27 Ft
vas tepsi	Kovács	0,52 Ft
serpenyő	Tatai László	0,15 Ft
vizesüveg	Horváth János	0,20 Ft
cserepek	Horváth Pál	0,70 Ft
1 gatyá	Ifj. Rechnitzer	0,10 Ft
1 pár új kapcza	Manoli	0,18 Ft
2 selyem kendő	Schleifer Lázár	0,41 Ft
2 mellény	Schleifer Lázár	0,20 Ft
1 fehér nyári nadrág	Szalai Gyula	1,20 Ft
1 szalmazsák	Szalai Gyula	0,20 Ft” ²

Az is gyakran megtörtént, hogy adósság fejében zálogoltak, a kiválasztott ingóságokat elárverezték, néha állatokat hajtottak el, vagy értékes gazdasági eszközök cseréltek gazdát:

„3 dunyha	6 Ft
6 vánkös	6 Ft ³
1 fenyőfa asztal	0,48 Ft
1 fenyőfa almárium	2,00 Ft ⁴
2 fiatal ökör, lefoglalva 103,36 Ft adóhátralék miatt	120,00 Ft ⁵
1 vastengölös pusztá kotsi	35,00 Ft
3 szekér széna	37,30 Ft ⁶
Igazán nagy értéket az ingatlanok képviseltek:	
Ház melléképülettel, a hozzátartozó réttel:	1000,00 Ft

A vevő izraelita: Neumann Márton, aki Kálból költözött Pacsára. Az országba sem régen költözhetett, mert az aláírása héberül van a szerződésben.⁷

Ugyancsak jelentős összeget szánt Kránitz János pacsai plébános arra, hogy megvásárolja Sipos Imre uram szőlőjét a vele együtt járó préssel és egy nagy káddal. 750 Ft-ot adott érte. Természetesen övé lett a birtokon álló épület is.

Egyre többször előfordult, hogy – főleg anyagi természetű ügyek miatt –, az átlagpolgár is perbe keveredett. Az sem volt olcsó mulatság. Egy szok-

ványos kisebb per alapköltségei a következők voltak:

A folyamodvány felvételéért	1,00 Ft
Annak kétszeri lemásolásáért	0,12 Ft
Ahhoz szükséges 2 db bélyegért	0,12 Ft
A hitelkönyvi kivonat kétszeri lemásolásáért	0,06 Ft
Ahhoz szükséges 2 db bélyegért	0,12 Ft
Ügyvédi felhatalmazás felvételéért	0,12 Ft
Annak kétszeri lemásolásáért	0,06 Ft
Ahhoz szükséges 15 és 6 krajcáros bélyegért	0,21 Ft
A költségjegyzék felvételéért	0,06 Ft
Annak leiratásáért	0,06 Ft
Ahhoz szükséges bélyegekért	0,06 Ft
Felperes ügyvéd fáradozásainak bére	2,00 Ft
Tárgyalási könyvhöz bélyegekért	1,06 Ft
Hivatalszolgának díja	0,22 Ft
Tiszta ívekért a perhez	0,06 Ft
Összesen:	5,27 Ft ⁸

A fenti költség úgy keletkezett, hogy Kelemen Borbála tüdősi lakosra anyja halála után 30,39 Ft adósság maradt, mellyel a család a pacsai Berger Jakabnak tartozott. A pert a hitelező nyerte meg, így az adósnak meg kellett fizetnie a tartozást a 4% kamattal együtt, s ezen felül még a 5,27 Ft perköltség is őt terhelte.⁹

Ezek a kiadások kevés családnál jelentkeztek, beteg azonban akárki lehetett, és végső esetben orvoshoz is kellett fordulnia. A szegényebbeknek ezt nagyon meg kellett fontolniuk, mert a kezelési költségek rendkívül magasak voltak: vizsgálat: 1 Ft 5 kr, orvosi látletet: 2 Ft 10 kr, orvosi díj gyógyításért: 3 Ft.¹⁰

Még súlyosabb terhet jelentett a családnak egy haláleset, melynek kiadásai:

	gyermek halála	felnőtt halála
koporsó	2,00 Ft	6,00 Ft
szemfedő	0,48 Ft	1,00 Ft
lelkésznek	0,15 Ft	0,15 Ft
mesternek	0,03 Ft	0,03 Ft
sírásónak	0,24 Ft	0,24 Ft
összes költség:	2,90 Ft	7,42 Ft

A gyermekek temetési költsége csak látszatra alacsony; az 1–10 éves gyermekek magas halálozási arányszáma nagyon megnövelte a családok kia-

dásait.

A lakosság mezőgazdasággal foglalkozó része házi kenyeret evett, zsemlét csak a pékek sütöttek, akiktől a vendéglősök, iparosok, kereskedők és hivatalnokok vásároltak.

Az árak a következők voltak:

3 latos zsemle (1 lat = 1,75 dkg)	1 krajcár ¹¹
10 latos zsemle	3 krajcár
15 latos búzacipó	3 krajcár
tiszta rozskenyér fontja (56 dkg)	5 krajcár
a rozskenyér felényire keverve dercével	3 krajcár ¹²

(a derce a lisztnél durvább, a daránál finomabb őrlemény)

Az előbbi árjegyzék a mértékegységek egységesítése előtt volt érvényben.

Az árak azonnal beszédesebbek lesznek, ha összevetjük őket néhány jövedelmi forrással az 1855-ös évből:

• napszám gyalogosan	30 krajcár
• a pacsai tanító évi fizetése	146 Ft 52 krajcár
• a tüttösi tanító évi fizetése	115 Ft
• a pacsai jegyző évi tiszteletdíja	50 Ft
• a bíró évi tiszteletdíja	25 Ft
• a két kisbíró évi tiszteletdíja	20 Ft
• a bakter évi tiszteletdíja	10 Ft
• Vörös János zalaegerszegi lakos hetenként egyszer hozta a hivatalos leveleket Pacsára, másnap vissza Zalaegerszegre, ezért havi fizetése	20 Ft 57 krajcár ¹³
(sürgős esetben éjjel is szállítania kellett, előfordult, hogy naponta is.)	

Ezek az ár- és jövedelmi viszonyok tartósan érvényben voltak, jelentős változást a századvég és a századforduló fellendülése hozott.

Jegyzetek:

¹ Fszb. kig. 2313./1859.

² P.p. 3818./1856.

³ P.p. 3449./1859.

⁴ Fszb. kig. 3554./1859.

⁵ P.p. 2911./1859.

⁶ P.p. 560./1855.

⁷ P.p. 1134./1859.

⁸ P.p.500./1855.

⁹ P.p.1134./1859.

¹⁰ Fszb.kig.3669./1859.

¹¹ Bogdán 1991.451.

¹² P.p.3418./1856.

¹³ Szb.Kig.1230./1860.

Kereskedelem és vendéglátás a 19. században

A 19. század közepe táján kezdtek kialakulni azok a feltételek, amelyek kedveztek a vendéglátással és kereskedelemmel foglalkozóknak. Jól érezték ezt az izraeliták, akik egyre többen költöztek a faluba, míg a szomszéd községekben egy-egy család telepedett le.

Számuk a lakosságéhoz viszonyítva egyre jelentősebb lett. A nem nemesség népségösszeírásában 1807-ben még mindössze 7 izraelita férfi szerepel, 1822-ben 44, 1845-ben pedig már 65. Ezt a tendenciát a teljes izraelita lakosság számaránya is követi: 1828-ban 549 katolikus és 121 izraelita lakos volt.¹

1848-ban már 185 zsidó vallású lakosa volt a falunak, s ez a létszám később sem növekedett. A kereskedelmi és vendéglátó tevékenység hosszú időre a kezükbe került, amelyben kétségtelenül szerepet játszott a kor „magyaros mentalitása, miszerint a pénzzel való közvetlen foglalkozás nem méltó a magyar nemeshez.”² A szegényebb néprétegek pedig nem rendelkeztek elegendő induló tőkével a kezdéshez, s jogi helyzetükből következően sem vehették nyakukba az országot, hogy megkeressék azokat a településeket, ahol ez a két tevékenység számottevő haszonnal kecsegtetett.

A községbe költözött izraeliták hamarosan berendezkedtek: 1828-ban már zsinagógájuk volt, saját iskolát tartottak fenn, és anyakönyvet is vezettek.

A század második felében virágzott a községben a kereskedelem s a vendéglátás; a meglévő létesítmények azonban kiszolgálták a falut, így további beköltözőknek nem kínáltak lehetőségek.

Néhány iparos is megjelent. 1856-ban Weisz Henrik női szabó, aki Nagykanizsán született, az ottani szabó céheknél tanulta a mesterséget, majd 10 évig vándorolt, írásban kérte, hogy „remekülni” hagyják. Célja: „egykor a magam kezére lenni tudnék.”³ Mivel erre akkor Pacsán nem volt lehetőség, Szent Lászlón (Bucsuszentlászló) levő szabó céhnek kívánt tagja lenni. 1855. X. 28-án kelt írásos kérésére 1856. I. 10-én kapta meg a választ: „... az előírt kellékeknek mindenben tökéletesen eleget tévén, ezennel neki a mesterjog megadatik.”⁴ Korábban már dolgozott Pacsán, Stern szabónőnél, de amint a mesterjogot megszerezte, önálló ipart kezdett. Ma is áll az a ház, ahol a Weisz család jó hírű műhelye és üzlete volt.

A szabók mellett még a pék, a hentes és a mészáros mesterség művelői között találunk izraelitákat.

Voltak, akik igyekeztek több lábon állni, így Goldberger Sándor is, akitől a jegyző úgy nyilatkozott, hogy már 20 éve kocsmáros és „saját kezén kenyérsütő” mindenki megelégedésére, így meg is kapta az engedélyt a további

működéshez.

Megfigyelhető, hogy a mesterségek, műhelyek, üzletek öröklődtek, legfeljebb kisebb profilváltás fordult elő.

A legnépszerűbb vállalkozás a kocsmá volt, ami ugyan elsősorban italok, illetve néhány helyen ételek felszolgálását is jelentette, de rövid időn belül a társasági élet (klubok, egyesületek, társas körök stb.) helyszínévé is vált. A vendégek az árak és a színvonal szerint válogattak a létesítmények között. A legszebben berendezett kocsmában, a mai Labdarúgó Kollégium helyén kezdte el működését a Pacsai Társaskör 1858-ban.

Az 50-es években a község 6 kocsmát is el tudott tartani, amelyeknek üzemeltetői Goldberger Sándor, Schwartz Salamon, Pergel Ferenc, Rechnitzer Márton, Ekker József, Spiegel Salamon voltak; utóbbit csak Szegszem Salamonként emlegettek a faluban.⁵ Még egy család is beadta a kérvényt „borkimérhetés engedél kinyerhetése” céljából, arra hivatkozván, hogy már 1836 óta folytatja e tevékenységet. Ők is megkapta az engedélyt. Ennél több kocsmá a későbbiekben nem működött egy időben a faluban.⁶ A jól jövedelmező üzletet megirigyelhette a szentpéterúri Deutsch Jakab, aki szeretett volna Pacsán is nyitni egy üzletet, ő azonban már nem kapott engedélyt.

Kocsmá tehát volt elég, s a hatóságoknak gondot is okozott a rend fenntartása. A csendőrök rendszeresen végeztek éjjeli őrzásokat, hogy a zárórát betartassák, és ha kellett, segídkezzenek a rend biztosításában is. Már hosszabb ideje figyelték a község kocsmáját bérlő Schwartz Salamont, akinél rendszeresen láttak záróra után üldögélő vendégeket. Elcsípni soha nem sikerült, mindig volt magyarázat; pl. „sántázások voltak, akik az eső miatt nem tudtak tovább menni”, ezért ott szálltak meg. Arra mindig tudtak vigyázni, hogy bort nem láttak előttük a csendőrök.

A kocsmák tulajdonjoga változó volt. „Az amely a mesterház előtt vagy a palinai uraság tulajdona”.⁷ A bérbeadást szerződés szabályozta. Az évi díj 1858-ban 200 Ft volt, melyet negyedévenként előre kellett befizetni az uradalom pénztárába. A bérlő az italok mérésén kívül vágthatott a konyhára sertést, borjút, és tarthatott a legelőn két tehenet. Ennek fejében a kocsmánál keletkezett trágya az uraságot illette. Jelentős átmenő forgalomnak kellett ahhoz lenni, hogy az uraságnak is fontos legyen a keletkezett trágya, amely a fogatok után gyűlt össze.

Az uradalom vállalta, hogy kutat készített, de a bérlőt kötelezte, hogy biztosítsa az épületet, a „biztosító levelet mutassa be.”⁸

A szerződés, amely három évre szólt, megtorló intézkedéseket nem tartalmazott, ami a felek közötti feltétlen bizalom jele.

A hatósági tevékenység egyre szervezettebbé vált, és a tűzvédelemre is kiterjedt. Így derült ki, hogy volt olyan kocsmá is, amelynek „veszélyes deszka

kéményei vagynak”. A jegyző ezt kifogásolta ugyan, át is alakíttatta, de nagyobb bajnak tartotta, hogy Pacsán egyetlen vendéglőnek sem volt étlapja. Ezért már büntetést helyezett kilátásba, ami hatásosnak bizonyult: minden egység elkészítette és a vendég elé tárta étel- és italválasztékát, azoknak árával együtt.⁹ Ezekből összesítés készült, kimutatva a legolcsóbb és a legdrágább helyeken alkalmazott árakat.

Érdemes összevetni Felsőrajk egyetlen kocsmájának étlapját a pacsaiakéval.

PACSA		FELSŐRAJK	
1. Egy rész leves	8–10 krajcár	Egy porció leves	3 krajcár
2. Marhahús mártással	18–24 krajcár	Marhahús/mártás nélkül	8 krajcár
3. Betsinált	12–20 krajcár	Betsinált	10 krajcár
4. Főzelék	6–20 krajcár	Csuszpajz	8 krajcár
5. Tészta	24 krajcár	Tésztaétel	14 krajcár
6. Egy itze bor	14–16 krajcár	Óbornak itzéje	7 krajcár
		Újbornak itzéje	6 krajcár
7. Kávé	15–20 krajcár	Fekete kávé	6 krajcár
		Fehér kávé	7 krajcár
8. Saláta	6 krajcár		
9. Pálinka	9–20 krajcár		
10.		Pecsenye	12 krajcár ¹⁰

A pacsai árak jelzik a 7 kocsmá különböző színvonalát, rangját, a kiszolgálás minőségét is. A közelebből meg nem nevezett tésztaétel és a saláta ára mindenütt azonos volt, a többi árban azonban jelentős különbségek mutatkoznak. Bizonyára az alacsonyabb árak is biztosították a vendéglős tisztes megélhetését, a magasabb tarifák pedig nyilván busás hasznot hoztak.

Az étkeztetés mellett jelentős haszon származott az egyéb szolgáltatásokból is.

egy ágy 1 éjszakára 12 krajcár

zabnak mércéje 12 krajcár

egy puszli széna 8 krajcár

A puszli elnevezés valószínűleg a porció származéka, 1 adat 1 lónak: 4,48 kg.¹¹

Gyertya két fő számára, istállóhasználat, szalma 6 krajcár.

Első ránézésre is feltűnik, hogy az egyetlen felsőrajki kocsmá árai még a legszolidabb pacsai áraknál is mennyivel alacsonyabbak. A két település mindössze 6 kilométerre van egymástól. Az egyik magyarázat az átmenő for-

galom különbségében keresendő: míg a szerényebb jövedelmű utazók Felsőrajkon álltak meg étkezni, a gazdagabbak a jobb ellátás reményében Pacsán kötöttek ki. A Nagykanizsa-Pacsa útvonalon utazóknál jelentősebb volt a Keszthely-Zalaegerszeg útvonal átmenő forgalma, ami szintén Pacsa előnyére vált. A pénzesebb utazók zöme kereskedő volt, akik a jobb fekvésű helyeken szerettek eladni is és vásárolni is. A társaskör megindulása után a környék urai, rangosabb hivatalnokai is rendszeresen jártak Pacsára az özszejöveletekre, bálókra vagy egyszerűen csak egy kis társalgásra. Az élénk forgalom csak fokozódott, amikor Pacsa járásszékhely lett, mert a helyi fogyasztási szokások is megváltoztak, és megnőtt az ügyintézéssel kapcsolatos utazók száma is.

A jelentős vendéglátási tevékenység megemelte a húsfogyasztást, a hentesek is egyre nagyobb haszon reményében fejlesztették üzleteiket, és közben egy-egy apróbb szabálytalanság is előfordult, amit a hatóság általában azonnal megtorolt. Egy vizsgálatnál kiderült, hogy Egl Karolina üzletében a „melleség miatt a hús egy kicsinyt feketülni kezdett.” Elég ügyetlenül azzal védekezett, hogy „sok dolgai” nem engedték odafigyelni. Meg is büntették keményen, amit ő így panaszolt: „...15 pengőre vagyok büntetve, mire nézve ez sajnos.”¹² A hivatal azonban következetes volt, így hiába kérte a vétkes a büntetés mérséklését, a kiszabott összeget be kellett fizetnie.

A század folyamán kialakult izraelita felekezeti egységet ritkán zavarták meg incidensek, vagy legalábbis nem kerültek nyilvánosságra, főleg nem a hatóság elé. Egyetlen komolyabb esetről tudunk, azt is vallási okok robbantották ki.

Az izraelita közösség négy előjárója panaszt tett Schwartz Mátyás pacsai lakos, izraelita mészáros ellen. Azt állították róla, hogy saját kezűleg metszi le a marhákat, és úgy méri ki hittársainak is, holott vallásuk szerint ők csak úgy fogyaszthatják, „ha a közösség által fizetett, vallási törvényeik által erre felhatalmazott állatvágó, a shakter által metszetik le.”¹³ Mindenekelőtt azért sérelmezték az eljárást, mert akkor csak egyetlen hentes volt a faluban, aki nem tartotta be a vallási törvényeket, a ezáltal másokat is azok megszegésére kényszerített. A feljelentés hatására indult vizsgálat folyamán az is kiderült, hogy a hentessel más baj is van; nyilvánvalóan szép jövedelme ellenére nem akarja kivenni a részét a hitközség terheiből. Az előjárók azt kérték a szolgabírótól, hogy a hentest figyelmeztesse, ha az nem használ, adjanak másnak is iparendélyt.

A megoldáshoz a rabbi juttatta közelebb a közösséget: beismerte, hogy az áldatlan helyzet ok a vallási szokások és az anyagi érdekeltség közötti el-
lentmondásban keresendő. A shakternak az a kötelessége, hogy az izraeliták-
nak csak olyan húst adjon, amit azok a vallás előírásai szerint elfogyaszthat-

nak, a hentesnek pedig az az érdeke, hogy minden húst értékesítsen, ezért külön kell választani a két tevékenységet. Egyelőre azonban hozzájárult ahhoz, hogy Schwartz Mátyás elláthassa a kettős feladatot, amíg megnyugtató megoldást nem találnak.

A hentesnek választania kellett: vagy lemond az üzlettel járó haszonról, és shakter lesz egy másik hentes mellett, de ott csak fizetést kap, vagy ő fogad fel maga mellé egy alkalmazottat, akivel együtt már biztosítani tudja, hogy az izraeliták vallásuk előírásai szerint vágott állat húsát fogyasszák.

Természetesen az utóbbit választotta, és azt is vállalta, hogy ezután jövedelme arányában hozzájárul a közösség kiadásaihoz, sőt, még hátralékait is kifizeti. Tudta, hogy mit cselekszik, hiszen így továbbra is egyedül maradt a piacon, a hitközség tagjainak vásárlóerejére pedig szüksége volt, hiszen foglalkozásuk alapján ők voltak, akik állattartással nemigen törődtek, jövedelmük viszont megengedte nekik, hogy a hentes rendszeres vásárlói legyenek.

A főszolgabíró azért segítette elő a megoldást, mert jól tudta, hogy az izraelita kereskedőkre, iparosokra és kocsmárosokra a település ellátása érdekében szükség van, másrészt jelentős adóval járulnak hozzá a község bevételeihez.

A század második felében egy kocsmáros átlagosan 330 Ft italméresi adót fizetett, amely esetünkben hat egységgel számolva is évi 2.000 Ft jövedelmet jelentett a községnek, és később is nagyban hozzájárult a költségvetés egyensúlyához. Összehasonlításlá jó tudni, hogy ekkor a legfontosabb igavonó jószág, az ökör ára 60 Ft, egy napi gyalognapszám pedig 30 krajcár volt. Így nézve még jelentősebbé válik a 2.000 Ft adóbevétel.¹⁴

Az iparosok és kereskedők gyakran ragadványneveükön szerepeltek a korabeli iratokban. Egy hagyatéki kiárusítás jegyzőkönyvében találhatók az alábbi nevek: „Kopogató zsidó, Szabó Zsidónő, Zsidó Pap, Farkas Zsidónő, Szabó Zsidónő, Jakab Zsidónő. Ugyanitt szerepelt az Urasági Kovács, a Csekeji Molnár, Varró Méri és a Gyentyánkuti Molnár.”¹⁵

A 60-as években országosan megszüntették a mértékegységek területén uralkodó zűrzavar megszüntetésére, mert az már gátolta a gazdaság egészséges fejlődését. Közigazgatási területünkön 1858-ban hirdették ki, hogy Magyarországon ezentúl az Ausztriában használatos mértékegységek lesznek érvényesek. A mérlegeket 3 évenként hitelesíttetni kellett, a henteseknek és mészárosoknak évenként.

A rendelet közzétételét követően sűrűn ellenőrizték a kereskedő egységeket. Környékünkön először a zalaigricei uradalmi kocsmáros akadt fönn a hálón: elavult fonttal mért, melyet azonnal el is koboztak tőle. Ő arra hivatkozott, nem tudta, hogy „billegtelen fonttal nem szabad mérni.” Különböző foglalkozására nézve ő valóban hentes és mészáros volt, de mivel a húsnak

keletje nem volt, inkább bort mért, ami fogyott is rendszeren. Most csak éppen azért árult húst, mert a csordás borjának a lábát a bika eltörte, és le kellett vágni. A jegyzőkönyvben megjegyezték róla, hogy „írni és olvasni zsidóul tud.”¹⁶

A századfordulóra kialakult a községben egy sajátos munkamegosztás: az izraeliták szinte kizárólag kereskedelembe, vendéglátásban és kapcsolódó szakmákban (pék, hentes) dolgoztak, az összes többi feladatot a keresztyény lakosság látta el.

A lakosság ezt természetesnek vette; semmilyen feljegyzés nem maradt fenn arról, hogy emiatt ellentétek lettek volna a faluban. Erre később sem került sor, s még akkor is csak egyedi esetek fordultak elő, amikor a vallási ellentéteket mesterségesen szították. Az izraeliták zárt közösséget alkottak, csak a 20. században kezdtek el kikeresztelkedni, és akkor már elvértve házassági kapcsolatokat is létesítettek katolikusokkal.

Jegyzetek:

¹ Lex. 172. (A nem nemes népesség összeírása katonai célra.)

² Szekfü 1989. 319.

³ Fszb. kig. 90./1856.

⁴ Fszb. kig. 125./1855.

⁵ Fszb. kig. 26./1855.

⁶ Fszb. kig. 606./1855.

⁷ Fszb. kig. 908./1858.

⁸ Fszb. kig. 821./1858.

⁹ Fszb. kig. 27./1858.

¹⁰ Fszb. kig. 1991./1855.

¹¹ Bogdán 1991. 418.

¹² Fszb. kig. 2026./1856.

¹³ Fszb. kig. 2496./1860.

¹⁴ Fszb. kig. 3554./1859.

¹⁵ Fszb. kig. 3350./1859.

¹⁶ Fszb. kig. 1854./1859.

Közigazgatás az 1850-es évektől

A szabadságharc leverése után a Habsburgok elérkezettnek látták az időt, hogy megteremtsék régóta áhított egységes birodalmukat, és hazánkat kezdték annak részeként kezelni. A birodalom sajátosságait az igazságszolgáltatás, a közigazgatás terén is igyekeztek átültetni Magyarországra.

Az országban uralkodó temetői csendbe még belehallgattak, hangulatlenségeket kértek az újonnan alakuló hivatali szervezetek alkalmazottaitól. Pacsáról a szolgabíró az alábbiakat jelentette 1854-ben:

„hangulatról alázatosan jelentem, hogy az járásom lakosságánál csendes, nyugottnak látszik, a fölsőbb rendöleteknek hódolólag engedelmeskedik, az Orosz és Török hadjáratot azonban élénk figyelemmel kísérik, a hivatalok szervezésére kíváncsiságuk nyilvánul.”¹

Ma már nem állapítható meg a jelentés valóságtartalma, a hivatal szervezőmunkája, tevékenysége azonban jól követhető. Sokat adtak a külsőségekre is. Tudjuk, hogy a Bach-rendszer elviselte, sőt ravasz módon szorgalmazta, hogy a hivatalnokok magyaros viseletben végezzék munkájukat. Így történt Pacsán is. A gétyei Hóbár János szűrszabó mesternek jól is jött az átszervezés, mert hamarosan komoly megbízást kapott: el kellett készíteni három darab „somogyi forma gubaszúrt béléssel együtt.” A munkáért összesen 48 Ft-ot kapott, ami nagyon szép összeg volt abban az időben. A különleges ruhadarabokból az a három atyafi kapott egyet-egyet, akik vállalkoztak a „gonosztevők kikémlelésére.”²

Arról nincs feljegyzés, hogy a megfigyelendők közönséges gonosztevők voltak-e, vagy esetleg az idegen uralmat nehezen elviselő, a szabadságharc szellemét őrző hazafiak.

Arról is tudunk, hogy tiltott és elkobzásra ítélt könyvek ügyében kellett a hivatalnak intézkednie. A járás községeiből beérkezett jelentéseket így összegezte a szolgabíró: „a Nagykapornaki járásban könyv árus és könyv kötő egy sem létezvén.”³

Még a hivatalszolgákat is ellátták néhány jellemző ruhadarabbal.

Nekik járt:

Huszár csákó, nyári atilla, vörös nadrág, mellény, kesztyű, huszárköpeny, téli atilla, nyakravaló, öv, sarkantyú.

A többi ruhát maguknak kellett beszerezniük.

A két börtönőrt is új módiba öltöztették:

Gyalog katonai csákó, gyalog katonai köpeny, vörös nadrág, nyakra való, sapka, atilla, mellény, csizma, nyári kétli.

Miután a hivatalban megkapták egyenruhájukat, esküt tettek, mint a „járásbéli hivatal segett” (segéd). Felesküdték Istenre és a császár összes létező címére, hogy a hivatalt hűségesen szolgálják. (Nem a magyar hazát, a hivatalt!) Az esküszöveget sajátkezű aláírással hitelesítették.⁴ Munkájuk is akadt bőven. A közrend ellen vétőket gyakran sújtották néhány napi elzárással, így a börtönnek folyamatosan voltak lakói. Élelmezésükről illő haszon ellenében egy szemfüles kocsmáros, Goldberger Sándor gondoskodott.⁵ Szolgálataira a tulajdon elleni vétséget elkövetők szorultak rá leggyakrabban. Egy alkalommal például a börtönőr gazdaasszonya arra csábította a nyugalmazott tisztelendő szolgáját, hogy gazdájától disznóhúst lopjon. Adott neki ezért egy „piros keszkenyőt”. Körülbelül 13 font (6,5 kg) húst loptak a plébános „héláról” (padlásáról). Szerencsére a teljes mennyiséget megtalálták a felbujtónál, Náncsinál.⁶ Leleplezték a Pacsán szolgáló két karmacsi szolgát; Torda Rozit és Vörös Naczat is. Ők a helyi plébánost lopták meg, de idejében sikerült hazaszökniük, így elkerülték a becsukást.⁷

Megszaporodtak a betöréses lopások. Kohn Sándor boltját többször meglátogatták illetéktelenek: ruhát és apróbb tárgyakat loptak el 300 Ft értékben. A legelőről három szép ló tűnt el.⁸ A terménylopások szintén nagy kárt okoztak a lakosságnak. Kiderült, hogy a büntetés nem elég visszatartó erő, ezért a megelőzéshez folyamodtak, megszervezték a mezői rendőrséget Pacsán 2, Igricén és Tüttösbén 1–1 fővel,⁹ és létrehozták az éjjeli figyelőszolgálatot is. Bakterok járták az utcákat, ügyelve a rendre és a nyugalomra. Igaz, ez utóbbi sem ment eleinte zökkenő nélkül, mert megesett, hogy egyikük szokásos éjjeli körútján találkozott egy vargalegénnyel, számon kérte, hogy mit keres éjnek idején az utcán, mire a „legény a baktert pofonütötte.”¹⁰

Az esetnek híre ment, és a bakterok egyik faluban sem akarták megújítani szolgálatukat.

A közigazgatás gondjai fokozódtak, ügyei bonyolultabbá váltak. A tüttösiei panaszt tettek, hogy N. Juli izraelita lány engedély nélkül telepedett le náluk, de ugyanezt megtette egy T. Lina nevű mezejített lány is. A falu féltve őrizte közösségét, nehezen tűrte meg az idegeneket. A lakók felháborodására a jegyző azt kérte a szolgabírói hivataltól, hogy az illetéktelen letelepülőket lakóhelyükre kísértesse vissza. Ez meg is történt.¹¹

Nyugtalanító volt, hogy a hivatal háza táján sem volt rendben minden. Gyakori volt a bizalmatlanság és féltékenység a tisztviselők között, ezért aztán nem volt mindig kellő tekintélyük. Megtörtént, hogy a segédbíró jelentette a főnökét, a főszolgabíró, aki beosztottja tudta nélkül eltávozott, és elzárta előle a „festékes pecsétet”. Így fakadt ki a beosztott: „...ha az továbbra is így menend, hova jut a hivatal, azt nem tudom.”¹²

A bizalmatlanságra jellemző másik esetben a főszolgabíró egy alkalommal hazafelé tartván egyik díjnokával, az adóhivatalban gyertyavilágot látott. Berohant, és azt látta, hogy a pénz őrzésével megbízott őrt éppen itatta az ellenőr, aki azzal magyarázta tettét, hogy megszánta őket, miután kint nagyon hideg volt, ezért behívta, majd egy kis lélekmelegítővel megkínálta a két fagyoskodó férfiút, akik hamarosan be is rúgtak. A főszolgabíróban felébredt a gyanú, hogy az ellenőr azért itatta le az öröket, hogy megszerezhesse a pénzt, erre azonban ő váratlan megérkezése miatt nem kerülhetett sor. Feltévesével nem is hozakodott elő, mert azt bizonyítani nem tudta volna.¹³

M. János hivatali segéd is hiába kapott szép ruhát, hiába esküdött, a hivatalban gorombán szólt, előljáróival tiszteletlenül viselkedett, ezért beidézték kihallgatásra, azonban semmilyen felszólításra és fenyegetésre nem volt hajlandó ott megjelenni, ezért csendőrökkel fogatták el. Gorombaságát erős felindultságával magyarázta, ami abból fakadt, hogy úgy érezte, el akarják venni a kenyerét, majd így szólt: „, ezért engem föl nem akaszthatnak, és nyalni, falni, kezet csókolni nem tudok, arra nem tanított meg a császár.”

Meg is büntették rendesen: „1 holnapi” fogságot kapott, de úgy látszik többre számított, mert nem fellebbezett.¹⁴

Az sem volt ritka, hogy a bírói tekintélyen is csorba esett. Egy alkalommal, „miután a dühöngő szél fergeteges hófúvatokkal az utzákat és a kereskedelmi utak járását egészen megszakasztotta” a falu bírása az egész felnőtt lakosságot kirendelte hóeltakarításra. Akadt azonban két asszony is, aki semmi szín alatt nem volt hajlandó engedelmeskedni. Ezért megbüntették őket, az egyik azonban fizetni sem akart, és amikor ezért egy párnát zálogoltak nála, így szólt a bírónak: „semmire való, élehetlen ember, tetves kútja.”¹⁵

A közbiztonság és a lakosság elintézendő ügyei oly mértékben szaporodtak, hogy azokra a hétköznapi munkaidő már nem volt elegendő vagy megfelelő, ezért olyan döntés született, hogy a „Patsai hivatalnokok ünnepe” és vasárnapi napokon a hivatalban lenni kötelesek a hivatalos órákban.¹⁶

Elintézni való pedig akadt bőven. Meg kellett fenyeíteni a postakocsist, aki arra vetemedett, hogy többször is részegen továbbította a küldeményeket, a tilalom ellenére személyeket és a postai küldeményeken kívüli tárgyakat szállított.¹⁷

Ezen küldemények egyikén, egy levélen tűnt fel az első postabélyeg. A feladási hely: Szigetvár, az időpont: 1860. VIII. 2.¹⁸

Közben egyre gyűltek a megoldandó egészségügyi és szociális feladatok is. A községnek felmérést kellett készítenie a szegényekről. Ekkor még azt jelentették: „Pacsa Községben az Elöljáróság tudomása szerint valódi szegény nem létezik. Ugyanakkor, 1856-ban Szentmihályon 4, tüttösön 9 főt jelentettek.”¹⁹ Valódi szegénynek azokat tekintették, akik teljesen vagyontalanok, „életük táplálására képtelenek” voltak.

Másképpen jelentkezett az árvaellátás ügye. Felsőbb kezdeményezésre létre kellett volna hozni az árvabizottmányokat, azonban a község vonakodott azt egyedül megalakítani. A lakosságot 8–900 főre becsülték, „ennél fogva a nagyobb községek közé számláltnak, mégis önmagában kitsin.”²⁰ A bíró és az esküdtek nem találták elég jómódúnak a falut, hogy ilyen kötelezettséget vállaljon. Ezt nyomós érvekkel támasztották alá: „A lakosság középszerű anyagi tehetséggel bír, de máris úgy meg van terhelve, hogy csaknem összeroskad.”²¹ Határozottan kijelentették, hogy egyedül nem szerveznek árvabizottmányt, de ha a járás községei és pusztái is akarják, akkor a Pacsán székelendő bizottmány létrehozását jónak tartanak: „magunkat erre képesnek lenni nyilvánítnunk.”²²

A járásban ekkor merültek fel a cigány lakossággal kapcsolatos kérdések. Hahóton már 10 család élt, ami 27 felnőttet és 28 gyermeket jelentett. Főleg lókereskedésből és muzsikálásból éltek. Pacsán ekkor még nem tele-

pedtek le cigányok.²³

A közigazgatás egyre nagyobb erőit kötötte le a közegészségügy, melyben jelentős szerepet kapott a nemi betegségek elleni küzdelem. Az antibiotikumok előtti időről van szó, amikor ezek a betegségek fenyegető rémként lebegték a lakosság előtt. Különösen a vérbaj volt félelmetes, amelyet bujakór néven tartottak számon. A gyógyítás teljesen reménytelen volt, ezért megkísérelték a megelőzést. Erre egy 1858-ban kelt orvosi jelentésben találunk elképzeléseket, javaslatokat. Úgy látták, hogy a betegség főleg az alsóbb néposztályok között terjed, mert közülük kerülnek ki azok, akik „fizetésért testüket fajtalanásra használni hagyják.”²⁴ Mivel a prostitúció megélhetési forrást jelentett, ezek az emberek különösen titkolták a bajt, amíg csak lehetett, ami viszont újabb veszélyforrást jelentett.

Az orvos javaslatai a betegség terjedésének meggátolására:

- a) Az alsóbb néposztály a bujakór ellen lehetőleg ellenőrizve legyen.
- b) A bábák szüléskor különösen figyeljenek az anyára és a gyermekre gyanú esetén azonnal tegyenek jelentést az orvosnak.
- c) A házasulandók közül a gyanúsakat meg kell vizsgálni.
- d) A nőtlen mesterlegényeket csak úgy lehessen alkalmazni, ha azok havyonta megvizsgáltatják magukat.
- e) A cselédek közül a férfi vizsgálat nélkül ne dolgozhasson, a nő pedig a gazda kívánságára legyen köteles megvizsgáltatni magát. Közülük is a legnagyobb veszélyt jelenthetik a dajkák és a kocsmai cselédek, rájuk külön kell ügyelni.
- f) A kéjhölgyek eltűrhetők ugyan, de állandó ellenőrzés alatt legyenek.

Mindehhez még szükségesnek tartotta az orvos, ha minden szolgabíró-ság területén felállítanának egy kórházat, amely aztán más betegségek gyógyítására, kezelésére is alkalmas lenne.²⁵

Ugyancsak nagy riadalmat okozott 1855-ben a veszedelmes járvány, a kolera, amely nagyon sok áldozatot szedett, még a betegeket látogató plébánost is sírba vitte. A hivatal körül is dühöngött, de még a börtönben levő rabokon is kiűtött, többeket hazabocsátani kellett.”²⁶ A járvány lefolyása hamarosan enyhült, többen meg is gyógyultak a megfertőzöttek közül, pedig hatékony gyógyszer nem volt ellene. A népi gyógyászok ajánlottak ugyan különböző főzeteket, például gyalogfenyőmagból és borókabogyóból készített teát, de a hatása nem volt ellenőrizhető. Persze aki megmenekült, az azt állította, hogy hitte is, hogy a különleges főzet mentette meg, és ezért hitt benne.²⁷

Az egészséges ivóvíz teljességgel megoldatlan volt a faluban, de a nagyobb szárazságok esetén az is gondot okozott, hogy egyáltalán jusson víz embernek és állatnak. Ilyen volt az 1859-es esztendő is. Először kiapadtak az udvarokban levő sekély ásott kutak, majd a legelőkön is egyre kevesebb lett a

víz. Legtovább a községi kutak bírták, amelyek mélyebbek, nagyobb átmérőjűek voltak, hiszen több család használatára ásták őket, de 1859-ben ezek vízhozama sem volt elegendő. Hatósági beavatkozásra volt szükség, hogy az emberek hozzálassanak a kutak kitisztításához és mélyítéséhez. Orvosuknak köszönhették, hogy ez végül megtörtént: amit a jegyző „hivatalyos tisztelettel” jelentett.²⁸

A lakosság számának folyamatos növekedése azt is jelentette, hogy az elhaltak is mind többen lettek, s így a temetkezés is gondként merült fel. Az izraeliták saját erőből megoldották sírkertjük fenntartását, és drága, többnyire márvány síremlékeket állítottak halottaiknak.

Pacsán viszont feltétlenül bővíteni kellett a mindössze 1 3/4 holdnyi temetőkertet, mert 1858-ban már csak egy évre elegendő sírhelyet tudott biztosítani. Hosszabb tanakodás után arra az elhatározásra jutottak, hogy „négy kis házatska elbecsültetése” (kisajátítása) árán 1 holddal bővíteni lehetne a területet. Ez lett a megoldás. Azt is eltervezték, hogy az új területet is galagonyafával szegélyezik, meg is bízták az uradalmat, a munkára azonban nem került sor, így végül a község „Agácsi” fákkal ültette be a szegélyvonalakat.

A közigazgatás megnövekedett feladatainak végrehajtásához egyre több pénzre volt szükség, mihez egyre szigorúbban be kellett szedni a növekvő adókat, de ez akkor sem ment könnyen: a nemfizetőket először figyelmeztették, majd intő cédulát kaptak, és ha akkor sem teljesítették kötelességüket, maradt a zálogolás és a végrehajtás. Jelentős volt a házadó, amely alól csak a templom és az iskolai tanterem képezett kivételt. Utalásokból és a hagyományból tudjuk, hogy a sportkollégium jelenlegi épülete valamikor a belga király vadászháza volt, amely után 1857-ben 21 Ft-ot, földbirtoka után pedig 404,2 Ft-ot fizetett. Rezidenciájából később vendéglő, majd a járási főszolgabírói hivatal székháza lett.²⁹

1856-ban készült egy általános helyzetelemzés, amely a falu akkor fontosnak ítélt mutatóit tartalmazta. Összegező megállapítása nem hízogó a korabeli állapotokra: az utolsó 10 évben „az átlagos jövedelem a földekre nézve egyforma állapotban van, azonban a rétek rohattak a kanálisok eltelése miatt...”³⁰

Lótenyésztés nincs, azokat vásárolják, „kitsiny termetüknél fogva kevésded fuvarozásra alkalmaztatnak”. A kocsik is ennek megfelelően készültek: többségük még fatengelyes volt, de már egyre gyakoribb lett a vas-tengelyes változat is. Ezek „keves teher alá valók, mellyeken átlagosan hat mázsa súly hordható.”³¹ A „bécsi lábon álló” mázsa ezidőtájt mindössze 56 kg-nak felelt meg, tehát a „kitsiny” lovakat általában a mai mértékkel kifejezve 300 kg-mal terheltek.

Az egységes mértékrendszer bevezetése ekkor még nem történt meg,

csak annyi volt a haladás a korábbi zűrzavaros állapotokhoz képest, hogy a terület és súlymértékek bécsi, a folyadékmértékek pozsonyi lábon álltak.

Mivel a mezőgazdaság jövedelmezősége az utóbbi 10 évben nem nagyon változott, a jelentés csak azt tudta megállapítani, hogy a „termesztvények mennyisége a népesség eltartására elegendők.”³² Ez az egyik nézőpontból szemlélve öröndetes, hogy a lakosság képes önmaga el-
látására, más oldalról vizsgálva szomorú, hogy az árutermelés és piacgazda-
ság felé tett lépések megtorpantak.

Legfőbb igavonó állatnak a 80 ökör és a 19 bivaly számított.

A juhok száma 1200-ra, a sertéseké 300-ra szaporodott.

A tyúkok számát nem is jegyezték, csak azt, hogy csupán közönséges fajta van belőlük, amely természetes úton szaporodik, mesterséges költés nincs.

Az összesítésben szerepelt még: 15 mázsa kender, 4 mázsa borkő, 30 font méz, 160 akó tej, 24 mázsa gyapjú, 30 akó zsíryanag, 200 mérő repce, 20 font toll és 100 darab bőr.

Külön tételként foglalkoztak a bortermeléssel. Sajnálattal állapították meg, hogy szőlőnemesítés egyáltalán nincs, csak a régi, meg nem nevezett, de minden bizonnyal direkt termő fajtákkal foglalkoztak, így aztán a falu szőlőhegyén termelt borok továbbra is harmadosztályúak maradtak.

Ugyanebben az évben elkészült egy másik összegezés is, amely a termelési folyamat fontos szereplőiről, a cselédekről szolgáltat adatokat.

Számuk összesen 104 fő, ebből 63 férfi és 41 nő.

Az összesből:

szolga	28	szolgáló	26	szakácsné	2	gulás	3
juhász	1	kocsis	6	mindenes	1	dajka	2
béres	24	csősz	1	bojtár	1	malmos	1
gazda	1	birkás	4	tehenes	1	kanász	1
hajdú	1						

Családi állapotuk: a férfiak közül 35 nő, 4 özvegy és 24 fő nőtlen volt. Merőben más a helyzet a nők esetében. Nekik 28 szolgálói állás jutott, ketten a dajka, ketten pedig a szakácsnői munkát vállalták. A többi 9-ről nem tudunk. A szolgálók közül 39 hajadon és 2 özvegy volt, férjezett egy sem akadt közöttük.³³ Ismerve sorsukat és kiszolgáltatott helyzetüket, az előbbi arány természetes. A férfiek ezt a státuszt semmi szín alatt nem engedélyezték feleségüknek. A házasságkötés előtti szolgálói munkaviszony még a későbbiek folyamán is elég nagy teher volt a nőknek, ezért szülőfalujukban azt ritkán vállalták, mert férjhezmenetelüket alaposan megnehezítette. Más falukban

vállalt néhány évi szolgálói munkával szert tettek olyan összegre, ami biztosította legalább a stafíringjukat, amit a szegény családok leányai egyébként nehezen tudtak előteremteni, a távolság és az idő múlása pedig lassan elhomályosította a múltat. A 26 szolgáló megléte feltételez a faluban legalább annyi jómódú családot, aki megengedhette magának, hogy háztartási alkalmazottat tartson. Ezek zöme az izraeliták közül került ki.

Ekkor tájt jött divatba a „selyembogár” (selyemhernyó) tenyésztése, de csak ott vált lehetségessé, ahol elegendő „szederfa” (eperfa) volt. A gyors tájékozódásból csak arra kapott választ a hivatal, hogy Pacsán nemhogy szederfakert nincs, még egyesével is alig található az egyre keresettebb fából.³⁴ A propaganda megtette a hatását, és ha magánterületen nem is, de az országutak mentén elkezdődött az eperfák ültetése, amelyek még a 20. században is szegélyezték a környék főbb útvonalait.

A közigazgatás nagy próbája volt 1857, amikor a fiatal Ferenc József Budára látogatott, majd országos körútra merészkedett. Arany János a császár dicsőítése helyett megírta a Walesi bárdok c. balladáját, a hivatal azonban kénytelen volt eleget tenni a felhívásnak, hogy az uralkodó dunántúli útját biztosítsa, és illő tiszteletet, hódolatot mutasson. A látogatást nagy izgalom előzte meg. Hatalmas megkönnyebbülést jelentett, amikor kiderült, hogy a menet csak áthalad a községen. Mégis számtalan értekezlettel, bőséges levelezéssel járt az előkészület. A főszolgabíró július 30-ra hívta össze a legtagabb értekezletet, amelyen rögzítették, hogy a járás mivel tud hozzájárulni a császári menet pompájához. A legnagyobb gondot a fogatok biztosítása jelentette. A járástól 8 négyes, 129 kettős és esetleg egy nyolcas fogatot kértek.

A menet programja: VIII. 15-én Füred-Keszthely, 16-án Keszthely-Kapornak-Zalaegerszeg-Zalalövő és Körmend.

A pacσαι jegyző azt vállalta, hogy a diadalkaput időben felállíttatja, de a kísérő fogatokról semmi biztosat nem tudott ígérni. Nincs jele annak, hogy a lakosság a passzív ellenállás tudatos vállalásával bojkottálni akarta volna a rendezvényt, de tény, hogy a fogatok tulajdonosai mindenféle kifogást hangoztattak, hogy miért nem lehetnek részesei a nagy eseménynek. A jegyző csak azt tudta jelenteni mély hódolattal, hogy „a lótulajdonosok rendről rendre felkérték”, „de csak egy bízott a lovában”, „tehát csak egyetlen egyet lesz képes a község kiállítani”, de az sem fogat, hanem csak kíséret.³⁵ Most jól jött, kibúvónak is elfogadható volt, hogy itt apró „parragi” lovak vannak, amelyek erre a feladatra alkalmatlanok.

Végül a pacsaiak megúszták egyetlen lovas kísérettel a parádét, mert a kapornakiak elvállalták a Pacsától Szentmihályig adnak még négy főt „őfelsége melletti futtatásra”. A négyből háromnak volt megfelelő ruhája, a negyediknek azonban már nem. Ezért az „ő számára ümög meg gatyá igényel-

Az eseményről annyit tudunk, hogy rendben zajlott le.

A közigazgatásban alapvető változást az hozott, hogy Kapornak hanyatlásával egyre inkább gyengültek régi funkciói, és a vármegyék újra rendezésével a járási székhelyi rang a szerencsésebb fekvésű és fejlődőképesnek ítélt Pacsa községbe került. Ezzel új lehetőségek tárultak fel a település előtt, melyet az ki is használt, ezért fejlődése felgyorsult a századfordulón.

Jegyzetek:

1 Nk. eln. IV./162.	19 P.v. IV./177./8. 1860.
2 P.v. IV./177./2. 1867.	20 Fszb. kig. 5692./ 1855.
3 Nk.t. IV./162. 1851.	21 U.o.
4 Fszb. kig. 1248./1855.	22 U.o.
5 Fszb. kig. 4301./1856.	23 Nk.eln.72./1854.
6 Fszb. kig. 4092./1860.	24 Fszb.kig.1166./1858.
7 Fszb. kig. 4590./1855.	25 Fszb.kig.5692./1855.
8 Fszb. kig. 2243./1855.	26 Fszb.kig.2175./1855.
9 Fszb. kig. 2300./1860.	27 U.o.
10 Fszb. kig. 4624./1858.	28 Fszb.kig.101./1859.
11 Fszb. kig. 3023./1858.	29 Nk.eln.357./1857.
12 P.v. IV. 177./2. 1857.	30 Fszb.kig.2224./1856.
13 P.eln. IV. 177./5.439.	31 U.o.
14 P.v. IV./177./4. 1857.	32 U.o.
15 Fszb. kig. 4171./ 1860.	33 Fszb.szám nélkül
16 P.v. IV./177./2. 1860.	34 P.v.IV./77./58./1860.
17 Fszb. kig. 1596./1859.	35 P.v.IV./177./2.1860.
18 Fszb. kig. 2489./1860.	36 Nk.eln.IV.177./2.1860.

A fejlődés felgyorsulása a századfordulón

A község fejlődésének ez az az időszaka, amelyben rövid idő elteltével nagyon jelentős változások következtek be. A kiegyezés után megindult országos fejlődés jótékony hatása minden téren érzékelhető volt, ehhez járultak még a járásszékhellyel járó előnyök. Sok hivatalnok költözött a faluba, megnövekedett az ügyintézésel járó idegenforgalom. A falu egyúttal kicsit „közelebb került a tűzhöz”, hamarabb hozzájutott fontos információkhoz, s mivel a főszolgabíró is itt lakott, döntései gyakran kedveztek Pacsának. Minden forrás arra utal, hogy a lakosságban ettől kezdve erősödött az egészséges lokálpatriotizmus, az itt élő emberek sokszor alárendelték saját érdekeiket a

faluének.

A járásszékhelyi státusz kimondatlanul is kötelezte a települést, hogy sokkal többet törődjön a külsőségekkel. Ennek első jele a képviselőtestületben mutatkozott meg. Felmerült, hogy „határozni kellene jegyzői lak és iroda építéséről”.¹ Mivel az irodának addig is méltó helyet kellett találni, erre a célra béreltek egy cseréppel fedett házat.

A jegyzői lak és iroda megépítése volt a község volt első nagyobb vállalkozása, és eleinte elég nehézkesen is haladt. Vita folyt arról, hogy a falu egyedül valósítsa-e meg a tervet, vagy a körjegyzőség minden településétől kérjen hozzájárulást. Mikor megtudták, hogy az építés költsége 4.000 Ft lesz, megdöbbenek, és majdnem lemondtak tervükről. A főispán lendítette ki az ügyet a holtpontról: 1.850 Ft támogatást ígért, ami ugyan visszatérítendő volt, de a község kapott rá húsz évet, és még egy ígéretet, hogy a részleteket beépítheti a költségvetésbe, és folyamatosan fedezheti adóból. Így már ismét lelkesedett a testület, azonnal kijelentették, hogy nem kell a körjegyzőség községeinek pénze, Pacsa önállóan építi meg a községházát és a jegyzői lakot. Végül visszavonulót fújtak, és mégis igénybe vették az eredetileg kívánt összeget, mert a költségek közben megemelkedtek. 1895-ben elkészült az épület, a kivitelező kijavította az apróbb hibákat, és a képviselőtestület a jegyzővel együtt birtokba vette az új létesítményt.²

A nagy vállalkozással párhuzamosan megoldást kellett találni a falu régi gondjára: lakosai az építkezés sajátosságai miatt állandó tűzveszélyben éltek, amely ellen nehezen tudtak védekezni. Némi tűzvédelem volt ugyan az 1850-es években is: tudunk arról, hogy 1855 telén „Patsán 24 vérradóra 1–2 óra között egy ház Sátán Rozi által meggyullasztván” majdnem leégett. A tűz tovaferjedését csak a házak tetejét vastagon beborító hó, valamint „a hamarjában kiállított községi főcskendő az egyéb tűzoltó eszközöknek nagyszámu oltók általi alkalmazása” gátolta meg.³ A tettest elfogták, és átadták a csendőröknek. Az egyéb eszközök „pemetek és a kapacsok” voltak, amelyeknek meglétét a hatóság rendszeresen ellenőrizte, tűz esetén a lakosság ezeket vödreivel együtt magával vitte az oltáshoz. A mozgósítás könnyű volt, mert a közel épült, és többnyire szalmával fedett épületek hamar lángra kaptak, ha nem sikerült elszigetelni a tűz fészket. Ezért a megelőzéssel is törődtek: megbüntették az uraság kovácsát, mert az utcára néző műhelyajtót gyakran nyitva felejtette, a kipattanó szikra pedig veszélyes lehetett. Az is fizetett, akit rajtakaptak, hogy saját udvarában este nyílt lángú világítóeszközzel közlekedett.

Az áldatlan helyzet csak akkor kezdett javulni, amikor egyre több házat fedtek be cseréptetővel, a község pedig nagyobb teljesítményű szivattyút vásárolt, melynek tárolására mai mértékkel mérve is jelentős méretű „főcskendőházat” épített 1892-ben.⁴

A képviselőtestület és a jegyző tudta, hogy a fejlődéshez sok pénz kell, amely azonban jó befektetésnek bizonyulhat. Jól látták, hogy a község vásártartási joga kitűnő pénzforrás. Határozott célul tűzték ki, hogy nagyobb és több vásár legyen a faluban.

Egyelőre hetivásárokat rendeztek, amelyekre 1858 óta állatokat is hajtottak, de 1876-ban már volt országos vásár is, ahol a megjelentek helypénzt fizettek az alábbiak szerint:

„Egy darab szarvasmarha és ló után fizettetik szopós bornyu és szopós csikó után díj nem jár	5 krajcár
Egy szekér vagy kocsitól	5 krajcár
Egy sátoztól	10 krajcár
Sátornélküli helytől kisebb árulásnál	5 krajcár
Edényesek, kádárok, asztalosok stb.	10 krajcár
Kosarakbani gyümölcs és egyéb élelmi tárgyak után	2 krajcár” ⁵

Ez a néhány tételes díjszabás képezte az alapját az összes későbbinek. Természetes, hogy a vásárok fejlődésével, újabb áruk megjelenésével más alapokra helyezték a helypénzfizetést, melyből a községi költségvetés mind nagyobb hányadát tudták fedezni.

A falu étvágya fokozódott is egy kicsit, ezért az 1900-a s évektől kezdődően állandó küzdelem folyt a vásárok számának növeléséért, később pedig annak megtartásáért.

A képviselőtestület kérvényeit sorra elutasították, majd amikor úgy döntöttek, hogy levelezés helyett személyesen intézik az ügyet, küldöttséget menesztettek a Földművelési és Kereskedelemügyi Minisztériumba, azonnal szereztek még egy országos vásárt.⁶

1907-ben tehát új helypénzszabályzat készült, amely már jóval több díjtételt tartalmazott, de ez is az első, 1876-os szabályzaton alapult. Megnövekedett a kádárok száma, ami érthető is, hiszen ekkorra már termőre fordultak azok a szőlőterületek, amelyeket a nagy „phylloxera” pusztítása után telepítettek. Megnőtt a kereslet a hordók, kádak, káforkák és tőtikék iránt.⁷

Eközben jelentősen emelkedett a lakosság létszáma:

1869-ben	1.007 fő
1880-ban	1.096 fő
1890-ben	1.255 fő
1900-ban	1.445 fő

Ilyen mértékű növekedésre még nem volt példa a falu történetében. A lakosság létszáma mintegy 30 év alatt 43,34%-kal emelkedett.

A jól jövedelmező vásárokat a szentmihályiak is megirigyelték; 1906-ban be is adták kérelmüket a főszolgabírónak, aki azonban a pacsai képviselőtestület véleményét is megkérdezte, minden jel szerint nemleges döntési javaslatot sugallva. A testület könnyen hagyta magát meggyőzni, hogy a Pacsán akkoriban tartott két országos és a csütörtöki hetivásár bőségesen kielégíti a szentmihályiak igényeit is, s a környéken rendezendő három országos vásár már veszélyeztetné „a külföldön is jó hírnévnek örvendő pacsai vásárok hírnevét.”⁸ Így aztán a szentmihályiak nem is kapták meg az engedélyt. Most derült ki, hogy mennyire jó helyek lakik a főszolgabíró!

Még folyt a huzakodás a szentmihályiakkal, amikor a pacsai gazdák már felvetették: jó lenne az eddigi kettőnél több országos vásárt tartani. A körjegyző úgy fogalmazta meg igényeiket, hogy az élénkülő gazdaságban nagyon elterjedt a „göbolyözés” (marhahizlalás), a környék az értékes nyugati fajtákat tenyészt, és ha messze kell elhajtani a drága takarmányon felhizlalt állatokat, azok nagyon sokat veszítenek súlyukból. Gondoltak egy merészet, és egyszerre négy új országos vásár tartásának jogát kérték. Ezt bizonyára fehér asztal mellett döntötték el, mert a főszolgabíró azonnal melléjük állt, és amikor kiderült, hogy a minisztérium vonakodik teljesíteni a kérést, az alispánt és a főispánt is meggyőzte az ügy fontosságáról, és velük együtt utazott fel Budapestre. Az eredmény: a község megkapta a négy új országos vásárt. Ezért 252 Ft-ot kellett fizetnie. Nem is zúgolódtak ellene, pedig a kassza éppen üres volt, de a szegényalapból kölcsönvették a pénzt. Hamarosan könnyedén visszafizették a vásárok jövedelméből. Ezzel az eseménnyel hosszú időre kialakult a vásárok rendje.

A fejlődés gondokat is okozott, de azt már helyben megoldották. A kereskedők és a felhajtott állatok számának erőteljes növekedése miatt egyre szűkösebbnek bizonyult a vásártér. Gyors intézkedések eredményeképpen hamarosan 1 holddal bővített terület várta a vásárolókat. Ezt a szép fejlődést az első világháború évekre megszakította, csak 1917-től sikerült lassanként felújítani a híres vásárokat.

A lakosság számának gyors növekedését nem követte szorosan sem a lakások száma, sem a lakótér növekedése.

A mai ember számára már szinte hihetetlen, hogy 1900-ban az 1.445 fős lakosság összesen 221 házban élt. Ez azt jelentette, hogy 1 házra 6,5 fő jutott. A tűzbiztonság szempontjából javult a helyzet: 67 épületet már cserép- vagy bádogtető fedett, tizenhármat faszindely vagy deszka, és már csak 141 kapott nád-, illetve zsúptetőt.⁹

A valós helyzet ennél sokkal rosszabb volt, mivel mindössze 56 épület

anyaga volt kő vagy tégl. Ezekben a házakban laktak a módosabbak, akik megelégedtek 1–2 gyerekkel. Könnyű belátni, hogy a vályogból vagy sárból épített 163 házra aránytalanul sok lakó jutott.

Elhanyagolható volt még akkor, de a szegényebb rétegek későbbi lehetőségeit jelezte az a két épület, amelynek alapja kő, illetve tégl, a fala pedig vályog vagy sár. Ilyenek ma is találhatók a faluban.

A „régí öregek” visszaemlékezései szerint a falu házai a következő módon épültek:

- a) A legegyszerűbb az volt, ha a házhelyen ásott gödörből vették a földet, azt sárrá dagasztották, lehetőség szerint szalmával megkeverték, majd rátapasztották a vesszőből font, vastagabb fákkaal megerősített vázra. A község mellett elterülő mocsaras részeken bőségesen találtak fűzfaágakat, és még jót is cselekedtek, ha a Komakút nevű dűlőben szép lassan kiirtották a bozótot. A fűzfa aztán sokáig kitartott a tapasztott falban. Így készült a sárból tapasztott ház. Egy kicsit beleépítették a földbe is, hogy télen melegebb legyen. Apró ablakain nagyon kevés fény hatolt be. Padlózata kizárólag döngölt agyag volt, amely soha nem száradt ki igazán.
- b) Az előbbi építési módnak valamivel fejlettebb változata a „tömés”, melynek lényege, hogy az ugyancsak helyszínen kibányászott földet zsaluzat közé döngölték, tömtek. Ahhoz, hogy a fal biztosabban álljon, legalább 40 cm vastagságra volt szükség, amely kitűnő hőszigetelőnek bizonyult az év minden szakában. Az épület tartóssága az alapos döngöléstől, a megfelelő földtől és attól függött, hogy telt-e a gazdának tégl- vagy kőalapra. Ma is található ilyen módon épített ház a faluban.
- c) Akinek elegendő, jó minőségű föld állt rendelkezésére, továbbá volt némi kézügyessége és ideje, az vályogvetésre szánta el magát. Ehhez a földet vízzel, majd többnyire szalmával keverték megfelelő keménységre, majd öntőformába helyezve téglalakot képeztek ki belőle, amit az égetés helyett alaposan kiszárítottak. Ez a eljárás kevés szakértelmet, de nagyon kitaró és kemény munkát követelt, néha egy-két nyarat is igénybe vett. Ha elegendő vályog állt rendelkezésre, akkor tovább már úgy ment minden, mintha égetett téglából építkezne a család, a vályogot azonban közönséges sárral illesztették össze, és ugyanezt használták később a külső vakoláshoz is. A falazáshoz szakemberre volt szükség. Ezt az építési módot melléképületekhez még az 50-es években is használták.
- d) Csak a legmódosabbak engedhették meg, hogy téglából vagy kőből építsenek maguknak lakást. A helyzetet nehezítette, hogy építésre alkalmas kő és tégl egyaránt messze volt, ezért a szállítás nagyon meg-

drágította ezt az építési módot; ezen csak a helyi téglagyár létesítése javított.

Az erdőben szegény falu lakosságának arra nem volt módja, hogy fából építsen magának lakóházat.

A lakások belső tere a módosabbaknál három, a szegényebbeknél két részre oszlott.

A századfordulón olyan sok változás történt a faluban, hogy ma is megcsodáljuk az akkor élt emberek akaratát, kitartását és helyzetfelismerését. Minden igyekezetükkel azon fáradoztak, hogy a községet felvirágoztassák. Már 1894-ben létrehozták a faluban a napi piacot, aminek kettős haszna volt: megoldódott azoknak az ellátása, akik nem foglalkoztak mezőgazdasági termények előállításával, és jövedelemhez juttatta azokat is, akiknek csak esetenként volt eladó terményük, így enyhített a legszegényebbek helyzetén. Hamarosan akadt lakos, aki a háza előtti teret felajánlotta a piac céljára. Igaz, nem önzetlenül, mert szerette volna megszerezni ott helypénzszedés jogát. Indult is a pályázaton, de nem volt szerencséje, mert volt, aki többet ajánlott nála. A licitálási alap 20 Ft volt, a nyertes 27,20 Ft-ért kapta meg a jogot.¹⁰ A helypénzszabályzatból tudjuk, hogy árultak itt baromfit, sertést és malacot, kosarakban és szekereken pedig terményeket kínáltak.

A község vezetői igyekeztek mindentől pénz teremteni, és minden fejlődési lehetőséget megragadni. Az első kínálkozó alkalommal bérbe adták a homokbányát évi 2.447 Ft-ért. Ezáltal a község jelentős összeghez jutott, ugyanakkor azonban a helyi lakosok is csak térítés ellenében jutottak hozzá a fontos, de addig ingyenes építési anyaghoz.

A képviselőtestület nem is ellenkezett, amikor 1892-ben a főszolgabíró átirta a községnek, és távírdaállomás létesítését javasolta. Az ülésen még vita sem volt, igaz, a jegyző nagyon ügyesen terjesztette elő a javaslatot. Az sem rendítette meg a képviselőket, hogy 80 Ft-tal kellett hozzájárulni az állomás létesítéséhez. Igaz, Schütz István kereskedő ebből – nyilván nem teljesen önzetlenül –, egyedül 20 Ft-ot vállalt.¹¹

Egy év múlva már arra is futotta, hogy új, az ediginél nagyobb teljesítményű tűzifcskendőt vásároljanak.

Mivel a mezei lopások megsaporodtak, állandó mezőőrt alkalmaztak, és becsületesen meg is fizették, egy évre 141,60 Ft értékben kapott gabonát. Emellett érdekeltté tették a tolvajok leleplezésében: a büntetéspénz 15%-a az övé lett.¹²

A Zala Megye című lap 1901. január 27-én azt adta hírül, hogy Pacsán, a nagyvendéglő nagytermében 10 előadásból álló téli gazdasági tanfolyam indul, melynek legfőbb célja a szőlészeti ismeretek bővítése, hogy a

direkttermő, de főleg a Noah fajta helyett a gazdák korszerűbbeket telepítse-
nek, és a határ szőlőterülete ismét a régi legyen.¹³

A fejlesztési kedv lendülete a századelőn csupán egyszer torpant meg,
amikor a Zala megye területén kialakítandó telefonhálózathoz kellett volna
hozzájárulni 1901-ben. A képviselőtestület sajnálattal közölte a főszolgabíró-
val, hogy anyagi eszközei teljesen lekötöttek, így „egyelőre” képtelen újabb
kiadásokat vállalni.¹⁴

Közegészségügyi szempontból rendkívül fontos volt a közbúvárhid léte-
sítése 1902-ben, amely a zalaigriceai út mentén levő Csúszó domb mellett
épült meg. Nagyszámú állat levágására tervezték, de komoly higiéniai és
környezetvédelmi feltételeknek kellett megfelelnie: a képviselőtestület kikö-
tötte, hogy a közeli patakba sem vér, sem állati hulladék nem kerülhet.¹⁵

Ugyancsak jelentős bevételt remélt a község a vágási díjból, amelyet a
következőképpen szabtak meg:

juh, kecske	10 fillér
1 év alatti szarvasmarha	40 fillér
1 év fölötti szarvasmarha	egységesen 100 korona

Többen kifogásolták, hogy miért egységes az egy év fölötti marhák vá-
gási díja. A testület szerint arra azért volt szükség, mert másképpen „a mészá-
rosok két éven felüli marhát soha nem vágnának, s a község lakossága ki vol-
na téve annak, hogy mindig csak fiatal marhától származó nyálkás hust kap-
na.” Így azonban a fogyasztó élvezhető húshoz is hozzájutott.¹⁶

1903-ban egy tüzesetnél a drága „föcskendő” a szakszerűtlen kezelés
miatt elromlott. Ennek hatására azonnal elhatározta a képviselőtestület, hogy
„a község értelmesebb lakói közül kiválasztott egyénékből tűzoltó egyesület
hozandó létre.”¹⁷

Ugyanebben az évben hatékonyabbá tették a mezőőr munkáját is: hosz-
szú csövű fegyverrel látták el.¹⁸ A Pacsa és Zalaigrice közötti úton a Cseke
patak hidját annak elhasználódása és veszélyessége miatt lebontották, de már
nem fából, hanem betonból építették újjá, abból a józan megfontolásból, hogy
az hosszabb távon jobb, és ennél fogva olcsóbb is.¹⁹

A megyei fejlesztési tervekben Pacsa is szerepelt azon községek között,
amelyeket város jelleggel kívántak felruházni. Erről 1905. május 8-án szüle-
tett döntés Zalavármegye Törvényhatósági Bizottságának Zalaegerszegen
tartott gyűlésén. Ez a szándék a megye minden járási székhelyére vonatko-
zott. A cél az volt, hogy „szépészeti szempontból szabályozottak legyenek”;
erre azonban csak város jellegű települések és városok voltak kötelezhetők.²⁰
A kiszemelt települések nem nagyon örültek az elképzelésnek, többen sze-

rettek volna kibújni alóla, Zalaszentgrótot egyenesen akarata ellenére nyilvánították város jellegűnek.

A pacsai képviselőtestület sem lelkesedett, de nem is tiltakozott túl hangosan. Magyarázkodott, hogy az új rang erején felüli kiadásokra kényszeríti, főleg olyanokra, amelyeket csak későbbre tervezett. Leginkább azt kifogásolták, hogy a címmel nem jár semmi pénz. Taktikus alkudozások után mindkét fél engedett, aminek az eredménye az lett, hogy csak a mai Deák Ferenc és Csány László utcát, valamint a község Fő utcáját nyilvánították város jellegűvé.²¹ Meg is kezdődött a „szépészeti” rendezés, melynek első lépéseként a Fő utca vonalát kiegyenesítették, kijelölték a járda nyomvonalát, és végig azonos fajtájú fákat ültettek az út mentén. A másik két utcában azonban a szépítés elmaradt.

A lakosság folyamatos szaporodása további beépíthető területeket igényelt. Így került sor 1905-ben a néhány házból álló Kossuth Lajos utca megnyitására, melynek lakói a világért sem akarták átengedni kis zsákutcájukat a közforgalomnak. Csak külön képviselőtestületi határozat tudta őket engedékenyebbé tenni.²²

A megszorodott vásárokon növekedett a hizlalt szarvasmarhák iránti kereslet, de ez is okozott egy kis felzúdulást, a gazdák ugyanis úgy érezték, hogy a kereskedők rendre becsapják őket a mérlegelésnél. A képviselőtestület úgy ítélte meg, hogy a vásártartási jogokkal kötelezettségek is járnak, ezért a további károsodások elkerülése végett „százados marhamérleget” vásárolt, és üzembe helyezte a vásártéren. Az már természetes volt, hogy a községnek ebből is bevétele származott, hiszen a mérleget csak díjazás ellenében lehetett igénybe venni.²³

Úgy látszik, hogy a megye komolyan vette a városi jelleget, mert ellenőrzései nyomán létrehoztak a faluban egy Építészeti és Szépészeti Bizottságot. Tagjai a plébános, a patikus, a körorvos, két zsidó kereskedő és két nagygazda voltak. Működésükről nem maradt fenn feljegyzés, lehet, hogy csak a felsőbb szervek megnyugtatóra állították föl.

Közben foglalkozni kellett a közigazgatási és közrendészeti feladatokkal is, amelyeknek javítására szerveztek két községi rendőri állást is. Tisztjuk a kisbírói, a községsegédei és az éjjeliőri feladatok ellátása volt. Munkáltatójuk az elöljáróság lett. Fizetésükre egyelőre nem volt fedezet, azt ideiglenesen pótdoból biztosították, amely fejenként 400 koronát jelentett. Jövedelmüket növelte, hogy kaptak egy nyári és egy téli öltöny ruhát, évenként egy pár csizmát, egy sapkát, és háromévenként egy téli köpenyt.

A község szépen fejlődő gazdaságát már-már gátolta, hogy a határ dűlőitjainak állaga a fokozott használat miatt oly mértékben megromlott, hogy az átlagosnál csapadékosabb őszi időszakban egyenesen veszélyeztette a be-

takarítást. A képviselőtestület ennek ellenére csak alispáni nyomásra jelölte ki a közdülőutakat, és vállalta el azoknak karbantartását. 1908-ban nyílt alkalom ismét, hogy a község beléphessen a telefonhálózatba. Ezt azonnal meg is tette, sőt, mivel korábban nem tudott hozzájárulni a megyei fejlesztéshez, most azt is pótolta. Vállalta, hogy a postától a jegyzői hivatalig fedezi a teljes költséget, a község határában az oszlopokat saját erőből biztosított fuvarral megfelelő helyre szállítja, és felállításukhoz kézi erőt biztosít. 1908-ban a község egy régi nagy álmát látta megvalósíthatónak, amikor Zalaegerszeg rendezett tanácsú város képviselőtestülete vasútvonalat kért. Elképzelése szerint az új vonal érintette volna Pacsát is. A tervezett nyomvonal Keszthely, Pacsa, Zalaegerszeg, Körmend volt. A képviselőtestület hamar fölmérte a nagy lehetőséget, és erejéhez mérten támogatott minden elképzelést, még azt is, hogy a kormányhoz küldendő deputációnak tagja legyen. Nagy kár, hogy a kezdeményezés nem valósult meg az eredeti formájában. A tervezett útvonal a domborzati viszonyok és a vasúttársaság megváltozott elképzelései miatt nem valósult meg.²⁴

Az 1920-es évek elején további feladatok merültek fel. Új utca nyitására gyűlt össze igény, annak ellenére, hogy voltak még beépítetlen telkek a Deák Ferenc, a Kisfaludy és a Fő utcában, azonban az építkezni vágyók azokat nem akarták igénybe venni. A tanulók létszámának növekedése miatt legalább két tanterem építése vált szükségessé. A pénzügyőri szakasz letelepítését is el kellett kezdeni, de erre már csak magánháznál adódott lehetőség.²⁵

A főispán felmérést készített a megyében a kivándorlási helyzetről. Nagyrészt az eddig vázolt és várható fejlődés, valamint az aránylag jó és rendszeres kereseti lehetőség következményeként a falu jegyzője azt jelenthette, hogy 1909-ben kivándorló nem volt. Ugyanebben az évben a jóval kisebb Búcsúszentlászlóról 44 férfi és 17 nő, Hahótról 10 fő hagyta el az országot.²⁶

Álljon itt 1910-ből az urasági számadó kanász évi fizetése:

- 64 mérő gabona (kb. 30 q)
- 128 korona készpénz
- 1,5 katasztrális hold kukoricaföld, amelyet bevetve kapott. A megmunkálás az ő dolga volt, és a termés is az övé lett.
- 2 urasági szekér takarmány. Az „urasági” jelző rendkívül fontos volt: a helyi uradalomban nagyszarvú szilaj marhákat tenyésztettek, azok voltak az igavonó állatok. Az igénytelen, de rendkívüli munkabírású és erős „szilajokból” általában négyet fogtak egy szekér elé, melyre a faluban divatos gyenge igavonó állatok után akasztott kis szekerek rakomá-

nyának négyszerese is ráfért.

- 1 urasági szekér szalma
- 40 kg só
- 2,5 öl (kb. 8,5m³) tűzifa²⁷
- Az elég szép díjazás mellett még megillette a számadó kanászt az eladó sertések árának 1%-a, igaz, ebből az állatok időarányos tartási költségeit levonták.

1910-ben a pacsai malomban már volt központi minta alapján készített, de a helyi körülményekhez igazított munkarend, melyből a munkások pontosan tudták, hogy milyen jogaik és kötelességeik vannak. Egyértelmű, tömör, helyenként rugalmas szabályzat volt ez, amely a munkaviszony legfontosabb elemeit is rögzítette.

A munkás belépéskor köteles volt leadni a munkakönyvét.

A napi folyamatos üzem reggel 6-tól este 8-ig tartott. Munkaközi szünet 8:00–8:30-ig, 12:00–13:00-ig és 16:00–16:30-ig volt. A szünet a munkavégzés folyamatosságát nem gátolhatta. Rendkívüli esetekben a munkások kötelesek voltak éjjel is dolgozni, megfelelő váltással. Az éjjeli műszakra 16 éven aluliak csak az iparhatóság külön engedélyével voltak beoszthatók. Tanonc-nak csak 12 év feletti gyermeket vettek fel.

A dolgozók havonta kaptak fizetést, amelyből csak a betegsegélyző díját és az esetleg kirótt bírságpénz összegét vonták le.

A hanyag munkást első esetben megdorgálta a munkaadója, ha ez nem használt, akkor 1–5 koronáig terjedő pénzbüntetés is kiróható volt.

A gépek kezelőinek szigorúan előírták a védőfelszerelés használatát. Ennek elmulasztójára rendkívül magas büntetés várt, akár 200 koronát is fizethetett, de még az elzárást is kilátásba helyezték. A legkisebb balesetet is azonnal jelenteni kellett a munkaadónak, a munkást pedig orvoshoz küldték. Az összes bírságpénzt a balesetet szenvedett munkások segélyalapjába fizették be.

A munkássegélyezési díj egyharmadát a tulajdonos, a többi a munkavállaló fizette.

A munkaviszony felmondás vagy elbocsátás révén szűnhetett meg. A kölcsönös felmondási idő segéd esetében 15 nap, magasabb beosztás esetében 3 hónap, amely érvényes volt, akár a munkáltató, akár a munkavállaló kívánta megszüntetni a munkaviszonyt.

Záradékként megjegyezték, hogy a munkás azonnal elbocsátható, és azonnal felmondás nélkül ki is léphet az Ipartörvény 94. és 95. §-ában részletezettek szerint. A 94. §-ban megtalálhatók azok az esetek, amelyek a munkáltatónak lehetővé tették, hogy a munkavállalót azonnali felmondással elbo-

csáthassa.

Ezek: bűncselekmény, a tulajdonos vagy családtagjainak tetteleges bántalmazása, makacs munkamegtagadás, 1 napi igazolatlan mulasztás, az üzlet- vagy vagyonbiztonság veszélyeztetése, 3 napnál hosszabb szabadságvesztés, ha a dolgozó a vállalt munka ellátására képtelen, ha undorító ragályos betegségben szenved, ha a munka helyett saját ügyletekkel foglalkozik.

A törvény szerint betegség vagy munkaképtelenség esetén a dolgozó kárpótlást kaphatott, annak mértékéről azonban nem esett szó.

A 95. § azon eseményeket tartalmazza, amelyek a munkást jogosítják fel azonnali felmondásra, és felmentik a felmondási idő letöltésének kötelezettsége alól.

Ezek: ha a munkást vagy családját a tulajdonos vagy helyettese tettelegesen bántalmazza, ellene becsületsértést követnek el, a tulajdonos megszegi a szerződést, ha nem látják el munkával, egészsége veszélybe kerül, a munkást vagy hozzátartozóját erkölcstelenségre csábítják.

A törvény e két paragrafusa így is a tulajdonosnak kedvezett, hiszen a munkaerő-kínálat mindig nagyobb volt, mint a munkahelyek száma, ezért a munkás csak végső esetben vette igénybe a következmény nélküli felmondás lehetőségét, ugyanakkor a tulajdonos csak a legjobb munkások esetében nem alkalmazta okvetlenül az azonnali felmondást.

A munkarend mégis nagy jelentőségű volt a század elején, mert mind a munkáltatót, mind a munkavállalót törvényes keretek közé terelte.²⁸

Az 1910-es évet úgy lépte át a község, hogy lakóinak 67%-a tudott írni-olvasni.

Az utolsó békeévek még a felemelkedés jegyében teltek el. Az egészségtelen vizet adó ásott kutak helyett láncrendszerű, ún. zuhatagkutakat kezdtek létesíteni.²⁹ Beszerezték a falu első írógépét, igaz, csak felsőbb unszólásra. A testületi ülések jegyzőkönyve ezután már géppel készült.

Nagy fordulatot jelentett Szentmihályi Dezső vállalkozása 1911-ben. A földbirtokos mindig részt vett a falu közéletében: képviselőtestületi és iskolaszéki tag volt, szinte minden bizottság munkájából kivette a részét, amely a falu fejlődésének előmozdítására alakult. Most úgy döntött, hogy társulási alapon téglagyárat létesít. A községtől csak azt kérte, hogy adjon ingyen homokot az építkezéshez, amit a testület egyhangúlag megszavazott, hiszen mindenki előtt világos volt a távlat: munkalehetőség és helyben megvásárolható építőanyag volt a tét.³⁰

Egy budapesti cég, Schwartz József és Társa felajánlott a községnek négyheti ingyenes kipróbálásra egy új típusú, különlegesen nagy fényerejű „petróleum izzót”, amely köztéri világításra is alkalmasnak látszott. Volt már a faluban közvilágítás, a fontosabb helyeken felállított lámpaoszlopokon el-

helyeztek összesen 10 közönséges petróleumlámpát, de ez csupán a tájékoztatót biztosította éjjelente. Az új lámpa kipróbálásakor megállapították, hogy az a korábbinál jobb és olcsóbb közvilágítást biztosít. Meg is rendelték az új világítótesteket, amelyeket a falu város jellegű részeiben szereltek fel. Folytatódott a falu útjainak korszerűsítése is, ebben az időben a nagyon elhasználódott Kisfaludy utcába hordattak 36 m^3 követ. 1912-ben nem lehetett tovább halasztani egy új utca kinyitását, amely nemcsak egy-két évre oldja meg a házhelyigényt. Így került sor a mai Rákóczi utca kimérésére. A körülbelül 250 m hosszú szakasz a falu központjának megkerülésével kötötte össze a Nagykanizsa-Zalaegerszeg és a Keszthely-Zalaegerszeg útvonalat. Szélességét háztól házig 15 méterben határozták meg. A falu vezetői szerették volna megyei kezelésbe adni az új útvonalat, azzal érvelve, hogy a nagy országúti forgalom miatt hamar tönkremegy; ezt azonban mind a mai napig nem sikerült elérni. Folyamatosan épültek az új házak, de az „Új utca” – ahogyan kezdetben nevezték –, soha nem lett igazán kapós, az északnyugati oldalát nem merték megvásárolni, mert túlságosan lapos és nedves volt, a feltöltés pedig a kor eszközeivel nagyon költséges lett volna. Ezt a szakaszt csak a század második felében építették be.³¹

A megnyitás után épített házakból sok még ma is lakható. Ezek az épületek négy csoportba sorolhatók:

- a) A módosabbak sarokházat³² építettek. Az utcaszinten két tágas szoba volt, az udvarra nyúló rész pedig konyhát, kamrát, s annak folytatásában istállót tartalmazott, amelyet idővel takarmánytárolóval, pajtával, esetleg kocsiszínnel is megtoldottak. A beépített lakótér gyakran elérte a 100 m^2 -t, az igényesebbek pedig még egy kis verandát is rakattak.

szoba 20 m ²	konyha 25 m ²	kamra 20 m ²	istálló 40 m ²
	veranda		
szoba 20 m ²			

- b) A középbirtokos háza³³ méreteiben és fekvésében is különbözött a gazdagokétól. A házhelyen hosszirányban feküdt, a lakótér legfeljebb 80 m² volt, egységei is kisebbek voltak. Esetenként azért előfordult a két szoba is.

5,3 m	szoba 25 m ²	konyha 20 m ²	kamra 20 m ²	istálló 20 m ²	összesen 87 m ²
-------	----------------------------	-----------------------------	----------------------------	------------------------------	----------------------------

- c) A jól kereső iparos háza³⁴ azt is mutatja, hogy gazdája egészen más életmódot folytatott, mint az előző két csoport tagjai. Erre utal az elől elhelyezkedő műhely, a kisebb konyha, és az egészen kis méretű éléskamra, amely azt bizonyítja, hogy a lakók csak annyi élelmiszert tároltak otthon, amennyi a mindennapi ellátáshoz szükséges volt, a ház asszonya pedig ennek alapján megengedhette magának, hogy a boltok és a piac gyakori látogatója és vásárlója legyen. Az egyik tulajdonosról tudjuk, hogy az iparosbálon 1 korona túlfizetéssel csinált magának reklámmot.

4,5 m	műhely 18 m ²	éléskamra 6 m ²	konyha 18 m ²	szoba 22,5 m ²	össz. 77 m ²
		szoba 12 m ²			

- d) A szegény ember házának³⁵ anyaga döngölt agyag, esetenként téglalapal. Lakóterülete 44–45 m² körüli.

Az újonnan nyitott utcában ebből épült a legtöbb. A szoba csak azért nem lett kisebb 20 m²-nél, mert azt a hatóság nem engedélyezte. E kis lakótérű házacskákkal elindult egy folyamat, a többgenerációs családok megbomlása, miután egyre több fiatal házaspár törekedett arra, hogy önálló életet éljen. Két felnőttnek és egy gyermeknek hosszú ideig jobb lakáskörülményeket biztosított, mint amilyenek között a szülők gyermekkorukban éltek. Ezekben a családokban gyakran nem is született több gyermek.

4 m	szoba 20 m ²	konyha 16 m ²	kamra 8 m ²	összesen: 44 m ²
-----	----------------------------	-----------------------------	---------------------------	-----------------------------

Az utolsó békeévben még létrehozták az állatorvosi kört, és hozzálítottak a három tantermes általános iskola építéséhez, aztán négy nehéz év keserítette meg az emberek életét.

Jegyzetek:

- ¹ KTJKV 1892. III.
- ² KTJKV 1895. VIII.
- ³ Fszb. kig. 4600./1855.
- ⁴ KTJKV 1892.
- ⁵ Pacsa község helypénz szabályzata 1876.
- ⁶ Fszb. kig. 4901./1907.
- ⁷ KTJKV 1906.
- ⁸ KTJKV 1907.
- ⁹ Fszb. kig. 475./1894.
- ¹⁰ Fszb. kig. 2348./1892.
- ¹¹ KTJKV 1894.
- ¹² Fszb. kig. 2348./1892.
- ¹³ Zala Megye 1901. I. 27.
- ¹⁴ KTJKV 1901.
- ¹⁵ Fszb. kig. 875./1902.
- ¹⁶ KTJKV 1902.
- ¹⁷ KTJKV 1903. III.
- ¹⁸ KTJKV 1903. VIII.
- ¹⁹ KTJKV 1904.
- ²⁰ Czobor 1908. 484. l.
- ²¹ KTJKV 1905. VIII. 21.
- ²² KTJKV 1905. III.
- ²³ KTJKV 1906.
- ²⁴ KTJKV 1907.
- ²⁵ KTJKV 1910.
- ²⁶ Fszb. kig. 796./1910.
- ²⁷ KTJKV 1911.
- ²⁸ KTJKV 1912.
- ²⁹ Fszb. kig. 301./ 1914.
- ³⁰ Fszb. kig. 2224./1910.
- ³¹ Fszb. kig. 2287./1910.
- ³² KTJKV 1911.
- ³³ Fszb. kig. 4652./1924.
- ³⁴ Fszb. kig. 1574./1925.
- ³⁵ U.o.

Az első világháború hatása a község életére

A pacsai járás főszolgabírája 1914. július 7-én az alábbi meghívót kapta: „A meggyilkolt Trónörökös és Trónörökös nő lelki nyugalmaért gyásztisztisztelet f. hó végén 9 órakor fog tartatni, melyre ezennel bátor vagyok tisztelettel meghívni.

alázatos szolgálja
Illés István plébános¹

A meghívóban „a hó végén” kifejezés nyilván július 31-ét jelentette. Arra senki nem gondolt, hogy miközben Pacsán az istentisztiszteletre készülődnek, valahol már a hadüzenet szövegét fogalmazzák.

A tragikus valóságot tükröző aktát az iskolaszék kapta. A főszolgabíró átiratából arról értesült a testület, hogy a belügyminiszter rendelete értelmében a frissen elkészült iskolát át kell adni a „Vörös Kereszt Kisegítő Kórháza” használatára. Az iskolaszéknek csak az egyhangú és készséges beleegyezés jutott, és az a gond, hogy a várva várt és végre elkészült iskola helyett tanításra alkalmas épületet kellett keresnie. Ekkor még elhitték, hogy mire le hullnak a falevelek, a tanulók visszaköltözhetnek szép új iskolájukba.²

A képviselőtestület üléseire szóló meghívókon elmaradtak a tudomásul vételt igazoló aláírások, de olyan is akadt, akinek kézjegye ugyan ott szerepelt az íven, de közben a katonai behívója megérkezett, és a testületi ülés helyett a frontra ment. A hadba vonultak neve mellett változatos bejegyzéseket találunk: „hadi szolgálat miatt távol”, „hadbavonult”, „harctéren van”.

Az első nagyobb bevonulási hullám augusztusban érte a falut, azután már folyamatosan csökkent a férfilakosság száma. Már ez is kisebb zavarokat okozott, bár augusztus közepére a fele gabonatermést már elcsépelelték, ami szép mennyiséget, 1.477 q búzát és 3.307 q rozsot jelentett. Úgy számították, hogy búzából 550 q, rozsából pedig 300 q lesz eladó, amit az uradalom termése még tovább növel.³

A cséplés nagyrészt hagyományos eszközökkel folyt, mindössze két gép dolgozott a faluban. A gabona nagyobbik részét kézzel csépelelték. Itt már hiányoztak a bevonultak, de azért megalakultak a 3–6 fős „bandák”, akik saját szerszámaikkal dolgoztak, kialakultott részért járták a falut, de a szegényebbek a gabonájukat maguk csépelelték ki.

A kézi cséplőkre egyelőre azért is szükség volt, mert csak ők tudták elő-

állítani a zsúpot, ami a szőlőhegyi borospincéknek szinte kizárólagos tetőfedő anyaga volt, de a faluban is jócskán akadt még zsúpos ház, a melléképületekre, istállókra pedig alig jutott cserép.

A zsúp készítésére kizárólag a rozs szalmája volt alkalmas, ezért termeltek belőle kétszer annyit, mint búzából. A cséplőgép összetörte a szálakat, így a tetőfedésre szánt rozsmennyiséget meghagyták, és a legügyesebb kézi cséplőkkel dolgoztatták fel. Jó kereset volt ez, a bandák között komoly versengés folyt érte. A legjobbaknak további munkát jelentett, hiszen a betakarítás végeztével ők végezhették el a tetőfedést is.

A bevonulások miatt a cséplés elhúzódott, s ez a betakarítást is késleltette.

Az őszi szomorú hírekkel köszöntött be. A főszolgabíró jelentése szerint október 5-én már megérkeztek a sebesültek az iskolából átalakított kórházba. A lakosság megdöbben: közvetve már érezte a háború hatását, hangulata változó volt, de bízott abban, hogy nem sokáig kell viselnie a terheket, s a győzelembe vetett hit lelkesítette. A képviselő testület bizottságot szervezett a katonák családtagjai megsegítésére, mert úgy látta, hogy azt „az állam előre láthatólag nem lesz képes teljes és kellő gondoskodással teljesíteni, így a nemzetnek kell az állam segítségére sietni.”⁴

Közzadakozást szerveztek, élelmiszert és pénzt gyűjtöttek. Némely családnak 50–60 koronát is adott, hogy „legalább a nyomortól legyenek mentve a családfenntartók életéért remegő gyermekek és asszonyok.”⁵ Megszaporodtak a harcmezőn küzdő és elesett honfitársaink lelki üdvéért tartott istentiszteletek is.

A gyűjtés tovább is folyt, és hamarosan 4.800 koronát tettek takarékpénztárba, különböző alapokra tartalékolva. Ebből kívánták támogatni a szegényeket, az árvákat, a sebesülteket és a kórházakat. A szép összeg most odalett, mert novemberben hadikölcsön jegyzésére kötelezték a községet, amelyet csak ebből tudtak fedezni.⁶

Közben már sejtették, hogy a gazdaságban nagyobb bajok is bekövetkezhetnek, de a főszolgabíró felhívására a jegyző még azt jelentette az év végén, hogy az élelmiszerárak egyelőre méltányosak, azok szabályozására nincs szükség, mert nem térnek el az átlagtól. Ezt a megállapítását a húsárakkal támasztotta alá:

marhahús	1,28 korona
borjúhús	1,60 korona
sertéshús	1,52 korona
juhús	1,12 korona ⁷

A költségvetés tárgyalásakor kiderült, hogy a főszolgabíró aggodalma jogos, a jegyző bizakodása pedig alaptalan volt. A képviselőtestület még 200 koronával megtoldotta a hadikölcsönt a költségvetésből, így az általános közigazgatási ágazat 1915-re tervezett bevétele 2.241 korona, kiadása 8.778 korona, hiánya 6.537 korona volt.

A hiányt csak póttadóval lehetett fedezni, melynek mértéke a továbbiakban így alakult:

1915	44%
1916	60%
1917	112%
1918	116%
1919	805%

A háború második évében a lakosság helyzete egyre nehezebbé vált. A villámháború ígérete már megszűnt, a hatóság is két tűz közé került: kénytelen volt végrehajtani a felsőbb utasításokat, s ezzel magára haragította a falut. Magatartása elbizonytalanodott: tevékenysége időnként felélénkül, máskor ellanyhult.

1915 telén fenyegető hirdetésekben adták tudtára mindenkinek, hogy az összes élelmiszerkészletet be kell vallani, és az eltitkolt mennyiséget felkutatják, feljegyzik és elkobozzák. 48 órán belül mindenki köteles volt bevallani és önkéntesen felajánlani nélkülözhető készleteit. Erre buzdított a képviselőtestület lelkes nyilatkozata is: „szívesen eszünk tiszta kukoricakenyeret, csak fiaink ne éhezzenek a harctéren. A gabona és a liszt eltitkolók bűnhődjenek.”⁸

A lakosság abban reménykedett, hogy megengyhül a hatóság, vagy megjavulnak a körülmények, és nem kell beszolgáltatnia féltve őrzött tartalékait. Nagyon kevesen jelentettek felesleges készletet, s azt is mélyen a becsült mennyiség alatt. A hatóság azonban nem vonulhatott vissza; tudták, mennyi volt a termés, és azt is, hogy mennyi a lakosság szükséglete. A rendelkezés végrehajtásával a pénzügyőrséget bízták meg, ezt azonban hamarosan megbánták, mert „a pénzügyőrség iránt a lakosság amúgy is a legnagyobb ellen-szenvvel viseltetik, s talán nem egészen ok nélkül.”⁹ Még a képviselőtestület is megvádolta a „financokat”, hogy általában túlbuzgók, a nyomozások számukra anyagi előnyt jelentenek, ezért igazságérzetüket gyakran félreteszik. A testület aggályai nem változtattak a helyzeten: a felesleges készleteket fel kellett kutatni, lehetőség szerint be kellett gyűjteni, s erre nem volt alkalmasabb testület a pénzügyőrségnél.

A háború elhúzódása folytán állandóan újabb és újabb behívók érkeztek,

foglalkozásra, és lassan korra való tekintet nélkül. A falu munkaerő-egyensúlya teljesen felborult, s a gazdaság folyamatos működése is veszélybe került. A fősztolgabíró iktatott ügyiratai között megszorodott a katonai szolgálat alóli felmentést, de legalább néhány hónapos halasztást vagy szabadságot kérő beadványok száma. Az előljároság valamennyi kérelem teljesítését javasolta, de a döntés a felsőbb katonai parancsnokság kezében volt, onnan pedig a legtöbb esetben elutasító válasz érkezett. Két kivételről tudunk, meghatározott időre felmentették a katonai szolgálat alól Bichler Gyula gyógyszerészt, mert a járás 33 községében csak két gyógyszerár volt, és a másikat már bezárták. A pacsai patikust azért mentették föl, mert az iskolában működő kórház folyamatos gyógyszerellátásához szükség volt rá.

A helyi földbirtokos, Szentmihályi Dezső is fölmentési kérelmet adott be, de nem bevonult fia, hanem majorgazdjája számára kérte a szolgálat halasztását. Beadványában elpanaszolta, hogy fia és a cselédség fele már bevonult, s bár a munkaerő egy részét pótolta orosz hadifoglyokkal, a szakembert nem tudta helyettesíteni, annak hiányában pedig az 1.500 holdas gazdaság tönkremegy. Kérelmét az előljároságon kívül támogatta a fősztolgabíró, az alispán és a főispán is. A majorgazdát felmentették, az uradalmi gépész és a két cséplőgép-tulajdonos esetében pedig a falu vezetősége elérte, hogy a legfontosabb nyári munkák elvégzése idejére szabadságot kaptak.¹⁰

Az ellátás egyre jobban akadozott. A legszegényebbek nem tudták beszerezni az elemi életfeltételeket jelentő kenyeret és lisztet sem. Ők nem rendelkeztek rejtett készlettel, vásárolni pedig nem lehetett, mert akinek volt valamennyi titkos tartaléka, az nem adta el, hiszen nem lehetett tudni, hogy mit hoz a holnap. A hatóság felmérte, mennyi lisztel lehetne enyhíteni a legsanyarúbb sorban élők gondján. Az előjegyzett mennyiség összesen 125 kg volt, de a rászorultak ennek felét kukoricalisztben kapták meg, természetesen nem ingyen, de a bolti árnál valamivel olcsóbban (önköltség + polgári haszon). A mennyiséget mindenki kevesellte, még a képviselőtestület is. Így indokoltak: „a földműveléssel foglalkozó ember napi kenyérfogyasztása az 1 kg-ot meghaladja.”¹¹ Még a hatéves gyermek is igényel annyit, mert a kenyér a fő tápláléka, hiszen „napjában csak egyszer eszik főtt ételt, a nap többi szakában csak kenyeret.”¹²

Felborult a munkaerőpiac is: a hadba vonult férfiak hiánya úgy megemelte a munkabért, hogy a munkáltatók vonakodtak azt megadni. Ha mégis hajlandóak voltak megfizetni a magasabb összeget, akkor érvényesíteni akarták áraikban, amely az infláció elszabadulásához vezetett. Ezért az alispán a 899/1915. számú rendeletében kötelezővé tette a munkabérek maximalását, mivel „a gazdasági cselédek és a munkások egyes helyeken most is túlságosan is magas béreket követelnek.”¹³ A rendelet kilátásba helyezte,

hogy aki nem hajlandó munkába állni a megszabott bérekért, az „személyes szolgálatra önként lesz kirendelve.”¹⁴ Az ellenszegülőket két havi elzárással vagy 600 korona pénzbírsággal büntethették. A két hónap fogház riasztó volt, a 600 koronás pénzbírság azonban – a maximált bérek mellett –, egyenesen sokkoló lehetett; nem is tudunk olyan esetről, hogy valaki ne vette volna fel a munkát. A rendelet végrehajtása bonyolult volt: a helyi béreket az előjáróság a gazdasági bizottsággal közösen alakította ki. Négy kategóriát állapítottak meg:

a) Községes gyalogmunka nemek és életkor szerint

Csak a május 1-je és november 30-a közötti időszakot szabályozták, az év fennmaradó részében nem akadt számottevő munka, s így a munkaerő iránti kereslet alacsony maradt, és a bérek nem emelkedtek.

Időszak	18 éven felüli férfiak	16 éven felüli nők
május	2,00 korona	1,60 korona
június, július, augusztus	2,40 korona	2,00 korona
szeptember	2,00 korona	1,60 korona
október, november	1,70 korona	1,40 korona

A fiatalabbak kevesebb bért kaptak. A 13–16 éves lányok a 14–18 éves fiúkkal kerültek egy csoportba, tehát ugyanannyi bért kaptak, nemüknek megfelelően a felnőttek fizetésének 75%-át.

Sajnálatos, hogy nem szabták meg az alkalmazhatóság alsó korhatárát, ezért rendszeres volt a gyermekmunka. A 13 év alatti lányok és a 14 év alatti fiúk „használatosságukhoz képest” kaptak fizetést, de az ő esetükben is csak a bér felső határát szabták meg: a felnőttek fizetésének legfeljebb 50%-át kaphatták, habár egy gazdaságban sok olyan munka akadt, amit egy gyermek éppúgy el tudott látni, mint egy felnőtt (pl. aratáskor kötélvetés). Néhány családnak ez is jól jött, az inséges időkben a gyerekek is hozzájárultak a lét-fenntartáshoz.

A kereslet-kínálat törvénye bizonyos mértékig a maximálásban is érvényesült, hiszen a járás különböző községeiben ugyanazért a munkáért eltérő bért fizettek:

csúcsidőben egy felnőtt férfi napi bére	
Szentpéterúr	1,68 korona
Zalaigrice	1,44 korona
Zalaapáti	3,00 korona

b) Kaszálás

Ez volt a mindenki által elismerten legnehezebb munka, amelyre csak egészséges, felnőtt férfi volt alkalmas, hiszen esetenként napkeltétől napnyugtáig folyamatosan kellett végezni. Gyakran a gazda is együtt dolgozott a munkásaival.

A nehéz munkával arányos volt a bérezés: napi 4 korona és másfél liter bor. Ebben az esetben a munkáltató nem adott ellátást; a munkás vagy magával vitte ebédjét, vagy valamelyik családtagja pontosan 12 órára a helyszínre szállította azt. Az időpont azért volt rögzített, mert egy réten gyakran több napszamos is dolgozott, de az összehangolt munkavégzés és az egységes bér miatt egyszerre kellett étkezniük, s a déli harangszó az egész határban hallható volt.

Ha a gazda biztosította az ellátást, akkor csak 3 koronát fizetett, de a másfél liter bor akkor is járt.

Az sem volt ritka, hogy nem konkrét időpontban, hanem átalánydíjban egyeztek meg; ebben az esetben 1 katasztrális hold lekaszálásáért 5 korona járt. Sokan kedvelték ezt a megoldást, mert voltak a határban olyan dűlők, ahol déltájt megrekedt a meleg, s a kibírhatatlan hőség miatt csak „harmatjával” lehetett kaszálni.¹⁵

c) Szőlőpermetezés

Ez a munka a kaszálással egyenértékűnek számított. Itt is csak felnőtt férfiak számára állapítottak meg munkabért, más csak végszükségben végezhette a munkát.

egy felnőtt férfi napi bére

május

3,00 korona + másfél liter bor

június

4,00 korona + másfél liter bor

Akkoriban legfeljebb háromszor permeteztek, ezért csak a fenti hónapokra állapítottak meg munkabért. A gazdák nagyon megválogatták munkásaikat: gyakorlatra, bizonyos szakértelemre, valamint alaposságra és lelkiismeretességre is szükség volt, mert ezeknek hiányát a termés bánta. A bort sem mérték ki kinos pontossággal, de arra ügyeltek, hogy a dolgozó munkaképes maradjon.

d) Igásfogattal végzett munka

Szabályozására elsősorban a gyalogmunkából élő, igásfogattal nem rendelkező szegényebb néprétegek érdekében volt szükség. Három alapvető tarifát állapítottak meg:

kettősfogat napi bére:	10 korona
1 hold föld szántása	10 korona
1 hold szántás boronálása	20 korona

Az igásfogatok díjai a gyalogmunkához képest magasnak tűnnek, ám ez esetben is a felső határt szabták csak meg.

A hatóság figyelemmel kísérte a bérmaximálás hatását, és a jegyző azt állapította meg, hogy 1915 nyarán a „kereset a napszámosokra nézve kedvező”,¹⁶ mert ha nem is kerestek sokat, legalább folyamatosan volt munkájuk.

A lakosság megélhetési viszonyai tovább romlottak a nagy drágaság miatt. Az itthon maradt családtagokra óriási teher nehezedett: a keresőképes férfiak helyett nekik kellett eltartani a családot, és az egyre nehezebben teljesíthető közterhek fizetéséről is ők gondoskodtak. Az utóbbi gyakran el is maradt, melynek következményeként a község elszegényedett, és nehezen tudta teljesíteni a rá kirótt és önként vállalt szociális feladatait. A hatóság türelmes volt, és úgy döntött, hogy „a hadbavonultak köztartozásai biztosítására végrehajtás nem vezethető”, bár „egyéb tartozások fizetése a községi pénztárt kimerítette.”¹⁷

Augusztus végén már bizonyossá vált, hogy gyenge termés ígérkezik, de még annak betakarításához sem elegendő a férfi munkaerő, ezért a jegyző szívesen fogadott volna 30 hadifoglyot. Az őszi folyamán tovább romlott a helyzet: 20 ló és 7 kocsi „vonult be.” A tulajdonosok kaptak ugyan némi kártérítést az állam által megszabott napi áron, ez azonban messze elmaradt a piaci ártól, amely a megfogyatkozott loállomány miatt időközben az állam által térített összegnek duplájára nőtt. A különbséget a községnek kellett volna fizetnie, de erre nem volt fedezete.

A képviselőtestület azon kesergett, hogy „éppen azoknak vannak jó lovaik, akik e célra már egyszer odaadták, és kétszeres áron kellett nekik újakat venni.”¹⁸ Nyilván úgy gondolták, hogy legközelebb másokét viszik el, ám a következő alkalommal ismét a legjobb lovakat sorozták be. E nagy veszteség ellen többen úgy védekeztek, hogy a jó lovakat magas áron eladták, helyettük gyengébb lovakat vagy ökröket vettek, így, míg mások veszítettek, ők nyertek a háborús helyzeten.

A lakosság egyre jobban kiábrándult. Mind többen látták és fogalmazták meg úgy, hogy „a hazafiúi kötelesség egyik-másik esetben oly súlyos csapásként sújtott le, hogy hosszú évekig kiaverhető nem lesz.”¹⁹

A front 1916-ban megmerevedett, s az élelmiszerellátás egyre rosszabb lett. A jegyző jelentette, hogy „pótlandó szükséglet vagy számottevő felesleg nincs.” Hiába érkeztek a rokkantak, sebesültek, szegények számára adományokat kérő felhívások; a záradék legtöbbször ennyi volt: „a lakosság közötti gyűjtés eredményre nem vezetett.”²⁰

A háború elhúzódása újabb katonákat követelt. 1916-ban ismét sok behívó érkezett, és már februárban kiszámítható volt, hogy a rendelkezésre álló erővel a mezőgazdasági munkák nem végezhetők el. A jegyző a meglevőkhöz újabb 30 hadifoglyot kért, de csak a mezőgazdasági munkák csúcsidejére, április 1-jétől szeptember 30-ig, mert téli eltartásuk már gondot okozott volna.

A férfi lakosság arányszáma annyira megromlott, hogy az 1916. évi sorozás után készült összesítés szerint „Pacsa és Pacsatüttös községben munkacélra igénybe vehető 15–50 éves „B” alosztályú be nem sorozott népfelkelők száma 42 lett.”

Az életkörülmények romlása a lakosságot érzéketlenné, fásulttá tette. Az is megesett, hogy a hadiárvak segélyezésére szervezett gyermeknapi rendezvény is kudarcba fulladt.²¹

Az egyházközség sem tudta beszedni az iskolaépítéskor kirótt összegeket. A plébános kivételesen a főszolgabíróhoz fordult, most azonban ő sem tudott segíteni, mert azok a családok tartoztak, akiket a háború közvetlenül érintett.

A családanyák helyzetének könnyítésére az előjáróság – felsőbb sugallatra –, napközi otthon létesítését határozta el. Meg is hirdették a lehetőséget, felmérték az igényeket, és az eredmény mindenkit meglepett: a legtöbb gyermek a vagy egy megbízható, idősebb testvér vagy nagyszülő felügyelete alatt állt. A számításba vett gyerekeknek csak egy kis része (számszerű adata nem áll rendelkezésre) szorult volna napközi ellátásra, az ő édesanyjuk pedig inkább vállalta, hogy magával viszi a kicsit oda, ahol éppen dolgozik, „mint valahol összegyűjtve közös felügyelet alatt tartsák.”²² Indokul azt hozták föl, hogy a gyermek oda- és visszaszállítása olyan sok időbe telne, amit ők nem engedhetnek meg maguknak. Így nem került sor napközi otthon létesítésére.

A háborús szükségletek és a lakosság minimális ellátása összehangolása érdekében megtörtént a kukoricatermés becslése. Ez a takarmánynövény a gabonahiány miatt az emberek táplálkozásában is egyre fontosabb szerephez jutott. A becslésből kiderült, hogy a jegyző lakosságpárti volt, mert úgy ítélte meg, hogy „a várható termés a szükséglet fedezésére is alig lesz elegendő.”²³ Valószínűleg így akarta elkerülni a rekvirálásokat, melyeknek során az árut kötelezően beszolgáltatták, és hatóságilag megszabott áron értékesítették.

Ugyanez történt a tejjel: a jegyzőnek volt bátorsága azt jelenteni, hogy

„nem sikerült napi 10 liternél több felesleget kipuhatolni a kisbirtokosoknál.”²⁴ Ezt a mennyiséget nem volt érdemes elszállítani, így a gazdáknál maradt.

A burgonyát már semmilyen mesterkedéssel nem lehetett megmenteni: ellenőrizhető volt a vetőterület, a termést pedig szabad téren, a földfelszín felett, szalmával és földdel befedve tárolták. A pénzügyőrök felmérték a termést, megbecsülték a felesleget, és csak áprilisban 600 q-t vittek el hatósági áron.

Alaposabb kutatások után sor került rozs, bab, zab és köles rekvirálására is. A hatóság emberei még a gőzmalomban is jártak, ahonnan az őrlésért szedett vámból vittek el.

Közben az igavonó állatok száma annyira lecsökkent, hogy az 1917-es év nyarán már csak 61 lovas és 89 ökrös fogat maradt a faluban, de az állandó rekvirálások miatt még e kevés állat takarmányozása is veszélybe került. A hatóság arra az álláspontra helyezkedett, hogy ha a lovakat elviszik, akkor a takarmányt is elszállítják. A nyár folyamán még a plébános 70 q szénakészletét is elrekvirálták.

A nyár végén a jegyző már csak azt jelenthette, hogy takarmányhiány van, a szalmát is feleltetik, s az állattartás kilátástalan. Ez már a végkimerülés előjele volt.

Egyre nehezebb volt gondoskodni a falu tűzbiztonságáról. A szolgabíró jelentése szerint a tűzoltóegylet 38 fős tagságából egy meghalt, kettő a harc-téren esett el, harminckettő pedig katona volt, így összesen hárman maradtak, akik hozzá nem értők közreműködésével voltak kénytelenek végezni nehéz és veszélyes munkájukat.²⁵

Az év folyamán a község etnikai összetétele áttekinthetetlenné vált: senki nem tudta megmondani, hány orosz, lengyel, szlovén vagy más nemzet fiai tengették életüket menekültként vagy hadifogolyként a faluban; számuk ráadásul a nagyobb idénymunkák idején megszorodott. A hadifoglyok és menekültek nem mindig éltek elzárva a helyi lakosoktól; az is előfordult, hogy a titkos kapcsolatból házasság lett.

A hatóság tanult a korábbi évekből: az 1917-es év gabonatermését pontosan felmérték, így a lakosság nehezen tudott kitérni a rekvirálások elől.

Az év rosszabbnak bizonyult az átlagosnál, s a főszolgabíró jelentésében az alábbi adatokat találhatjuk:

búza	306.530 kg
rozs	169.799 kg
árpa	20.303 kg
zab	27.038 kg
összesen:	2192 kg

A hatósági számítások szerint:

termelők házi szükséglete:	222.900 kg
a gazdaság szükséglete:	199.900 kg
a nem termelők szükséglete:	37.800 kg
összesen:	3058 kg

A várható termés és a szükséglet közötti különbséget, 68.914 kg-ot a lakosság kénytelen volt eladni az államnak a nagyon alacsonyan megállapított maximált áron.²⁶

A háború utolsó évére a költségvetés még elkészült, de a számadásra csak utólag, 1921-ben került sor.

A válság minden téren mélyült, s az emberek csak a legszükségesebbre költöttek. Gyengült az adófizetési morál, és a plébános ismét kénytelen volt a főszolgabíróhoz fordulni, hogy segítsen behajtani a hívők tartozását, mert az egyházközség is nehéz anyagi körülmények közé került. A 22 hátralékosból érélyes felhívásra néhányan fizettek, de az állami beavatkozás egyházellenes hangulatot szült a szegények körében.²⁷

A lakosság hangulata tovább romlott, ahogy a frontról egyre több sebesült és rokkant katona tért haza, de a családokat még inkább megviselték a hősi halálról szóló értesítések. 1918-ban már alig volt a faluban olyan család, amelynek legalább egy tagja vagy nagyon közeli hozzátartozója ne hiányzott volna frontszolgálat miatt.

Az itthon élőket mindinkább sokkolták az állandó rekvirálások; már nemcsak a felmért és feleslegesnek ítélt készleteket vitték el, hanem esetenként a vetőmagot is. A gazdáknak elsősorban most is a búzát, rozsot, árpát és kukoricát kellett félteniük.

1918-ban már tavasszal felmérték a várható termést, ami elég gyengének ígérkezett, hiszen a földműveléshez értő gazdák távollétében öregek, nők, gyermekek és hadifoglyok művelték meg és vetették el a földeket.²⁸

A felmérés az alábbi eredményeket hozta:

termény	bevetett terület (kh)	becsült átlag (q/kh)	várható termés (kg)	1917. évi termés (kg)
búza	475	6	285.000	306.530
rozs	305	5	155.200	169.799
árpa	62	6	37.200	20.303
zab	170	7	11.900	27.038
összesen	1012		1788	4109

A négy kelendő növényből összesen 34.257 kg-mal kevesebb termés érkezett az előző évinél, a felesleget mégis többnek ítélték, mert amíg az előző évben összesen 68.914 kg-ot, most csupán búzából és rozsból 85.000 kg-ot kívántak rekvirálni. A többi termés a főszolgabíró számításai szerint éppen csak fedezi a lakosság szükségletét, tehát mind meghagyandó volt.²⁹

A háború utolsó évében teljesen felborult a munkaerőpiac; egyrészt további torzult a kereslet-kínálat, másrészt a bérmaximalás eltúrte, hogy településenként ugyanarra a munkára különböző bért állapítsanak meg. Ez most már munkaerőmozgást is okozott, amit feltétlenül meg kellett gátolni, mert egyes településeken akadályozhatta volna a termelést. Ezért a járás területén azonos munkáért mindenütt egységes bért állapítottak meg, amely a korábbinál magasabb volt ugyan, de csak azért, mert romlott a pénz értéke, és emelkedett a munkaerő iránti kereslet; de az egyes munkák bérezésének aránya változatlan maradt. A legalaposabban az aratási munkák bérezését dolgozták ki. A fizetéseket a kaszáséhoz igazították, hiszen a teljesítmény elsősorban rajta múlott. Az ő normája 1 munkanapra 1.200 négyyszögöl gabona, rét vagy más növény levágása volt, de aratáskor – képeléssel együtt –, 27 koronát, más munkákért 12 koronát kapott.³⁰

A gazdák és a munkások egyaránt a legelőnyösebb megállapodást szerették volna kötni. Voltak olyan aratóbandák, akik napszámberért dolgoztak. Ők egy napra az alábbi fizetséget kapták:

kaszás	12 korona
kötöző	12 korona
a többi	7 korona
összesen	31 korona

Mások 1.600 négyyszögöl gabona learatásáért 35 koronát kértek. A régi-ek visszaemlékezései szerint ez a terület egy 3 fős csapat egész napi munkáját igényelte, ha hajnaltól napnyugtáig dolgoztak. Ilyenkor azonban bevonták az idősebbeket és a gyermekeket is, hiszen a bér a családban maradt. Az átalánydíjért elfogadott munka így 4 korona többletet jelentett, amiért ugyan meg kellett dolgozni, de legalább hozzájutott a család.

Érdemes egy pillantást vetni a pacsai járás és Pacsa község 1918. évi állatvágási statisztikájára, amelyet a vágóhidak kimutatásai alapján készítettek.

levágott állat	pacsai járás	Pacsa község
ökrök	114	17
tehén	197	40
borjú	320	112
sertés	213	11
bika	6	4
összesen	850	184 ³¹

A számokból fontos következtetéseket vonhatunk le:

a) Alacsony a levágott ökrök száma. Ennek oka nemcsak az volt, hogy a 6–700 kg-os állat húsa nehezebben fogyott el, hanem elsősorban az, hogy a lovak besorozása miatt az ökrök lettek a legfontosabb igavonó állatok.

b) A vágások száma a nyári hónapokban emelkedett, mert megnőtt az átmenő forgalom, a vendéglők is több húst vásároltak, s a szegényebb néprétegek is rákényszerültek, hogy a nehéz nyári munkák idején lehetőségük szerint táplálódjanak.

c) Az állandó rekvirálások miatt többen nem tudták tovább tartani állataikat. Sok borjút vágtak le, ami egyértelműen azt jelzi, hogy az állattartók nem bíztak a jövőben, nem látták értelmét, hogy felneveljék a szaporulatot.

A háború befejezésekor a község az összeomlás határán állt. Az elkésztetés, a kilátástalanság olyan méreteket öltött, ami könnyen adott teret új eszmék elterjedésének, hacsak néhány hónapra is. A nyomornál is elviselhetlenebb volt az emberek számára szeretteik elvesztése. A háború négy éve alatt negyvenketten haltak hősi halált.

Név	Az ezred száma, a katona rangja	Hol esett el
Aczél Gyula	11. vadász, közlegény	orosz hadszíntér
Adravetz József	20. honvéd, közlegény	orosz hadszíntér
Agg János	48. honvéd, közlegény	orosz hadszíntér
Bedő István	13. tüzer, közlegény	Pacsa
Beke Ferenc	20. honvéd, közlegény	orosz hadszíntér
Böröcz József	3. honvéd, tizedes	orosz hadszíntér
Czoma Kálmán	13. tüzer, közlegény	orosz hadszíntér
Cser István	48. honvéd, közlegény	olasz hadszíntér
Csöndör Péter	19. vadász, közlegény	orosz hadszíntér
Csurgó Ferenc	48. gyalog, közlegény	orosz hadszíntér
Dénes János	48. gyalog, közlegény	orosz hadszíntér

Dömötör István	101. népfelkelő, tizedes	orosz hadszíntér
Farkas István	48. gyalog, őrzető	orosz hadszíntér
Farkas József	20. honvéd, őrzető	orosz hadszíntér
Hege János	20. honvéd, közlegény	orosz hadszíntér
Herman János	48. gyalog, közlegény	orosz hadszíntér
Horváth György	48. gyalog, közlegény	orosz hadszíntér
Horváth István	48. gyalog, közlegény	orosz hadszíntér
Horváth László	20. honvéd, közlegény	orosz hadszíntér
Illés János	20. honvéd, közlegény	orosz hadszíntér
Kámán Ambrus	20. honvéd, közlegény	orosz hadszíntér
Komáromi Károly	20. honvéd, közlegény	orosz hadszíntér
Kovács István	20. honvéd, közlegény	olasz hadszíntér
Kuszler István	48. gyalog, közlegény	orosz hadszíntér
Márfi János	48. gyalog, közlegény	olasz hadszíntér
Nadrai Kálmán	48. gyalog, szakaszvezető	orosz hadszíntér
Nagy Lajos	20. honvéd, közlegény	orosz hadszíntér
Nagy László	118. népfelkelő, közlegény	orosz hadszíntér
Németh András	20. honvéd, közlegény	orosz hadszíntér
Németh János	48. gyalog, közlegény	orosz hadszíntér
Németh Lajos	11. honvéd, közlegény	orosz hadszíntér
Paizs István	20. honvéd, káplár	orosz hadszíntér
Papp Antal	11. vadász, közlegény	orosz hadszíntér
Papp Kálmán	48. gyalog, őrzető	olasz hadszíntér
Rádli Ferenc	48. gyalog, közlegény	orosz hadszíntér
Rádli Imre	11. huszár, közlegény	orosz hadszíntér
Sebestyén József	20. honvéd, közlegény	Pápa, Magyarország
Somlyó Ignác	20. honvéd, közlegény	orosz hadszíntér
Szabó Imre	20. honvéd, közlegény	olasz hadszíntér
Szentmihályi Andor	20. honvéd, zászlós	olasz hadszíntér
Tikk Zsigmond	48. gyalog, közlegény	olasz hadszíntér
Ungár Ferdinánd	20. honvéd, zászlós	orosz hadszíntér

A 42 halálos áldozat mellett magas volt a rokkantak száma is:

	a rokkantak száma	a rokkantság mértéke	gyermekük száma
	19 fő	25%	30
	6 fő	50%	8
	2 fő	75%	2
összesen:	27 fő		40

A hadiárvak száma 13 volt, a gyermeküket elvesztett szülők száma 3.³²

A közvetlen családtagok elvesztése olyan mély sebet ejtett az itthon maradt gyermekek és szülők szívében, ami soha nem gyógyult be igazán. Még 1924-ben is 44 felnőtt és 72 gyermek szerepelt a háború miatt szenvedők listáján.

Jegyzetek:

¹ Fszb.kig.2573./1914.	¹⁷ Fszb.kig.2081./1915.
² Isk.1914.IX.20.	¹⁸ KTJKV.1915.II.
³ Fszb.kig.3618./1914.	¹⁹ Fszb.kig.2981./1915.
⁴ Fszb.kig.3704./1914.	²⁰ KTJKV.1915.IX.
⁵ U.o.	²¹ Fszb.kig.2570./1915.
⁶ Fszb.kig.4286./1914.	²² Fszb.kig.2427./1915.
⁷ Fszb.kig.963./1914.	²³ Fszb.kig.4811./1916.
⁸ KTJKV.1915.III.21.	²⁴ Fszb.kig.269./1917.
⁹ U.o.	²⁵ Fszb.kig.1872./1917.
¹⁰ Fszb.kig.2124./1915.	²⁶ Fszb.kig.50./1918.
¹¹ Fszb.kig.725./1915.	²⁷ Fszb.kig.606./1918.
¹² U.o.	²⁸ Fszb.kig.150./1918.
¹³ Fszb.kig.1453./1915.	²⁹ U.o.
¹⁴ U.o.	³⁰ Fszb.kig.720./1918.
¹⁵ Fszb.kig.1872./1915.	³¹ Fszb.kig.1947./1918.
¹⁶ Fszb.kig.2883./1915.	³² Fszb.kig.1024./1924.

A Tanácsköztársaság és a visszarendeződés évei (1919–1920)

1918. november 11-én Székely körjegyző jelentette Pálffy László főszolgabírónak, aki egyben a Körjegyzőségi Nemzeti Tanács elnöke is volt, hogy a községben megalakult a nemzetőrség, melynek létszáma 1 tiszt és 40 nemzetőr volt. Ehhez csatlakozott Pacsatüttősen 21 fő. A jegyző a hónap 5-étől kért részükre díjazást zsold és élelmezés címén.¹ Hamarosan hivatásos katona került a nemzetőrség élére: Laboda János főhadnagy, akit szegedi csapategysége többszöri levél-és táviratváltás után helyezett ide. A tagság állandóan változott: eleinte főleg katonaviselt gyalogosok léptek be, akik egyrészt anyagi gondjaikon akartak segíteni, másrészt abban bíztak, hogy így talán kimaradhatnak egy esetleges újabb bevonulatóból. Később már volt közöttük iparos, kereskedő, kisparaszt, de még módos gazda is. Hamarosan megállapították és közzétették díjazásukat, ami napi 6 korona és a helyi viszonyoknak megfelelő szállásdíj volt. Nem vált be mindenkinek a számítása,

mert 10 főt közülük hamarosan behívtak katonának.²

A továbbiakban működésük nem követhető, létezésükről csak gazdasági jelentésekből tudunk. 1919. márciusában havi illetményük 170 korona volt. (Érdekes, hogy a fizetési listákon az átvevő helyén majdnem mindenütt az asszonyok aláírása található.)³

1919 elejétől a fősolgabíró jelentései nyugtalanságot tükröznek, ami nem is volt alaptalan. Amikor a főispán sürgette a gabona beszállítását, a fősolgabíró majdnem kétségbeesetten kérte, hogy legalább az apparátus biztonsága érdekében tekintsen el ettől.⁴

A háborúból hazatérő katonák további lendületet adtak az eseményeknek. Közéjük tartozott Landi Ferenc tanító is, aki több éves orosz hadifogság után került haza. Taskentből hazautaztában nyilván megismerte az orosz forradalom eseményeit, amelyek valószínűleg hatottak is rá. A képviselőtestületi üléseken jegyzőként vett részt. Ő volt az, aki 1919. februárjában felvetette a kérdést: illetékes-e még a testület a döntésre? A főispán távirati válasza igenlő volt, így az ülés folytatódott, a jegyzőkönyvbe azonban bekerült, hogy „ma közérőt kirendelni nem lehet”.⁵

A fősolgabíró március elején már azt jelentette, hogy „a közönség sem a képviselőtestületet, sem az eljárásságot nem ismeri el”, „szüntelenül szorgalmazza úgy kint, mint nálam is a néptanácsok megalakítását”.⁶

1919. március 25-én meg is történt a tanácsok megválasztása. Nagykanizsáról érkezett távirati felhívás, melynek hatására összehívták a község lakosságát. Megválasztották a földművestanácsot, és élére Landi Ferenc került, aki rögtönzött beszédében arról szólt, hogy „meg van alapozva a jövő Magyarország, amely a dolgozók országa, a munkások hazája... A megértés kora elérkezett... Csak így tudjuk megóvni népünket, ha összetartunk, és tiszteséggel, önérték nélkül dolgozunk.”⁷

Ezzel párhuzamosan megalakult a munkástanács is, annak elnöke Házy Ferenc szíjgyártó kisiparos lett.

Még aznap közös gyűlést tartott a két tanács, és elnökének Landi Ferencet választotta meg, aki ismét szót kért. Megköszönte a bizalmat, majd azt ajánlotta a megjelenteknek, hogy tegyék félre a jövőért a múltat. A március 27-i ülésen már ő elnökölt. Ekkor alakult át a nemzetőrség vörösőrséggé. A jelentkezőknek belépési nyilatkozatot kellett kitölteniük, megvizsgálták megbízhatóságukat, felvételükről a tanács döntött, amelynek ülésein bizalmi férfiakkal képviseltették magukat. Első nagyobb feladatuk a lakosságnál levő fegyverek begyűjtése volt. Ezt olyan komolyan hajtották végre, hogy a bukás után az egyikük elhurcolása okául is felhozták: „Nagy terrorral dolgozott, annyira, hogy összeszedette a község fegyvereit.”⁸

Az első napok lelkes hangulata után a tanácsot megrohanták a hétköz-

napok gondjai. A lakosság ellátását biztosítani kellett, ezért létrehozták a közellátási bizottságot, melynek feladata volt „minden közszükségleti cikk felosztása, beszerzése, továbbá a feleslegek beszolgáltatása körüli eljárások lefolytatása.”⁹ Igyekeztek meggátolni a feketézést, a spekulációt, és azonnal megtiltották a gabonafélék szabad forgalmazását. Most sem kínálkozott más megoldás, mint a háború idején; fel kellett mérni a szükségletet és a készletet, és azt lehetőség szerint arányosan elosztani. Az alapvető árucikkek fogyasztói árát továbbra is maximálták, melynek eredménye is hasonló lett a korábbihoz: a lakosság igyekezett eltitkolni és elrejtetni féltett terményeit, jóllehet forradalmi törvényszék elé állítással is megfenyegették az ellenszegülőket. A jegyző azt jelentette, hogy „senki nem hajlandó szarvasmarháját maximális áron eladni.”¹⁰

Nehézségek mutatkoztak az iparcikkellátás terén is. A tanács ezen úgy akart segíteni, hogy megtagadta a terményátvevő bizottság létrehozását, amíg nem kap garanciát jobb iparcikkellátásra.¹¹

A tavasz folyamán a dohányellátás is akadozott, pedig sokan voltak e szenvedély rabjai:

a pacsai járás 32.000 lakosából	7.482 fő
a pacsai 18 éven felüli férfiak közül	466 fő
a tüttösi 18 éven felüli férfiak közül	164 fő
a zalaigricei 18 éven felüli férfiak közül	69 fő

A dohányosok amiatt is háborogtak, hogy a városiak sokkal nagyobb fejadagot kaptak, mint a falusiak.¹²

Az egyház és állam szétválasztása tárgyában a tanács is állást foglalt, s véleményét írásban megküldte a plébánosnak. Tulajdonképpen a nagykanizsai direktórium leiratát közvetítették, mely szerint a hitoktatás csak a tanórák keretein kívül folytatható, azonban kiegészítették saját véleményükkel: a hitoktatást egyenesen kívánatosnak tartják, és amíg nem kínálkozik más lehetőség, az az iskolában folytatatható. Sem az egyház javait nem foglalták le, sem az anyakönyveket nem vitték át a községi hivatalba.

Közben érkezett május 1-je, amit először ünnepeltek meg a faluban. Az iskolások piros zászlócskákat lengettek, hazafias és forradalmi dalokat énekeltek. Legnépszerűbb a francia forradalom indulója volt, és elhangzott Petőfi: A mágnásokhoz című verse is.¹³ Délután hangulatos majálist rendeztek a zalaigricei erdőn. Az anyagi feltételeket közadakozásból teremttették elő, melynek megszervezésével Lázár Ágostont, Landi apósát bízták meg. Előszörban a gazdagoktól kértek pénzt, egyértelműen a tudtukra adva, hogy ajánlatos adakozni. A bevételekről és a kiadásokról pontos kimutatásokat ké-

szítettek, bár akkor még nem sejtették, hogy a bukás után minden fillérről el kell majd számolniuk, amely a részletes nyilvántartások segítségével sikerült is.

Júliusban már egyre nehezebbé vált a gazdasági helyzet, ami a hangulatot is rontotta. Folytatni kellett a rekvirálásokat, bár ezt a hivatalnokok sem szívesen hajtották végre. Landi ekkor már a járási tanács elnökeként figyelmeztette őket kötelességükre.

A vég feltartóztathatatlanul közeledett: tényét elsőként egy főszolgabírói ügyirathoz fűzött megjegyzés dokumentálta: „Tudomásul szolgál, a népkormány bukása következtében intézkedést nem igényel.”¹⁴

A leszámolás következett. A vezetőket éjjeli álmukból keltették fel, a falu főterére vitték, és a feljegyzések szerint bántalmazták, majd letartóztatták őket. Közülük öt embert, így Landi Ferencet is, internáltak.

A tanácskormány augusztus 1-jén megbukott, de a hónap elején még több ügyirat érkezett, amit a proletárdiktatúra elején adtak postára.

Augusztus 2-án már újra a főszolgabíró láttamozta a postai küldeményeket. Az egyikre ezt írta: „Prol. dikt. megbukott. Irrattár.”¹⁵

Ezzel a megjegyzéssel vette át a közigazgatást a régi apparátus, hogy minden téren visszaállítsa a korábbi rendet. Legelőször is a karhatalmat biztosították: újjászervezték a csendőrséget. 10-étől már ismét működött a képviselőtestület, és új bírót is választottak.¹⁶ Mivel a közigazgatás gépezete gyakorlatilag hamar újraindítható volt, a hivatali munka visszatért a régi kerékvágásba, azonban a 133 nap valamilyen formában még sokáig érezte a hatását. Ezért látszott szükségesnek, hogy az apparátus mellett, amolyan „politikai biztos” szerepkörben, egy ideig egy „tisztí katoná” is jelen legyen a faluban.

Augusztus volt, az aratás és cséplés ideje. Sok politikai tennivalót kellett későbbre halasztani, hogy a betakarítás feltételeit biztosíthassák. Szerencsére az derült ki, hogy a háború utolsó évének őszén a meggyötört lakosság óriási erőfeszítéssel, nagyon lelkiismeretesen végezte az őszi munkákat: a felmérések azt mutatták, hogy a gabonatermés fedezi majd a szükségleteket.

A 133 nap kevés volt ahhoz, hogy a faluban termelőszövetkezet alakuljon, de valószínűleg a direktóriumnak sem volt szimpatikus a közös gazdálkodás tervezett formája, mert szervezőmunkának nyomai sem találhatók. Még a közös szérű kialakítása elől is kitértek, bár azt a felsőbb szervek erősen szorgalmazták. Egyszerűen arra hivatkoztak, hogy nem oldható meg biztonságosan a nagy mennyiségű gabona tárolása, a termelők pedig jól kialakított és megfelelő nagyságú hellyel rendelkeznek, és képesek betartani a tűzrendészeti szabályokat is.¹⁷ Így aztán mindenki a saját udvarába szállította be a gabonát, melynek egy részét már gőzgép csépelte, de a zsúpnak való rozstot

továbbra is emberi kezekre bízta.

Még augusztusban létrehozták a Katolikus Legényegyletet – talán azért, hogy a század új eszméjének, a kommunizmusnak a hatását ellensúlyozzák. Alapszabályuk kidolgozására azonban nem fordítottak gondot: a központi mintát¹⁸ használták, minden változtatás nélkül, ami arra utal, hogy az egyesület semmilyen téren nem rendelkezett önállósággal. Az alakulásról sem készült részletes jegyzőkönyv. A belépőknek azt kellett vállalniuk, hogy rendszeres oktatáson vesznek részt, ahol a vallási jellegű foglalkozásokon kívül ének, olvasás, írás, számolás, „földleírás”, történelem, természetrajz, gazdasági és egyéb ismeretek szerepeltek. A felvételt a tankötelezettség teljesítéséhez kötötték, így viszont a szegényebb sorsú fiatalok nem kerülhettek be, mivel ennek a feltételnek közülük sokan nem feleltek meg. Az egyesület hamarosan fellendülő népművelési tevékenység hatására elszorvadt, a szándékolt nevelő funkciót pedig a levante intézmény vette át.

Az őszi szomorú szenzációja a helyi malomtűz volt. Október 6-án kigyulladt és teljesen leégett Kohn Sándor gőzmalma. Nagy volt az elkeseredés, hiszen a malom 1910 óta folyamatosan kiszolgált a helyi és környékbeli lakosság igényeit. Az a hír terjedt el, hogy a tűz oka gyújtogatás lehetett, s ez könnyen politikai színezetet adhatott volna az eseményeknek. A vizsgálat azonban azt állapította meg, hogy a tüzet a gépész hanyagsága okozta, és elene meg is indult az eljárás. A kedélyek csak akkor nyugodtak meg, amikor kiderült, hogy a tulajdonos teljes körű biztosítással rendelkezett 302.000 korona értékhatárig. Ebből 15.000 korona a malom épületében levő gabona- és lisztkészletre vonatkozott. Az összes kár 239.000 korona volt, amit a biztosító meg is térített, tehát azok a kisemberek sem károsodtak, akiknek éppen a tűz idején volt gabonájuk vagy lisztjük a malomban. A megmaradt malomkönyvekből tudjuk, hogy egy-egy gazda alkalmanként 2–300 kg gabonát vitt öröltetni.¹⁹ A legközelebbi malom a 9 km-re levő Zalaapátiban volt, s amíg a leégett üzemet újjáépítették, a lakosság oda hordta öröndő gabonáját. A nagy távolság a fogattal nem rendelkező szegényeknek jelentősen megdrágította az örölst.

Amikor a nagykanizsai nevelőotthon – élmezési gondokra hivatkozva –, kérte a lakosságot, hogy minél többen vegyenek magukhoz gyermekeket, Pacsán heten is vállalkoztak erre. Ma már nehéz megítélni, de úgy tűnik, hogy az együttérzés és a szánalom mellett némi anyagi előnyt is reméltek vállalkozásuktól. A nevelőszülők 1 év alatti gyermekért havi 150, 1–3 éves korig havi 80, 3–15 éves korig havi 50 koronát kaptak az intézettől.²⁰

A tél beállta előtt biztosítani kellett a szegények tüzelőjét, ami elég nehezen ment, mert a községnek nem volt erdeje, így jobb híján a homokbánya melletti akácost kellett megritkítani, hogy a legszegényebbek is melegedhes-

senek a télen.

A háború következményei folyamatosan éreztették hatásukat: alkalmanként általában 20–25 fő részesült hadisegélyben, amely 1920-ban fejenként 36–150 koronát jelentett. Rajtuk kívül volt még a faluban tíz felnőtt korú, keresőképtelen személy is, s az ő ellátásukról is gondoskodni kellett.

A község meg is ragadott minden alkalmat, hogy pénzhez jusson. Bált csak úgy engedélyeztek, ha annak bevételeit befizették a hadifoglyok hazaszállítására létrehozott alap javára. Egy budapesti mutatóványos csak úgy tarthatta meg „hazafias szavalatokkal egybefűzött bűvészeti előadását”, ha egy meghatározott összeget a szegényalapba befizetett.²¹

Az 1920-ra tervezett költségvetés közigazgatási ágazatának fedezetét csak 191%-os pótabóval tudták biztosítani. Ezzel magyarázható, hogy egyszerre 4 előjáró mondott le tisztségéről, amelyre sem korábban, sem később nem volt példa.²²

A Tanácsköztársaság emléke még sokáig kísértett. Hiába szeretett volna nagygyűlést tartani Drózd Győző kisgazdapárti képviselő, a főszolgabíró nem engedélyezte, mert úgy ítélte meg, hogy a hangulat még nem alkalmas politikai összejövetelekre. Döntését részletesen megindokolta: „ugyanis a Károlyi féle forradalomban felszított osztálygyűlölet itt még zavartalanul éli világát.... A communismusnak itt nem volt elég ideje oly túlzásokba menni, mint máshol, és így nem is volt meg a kellő kiábrándító hatása.” Ő maga már kísérletet tett gyűlés tartására, de az is botrányba fulladt. Többen bekiabálták, hogy „ezután menjenek az urak háborúzni”. A gyűlés tilalmának indoklását azzal zárta, hogy „a vidék népe az önzéstől süket a legszebb szólamokra is, ellenben minden rendbontásra kész.”²³

Hasonló nyugtalanságra utal a segédjegyző feljelentése is, miszerint egy tüttösi állampolgár a hivatalban azt mondta, hogy „vissza jön még a kommunizmus, akkor minden urat legyilkolunk, ha énrajtam függne, már most megtenném.”²⁴ A feljelentett személyt beidézték a hivatalba, a főszolgabíró kihallgatta, de ő mindent tagadott. A segédjegyző ugyanakkor elbizonytalanodott, nem emlékezett rá, hogy kik voltak jelen a hivatalban, ezért az ügy elsimult.

Vizsgálat indult a hivatalnokok ellen is, elbocsátásokra azonban nem került sor.

A lakosság nehezen nyugodott meg. A főszolgabírói hivatalba gyakran érkeztek feljelentések, azokból arra következtethetünk, hogy a 133 nap mélyen beivódott az emberek egy részébe. Különösen emlékeztek rossz szomszédjuk, haragosuk tevékenységére, és azt még 1921-ben is felhasználták ellenük. A tanúvallomások leggyakoribb állításai az alábbiak:

„Tudomásom szerint két ízben kommunista gyűlésen részt vett”

„Tudom róla, hogy a kommunista rendszer tetszett neki”

„A hivatal előtt fegyveres szolgálatot teljesített”

„Erős szocialista érzelműnek ismerem”

„Vörösőr volt, mikor iparából is megélhetett volna”

„Mint vörösőr mindenben a kommunistákat szolgálta”.²⁵

Minden bejelentést megvizsgáltak. A község bírása nehéz helyzetbe került, mert a jelentősebbnek látszó ügyekben megkérdezték a véleményét, melyet írásban kértek tőle. Ezek a „Bizonyítvány” címet viselő véleményezések nagyon tanulságosak. Egy házaspárról különösen sok bejelentés érkezett, amelyeket alaposabban kellett megvizsgálni. Bizonyítványuk a következő volt:

A férjről:

- a) a kommün előtt: „kifogástalanul viselkedett”
- b) a kommün alatt: „szélsőséggel nem vádolható”
- c) a kommün után: „megmaradt benne az urak és a tisztviselői kar iránti gyűlölet”

A feleségről:

- a) a kommün előtt: „már szélsőséges magatartást tanúsított, ennek folyama képpen választották meg bizalmi nőnek”
- b) a kommün alatt: „a kommün alatt megtartotta ezen viselkedését”
- c) a kommün után: „politikailag semmi esetre sem megbízható. Viselkedése inkább tudatlanságának és rosszindulatú, veszekedős természetének tudható be”²⁶

A bíró elegendő információval rendelkezett ahhoz, hogy a valóságnak megfelelő véleményt formáljon a feljelentett személyekről, azonban a békeség érdekében minden esetben igyekezett mentő körülményeket is találni, hogy a helyzet ne mérgesedjen el jobban.

A feljelentések nyomán megindított eljárások általában a következő kiemennel végződhetnek:

a) Azok, akikről világossá vált a kihallgatáson, hogy jelentéktelen ügy miatt, esetleg régi sérelem megtorlása céljából vádolták őket ismeretlenek vagy ismerőseik, békében hazamehettek, abban a tudatban, hogy ügyük lezárt. Nem is mindig tudták meg, hogy ki volt a feljelentő.

b) Ha a kihallgatást végző hivatalnok el tudta kerülni a felek szembeállítását, azok úgy éltek tovább, mintha mi sem történt volna, legfeljebb a feljelentő érezhetett lelkiismeret-furdalást.

c) Ha a kihallgatáson szembesítésre került sor, gyakran úgy elmérgesedtek az emberi kapcsolatok, hogy csak hosszú idő elmúltával vagy soha nem rendeződtek.

Ezek az ügyek azért zárulhattak le helyben és többnyire megnyugtatóan, mert a kömmün idején a személyes szabadságot sértő események nem történtek.²⁷

Az alispán is összegezni kívánta, hogy mi történt a megyében 1919 tavaszán, ezért elrendelte, hogy minden faluban dolgozzák fel az eseményeket, és az eredményt írásban terjesszék fel hozzá. Ezek a jelentések el is készültek. Pacsán a főszolgabíró a plébánost, a körorvost, az állatorvost és a körjegyzőt bízta meg ezzel a munkával, amely azonban vagy el sem készült, vagy elveszett, mert az alispánnak beküldött feldolgozások között nem található. Így soha nem tudjuk meg, hogy két évvel a történetek után a „másik oldal” hogyan látta az eseményeket.²⁸

A főszolgabíró egy 1920 augusztusában kelt hangulatjelentésében már javuló képet fest a faluról, mely szerint az aratás befejeződött, kedvező termés ígérkezik, a cséplés folyamatos, mindössze a motoros gépek benzinellátása akadozik, a kapásnövények jól fejlődnek, de a szőlőt nehezen védik meg a lisztharmattól. A közbiztonságot kielégítőnek találta, szervezkedésnek nyoma sem volt.

A hangulatjelentéssel összefüggésben szeptemberben elkészült a pacsai járás terméseredményeit bemutató statisztika. Érdekes összevetni Pacsa, a szomszédos Szentpéterúr és Zalaapáti, valamint a pacsai járás termésátlagait.

	búza (q)	rozs (q)	árpa (q)	tengeri (q)
Pacsa	7,0	6,0	7,0	16,0
Szentpéterúr	6,0	5,0	5,0	10,0
Zalaapáti	7,0	5,0	6,0	20,0
Járási átlag	6,0	5,0	5,0	15,0 ²⁹

A pacsai átlagot a jól működő nagybirtok emelte a többi község mutatói fölé. Szentmihályi Dezső gazdaságának korszerűségét és tőkeerősségét bizonyítja a megyében legtöbb adót fizető polgárok listáján elfoglalt előkelő helye.

A megyei listán 1920-ban 300 adófizetőt tartottak nyilván:

1. helyen	Festetics Taszilo	51.623 korona
18. helyen	Szentmihályi Dezső (Pacsa)	5.883 korona
42. helyen	Dr. Plósz Sándor (Pacsa)	2.959 korona
218. helyen	Kohn Sándor (Pacsa)	1.046 korona
300. helyen	Frank Jenő (Nagykanizsa)	793 korona ³⁰

Ha azt is figyelembe vesszük, hogy a fenti listán Nagykanizsáról 101 fő kapott helyet, Zalaegerszegről pedig mindössze 36-an kerültek be, megnő a pacsai polgárok által elfoglalt három hely értéke, amely egyben a település rangját is emelte.

Jegyzetek:

¹ Fszb. kig. 913./1918. nov. 11.	¹⁵ Fszb. kig. 3134./1919.
² Fszb. kig. 924./1918. nov. 22.	¹⁶ Fszb. kig. 2206./1919.
³ Fszb. kig. 1095./1919.	¹⁷ KTJKV 1920. február
⁴ Fszb. kig. 681./1919.	¹⁸ L1. Alapszabályok
⁵ KTJKV 1919. II.	¹⁹ Fszb. kig. 2898./1919.
⁶ Fszb. kig. 926./1919.	²⁰ Fszb. kig. 2232./1919.
⁷ KTJKV 1919. március 27.	²¹ Fszb. kig. 4284./1920.
⁸ Fszb. kig. 1752./1919.	²² KTJKV 1920. II.
⁹ Fszb. kig. 1760./1919.	²³ Fszb. kig. 3761./1920.
¹⁰ Fszb. kig. 1830./1919.	²⁴ Fszb. kig. 139./1920.
¹¹ KTJKV 1919. július	²⁵ Fszb. kig. 2939./1920.
¹² Fszb. kig. 1783./1919.	²⁶ Fszb. kig. 2942./1920.
¹³ Tamás Gyula (1907–1983.) pacsai lakos visszaemlékezése. Az ünnepélyen ő mondta el a verset.	²⁷ A1. 7907. ni 1920.
¹⁴ Fszb. kig. 2153./1919.	²⁸ A1. 19255./ni 1920.
	²⁹ Fszb. kig. 3929./1920.
	³⁰ Fszb. kig. 3492./1920.

A szociális helyzet 1921-ben

1921-ben felmérés készült a falu szociális helyzetéről. Szükség is volt rá, hiszen a háború befejezése óta nem vizsgálták a lakosság életkörülményeit.

Első helyen szerepelt a lakáshelyzet.

Ekkor Pacsa lélekszáma 1.677 volt, s a község 245 lakóháza összesen 360 lakásnak adott helyet. Míg egy lakásra 1900-ban 6,5 fő jutott, most ez a

mutató 4,6-re csökkent, ami pozitív változást jelentett. Az átlagadat javulása ugyanakkor szélsőségeket takar: a szegények közül sokkal többen, a gazdagabbak közül sokkal kevesebben éltek egy lakásban. Arról nem tudósít a felmérés, hogy hány több lakásból álló ház volt, de biztosan ezek közé tartoztak az uradalmi cselédházak és a módosabb zsidók által az alkalmazottaknak épített szolgálati lakások. A Korein és a Kohn család már ekkor arra törekedett, hogy a legjobb dolgozóit hosszabb időre magához kösse. Kohn Sándor egyszerre 3 lakást építtetett. Igaz, kis alapterületűek voltak, amekkorákat a faluban a legszegényebbek építettek, de megoldották a kocsis vagy béres lakásgondját, ráadásul le is kötelezte őket, hiszen a lakás csak a munkaviszony idejére járt. A szoba 18,6 m², a konyha 12 m², a kamra 12 m² volt, és minden lakáshoz készült még sertés- és egy baromfiól, valamint egy 34 m²-es közös istálló.

A szolgabíró megállapította, hogy a javulás ellenére „lakásinség van”.¹ A faluban az előbb említett házakon kívül nem épült több lakás a háború óta.

A foglalkoztatottságról óvatos és kissé ellentmondó elemzés készült. Többnyire általánosításokat tartalmaz, főleg a kényes pontokon. Alaptétele, hogy a lakosság nagyobbik része (számadat nincs) földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó kisbirtokos, de jelentős a napszámosok és az urasági cselédek száma is. Ennek ellenére azt állítja, hogy az esetleges földreform iránt érdeklődés talán, de igény semmiképpen nem mutatkozna. Ezt az állítást a felmérés a háború következtében továbbra is fennálló munkaerőhiánnyal indokolja, melynek következtében a keresetek jók, a lakosság életszükségletei fedezve vannak. Különösen jónak ítéli meg a cselédek helyzetét, mert a nők is hozzájutnak alkalmi munkához.

A foglalkoztatottságot javította a téglagyár és a gőzmalom. Ez a két nagyobb ipari vállalkozás akkor együttesen 4 állandó és 4 időszakos szakmunkást, valamint 10–12 napszámost tudott foglalkoztatni. A malom tűnt előnyösebbnek, mert egész éves munkalehetőséget biztosított. Igaz, a téglagyár jobban fizetett, így az évi átlagkereset a két helyen alig különbözött. A hagyomány szerint mégis rangosabb dolog volt a malomban dolgozni, mint a téglagyárban.

Az elemzésben az áll, hogy az időszakos munkások keresete egész évi megélhetésüket biztosította, ezt azonban az idős emberek visszaemlékezései nem erősítették meg. Elmondásuk szerint nagy szükség volt arra, hogy az üzemi idő szünetében alkalmi munkát vállaljanak, s így keresetüket kiegészítsék. Igyekeztek kihasználni a téli fakitermelési lehetőségeket, csoportosan vállaltak erdőtisztogatást, irtást, és szükség szerint bármilyen erdei munkát. Fizetségként megkapták a tuskót és az ágakat, melynek fejében fel kellett dolgozni a törzset. A kivágott fa helyén tisztás maradt, mert elszállították a

legvékonyabb ágakat és a gyökereket is. Ehhez még összeaprították otthon a szőlővenyigét, és gyakran még a vastagabb kukoricaszárakat is, s ezzel fűtötték nyáron a konyhai tűzhelyet.

A megszolgált fa hazaszállítása már nehezebben ment. Aki erdei irtásra kényszerült, annak általában nem volt igásjószága, ezért a gazdagoktól kért fogatot, akik adtak is szívesen, mert egy fuvarért a távolságtól függően 5–6 napi gyalogos munkával kellett fizetni.

A foglalkoztatási helyzetet javította, hogy a körzetben 54 iparos működött, akik a lakossági igények kielégítése mellett munkaalkalmat is teremtettek.

egyedül dolgozott	28
1 segéddel dolgozott	9
2 segéddel dolgozott	12
3 segéddel dolgozott	3
4 segéddel dolgozott	1
5 segéddel dolgozott	1
Alkalmazott összesen:	26

Ezen kívül még 20 tanonc állt kiképzés alatt.

Gyakran megesett, hogy a vállalkozó anyag híján nem tudta folyamatosan foglalkoztatni a segédeit, akik ilyenkor kénytelenek voltak alkalmi mezőgazdasági munkát keresni.

A kereskedők „üzlettelenségről panaszkodnak”,² pedig a szomszéd településekről is sokan jártak Pacsára vásárolni. Ekkor 8 üzlet volt a faluban, s a versenyhelyzet elfogadható árakat alakított ki; választék és igény egyaránt volt, csak a fizetőképes kereslet hiányzott a forgalom erőteljesebb növekedéséhez; kevés idő telt még el a háború óta. A boltokban családtagok dolgoztak, mindössze ketten tudtak segédet tartani, és csak egynek telt tanoncra. Az üzletek száma mégsem csökkent: mindenki várta a fellendülést.

A főszolgabíró gazdasági nehézségek ellenére azt jelentette, hogy tömegnyomor és nagy szegénység nincs, mindössze egy-két elaggott özvegy-asszony szorul segélyezésre. Az utóbbi főleg a korabeli családszerkezethől adódott: akkoriban még természetes volt a három generáció együttélése, így az idősek csak szélsőséges esetekben maradtak magukra. Ebben nagy szerepet kapott az emberek vallásossága is, melynek egyik alaptétele a szeretet volt.

Az egészségügy értékelése csupán egyetlen szó: „kielégítő”.³ A szöveges elemzés el is maradt, azonban a legnyomasztóbb számokat nem lehetett sem megszépíteni, sem elhallgatni, s megmagyarázni is nehéz volt.

A gyermekhalandóság mutatói:

időszak	született	meghalt	gyermekhalandóság ⁴
1914–1918	405	46	11,35
1919–1921	178	29	16,29
1914–1921	585	75	12,82

Még szomorúbb a helyzet, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a gyermekek többsége 7 éves kora előtt halt meg. A főszolgabíró is úgy érezte, hogy erre magyarázatot kell adni, melyet három pontban fogalmazott meg:

- a) veleszületett gyengeség
- b) a tüdő különböző betegségei
- c) a köznép tudatlansága miatti helytelen gondozás

A pacsai járás 33 községében 3 nyilvántartott orvos volt, kettő Pacsán, egy pedig Zalaapátiban, mégis ilyen lesújtó volt a gyermekhalandóság, melynek legfőbb okát az egészségügyi ellátás elégtelenségében és a családtervezés teljes hiányában látták. Azokban a családokban született sok gyermek, amelyek felnevelésük minimális feltételeivel sem rendelkeztek.

Jegyzetek:

¹ Fszb. kig. 714./1921.

³ U.o.

² Fszb. kig. 682./1923.

⁴ U.o.

A gazdasági és politikai helyzet megszilárdulásának időszaka (1923–1929)

A hosszú háború utáni békeévek az ország számára a megnyugvás időszakát hozták; megszilárdult a gazdaság, valamint a bel-és külpolitikai helyzet, s ez lassanként érezhetővé vált a községben is. Az 1892-ben bevezetett korona állandó értékvesztése ugyan zavarta a folyamatot, a lakosság nehezen igazodott ki az egyre nagyobb címletű pénzek között, az 1927-ben forgalomba került pengő azonban hosszú időre rendezte a pénzviszonyokat.

A község első nagyobb vállalkozására 1921-ben került sor. A körjegyző panaszolta a képviselőtestület ülésén, hogy a közigazgatás feltételei teljesen elavultak: a jegyzői iroda és lakás mindössze 1–1 szobából áll. Javasolta, hogy építsenek újat.¹

Rövid tanakodás után Szentmihályi Dezső kifejtette, hogy a gazdasági helyzet még nem teszi lehetővé ilyen nagy tehervállalást a községnek. A vita ezzel abba is maradt, s a testület elvetette a jegyző javaslatát. Ez 1921. június

27-én történt. Nem tudjuk, milyen változás következett be ezután, mi zajlott le a háttérben, de két hónap múlva már Szentmihályi Dezső javasolta a testületnek, hogy fogadja el az új községháza építésének tervét és 679.000 koronás költségvetését. Az ülésen megjelentek most is vita nélkül szót fogadtak; még abba is beleegyeztek, hogy az építkezés miatt 430%-os pótdát vessenek ki a lakosságra. Ettől kedve a munka nagyon gyorsan haladt. Szeptember 1-jén a főszolgabíró kiadta az építési engedélyt, és megkötötték a szerződést a vállalkozókkal, akikkel október 31-i határidőben egyeztek meg. Abban sem volt vita, hogy a község két részletben fizet; az első részt akkor, amikor tető kerül az épületre, a második részt pedig az átadásakor. 50.000 koronát garanciális fedezet címén visszatartottak, s csak egy év múlva szándékoztak kifizetni, ha addig nem jelentkezik az építők rovására írható hiba. A munka gyors ütemben haladt, azonban menet közben nem várt kiadások miatt a költségvetést 728.000 koronára kellett emelni. Az épület határidőre elkészült, és november 16-án át is adták a községnek. Az átvevők semmi kifogást nem találtak, ezért az építők kérésére az 50.000 koronát is kifizették, de a biztonság kedvéért megterheltek vele a vállalkozók zalaegerszegi ingatlanát. Mivel egy éven belül semmi hiba nem jelentkezett, azt is törölték.

Már csak arról folyt rövid vita, hogy hogyan büntessék meg a túttösieket. Annak ellenére, hogy nekik nem volt hasonló rendeltetésű épületük, és minden ügyüket a pacsai községházán intézték, nem vállalták az építkezés költségeiből arányosan rájuk eső 11.648 korona kifizetését. A képviselőtestület úgy döntött, hogy ezt az összeget bérleti díj gyanánt törlesszék le.²

A felemelkedés útja elég rögsnek bizonyult. Az infláció növekedésével párhuzamosan sorban jelentkeztek az alkalmazottak béremelésért. A toronyóra működésének folyamatosságát biztosító órafelhúzó kezdte a sort: kevesellte az évi 1.000 koronát. Őt még elutasították. A jegyző nem fizetéseselemést, hanem egyszeri drágasági segílyt, 150.000 koronát kért. A testület méltányolta a kérést, de sokallotta az összeget, s 125.000 koronát tartott elfogadhatónak. A bíró diplomatikusan oldotta meg a helyzetet: jogosnak tartotta ugyan a jegyző által kért összeget, de „arra való hivatkozással, hogy a körjegyzőnek mégse legyen mindenben igaza”, s a lakosság is megnyugodjon, hogy nem költik feleslegesen a pénzt, 140.000 koronát javasolt, amit a testület és a jegyző is készséggel elfogadott.³

Nagyobb szerencsével járt a postaszállítás bérlője, aki kevésnek találta az évi 2.200 koronát, és szeretne volna felemeltetni 3.000 koronára. A posta nem volt hajlandó emelni a szállítási díjat; arra hivatkozott, hogy az egész útvonal mindössze 10,6 km, amelyet 2–3 órai munkával meg lehet tenni. A három érintett község, Pacsa, Szentpéterúr és Dióskál azonban a nagyobb vál-

lalkozók bevonásával megadta a kért különbözetet.⁴

A községi rendőr is beállt a kérelmezők sorába, ő is többet szeretett volna évi 2.000 koronás fizetésénél. Mivel munkáját közmegelégedésre végezte, teljesítették kívánságát, de neki nem pénzben határozták meg évi járandóságát: fizetesként havonta 1 q rozs mindenkori árát kapta, így az ő fizetése nem is szorult többet kiigazításra.

Az izraelita hitközség is újra a főszolgabíróhoz fordult, hogy közzadó módjára hajtsa be a hívek tartozását, ő azonban illetéktelenségre hivatkozva ismét kibújt a végrehajtás alól.⁵

A római katolikus hitközség is jelentkezett: hozzájárulást kért a világháború idején elszállított harangok pótlásához. A jegyző javaslatára a házipénztárból csak 100.000 koronát adtak, mert úgy látták, hogy magasabb összeget a más felekezetűek nem vennének szívesen.

A városi jelleg külső jegyeinek biztosítása állandóan visszatérő feladat volt. Csak most látták elérhetőnek, hogy „Pacsa község utcáira tekintettel, hogy alig járhatók, gyalogjárda volna létesíthető, mégpedig lehetőség szerint téglából kirakva.”⁶ Bizottságot küldtek ki, amely az építést szükségesnek, a helyi téglát megfelelőnek tartotta. A Fő utca kapott járdát, a többi azonban későbbre maradt.

Nagy fölzúdulást keltett a községben, hogy a miniszter megvonta a decemberi vásár jogát, mert ezáltal a tervezett bevétel jelentősen csökkent.⁷ Ez a kellemetlen hír éppen akkor érkezett, amikor a képviselőtestület egyre többet foglalkozott a vásárokról kialakult helyzettel. A falu főutcáján tartották a zsigvásárt, amely egyre nagyobb forgalmat bonyolított le, a sok árus és vevő azonban komoly forgalmi akadályt jelentett. A testület ezért úgy döntött, hogy a zsigvásárt áthelyezi a nemrég megnyílt Rákóczi utcába. Az ott lakók egyrészt örültek, mert így legalább kavicsburkolatot kapott az utcájuk, másrészt féltették értékeiket a vásárban megforduló idegenektől. Helyzetük azután oldódott meg, hogy a kereskedőt nem fogadták el az új helyszínt: kifogásolták, hogy mellékutcában kellett árusítaniuk, mert az forgalmuk visszaesését eredményezte. Megindult a harc a vásár visszahelyezéséért. Ebben az iparosok jártak az élen: száznál több aláírást gyűjtöttek. Egy véleményen volt velük a plébános, a gyógyszerész, az állatorvos, néhány képviselőtestületi tag és a helyi földbirtokos, valamint az előljáróság.⁸

A jegyzőnek sok fejfájást okozott a község utcáinak és közdűlő útjainak állandó karbantartása. A legnagyobb nehézséget a szőlőhegyre vezető, mintegy 1 km-es út gondozása okozta, mert az bonyolította a legnagyobb forgalmat. Többnyire közmunkával biztosították, hogy az év minden szakában alkalmas legyen terményszállításra. Ez soha nem ment könnyen, amit az alábbi jellemző eset is igazol. A jegyző elrendelte a közmunkát, amelyen 90 sze-

mély nem jelent meg. Az ügy a főszolgabíró elé került, aki beidéztette a hiányzókat, és igazolást kért tőlük, s annak híján 1.000 koronára büntette őket. Ebben az esetben 26 személy volt kénytelen fizetni. A befolyt összegből napszámosokat fogadtak, akik elvégezték a munkát a hiányzók helyett. Később egyre többen küldtek maguk helyett napszámost, mivel a távolmaradók zöme általában kereskedő és iparos volt, akik így jobban jártak.⁹

1923 nyarán lehetőség kínálkozott állami kislakások építésére, de a község nem tudta ezt kihasználni, mert egyetlen házhely sem állt rendelkezésére; a közelmúltban minden alkalmas területet kifarcelláztak, és még nem tudtak újabbakat kijelölni. A házhelyhiány tehát nem a képviselőtestület hanyagságát, hanem a fokozott lakásépítési kedvet jelezte.¹⁰

Hirtelen nem is tudtak volna nagyobb összeget előteremteni, mert a járási székház felújításához kellett hozzájárulni, s annak megtagadása rövidlátásra vallott volna, hiszen rendes székház híján a székhely rang is veszélybe kerülhetett volna. A lakosságtól erre a célra holdanként 2 kg búzát is szedtek; összesen 8.000 kg gyűlt össze.

Fizetni való pedig volt bőven: az alispáni leirat arra utasította a főszolgabíró, hogy „az ún. tanácsköztársaság ideje alatt a járási intézőbizottságok által felvett összegeket a nagykanizsai állami pénztárba fizesse be.”¹¹ Szerencsére nem volt nagy a számla: mindössze 4.888 koronára rúgott.

A föllendülés jelét láthatjuk abban, hogy a község 1924. szeptemberében jégverem építését határozta el. Ez a vállalkozás már a következő télen munkát is adott sok szegény embernek, akik a temető melletti tó jegéből a szükséges mennyiséget beszállították a verembe.¹²

1924-ben a község többi üzeméhez hasonlóan a Pacsai Gyümölcserőszítők és Szeszfűző Szövetkezetben is elkészült a munkarend, mely tartalmában hasonló a téglagyáréhoz, a különbségek az üzem sajátosságaiából adódnak:

- a hanyagság 10–100 koronáig büntethető; az összeget a munkások megsegítésére használták fel;
- a munkásbiztosító pénztárba kötelező a belépés;
- a betegszegélyezésnek felét, a betegbiztosítást pedig teljes egészében a tulajdonos fizeti;
- a kölcsönös felmondási idő szerződés hiányában 8 nap.

Az azonnali felmondás részleteit ebben az üzemben is a törvény szabályozta. A munkarendben ugyan nem szerepel, de a hajdani dolgozók elmondása szerint nagyon szigorúan vették a munkaidő alatti alkoholfogyasztást. Bármennyire jó is volt a kereset, sokan voltak kénytelenek idő előtt távozni, mert nem tudtak ellenállni a kísértésnek.

A pénz elértéktelenedését jelzi, hogy a köztisztviselők és egyéb alkalmazottak közül egyre többen szerették volna fizetésüknek legalább egy részét

természetbeni juttatás formájában, vagy legalább a búza mindenkori árában kifejezve megkapni. A jegyző segélyként 10 q, a bíró fizetésemelésként 8 q, a közgyám 50 kg, az előljárók szintén 50–50 kg búza árának megfelelő összeget kaptak. Az éjjeliőr más mércével mért: ő egy pár csizma árát kérte, amely akkor 180.000 korona volt.¹³

A 20-as évek közepén még 28 hadirokkantat tartottak nyilván a faluban. Sorsukat alkalmanként kiutalt segélyekkel kívánták enyhíteni.

A község népessége folyamatosan gyarapodott, részben a természetes szaporulat, részben beköltözések következtében. Az utóbbival különösen vigyáztak, a község élt a szabályrendeletében megfogalmazott lehetőségével. (Lásd A község közigazgatásának szervezete és működése a 20. század első felében fejezetben)

1924-ben a körjegyző még azt jelenthette a főszolgabírónak, hogy „a körjegyzőség területén kóbor cigányok nincsenek.”¹⁴

A hivatal a napi feladatokon túl gyakran volt kénytelen számára kellemetlen ügyekkel is foglalkozni. Megtörtént, hogy a közigazgatás második emberét, a segédjegyzőt kellett felelősségre vonni „hivatali hanyagságért és szeszes italok mérték nélküli élvezetért”.¹⁵ Kiderült, hogy erősen ittas állapotban kóborolt a faluba, és bezörgetett többek között a plébániára és a csendőrségre is. 3.000 koronára büntették, és közölték vele, hogy amennyiben az eset megismétlődik, elbocsátják.

A csendőrök sem mindig tanúsítottak mintaszerű magatartást: előfordult, hogy Kasztl Jakab vendéglőjében a hajnali 4 óráig engedélyezett bált duhaj mulatozással kívánták folytatni. A jegyző vette a bátorságot, hogy rendet teremtsen, le akarta állítani a zenét, mire a csendőrök megfenyegették, így jobbnak látta, ha távozik. El is ment, de csak a csendőrpáncsokhoz, aki aztán érvényt szerzett a zárórának.¹⁶

Más esetben a csendőrfőnök ellenőrizte a zárórát, és meglepődve tapasztalta, hogy a kocsmáros a mulatozó vendégek között illegette magát, ami nem is lett volna baj, de egy őrzetető jelű katonai zubbonyt viselt, vendégei nagy derűségére. A csendőrök erőteljesen figyelmeztették, de csak nagy nehezen sikerült vele levettetni a ritka ruhadarabot. Azzal védekezett, hogy éppen húshagyó kedd van, és ő így akarta a vendégeit jobb kedvre deríteni, s a zubbony különben is a sajátja. A csendőrök nem fogadták el a magyarázatot, és feljelentés készült az esetről, de a főszolgabíró felmentette a vidám kocsmáros.¹⁷

1924-ben nyílt meg a falu legrangosabb vendéglője. Újláb András bejelentette, hogy kocsmának alkalmas épületet készített, és italmérési engedélyt kér rá. Az új szórakozóhely a Fő utcán, a hármaskeresztút közeli közelében épült fel. Nagytermében egyszerre 80–100 ember is szórakozhatott. A képviselő

selőtestület örömmel támogatta a javaslatot, mert úgy látta, hogy „a kérelmező helyiségeiben az összes egyesületek, a Katolikus Legényegylet és a Gazdakör elhelyezhető”.¹⁸ A főszolgabíró azonnal meg is adta az engedélyt az Otthon vendéglő megnyitására. (Az épületben ma a Muskátli eszpresszó működik.)

1924-ben Mosonyi Artúr zalaapáti lakos ajánlatot tett a község villamos világításának kiépítésére. A képviselők örömmel fogadták a lehetőséget, a jegyző pedig bejelentette, hogy a bekerülési költség 85%-ára meg is lenne a fedezet, csak a maradék 15%-ot kellene előteremteni. Ehhez azonban 30%-os pótdadó kivetésére lett volna szükség, ami megfontolásra készítette a képviselőtestületet. Bizottságot küldtek Nagykanizsára, hogy az ottani Villamos Műveknél tájékozódjanak. A cég szakértői elfogadhatónak ítélték Mosonyi ajánlatát; azt is számokkal bizonyították, hogy Pacsán egy lámpatest természetesen több kerülne, mint Nagykanizsán. A testület azonban mindenképpen el akarta kerülni a pótdadó kivetését, így elhatározta, hogy más vállalkozóktól is kér ajánlatot, és pályázatot ír ki a község villamosítására 1925. január 31-i határidővel.¹⁹ A kitűzött időpontban azonban hiába várták az ajánlatokat, mert az időközben lemondott jegyző elfelejtette a hirdetést közzétenni. Úgy döntöttek, hogy egyelőre leveszik az ügyet a napirendről.²⁰ A főszolgabíró azonban kellemetlen helyzetbe került: az alispántól megrovást kapott, amiért a jegyzőt nem büntette meg hivatali mulasztásai miatt.²¹ Mosonyi Artúr 1926-ban ismét felajánlotta szolgálatait, de akkor már egyértelműen elutasító választ kapott, mivel „a nyomasztó gazdasági helyzetre való tekintettel” a képviselők az egész villamosítási ügyet tárgytalannak tekintették.²² Az ügyiratokból és a jegyzőkönyvekből nem derül ki egyértelműen, de valószínűleg csak a közvilágítás korszerűsítésére került volna sor, melynek elhagyása azt jelentette, hogy továbbra is maradt a faoszlopon, üvegkalitkában elhelyezett petróleumlámpa.

A konszolidáció idején birtokviszonyok az országos állapotoknak megfelelően alakultak. Elmaradt a várva várt földreform, mindössze a földbirtok megoszlásának arányosabbá tételéről született törvény, melynek helyi vetülete a falutól távoli dűlőben végrehajtott földosztás volt. Egy-egy igénylő 0,5–1 kh területhez jutott, ami csak a törpebirtokosok számát növelte, ők pedig fogat, mezőgazdasági szerszámok és gazdálkodási tapasztalatok híján egyre kiszolgáltatottabb helyzetbe kerültek. Azt a dűlőt, amelyben kizárólagosan az új birtokosoknak volt csak földje, hamarosan Proletárdűlőnek nevezték el.

1925-ben a Közigazgatási Útmutató az alábbi adatokat tette közzé:
Birtokviszonyok

A gazdaságok

nagysága holdban	szá- ma	összes területe	átlagos terü- lete	a teljes terület %-a	ebből szán- tó	egy gazda- ságra jut	az összes terület %-a
0-1	151	81	0,53	2,41	36	0,23	1,78
1-2	104	152	1,46	4,52	81	0,77	4,01
2-3	65	140	2,15	4,16	76	1,16	3,76
3-5	70	277	3,90	8,24	162	2,31	8,02
5-10	59	405	6,80	12,50	232	3,93	11,49
10-20	34	458	13,40	13,63	285	8,38	14,11
20-50	9	258	28,60	7,68	166	18,44	8,22
100-200	1	194	194,00	5,75	165	165,00	8,17
200-500	2	601	305,00	17,89	255	122,50	12,63
500-1000	1	793	793,00	23,60	561	561,00	27,28
Összesen:	496	3359	6,91	100,00	2019	4,15	100,00

Az átlag elfedi az egészségtelen birtokmegoszlást: a táblázat tanúsága szerint a 0-5 holdig terjedő gazdaságok száma 309, 650 holdas összterülettel, és egy gazdaságra 1,66 hold jut. A 200-1000 holdig terjedő gazdaságok száma 3, összterületük 1394 hold, és egy gazdaságra 464 hold jut, azaz a község földjeinek 41,5%-a 3 ember kezében összpontosul.

A gazdaságok 80,24%-a 0-5 holdas törpebirtok volt. Ennek tulajdonosai alkották a falu legelesettebb rétegét, amely folyamatosan biztosította a munkaerő-kínálatot. Szerencsére olyan gazdasági mozgás indult meg a felemelkedés időszakában, amely biztosította az állandóan jelentkező új munkaerő nagyobbik részének foglalkoztatását. Ennek következtében nagyon ritkán fordult elő, hogy a munkaképes korú lakosok tömegesen a falutól távol kerestek volna munkahelyet. A fiatalok nem szegődtek el summásnak, s a kivándorlók száma is elenyésző volt.

E csoport számára két kitörési lehetőség kínálkozott:

- Gyermekeiből iparost nevelt, ami a társadalmi ranglétrán és az életszínvonalban egyaránt felemelkedést jelentett.
- Hosszú éveket tartó, embertelen munkával megkísérelte apránként megnövelni földjét, hogy igásjóságra és felszerelésre szert téve a maga

ura lehessen. Ehhez általában egy emberéltre volt szükség.

A Közigazgatási Útmutató 1925-ről az alábbi adatokat szolgáltatta a faluról, különösebb rendszerezés nélkül:

„Járasszékhely, anyakönyvi kerület, állandó piaca van, 1 körorvos, 1 magánorvos, 1 kocsmá, 3 vendéglő, 1 szálló- és fogadóhely, 1 iskola, 3 tanerő, 3 tanterem, 10 kiskereskedő, 1 szeszfőző szövetkezet, 5 asztalos, 2 ács, 3 bádigos, 2 bognár, 7 cipész, 6 cséplőgép, 1 kéményseprő, 3 kovács, 3 hentes, 3 férfiszabó, 1 női szabó, 2 szijgyártó, 1 szobafestő, 1 takács, 1 gőzmalom 25 lóerős géppel és 6 állandó munkással, 1 gőztéglagyár 25 lóerős géppel és 3 állandó munkással, 1 sajtkészítő telep 2 állandó munkással, 1 fűrésztelep 2 állandó munkással.”²³

Ezt a hosszú listát a század első negyedében a megyében sok falu megirigyelhette volna.

Az üzemeken kívül felsorolt vállalkozások általában családi alapon működtek, de kisegítő munkára, vagy a családtagok házi vagy ház körüli munkáinak kiváltására sokan tartottak alkalmazottat. Erről azonban nem készültek kimutatások, mert létszámuk az üzletmenet függvényében állandóan változott. Nem szerepelnek a listán a nagybirtokok és a módosabb gazdák által alkalmazottak és a hivatali dolgozók sem.

Természetesen akadtak sanyarú sorsú emberek, akiknek olyan szerencsétlenül alakultak az életkörülményeik, hogy számukra a túlélés is megoldhatatlannak tűnő feladatot jelentett. Róluk a község gondoskodott, miután alaposan tanulmányozta helyzetüket. Ilyen volt annak a családfőnek az esete, aki „a háború előtt becsületes kisiparos volt, a háborúban mindvégig katona volt, a tanácskormány idején direktóriumi tag volt, azonban a személy-és vagyonbiztonságra nem volt veszélyes. 15 hónapig internálva volt, utána kommunista volta miatt nagyobb munkát nem kapott, ezért elkeseredésében itálózásra adta a fejét. Felesége a sok gyerek miatt nem vállalhatott munkát: 9 gyermekkel egy szobában élnek”.²⁴

A rendelkezésre álló pénzzel nagyon megfontoltan kellett gazdálkodni, hogy a község működését egyre magasabb szinten lehessen biztosítani. Amikor egymás után jelentkeztek a különböző egyesületek, rangsorolni kellett támogatásukat. Először a tűzoltók igényeit elégítették ki, oly módon, hogy amelyik házból nem volt önkéntes tűzoltó, annak egy egységesen meghatározott összeget kellett fizetnie. Ebből komoly vita kerekedett, mert többen úgy látták, hogy „a szegényebb néposztályra igazságtalan volna”.²⁵ Végül a hozzájárulást az állami adó arányában állapították meg.

Az 1925. év nyarán a község azt kapta feladatul, hogy a Pacsa és Felsőrajk közötti országútra 3 km-es szakaszon 400m³ kavicsot hordjon a felsőrajki vasútállomásról. Ehhez rendelkezésére állt 67 lovas és 105 ökrös

fogat, amelyekre átlagosan 2,3m³ jutott. A legjobb lovas fogat 0,5m³ szállítására volt képes, a többi ennél kevesebbre. Átlagosan számolva egy fogatra legalább 6 forduló jutott, ami hozzávetőlegesen 84km-t tett ki. A lakosság mégsem zúgolódott, mert tudta, hogy a felsőrajki vasútállomásra és Nagykanizsára az év minden szakában biztonsággal lehet majd közlekedni.²⁶

A háború emléke is gyakran kísértett. A községben évente tartottak gyászmisét, azonban időtálló emlékmű gondolata csak 1925. május 19-én merült fel. Ekkor úgy döntöttek, hogy „a felállítandó hősök emlékoszlópa ügyeinek intézésére emlékműbizottság volna alakítandó”.²⁷ Az ügy komolyságára jellemző a bizottság összetétele: Szentmihályi Dezső földbirtokos, Kende Péter főszolgabíró, Landi Ferenc főtanító, Török Gyula körjegyző, Horváth János bíró, és Kohn Sándor, a leggazdagabb vállalkozó.

Az 1919-ben készült kollektív szerződések rég érvényüket veszítették, s az üzemek munkarendjét figyelembe véve újak készültek helyettük. A szerződések megkötésekor meghatározták, hogy mit kap a munkás, és ezért mit kell teljesítenie. Évi bére 12 mérő rozs (kb. 300 kg), 10 mérő búza (kb. 250 kg), 1 öl dorongfa kb. 3,4 m³), 2 szekér ágfa, „konvenció” föld, melynek nagyságát nem határozták meg, valamint lakás és a hozzá tartozó föld használati joga. Munkaköri kötelessége volt: a gazdaságban rábízott minden munkát elvégezni; a ló-és szarvasmarha-állományt gondozni; az állatokra éjjel is felügyelni; családtagjai tartoztak a gazdaságban napszámberért mindenmű munkában részt venni, a munkáltatót azonban nem kötelezte a szerződés arra, hogy elsősorban a cseléd hozzátartozóit alkalmazza, ha napszámra volt szüksége. A munkaviszony megszűnésére az alábbi két módon kerülhetett sor: a gazda azonnal felmondhatta a munkaviszonyt, ha a cseléd bántalmazta őt vagy a családtagjait, engedetlen volt, vagy bántalmazta az állatokat. A cseléd azonnal felmondhatta a munkaviszonyt, ha a gazda bántalmazta őt vagy családtagjait, vagy nem fizette meg a kikötött összeget. Azt természetesnek tartották, hogy vitás esetekben alá kell vetniük magukat a munkástörvénynek, amely minden ügyre vonatkozóan pontosan intézkedik.²⁸

A 20-as évek végén még egy új létesítménnyel gyarapodott a község: egy pesti cég arra kért engedélyt, hogy Rechnitzer József boltja előtt ideiglenes jelleggel benzinkimérő állomást létesíthessen. Azért nem szánta véglegesnek, mert nem bízott az üzlet sikerében. Az 1928. december 28-án beadott kérése több fórumot megjárta, míg a Magyar Királyi Iparfelügyelő 1929. május 7-én javasolta az engedélyezést, a főszolgabíró pedig ugyanazon hónap 13-án alá is írta az okiratot. Ezt követően helyezték a földbe az 5000 literes tartályt, s a falu főterén, az I világháborús Hősök Emlékműve szomszédságában ma is láthatók a maradványai, s még 1995-ben is mértek belőle benzint.²⁹

Ekkorra jelentősen megnőtt a község déli határterületén a szőlőterület,

amelyet a faluban röviden csak „hegy” néven emlegettek. A gazdák egyre nagyobb földterületet ültettek be a mezőgazdasági művelésre kevésbé alkalmas, dombos határrészen. 1929-ben a szőlőhegy 325 kh volt, amely a határ 8%-át tette ki. Ennek egy része rét és gyümölcsös, a szőlő csupán 129 kh területet fogalt el. Régóta rangot jelentett a legszegényebbek körében is, ha valakinek volt egy kis hegyi birtoka; melyet akkoriban összesen 403 ember mondhatott el magáról. Az egy főre jutó szőlőterület 512 négyszögöl, a legkisebb 78, a legnagyobb pedig 3488 négyszögöl volt. A betelepített szőlőterület folyamatosan növekedett, és egyre több gazdának jelentett némi bevételt a borkereskedők gyakori megjelenése.³⁰

A háború utáni 10 év változásai jól lemérhetők a lakáshelyzet alakulásán. 1930-ban a falu lakossága 2.458 volt, lakóházainak száma 443. Egy lakásra 5,5 fő jutott, amely az 1900-as 6,6 főhöz képest javulást jelentett.

A legnagyobb fejlődés a lakóházak állagában következett be:

- kő vagy tégl	72,	az összesnek 16,2%-a
- vályog vagy sár	250,	az összesnek 56,4%-a
- kő vagy tégl apon vályog vagy sár	117,	az összesnek 26,4%-a
- fa vagy egyéb	4,	az összesnek 0,9%-a

Egyre többen engedhették meg maguknak, hogy tömésházukat kő vagy tégl alapra építsék, de a legnagyobb fejlődés mégis a házak befedésében mutatkozott. 1900-ban összesen 67 épület kapott bádog- vagy zsindeletet, 1930-ban már 291, de a zsúpfedelek száma is 147-ről 129-re csökkent. Ebben nagy szerepe volt a helyi téglagyárnak, amely kitűnő minőségű téglát és zsindelet állított elő, a szállítási költségek pedig elhanyagolhatóak voltak, hiszen helyből akár tehenes szekerekkel is hazaszállíthatták az anyagot.³¹

Jegyzetek:

¹ KTJKV 1921. június	¹¹ KTJKV 1923. szeptember 24.
² KTJKV 1921. augusztus	¹² Fszb. kig. 1824./1923.
³ KTJKV 1923. február	¹³ Fszb. kig. 1086./1924.
⁴ Fszb. kig. 946./1923.	¹⁴ Fszb. kig. 2031./1924.
⁵ Fszb. kig. 1226./1923.	¹⁵ Fszb. kig. 1433./1924.
⁶ KTJKV 1923. március	¹⁶ Fszb. kig. 808./1923.
⁷ Fszb. kig. 4811./1923.	¹⁷ Fszb. kih. 423./1923.
⁸ Fszb. kig. 265./1924.	¹⁸ KTJKV 1924. szeptember
⁹ KTJKV 1923. szeptember 13.	¹⁹ KTJKV 1924. december
¹⁰ KTJKV 1923. június	²⁰ KTJKV 1925. január

²¹ A1. 4770./ni 1925.

²² KTJKV 1926. március

²³ Közigazgatási útmutató 1925.

²⁴ Fszb. kig. 1915./1925.

²⁵ KTJKV 1925. augusztus

²⁶ Fszb. kig. k190./1925.

²⁷ KTJKV 1925. május

²⁸ Fszb. kig. 3119./1926.

²⁹ Fszb. kig. 1569./1929.

³⁰ Fszb. kig. szám nélkül 1929.

³¹ Népszámlálás 1930.

A Levente Egyesület megalakulás és működés a 20-as évektől

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni béke értelmében Magyarországon megszűnt az általános hadkötelezettség, és az önkéntesekből toborozható hadsereg létszáma sem haladhatta meg a 35.000 főt. Ennek ellensúlyozására a kormány 1921-ben létrehozta a leventemozgalmat, hogy így biztosítsa az ifjúság katonai előképzését. Minden leventeköteles korú fiatal férfinak részt kellett vennie a hetenként tartott foglalkozásokon.

A szervezet kialakításának kötelezettsége nem jutott el azonnal minden településre. A pacsai főszolgabíró a főispán 31643/ni 1923. számú utasításából értesült, hogy a járásban meg kell szerveznie a leventemozgalmat. A leirat szerint „a levente egyesület első célja lenne, hogy minden községnek legyen fegyvermezt és szervezett önkéntes ifjúsági tűzoltó egyesülete”.¹ A képzésben minden 15–21 éves férfi köteles volt részt venni.

Az alispáni leiratot a főszolgabíró 1924-ben iktatta, de elég sok időt töltött el a szervezéssel, mert a pacsai körjegyző csak 1925-ben jelentette, hogy április 19-én megalakult a „Levente Egylet”. A gyakorlatok időpontját vasárnap délutánban határozták meg, az oktatók pedig egyelőre hazafias kötelességből végezték feladatukat.²

Az ünnepélyes alakuló ülésen megjelent a főszolgabíró mint elnök, Landi Ferenc tanító és még 24 meghívott. A főszolgabíró az egész ceremóniából csak az üdvözlést vállalta, az érdemi munkát az írnokra bízta. Ő ismertette az alapszabályt; azt mindenki tudomásul vette, változtatni nem lehetett rajta, meg kellett egyeznie az országosan kiadott szabvánnyal. Ezután megválasztották a vezérkart: az elnök Török Gyula főjegyző, az alelnök Bukvich Árpád írnok, a pénztáros Papp Zsigmond, az ellenőr Landi Ferenc főtanító, a jegyző Román János lett. Még ezen az ülésen megválasztották az öt ifjúsági oktatót.³

Nagy szükség is volt ilyen sok oktatóra, mert a testgyakorlásra kötelezett ifjak, tehát az 1905–1910 között születettek száma 116 volt, közülük 9 fő izraelita.⁴

A foglalkozások nem arattak osztatlan sikert. A jegyző hamarosan azt jelentette, hogy 40 fő igazolatlanul nem jelent meg.⁵ Nem is csoda, hiszen a

gyakorlások időpontját vasárnap délutánra tűzték ki. Nem vették figyelembe, hogy a leventekötelesek zöme kétkezi munkás volt, aki a hetet látástól vakulásig végigdolgozta, így nagy szüksége volt a pihenésre és kikapcsolódásra. A legények vasárnap rendszerint elmentek misére, utána kisebb csoportokba verődve megszervezték délutánjukat, ami többnyire a litániával kezdődött, majd valamelyik magánháznál, jó idő esetén annak udvarán, a pajtában vagy egy terebélyes fa alatt folytatódott, harmonika-vagy citeraszó mellett, és tartott egészen addig, amíg a lányoknak haza nem kellett menniük. A levente-foglalkozások ezt a kellemes időtöltést zavarták meg, s ez a fiatalokban nagy ellenszenvet váltott ki.

A hatóság nehéz helyzetbe került, mert a felsőbb szervek szigorúan megkövetelték, míg az érintettek legszívesebben egészen elhagyták volna a foglalkozásokat. Végül azt kérelmezték, hogy a plébános tarthasson vasárnaponként két istentiszteletet. Miután a püspök azt engedélyezte, elrendelték, hogy a leventék a 8 órai misére menjenek, és utána tartották meg a gyakorlatokat. Így a fiatalok délutánja ismét szabad lett, melynek következtében egy ideig csökkent is a mulasztók száma. A hatóság elvárta az eredményességet is, ezért már az első évben meg kellett rendezni a leventeversenyt. Erről még nem maradt fenn részletes feljegyzés, csupán a nap programját ismerjük: felvonulás, Himnusz, a főszolgabíró lelkesítő beszéde, együttes szabadgyakorlatok, 50, 100 és 200 méteres síkfutás, távol- és magasugrás, 4x100 méteres váltófutás, kötélhúzás, díjkiosztás, záróbeszéd, Hiszekegy, elvonulás.⁶

Az egyesület fenntartása és működtetése sok gondot okozott a község vezetőinek. Nem nagyon lelkesedtek a fejlesztésért, de a felelősségüket is igyekeztek csökkenteni. A jegyző úgy nyilatkozott, hogy „a lakosság a levente intézményt egyelőre nem fogadta szívességgel”.⁷ Ez a megítélés később sem változott meg.

A fiatalok is nehezen szokták meg a katonás külsőségeket. Nem szerettek zárt alakzatban, énekszóval végigvonulni a falun a gyakorlótérnek kinevezett vásártérig. A bátrabbak néha meg is kockáztatták, hogy kibújjanak a számukra idegen formaságok alól, melyből legtöbbször feljelentés lett: „néhány levente a Berger vendéglő helyett egyenesen a vásártérre ment, és mire a többiek odaértek szakaszban, már javában futbaloztak. A kérdésre azt válaszolták, hogy ők egy Turul csapatot szerveztek, mert itt csak bolondot csinálnak belőlük”.⁸ Nem is voltak hajlandók beállni a csapatba, de haza sem mentek, hanem fekve, nevetgélve nézték végig a foglalkozást.

A fentiek tanúsága szerint elég nehéz volt biztosítani a foglalkozásokon a részvételt, ami Pacsán még elfogadható volt, hiszen általában elérte az 50%-ot; míg Zalászentmihályon a 16, Pölöskén a 6%-os megjelenési arány sem volt ritka.

Kényszer helyett megpróbálták vonzóbbá tenni a foglalkozásokat: az egyik oktató azt találta ki, hogy meg kellene tanítani lovagolni a levéntéket. Az ötlet jónak látszott, azonban az egyesületnek nem voltak lovai, s a gazdákat kérték, hogy bocsássák rendelkezésükre állataikat. Ellenszolgáltatásul esetenként 3 kg szemestakarmányt és a vasalási díj felét ígérték. A levénték ezt örömmel fogadták, a gazdák azonban megghiúsították a kezdeményezést: „megfelelő propaganda kifejtése ellenére egy gazda sem hajlandó a levéntéknek a lovakat rendelkezésre bocsátani”.¹⁰

Vonzerőnek maradt tehát a leventeverseny, amelyet még a legnehezebb időszakban is évente megrendeztek. A járási vetélkedő székhelye mindig Pacsa volt. Az 1930-as versenykiírásban már az szerepelt, hogy az egész napos rendezvényen az ebéd „egy jó tányér gulyásleves, negyed kiló kenyér, negyed liter bor központi pénzből”.¹¹ Csupán evőeszközt kellett mindenkinek hoznia.

Ezen a versenyen állapítottak meg először selejtező szinteket: magasugrás 1 méter, távolugrás 3 méter, súlylökés 5 méter, diszkoszvetés 12 méter. Versenyszámként megjelent a díszmenet is.

A legrészletesebb feljegyzés az 1931. évi versenyről maradt fenn. Először úgy látszott, hogy elmarad a rendezvény: nehezen sikerült biztosítani a feltételeket, a jelentkezések vontatottan és hiányosan érkeztek, a az eredeti időpontot, május 1-jét módosítani kellett 25-ére. Végül az utolsó pillanatban minden akadály elhárult. A kiírás szerint Pacsát két szakasz, a többi községet pedig legalább 10 fős raj képviselte. Az alaki gyakorlatokhoz elegendő fapuska állt rendelkezésre, lövészethez pedig mindenki a foglalkozásokon megszokott fegyvert használhatta. A résztvevőknek a levénték számára előírt ruhát, sapkát és jelvényt kellett viselniük.

A rendezvényen a visszaigazolások szerint 27 községből 380 versenyző és parancsnok, valamint 42 külön meghívott vendég ellátásáról kellett gondoskodni. Rajtuk kívül 6–700 nézőre számított a rendezőség, amit az is indokolt, hogy ez alkalommal avatták fel a zalaigriceai út mellett a lőteret. A plébános külön püspöki engedéllyel tábori misét celebrált.

A versenyt csak egy naposra tervezték, ezért a program nagyon zsúfolt volt.

A megjelentek 7:30-kor gyülekeztek a Fő téren, majd a Zalaapátiból hozott leventezenekar kíséretével alakzatokba rendeződve vonultak a lőterre. A tábori mise és az avatás egy órát vett igénybe, majd 9:30-tól kezdődtek az elődöntők. Eközben a lőtér közelében hatalmas kondérokban készült az ebéd. Az uradalom felajánlott hat birkát és egy süldőt, hogy a szakácsok elegendő gulyást főzhessenek a 400 főnyi vendégnek. Elfogyott még 10 kg hagyma, 0,5 kg paprika, 3 kg só, 2 kg zsír és 100 kg burgonya, a főzéshez pedig eltü-

zeltek fél köbméter fát. A hatalmas mennyiségű gulyást hárman készítették; a főzésért a hentes 15 pengőt, a főzőasszony 1,60 pengőt és a kisegítő lány 1 pengőt kapott.

Az elődöntők végeztével ebédszünet következett. Csapra ütöttek egy 250 literes hordót, így a versenyzők majdnem fél liter bort kaptak fejenként a gulyáshoz. A meghívott vendégeket sörrel tisztelték meg. 14 órakor ünnepélyes külsőségek között kezdődtek a döntők. Mindenki felsorakozott, közösen elénekelték a Hiszekegyet, majd a főszolgabíró lelkesítő beszéde után még meghallgattak egy hazafias szavalatot. Ezután került sor a lövészetre. Két próba után minden versenyző 10 lövést adott le fekvé. Amelyik csoport végzett a lövészetrel, az atlétikával folytatta. Itt már megjelentek a katonai előkészítést célzó számok is: buzogánydobás, 500 méteres jelentő staféta, és a 4x50 méteres kúszó staféta. Ugyanakkor megmaradtak a klasszikus atlétikai számok is, amelynek eredményeit megőrizték a jegyzőkönyvek. Úgy tűnik, a versenybírák egy kicsit jóindulatúan mérték az időeredményeket, amelyek rendkívül jók lettek; némelyik még egy rendszeresen edző atlétának is becsületére vált volna.

A mért eredmények:

100 méteres síkfutás	10,8 mp
400 méteres síkfutás	46,8 mp
800 méteres síkfutás	2 perc 38,2 mp
1500 méteres síkfutás	5 perc 12,0 mp
4x100 méteres váltófutás	57,4 mp
4x400 méteres váltófutás	4 perc 34,2 mp
magasugrás	150 cm
távolugrás	453 cm
buzogányhajítás	44 m 30 cm

A verseny végén következett az ünnepélyes díjkiosztás: az első helyezett csapat egy évre megkapta a járás leventezászlaját, a második helyezett egy vándorserleget, a harmadik pedig egy vándor bronzszobrocskát vihetett haza.

A lövészet szerepe azáltal is felértékelődött, hogy külön díjazták, és az egyéni helyezettek is kaptak érmet. Az eredményhirdetés után a főszolgabíró záróbeszédet mondott, majd a Himnusz közös eléneklésével be is fejeződött a rendezvény.

A bevételek és kiadások összevetése után örömmel állapították meg, hogy 17,77 pengő megmaradt. Elhatározták, hogy egyelőre ebből fizetik a leventék büntetőfoglalkozásának bérét.¹²

A fiatalok hamar rájöttek, hogy a leventeservezetet saját céljaikra is felhasználhatják. Elég gyakoriak voltak a leventebálok, amelyekre könnyebb volt engedélyt kapni, mint más mulatságokra. A bálok előtt általában színelőadásokat rendeztek, a bevételt pedig a felszerelés pótlására fordították. Pacsatüttösön például a Hej, de szép a lakodalmas című népszínművet mutatták be nagy sikerrel. Utána jó hangulatú bál következett. A rendezvény helyszíne Vörös József fedett pajtája, rendezője pedig Küllös Lajos vöröi méhészt volt.¹³

Jegyzetek:

¹ A1. 31643./ni 1923.	⁸ Fszb. kig. 1271./1926.
² Fszb. kig. 2945./1925.	⁹ Fszb. kig. 4553./1931.
³ L1. Jegyzőkönyvek 1925.	¹⁰ Fszb. kig. 3105./1931.
⁴ Fszb. kig. 4470./1925.	¹¹ Fszb. kig. 2630./1930.
⁵ Fszb. kig. 2407./1925.	¹² Fszb. kig. 2460./1930.
⁶ Fszb. kig. 3900./1925.	¹³ Fszb. kig. 2267./1932.
⁷ Fszb. kig. 1041./1926.	

A község közigazgatásának szervezete és működése a 20. század első felében

1927-ben Pacsa egyesült Tüttössel, és nagyközségi rangot kapott. Ez alkalmából ki kellett egészíteni a Szervezési és szabályrendeletet, melynek alapján a közigazgatás működött. Ez részben a vonatkozó törvények, részben a megyei szabályrendeletek alapján történt.

A mai ember számára is érdekes áttekinteni a község szervezeti felépítését. Az új szabályrendelet kisebb módosításokkal – egészen a tanácsok megalkakulásáig –, alkotmányként funkcionált. 17 oldalon, 15 fejezetben és 83 paragrafusban foglalták össze azokat az előírásokat, amelynek alapján a község közigazgatási gépezete működött, vagyis ezen keretek között önállóan intézte saját ügyeit, és végrehajtotta a felsőbb utasításokat, törvényeket.

A képviselőtestület joga volt, hogy eldöntse, kit enged letelepedni a községben. Ezt a szándékot írásban kellett bejelenteni. Ha a testület hozzájárult, akkor az új lakó beköltözhetett. Ha nem, akkor a főszolgabíró elé került az ügy, mivel a végző elutasító döntés az ő hatásköre volt. Az engedélyezett letelepedés sem ment minden esetben ingyen; legtöbbször fizetni kellett érte. A képviselőtestület az alábbi díjkategóriákat állapította meg:

a) szegény sorsúak	2 pengő
b) iparosok, kisbirtokosok	5 pengő
c) vagyonosabb iparosok, kereskedők, kisebb üzemmel rendelkezők, értelmiségiek	10 pengő
d) nagybirtokosok, nagyobb gyárak tulajdonosai	100 pengő ¹

A szabályzat készítőinek rugalmasságát jelzi, hogy értelmes kiskaput hagytak. Ha olyan egyén telepedett le, akinek „kiváló társadalmi állása és hazafisága a község diszére válik”,² azt a képviselőtestület mentesíthette a fizetés alól. Természetesen nem fizettek azok sem, akik hivatali állásuknál fogva kerültek a községbe.

A szabályzat legnagyobb része a képviselőtestülettel foglalkozik, pontosan meghatározva annak hatáskörét és ügyrendjét. Létszáma 26 fő volt. Ennek fele, 13 fő, választás útján került be, mégpedig 10 az akkor I. kerületnek nevezett Pacsárról és 3 a II. kerületből, azaz Tüttösből. Rajtuk kívül a testület tagja volt még közgyűlés elnökeként a községi bíró, valamint a helyettes bíró, a községi főjegyző, az adóügyi jegyző, 6 esküdt, a közgyám és a körorvos. A testület többi tagja minden évben a legtöbb adót fizető 13 lakos volt, őket nevezték viriliseknek. A falu prominens személyiségei közül a plébános és a tanító nem volt eleve tagja a testületnek; a plébános bekerült egyszer a legtöbb adót fizetők közé, a tanító azonban soha.

Az így összeállt testület joga volt, hogy a közigazgatás irányítóit, azaz a főjegyzőt, az adóügyi jegyzőt, a községi írnokot és a közgyámot megválassza, de bizonyos törvény szabta korlátok között a körorvos és a szülésznő személyébe is volt beleszólása. A többi közigazgatási alkalmazottról a megválasztott személyek gondoskodtak.

A képviselőtestület tevékenysége a lakosság életének minden területét érintette. Többek között az alábbi feladatokat végezte:

- őrködött a község vagyona fölött
- megállapította a költségvetést
- gondoskodott a községi és közdűlő utak karbantartásáról, valamint az utcák világításáról
- lehetőség szerint támogatta a felekezeti iskolákat (lásd az Iskola c. fejezetetben)
- felügyelt a közrendre és a közbiztonságra
- gondoskodott a közadók behajtásáról, s szükség esetén pótdadót vetett ki
- gyámhatósági feladatokat látott el
- döntött a község esetleges hitelfelvétele ügyében

Mindezen feladatok gyakorlati végrehajtója az apparátus volt, a testület elé ritkán kerültek kisebb ügyek, jobbra a község egészét érintő kérdésekkel

foglalkoztak.

A testület általában évente négy rendes közgyűlést tartott. az első kettőt áprilisban és augusztusban, meghatározott napirend szerint tartották, míg a másik kettő időpontja a megyei törvényhatóság üléseihez igazodott, mivel tárgya a költségvetés és a zárszámadás volt; ezekre többnyire májusban és szeptemberben került sor. Szükség esetén rendkívüli közgyűlést is tartottak. Választó közgyűlésre akkor került sor, ha a testület által kinevezett személyek körében valamely okból (elköltözés, fegyelmi eset, halálozás folytán) változás következett be. Ezeken az üléseken a bíró helyett a főszolgabíró elnökölt.

A közgyűlések rendjét a következőképpen szabályozták:

- személyében érintett tag nem vehetett rész
- az ülést a megjelentek számától függetlenül mindig megtartották
- csak jelentkezéssel lehetett szólni
- a vita végén az előadót megillette a zárszó joga: utána a tárgyban már senki más nem szólhatott
- a felszólalásokat állva kellett elmondani
- a felszólalót nem volt szabad félbeszakítani, de ha eltért a tárgytól, megvonhatták tőle a szót
- minden ülésen szót kapott az, akit személyes támadás ért

A testület ülései nyilvánosak voltak, de az érdeklődők nem szólalhattak fel, és azt is meghatározták, hogy hol ülhetnek. Rendkívüli esetekben a testület zárt ülést is elrendelhetett. Az előterjesztett javaslatokról szavazással döntöttek, s ha ez nem volt egyhangú, felállással jelezték szándékukat. Kétnyes esetekben név szerinti szavazásra is sor kerülhetett, melynek eredményét a jegyzőkönyven is rögzítették. Szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata döntött.

A képviselőtestület határozatainak végrehajtásáról az ülések között az előjáróság gondoskodott. Tagjai: a bíró, a helyettes bíró, a közgyám, a hat esküdt (négy pacsai és két tüttösi), a községi főjegyző, az adóügyi jegyző és a körorvos. Az ő hatáskörükbe tartoztak a "községi közegek és szolgák", azaz a születő, a kisbíró, az éjjeliőrök és a községi kézbesítő.

A szabályrendelet hosszasan foglalkozik a tisztviselők feladataival. A bíróra csak néhány, de nagyon lényeges mondatban tér ki. Minden ügy intézésében részt vett, de csak a jegyzővel egyetértésben intézkedhetett. Ez egyrészt csökkentette a választott személy tekintélyét, másrészt megosztotta a felelősséget, mivel a bíró jól ismerte a falu lakosságát, a jegyző pedig a törvényeket és a rendelkezéseket, így döntésükben mind a törvényesség, mind az emberség érvényesülhetett. Általában mégis a bíró került nehezebb helyzetbe; ütközőember lévén, gyakran kellett szembefordulnia a lakossággal,

ezért mindig akadtak haragosai is. Nem véletlen, hogy később működése idejére vagyonbiztosítást kapott a községtől. Az is előfordult, hogy amíg a községi pénztárosi állást nem töltötték be, a pénztárt is ő kezelte, s vagyonával felelt érte. Felelőssége nem ért véget hivatala lejártával: megtörtént, hogy hibás döntéséért utólag kellett anyagi kártérítést fizetnie.

A község közigazgatásának szervezése és irányítása a jegyző kezében volt, ezért személye egyre fontosabbá vált. Egy teljes fejezet tárgyalja jogait és kötelességeit.

Az idők folyamán a község gazdálkodása és az önkormányzati szereppel együtt járó anyagi feltételek biztosítása egyre több szakértelmet kívánt, ami gyakran az egyre növekvő adók, néha a pótagadók következetes behajtását jelentette. Ez már az adóügyi jegyző feladata volt a katonai ügyekkel együtt, és ő intézte a hadiárvány, hadirokkantak és hadiözvegyek ügyeit is.

A többi közigazgatási alkalmazottal már kevesebbet foglalkozik a szabályrendelet. Az orvos esetében csak annyit jegyez meg, hogy munkáját a törvény szabályozza. Az előjáróság által igazolt szegényeket ingyen, a lakosság többi részét pedig meghatározott díjazás ellenében volt köteles ellátni.

Mivel a közigazgatási alkalmazottak fizetését és díjazását a költségvetésben határozták meg, a szabályzatba csak a természetbeni juttatások és azok esetleges megváltása került be.

Ebből is az derül ki, hogy a legfontosabb személy a jegyző volt, mert neki lakás járt a szükséges melléképületekkel együtt, melyeknek külső és belső javítási és karbantartási költségei a községet terheltek. Az adóügyi jegyzőnek és az írnoknak meg kellett elégednie a lakbérrel.

Az utolsó fejezet „Vegyes intézkedések” címmel a hivatali idővel foglalkozik, amelyet elég tágra szabtak: hétköznapi 8–12-ig és 14–18-ig tartott. A század elején még vasárnap 9–11-ig is volt félfogadás, ez azonban 1927-től megszűnt.

A fenti szabályzat 1938-ban még változatlanul érvényben volt.

Jegyzetek:

¹ Czobor Mátyás 1908. 484.

² Pacsa nagyközség szervezési szabályrendelete 1927.

Nehéz idők (1929–1933)

A 20-as évek végére világszerte egyre nagyobb lett a különbség a megtermelt áruk és a fizetőképes kereslet között, és eladatlan készletek halmozódtak föl az iparban és a mezőgazdaságban. Túltermelési válság alakult ki, amely hazánkat is egyre súlyosabban érintette; előbb a mezőgazdaságot, majd a termelőeszközöket gyártó ipari ágazatokat, s ezen keresztül a lakosság minden rétegét sújtotta.

A falusi lakosság elsősorban azért került nehéz helyzetbe, mert a mezőgazdasági termékek ára hirtelen lezuhant, fizetési kötelezettségei azonban nem változtak. Az állam minden eszközzel igyekezett behajtani az adót, gyakoriak voltak a végrehajtások, ami viszont tovább fokozta a lakosság létbizonytalanságát.

Ezt jelzi a főszolgabíró kétségbeesett levele, melyet a főispánhoz küldött. Azt panaszolta, hogy „hivatali tekintélyét kockáztatja, mert az árverést szenvedő fél olyan lelki állapotban van, hogy szavait nem válogatja meg, hanem az előjáró hatósági közeggel szemben sértő kifejezéseket használ. Különösen az asszonyok, akik hangosan szitkozódnak.”¹ A főszolgabíró úgy vélte, hogy az árverés megindításával ő megtette a kötelességét. A karhatalom úgylis mindig a parancsnoka utasítására cselekszik, a végrehajtás nehéz munkája pedig mindenkor ellenszenves volt és az is marad a lakosság körében.

A társadalom egyes rétegei különböző módon vészelték át a válság éveit. Legnehezebb helyzetbe a mezőgazdasági termelők, elsősorban a kis- és törpebirtokosok kerültek, akik korábban is a létminimum határán éltek. Valamivel jobb volt a mezőgazdasági munkára szerződött alkalmazottak túlélési lehetősége. Ha csak a foglalkoztatás szempontjából vizsgáljuk őket, szinte megnyugtatónak tűnik a helyzetük, különösen akkor, ha összevetjük a járás egészének adataival.

Pacsán elhelyezkedett	126 férfi	az összes munkásnak 98,4%-a
	74 nő	az összes munkásnak 98,6%-a
A járásban elhelyezkedett	689 férfi	az összes munkásnak 52,3%-a
	485 nő	az összes munkásnak 70,3%-a

A kereseti lehetőség változó volt. Cikória betakarításáért átalányban magyar holdanként (1 magyar hold = 1.200 □) 25 pengő és teljes étellemezés, napszámberben 1 pengő és étellemezés járt naponta.

Az étellemet a leszerződött munkaidő teljes időtartamára előre megkapták. Egy szerződésből tudjuk, hogy 1932-ben mennyi volt egy fizikai munkás napi étellemszeradagja:

kenyérliszt	70 dkg
főzőliszt	30 dkg
zsír	4 dkg
só	4 dkg
hús	6 dkg
burgonya	50 dkg
bab	10 dkg
fűszerek	általában ²

A szegényebb rétegeknek komoly megélhetési gondjaik voltak, ami erősen kihatott a falu egészének közérzetére is. A főszolgabíró a hangulatjelentéseiben gyakorta kitért arra, hogy „a közhangulat ma is nyomott a rossz értékesítési viszonyok miatt”. „Forradalmi hangulat bár nem észlelhető, a törvénytisztelet laza.”³ Azt is szigorúan büntették, ha valaki a szarvasmarháját az árokparton legeltette.

A nyomor enyhítésére és a közhangulat javítására a hatóságok különböző akciókat szerveztek, melyeken elsősorban a legalapvetőbb étellemszer, a liszt osztása szerepelt. A jegyző az elöljáróság közreműködésével felméréseket végzett, és havonta tett javaslatot arra, hogy egy-egy rászoruló család mennyi lisztet kapjon. Az akció valóban csak a nyomor enyhítését szolgálta.

A munkaképtelenek közül	6 család 15 tagja kapott	12 kg-ot
A munkaképesek közül	9 család 42 tagja kapott	186 kg-ot
Összesen	15 család 57 tagja kapott	198 kg-ot
1 fő/hó		3,47 kg-ot

Az igénylők száma gyorsan nőtt, két hónappal később már 120-ra emelkedett.⁴ Az inséglistet a rászorulók nem ingyen kapták: eleinte közmunkával, később búzával⁵ fizettek érte. Ennek mennyisége személyenként 5–67 kg lehetett, s a forrás szerint 1.192 kg lisztért 1.549 kg búzát kellett adni.⁶

Még a helyi Takarékpénztár is igyekezett segíteni, négy hónapig 10–10 pengővel járult hozzá a legszegényebbek segélyezéséhez, és felajánlotta, hogy további felhívás esetén azt folytatja.⁷

A kis-és törpebirtokosok helyzetét még nehezítette, hogy az előző évben hatalmas jégeső volt a falu határában, amely a gabonatermés nagyobb részét elpusztította, ezért a lakosság többsége nem rendelkezett tartalékkal.

Az iparcikkek ára az átlagosan 1 pengő napszámhoz viszonyítva továbbra is magas volt:

1 db munkásing	2,40 pengő
1 db munkásnadrág	2,50 pengő
1 db munkásbakancs	7,00 pengő
1 db ünnepi ing	3,50 pengő
1 db kalap	6,00 pengő
1 db ünnepi öltöny	80,00 pengő ⁸

A lakosság egyre nehezebben fizette ki a közterheket, az állam pedig a legsúlyosabb behajtási módot, a végrehajtást is kilátásba helyezte. A falu küldöttsége azt kérte a főispántól, hogy halassza el az 1932. január 4–6-ára tervezett végrehajtást, de az így kiharcolt idő sem bizonyult elegendőnek. ismét a főispánhoz fordultak, aki ekkor már nem mert saját hatáskörében intézkedni, és a pénzügyminisztériumhoz fordult. A válasz megkésett a bürokrácia útvesztőiben, ezért a hatóságok megkezdték a végrehajtás előkészületeit. Pacsatüttösben egy adótiszt csendőri segédlettel már február 17-én három gazdától négy állatot hajtott el. Többet is akart, „de a község hangulata olyan izgatott volt, hogy ellenszegüléstől lehetett tartani.”⁹ Az elhajtott állatokat a tulajdonos határozott tiltakozása ellenére a pacsai malom istállójába zárták, de félő volt, hogy az elkeseredett emberek fölgyújtják az épületet. A jegyző azzal szerette volna megnyugtatni a fölháborodott gazdákat, hogy „rajtuk semmi sérelem nem esett, mert a végrehajtó teljesen a fennálló törvények értelmében járt el.”¹⁰ A tüttösiek ebben nem nyugodtak meg, még aznap éjjel feltörték az istálló ajtaját, és hazaengedték az állatokat, így azokat már nem vihették másnap a vásárra, s a tettest soha nem is keresték. Mint később kiderült, fiatal legények vállalták a kockázatos akciót.

Ilyen előzmények után virradt fel a végzetes február 18-i vásár napja, amelyen a szokott kép tárult a szemlélődő elé. A vásártéren bonyolították le az állatvásárt, a falu főutcáján zajlott a kirakodó-és zsidvásár.

A felhajtott állatok száma 2.000 körül mozgott, és mivel minden felhajtott állattal legalább két személy érkezett, hatalmas tömeg gyűlt össze a vásártéren. Megjelentek az olasz és osztrák kereskedők, akik most is jó üzletre számítottak. Minden a megszokott módon indult, a hatóságok azonban már sejtettek valamit, mert a karhatalmat megerősítették: hét csendőr cirkált a tömegben.

A pacsai jegyző még előrelátóbb volt. A főispánt – valószínűleg a tüttösi események hatására –, arra kérte telefonon, hogy engedélyezze a végrehajtás elhalasztását. Amit a főispán az egész járásra vonatkozóan nem mert megtenni, azt Pacsa községnek engedélyezte, így nem is került sor a faluban állatok lefoglalására.

Zalaszentmihályra ez nem vonatkozott, ezért ott az adótiszt megkísérelte rávenni az adóhátralékos gazdákat, hogy maguk hajtsák el állataikat a vásárra, és a vételárból fizessék ki adósságukat. Néhányan bele is egyeztek, két gazda azonban megtagadta az engedelmességet. Ekkor a végrehajtó a magával vitt 7 hajcsár és a 3 csendőr segítségével elkobzott 7 marhát, és a menet megindult Pacsára, a vásárra. A zalaszentmihályi jegyző telefonon jelentette az állatfoglalást a főszolgabírónak, de az incidensről nem szólt: állítólag azt nyilatkozta, hogy nyugalom van.

Amikor az adótiszt a pacsai határhoz ért, már figyelmeztették, hogy nem tudja eladni az állatokat, „inkább őt fogják megenni.”¹¹

A hír előbb érkezett, mint a végrehajtó, akit már be sem engedtek a vásártérre, és agyonveréssel fenyegették. A csendőrök parancsnoka sípjellel összehívta társait a végrehajtó védelmére, de a felbolydult tömeget így sem tudták feloszlítani. Fegyverhasználatra fenyegetőztek, mire a tömeg ellenük fordult. A végrehajtó sem akart engedni: úgy döntött, hogy a lefoglalt állatokat behajtja a faluba, és ott értesíti. El is indult, de alig tehetett meg 50 métert, az elégedetlen tömeg útját állta. Azonnali agyonveréssel fenyegették a végrehajtót, a hajcsárokat és a csendőröket.

A helyzet a végsőkig feszült. A végrehajtó belátta, hogy nem tudja értesíteni az állatokat, ezért úgy döntött, hogy valamennyit szabadon engedi, de már késő volt, a tömeg nem csillapodott.

A hajcsárok eltűntek, a csendőrök pedig közrefogták a végrehajtót, és elmenekültek a Cseke patak völgyében, a mezőn át az iskola felé. A vásárbán jórészt csak azok maradtak, akik a jószágra vigyáztak, mintegy 100–150 ember a menekülőket üldözte, a többiek arra törekedtek, hogy valahol eléjük kerüljenek, és bekerítsék őket. Néhány helybeli tudta, hogy a patak partjáról csak az iskola kertjén át lehet feljutni, ezért a gyorsabbak már ott várták az érkezőket.

A végrehajtó bemenekült az iskolába, a csendőrök pedig megkísérelték feloszlítani a zsb vásár résztvevőivel megszaporodott tömeget. Minden felhívás és fenyegetés hasztalannak bizonyult.

A hét csendőr sorfalat állt az iskola és a templom között, de egyre veszélyesebbé vált a helyzetük: kövek, üvegek, botok röpültek feléjük, és a vásári nép fenyegetően közeledett hozzájuk. A békés vásárlás félbemaradt, egyre többen indultak az iskola felé.

Már csak a kerítés választotta el a csendőröket a tömegtől, amikor lövések dördültek, aztán rövid szünet után még egyszer is megszólaltak a puskák.

Rémület szállta meg a vásár népét. Előbb döbrent csend, majd óriási kavarodás támadt. Volt, aki a földre vetette magát, mások futásnak eredtek.

Két fiatalember azonban már nem tudott felkelni: mindkettőjüket halálos lövés érte. Az egyik Kis József pótrétei gazdálkodó volt, özvegy édesanyjának egyetlen támasza. Élt 25 évet. A mási Kámán József pacsai lakos. Ő 18 éves volt. Mindketten messze álltak a csendőröktől, ami azt bizonyítja, hogy azok nem a közvetlen támadókra, hanem vaktában a tömegbe lőttek. Közben valaki félreverte a harangot is, ami mindig veszélyt jelzett. Ma sem tudjuk, hány lövés dördült el. Az aznap készült helyszínrajz azt mutatta, hogy a lövés helyétől mintegy 150 m-re levő Otthon vendéglő falán a golyók becsapódási magassága 30–217 cm között mozgott. Volt, aki figyelmeztető lövést is vélt hallani, megesküdni azonban nem mert rá. Sokan megsebesültek, de csak titokban keresték fel az orvost.

Ezekben a percekben érkezett meg Zalaegerszegről a távirat, hogy a végrehajtást abba kell hagyni, és a lefoglalt állatokat vissza kell adni.

Késő volt. A szolgabírónak már nem maradt más feladata, mint a vásár bezárása. A plébános még feladta az utolsó kenetet a halottakra, majd letakarták őket, és öröket állítottak melléjük.

Az eseménynek óriási országos visszhangja támadt. Országos lapok cikkeztek róla, és parlamenti vita tárgyát is képezte.

Helyben is széleskörű vizsgálat indult. A nyomozók mindenáron felbujtókat kerestek, hogy a lelketlen lázadókra hárítsák a felelősséget.

A vizsgálat elhúzódott: május 12-én ért véget, azután került az ügy a nagykanizsai törvényszék elé. Az elsőfokú ítélet októberben született meg: tíz főt talált bűnösnek hatóság elleni erőszak vétkében. Büntetésük egy hónaptól nyolc évig terjedt.

A Pécssett hozott másodfokú ítéletből tudjuk, hogy az elsőfokú tárgyaláson nem vették figyelembe a csendőrök kihallgatási anyagát, a boncolási jegyzőkönyveket, amelyekből egyértelműen kiderült, hogy a csendőrök háttal állókra tüzeltek, valamint azt a tényt, hogy a vádlottak vallomása nem egyezett a csendőri jelentésben és a tárgyaláson.

A csendőrök és a hivatal felelősségét mégsem firtatta senki, a jegyzőkönyvek nem is maradtak fenn.

A vádlottakat úgy mentették fel, hogy a vizsgálati fogságot beleszámították a büntetésbe.¹²

Az esemény mély nyomot hagyott a lakosságban. Amikor a Magyar Televízió 1972-ben dokumentumműsört készített a vásár 40. évfordulója alkalmából, még mindig sokan voltak, akik nem merték elmondani azt, amit

1932-ben gyermekként vagy ifjúként láttak.

A lakosság fizetőképességének csökkenésével párhuzamosan romlott az iparosok helyzete is. A legtöbb mester elbocsátotta a segédeit, akik aztán engedély nélkül, titokban dolgoztak tovább, nyilván valamivel olcsóbban, mint volt gazdáik. Akikről ez kiderült, azonnal feljelentették, a hatóság pedig megindította ellene az eljárást. Tipikus példának mondható egy asztalossegéd esete, akiről bebizonyosodott, hogy készített egy ruhásszekrényt, egy ágyat, néhány képerketet, továbbá üvegezést is vállalt. A fiatalember megértette a vádat, de nem érezte magát bűnösnek, mert elhelyezkedni nem tudott, élnie pedig kellett valamiből. Bármilyen csekély bérért elment volna dolgozni, de a mesterek nem alkalmazták, arra hivatkozván, hogy nekik sincs munkájuk. Ezért volt ő kénytelen „iparkihágás mellett” kenyerét megkeresni. Összesen 25 pengő értékű munkát végzett, amiért 5 pengő büntetést szabtak ki rá, de nem tudta kifizetni. A hivatali eljárás minden lépcsőjét megjárta: 1931. október 1-jén jelentették fel, és az 5 pengő kifizetése helyett két napi elzárásra ítélték, amit azonban a hosszadalmas eljárás miatt csak 1932. januárjában töltött le a helyi börtönben.¹³

Néhány segédnek szerencséje volt, és munkát talált magának, de kereseti lehetőségeik nagyon különbözőek voltak:

Horváth Imre napi bére a járási székház felújításakor	4,5 pengő ¹⁴
Karlovcics Ferenc cipészsegéd napi bére	2 pengő
Tamás Gyula szabósegéd napi bére	1 pengő
Pálfy László asztalossegéd napi bére	2 pengő ¹⁵

Az előbbiekhöz képest tisztességesen megfizették a népszámláló biztosokat: ők napi 8 pengőt kaptak. A jegyző érezte, hogy meg kell indokolnia az összeget: az összeírók sáros, lucskos időben dolgoztak, az adatok összesítéséhez pedig saját lámpavilágukat használták fel.¹⁶

Az iparosság helyzetének romlását jelzi az a beadvány, amelyet a főszolgabíróhoz intéztek. Lényege az alábbi pontokban foglalható össze:

1929-hez képest az adó változatlan maradt, míg a jövedelem jelentős mértékben csökkent.

A túlzott adózás tönkreteszi az adóalanyt, és ez nem lehet a cél.

Ne csak a kontárt, hanem annak munkaadóját is büntessék meg.

A nagy adó miatt már az ipartestület léte forog kockán, mert a tagok egy része a tagdíjat sem tudja kifizetni. A járási ipartestületben ekkor 500 pengő hátralékot tartottak nyilván, ami mindössze 15 pengővel kevesebb, mint a helyi földbirtokos, Szentmihályi Dezső évi adója.¹⁷

A főszolgabíró válaszárol nincs adatunk.

Ebben az időben egy évi tagdíj 2,5 pengő volt, míg a mester minden segéd után 1 pengőt, s minden tanonc után 0,5 pengőt tartozott befizetni az ipartestület pénztárába. Emellett belépésekor egy összegben ki kellett fizetni 12 pengőt, ami sok iparos testületi tagságát késleltette.

Módosított alapszabályukban kimondták, hogy új iparendélyt csak az kaphat, aki belép az ipartestületbe, ezáltal élvezzi az azzal járó jogokat, és vállalja a kötelezettségeket.

Jogok: személyes részvételi és szavazati jog az ipartestület minden rendezvényén, betekintés a testület adataiba, ingyenes munkaközvetítés a testület által, részvételi lehetőség a testület közös vállalkozásaiban és a szövetkezetekben

Kötelességek: a határozatoknak eleget tenni, a testület érdekeit és becsületét előremozdítani, a tagsági díjat pontosan fizetni, a tag köteles a „ráesett választást” elfogadni, és abban legjobb tehetsége szerint eljárni

A szervezeti élet egyáltalán nem terhelte a tagságot, hiszen évente csak egy közgyűlést terveztek. Igaz, a tagok egyharmadának kívánságára bármikor össze kellett hívni a gyűlést. A határozatképességre nézve sem voltak túl szigorú előírások, elegendő volt a hozzá a teljes létszám egyharmada. Ha annál kevesebben jelentek meg, akkor meg kellett ismételni a közgyűlést, amely azonban már a megjelenési aránytól függetlenül határozatképesnek minősült.

A szavazás általában felállással történt, de személyi kérdésekben – ha azt legalább 10 tag úgy kívánta –, elrendelték a titkos szavazást is. Az elnök csak akkor szavazhatott, ha valamely kérdésben szavazategyenlőség volt: ilyen esetekben az ő állásfoglalása döntött.

A testület ügyeit három évre megválasztott elöljáróság intézte, amely 15 rendes és 5 póttagból állt. Tulajdonképpen ők irányították a járás iparosságát. Minden hónapban üléseztek, szükség szerint többször is. Itt már nagyon komolyan vették a megjelenést: három igazolatlan mulasztásért 2 pengő büntetést kellett fizetni.¹⁸

Az ipartestület a válság súlyosbodása idején, 1930-ban önszegélyező csoportot hozott létre. Működésének idejét 3 évben határozták meg, ami 1933-ban lejárt. Úgy tűnt, hogy nem tudják megújítani ezt a fontos szervezetet, de szerencséjük volt, mert jegyzőjük, Landi Ferenc igazgató tanító megtalálta a működés folytatásának módját, bár azt a Soproni Iparkamara ellenezte. A főszolgabíró is maguk mellé tudták állítani, ő pedig a következő módon érvelt: „A pacsai önszegélyező csoport az elmúlt években eredményesen működött, s tekintetbe véve a mai nehéz hitelviszonyokat, szükségesnek látom, hogy továbbra is működhessenek.”¹⁹ Meg is kapták az engedélyt.

Működésük alapját eredetileg 16 üzletrész képezte, majd egyre többen léptek be a csoportba. A tehetősebbek több, a szegényebbek kevesebb egysé-

get vásároltak: ki 30, ki 10 részjeggyel járult hozzá az alaphoz.

Úgy tervezték, hogy továbbra is 6%-kal olcsóbb kamatra adnak hitelt a rászoruló iparosoknak, mint a hitelintézetek. A szervezők addig ügyeskedtek, míg a befizetett összeghez még állami támogatást is szereztek. Lelkesedésük odáig terjedt, hogy javasolták az Ipartestületek Takarékos és Önszegélyező Csoportok Országos Központját (ITÖCSÖK).²⁰

A járás iparosságának lakóhely és foglalkozás szerinti differenciáltsága olyan nagy volt, hogy amíg az előljárási rendkívüli erőfeszítéseket tett a hitelbiztosítás érdekében, a tagdíjak továbbra is hiányosan folytak be, és behajtásukhoz a szolgabíró segítségét kellett kérni.

A válságos időszakra szintén nagyon jellemző a létszám ingadozása a község tanonciskolájában:

1930	50 fő
1933	25 fő
1934	34 fő
1939	63 fő

A legnehezebb időszak 1933-ban érkezett el, mint azt az 1934. február 18-án tartott közgyűlés is értékelte.

A járás 33 községből állt, közülük 5 településen egyáltalán nem folyt ipari tevékenység. A többi 28 helységben 455 iparosa összesen 26féle mesterséget űzött. A lakosság igényeit természetesen nemcsak ők elégítették ki: továbbra is dolgoztak a kontárok, akikkel szemben a hatóság is tehetetlen volt. Igaz, esetenként már 3 pengőre is megbüntették őket, de azt szegénységükre hivatkozva általában nem fizették meg, inkább az egynapos börtönbüntetést választották. Óvatos becslések szerint egy-egy munkájukkal a büntetés többszörösét is megkeresték.

A járás iparosainak megoszlása szakmák szerint 1933-ban:

asztalos	43	ács	38
bádigos	6	bognár	29
borbély	11	cipész	104
darálós	8	fényképész	1
mészáros, hentes	25	kádár	15
kalapos	1	kéményseprő	1
kovács	59	kőműves	41
kőteles	2	lakatos	16
mézeskalácsos	1	molnár	8
szíjgyártó	5	órás	2

sütőiparos	2	szabó	21
szobafestő	1	takács	7
vendéglős	7	gyáros	1

Az 1933-as éves értékelő közgyűlés csak másodszorra lett határozatképes, akkor is csak 79 fő jelent meg. Az összejövetel zaklatottabbnak ígérkezett a korábbiaknál, ezért az elnök nyugodt tárgyalásra intette a megjelenteket, de hiába. Amikor a beszámolóban elhangzott, hogy „az iparosság az ipartestület részéről csak igazságot tapasztalt”,²¹ egy hang bekiabált: „Igen, 'i' nélkül!” Az ülés majdnem botrányba fulladt, csak nehezen csillapodtak a kedélyek. Többen sokallták a jegyző havi 50 pengős fizetését, a tényleges ügyek tárgyalása során azonban kiderült, hogy a súlyos válság közepette is 118 pengő maradvánnyal zárták az évet, mire továbbra is lelkesen megszavazták a korábbi összeget.

Abban mindenki egyetértett, hogy az önszégélyező működése létkérdés volt: 71 iparos csak a szervezettől kapott olcsó hitel segítségével tudott talpon maradni.

A közgyűlés így összegezte az iparosság sorsát: „A hazának minden munkás osztálya szenved, de olyan gyötrelmes napokat alig él más, mint az adókkal sújtott, de a kereseti lehetőségtől megfosztott kisiparos. Napok, sőt hónapok telnek el tétlenül.”

Az elnök zárszavában köszönetet mondott Landi Ferenc jegyzőnek, „aki fáradhatatlan munkásságával, az iparosságot védő alkotásával életet adott az intézménynek.”²²

A közgyűlés, amely pár órával előbb még sokallta Landi tiszteletdíját, most zajos ünneplésben részesítette jegyzőjét.

A válság kevésbé viselte meg a téglagyárat, amelynek tulajdonosa most látta szükségesnek, hogy írásban rögzítse feszes munkarendjét, mely alapjainban hasonlított a többi üzeméhez, de az iparág sajátosságainak megfelelően átdolgozták, és jóval részletesebb volt a megszokottnál.

Új munkaerőt az üzem vezetője vagy helyettese vehetett fel 14 éves kortól az alábbi munkakörökre: sárkésztítő, téglahordó, téglarakó, tüzelő és fedélcserépgyártó.

A munkaidő 14–16 éveseknek 7:00–18:00-ig, a többieknek 6:00–20:00-ig tartott. Közben 8:00–8:30-ig, 12:00–12:30-ig és 16:00–16:30-ig étkezési szünetet tartottak, ami egyben pihenőidő is volt. Nőket 22:00–5:00-ig tilos volt foglalkoztatni, kivéve, ha baleset történt vagy halaszthatatlan munka adódott.

A munkaidő soha nem haladhatta meg a 13 órát, és minden ledolgozott 6 óra után 1 óra szünet járt, a műszak befejeztével pedig legalább 10 óras,

megszakítás nélküli pihenést kellett biztosítani minden dolgozónak.

A munkások hetente kapták meg a bérüket, amelyből levonták a beteg-biztosítási járulékot és az esetleges büntetések összegét, amit azonnal be is fizettek a munkássegélyező alapba.

Az alkalmazottak általános kötelességeit az alábbiakban jelölte meg a munkarend: a gyár érdekeit előmozdítani, annak hírnevét szem előtt tartani, pontos, lelkiismeretes munkát végezni, engedelmeskedni.

A jelentős munkaerő-kínálat elősegítette a munkafegyelmet. Súlyos megtorlás járt annak, aki az előírások ellen vétett: az indokolatlan késést vagy a munka abbahagyását 10–50 pengőig terjedő pénzbírsággal büntették, aki a kijelölt védőkészüléket nem használta, akár 200 pengőt is fizethetett, az okozott kárt a munkásnak meg kellett térítenie.

A tulajdonos komoly tilalmi listát is összeállított, amely szerint tilos volt: az üzem területére idegeneket bevenni, szeszes italt fogyasztani, a másik munkás munkaterületén tartózkodni, munka közben dohányozni, munkaszünetben az arra kijelölt helyen kívül dohányozni.

A munkarend záradéka a munkamorált volt hivatott megalapozni: „Megbízunk munkásaink kötelességtudásában, becsületérzésében, hogy a pénzbírságra szükség nem leszen, hanem a legközelebbi előljáró intése is elég lesz.”²³ A szóbeli figyelmeztetés általában tényleg elégnak bizonyult, hiszen az üzemben akkor már jól összszokott gárda dolgozott, gyakran egy-egy család több generációja is, akik megbecsülték ezt a nehéz, de aránylag jól fizető munkahelyet, különösen 1932-ben.

A munkaviszony létesítésének és megszüntetésének feltételeit a többi üzem munkarendjéhez hasonlóan a vonatkozó törvény értelmében határozták meg.²⁴

A termelőmunka a gyár belső rendje szerint folyt, dolgozóinak állandó munkát biztosított, a környéket pedig kitűnő téglával és tetőcseréppel látta el.

Sokszor volt napirenden az egészségügy. A pacsai járás 33 községének 32.500 lakosa 6 orvosi körhöz tartozott, Pacsa, Zalaapáti, Nagykapornak, Búcsúszentlászló, valamint – a járáson kívül –, Garabonc és Gelse székhellyel.

Különösen nagy volt a pacsai kör területe: Pacsa, Zalaszentmihály, Dióskál, Szentpéterúr, Zalaigrice, Vörü, Felsőrajk, Pötréte és Alsórajk tartozott hozzá. A hatalmas körzet ellátása a korabeli utazási és hírközlési viszonyok között szinte megoldhatatlannak tűnt. Az említett községek létszámárányuknak megfelelően járultak hozzá a költségekhez:

Pacsa	25%	951 pengő
Zalaszentmihály	15%	571 pengő
Dióskál	13%	496 pengő
Szentpéterúr	12%	456 pengő
Zalaigrice	6%	229 pengő
Vörü	1%	38 pengő
Felsőrajk	13%	495 pengő
Pötréte	9%	343 pengő
Alsórajk	6%	229 pengő
Összesen	100%	38.809 pengő

Ez az összeg az alábbiakat fedezte:

1.	Tvarosek (később Torondy) László körorvos fizetése	2.088 pengő
2.	Négy családtagja után családi pótlék	504 pengő
3.	Az orvos „lakáspénze”	507 pengő
4.	Rendelőbérlet	144 pengő
5.	Az orvos fuvarátalánya	550 pengő
6.	A Vármegyei Lap előfizetése	16 pengő
	Összesen	3.890 pengő ²⁵

Érdemes felidézni, hogy mennyi volt a község „közalkalmazottainak” és a kisegítőknak fizetése, melyet a költségvetés folyósított számukra az 1933-
 as évre:

Török Gyula községi jegyző	fizetése	2.958 pengő
	családi pótléka	579 pengő
Németh Viktor segédjegyző	fizetése	1.518 pengő
	lakáspénze	309 pengő
Dr. Lukács János községi írnok	fizetése	1.080 pengő
	lakáspénze	268 pengő
Komáromi Károly községi rendőr	fizetése	848 pengő
	tiszteletdíja a kéz- besítésért	60 pengő
Kahlesz Ida szülésznő fizetése		600 pengő
Csizmadia István községi bíró tiszteletdíja		200 pengő
Magyar István kisbíró tiszteletdíja		113 pengő
Kámán György húsvizsgáló tiszteletdíja		192 pengő
az éjjeliőr fizetése (2 fő, összesen)		240 pengő
az előjárók tiszteletdíja (7 fő, összesen)		588 pengő
a leventeoktatók tiszteletdíja 3 fő, összesen)		537 pengő ²⁶

A fizetések vásárlóértékét jobban érzékelhetjük, ha összevetjük őket az 1933-as év januárjában tartott vásár állatáraival:

igás ökör	150–250 pengő
növendék marhák	60–100 pengő
tenyésztő tehén	150–250 pengő
tinó	100–200 pengő
vágó tehén	30–70 pengő
borjú	30–40 pengő
hidegvérű igasló	150–300 pengő
vágó ló	40–80 pengő

Ilyen alacsony árak mellett sem volt nagy forgalom: a felhajtott 1.136 állatból mindössze 348-at adtak el.²⁷

Nyáron újabb jégeső sújtotta a határt, és a burgonyatermesben olyan kárt okozott, hogy holdanként átlagosan mindössze 3–4 q-t tudtak betakarítani a gazdák, ami alapjaiban érintette a lakosság ellátását, hiszen a legszegényebb rétegeknek a kenyér mellett a burgonya volt a legfőbb táplálékuk. Becslések szerint mintegy 400 q hiányzott a korábbi évekhez viszonyítva.²⁸ Félő volt, hogy megismétlődik az 1932-es év természeti csapássorozata.

1933-ban is mostoha volt a faluhoz a természet: ebben az évben a kukoricatermes volt rendkívül gyenge, a jégeső pedig a szőlőhegyet választotta ki magának. A kár 50% körül volt, de a megmaradt termés is silány bort ígért, ezért sok gazda, aki a bor árából akarta kifizetni az adósságát, most ismét nehéz helyzetbe került.

Nem csoda, hogy a lakosság egyre fogékonyabb lett a politikai kérdések iránt. Amikor az 1927-ben alakult Revíziós Liga nagygyűlést szervezett a falu főterén azzal a céllal, „hogy a járás lakosságát sorompóba állítsa a trianoni béke revíziójáért folytatott küzdelemben”,²⁹ a lakosság rendkívül nagy lelkesedéssel készült a rendezvényre. A falu határában hatalmas díszkaput állítottak a vendégek fogadására, a szónoki emelvényt pedig zöld gallyakkal és virággal díszítették föl. A Keszthelyről érkezett vendégeket a jegyző üdvözölte, majd népviseletbe öltözött lányok virágcsokrokat adtak át nekik. Ezután szentmise következett, ahol a plébános „hazafiságtól izzó szentbeszédet tartott”,³⁰ mintegy előkészítve a hangulatot a nap fő eseményére, a nagygyűlésre. Becslések szerint a rendezvényen körülbelül 2.500–3.000 ember vett részt, és az eső ellenére végighallgatta a szónokokat, akik közül a legrangsabb Drózd Győző, a Magyar Falu főszervezője, országgyűlési képviselő volt. A főszolgabíró háttérben maradt, és a főispánnak bizalmas jelentésben számolt be az eseményekről. Ebből tudjuk, hogy az ősz folyamán Drózd,

immár kormánypártiként, ismét nagy szónoklatot tartott, melyben lelkesen támogatta az új miniszterelnök, Gömbös Gyula programját.³¹

Nagyobb figyelmet fordított a hatóság a baloldali szervezkedésekre. Egy alispáni leirat arra utasította a főszolgabíró, hogy a munkásegységek, szakszervezetek és a Szociáldemokrata Párt szervezeteiben működő dalkörök, szavalókórusok működését minden eszközzel akadályozza meg.³² Ez jól időzített tiltás volt, hiszen a Kommunisták Magyarországi Pártja ebben az időben hirdette meg a „be a szakszervezetekbe” programját, hogy némi legalitáshoz jusson. Az alispáni tiltás nyilván ennek meggátolására, de legalább korlátozására született. Feltűnő, hogy a község jelentős tanácsköztársasági múltja ellenére sem találkozunk a KMP szervezeteinek vagy tevékenységeinek nyomaival. A válság éveiben a lakosság elégedetlenségét a jobboldal ügyesen használta föl.

Pacsán a nyomasztó gazdasági helyzet ellenére viszonylag jó volt a közbiztonság. Igaz, ebben elsősorban az játszott szerepet, hogy itt székelt a járási csendőrpáncsnokság, de a gazdasági élet pangása miatt sokkal kevesebb volt az idegen elem, az átutazó is, a jegyző pedig még mindig azt jelentette, hogy kóbor cigányok nincsenek.

A pénzhiány miatt a község tűzvédelme megbízhatatlanná vált: a 30 főnyi tűzoltóságnak csak egy régi kocsifecskendő és a motoros fecskendő állt rendelkezésére, de mindkettő elhanyagolt műszaki állapotban. Ebben az időben csak a szerencse mentette meg a falut a tűzvészől. Előfordult ugyan egy-egy tűzeset, de főleg a szőlőhegyen, amelyekkel kapcsolatban néhányan még biztosítási csalás gyanújába is keveredtek. A falu nagyon idős emberei meséltek is egy bizonyos szerkezetről, amely automata gyújtogató berendezésként működött, de a „műszaki leírás” nem maradt ránk. Csak annyit tudunk, hogy akinek a pincéje leégett, az általában vagy a jegyzői hivatalban intézte az ügyeit, vagy a kocsmában beszélgetett többedmagával, amíg a szerkezet dolgozott, így fel sem merült a gyanú, hogy rozoga pincéjét ő maga gyújtotta volna föl. Nyomok nem maradtak, a biztosító pedig fizetett, és az általában elég volt arra, hogy némi kiegészítéssel a gazda új, de már cserepes pincét építsen.³³ Természetes, hogy a legszegényebbek ezt a módszert nem alkalmazhatták.

A kisebb kihágások gyakran adtak munkát a hatóságoknak. A felvett jegyzőkönyvekből különös emberi sorsok tárulnak elénk. Egy gazdát 5 pengőre büntettek, mert ebzárlat idején szabadon kóborolt a kuttyája. A tulajdonos elismerte a büntetés jogosságát, csak az összeget tartotta soknak, ezért fellebbezett. Indoklásában előadta, hogy korábban a község vagyonosabb polgárai közé tartozott, de a válság idején teljesen tönkrement: minden vagyona odalett, még a házából is ki kellett költöznie, és régi birtokainak egy

részét csak bérletben használhatta tovább. A jegyző mindezeket igazolta, a büntetést mégsem engedték el: a gazda 1935-ben fizette be az utolsó részt.³⁴

A közegészségügyi ellenőrzések sorozatosan komoly hiányosságokat tártak fel a faluban. A legtöbb kifogás a vágóhíd állapota ellen merült fel, amelyet olyan elhanyagoltnak ítélték, hogy járványveszélyt is előidézhetett volna. Egészségre károsnak találták a tejtelep, a szódagyár és a pékség kútját is.³⁵

Az ellenőrzés kiterjedt a lakosságra is, és nagyon szomorú tények kerültek napvilágra. A csendőrség kénytelen volt feljelenteni 10 családot, mert „nincs árnyék székjök, s természetes szükségleteiket a házak mellett és a kertek alatt szana széjjel végzik”.³⁶ A beidéztettek a tényt elismerték, mentségükre elfogadható okot nem tudtak felhozni, ezért családonként 10–10 pengő büntetéssel sújtották őket. Mivel a pénzt képtelenek voltak kifizetni, a hatóság négy napi elzárásra változtatta az ítéletet.

A kereskedők is a megszokottnál gyakrabban tértek le a becsületes útról. Még az is megtörtént, hogy a vásárban két sapkaárus a vevőért folytatott harcban egymás árúját ócsárolta, majd összeverekedett, amire korábban nem volt példa. Egy zsidó kereskedőnél hamisított kávét találtak. Büntetés 10 pengő volt, és a vegyelemzés költségét, 16 pengőt is megfizettették vele. Őt nem kellett bezárni a büntetés fejében, mert fizetett. Őt zsidó kereskedőt azért büntettek meg, mert a nagyobb haszon reményében vasárnap az engedélyezett 10 óra helyett 11 óráig tartották nyitva az üzleteiket.³⁷

Ritka kihágás volt a fegyverrejtegetés, amelyről csak feljelentés útján értesült a hatóság. Az egyik vádlott azzal védekezett, hogy a fegyvert ő a háborúból hozta magával, és csak azért nem kért rá engedélyt, mert nem akarta használni. Egyébként bűnösnek érezte magát. Talán ez volt a szerencséje, mert a hatóság elfogadta a magyarázatot, és megelégedett egy napi elzárással, ami akkoriban azt jelentette, hogy az „elítélt” reggel 8-kor bevonult a börtönbe, és másnap reggel távozhatót.³⁸

A súlyos gondok mellett a hatóságoknak apró-cseprő ügyekben is intézkedni kellett. Egy alkalommal például egy cipészszegéd – a templomba igyekvő hívek megbotránkozására –, „az utcát végigdüllöngélte, majd elesett.” Azzal védekezett, hogy barátja házánál mulatságban volt, ott rúgott be. El is hitték neki, mégis megbüntették 2 pengőre, fizetés helyett azonban a két napi elzárás letöltését választotta.³⁹

Sok fejfájást okozott a falunak Dr. Plósz Sándor körorvos halála. A doktor rendkívül markáns, katonás egyéniség volt, különöc szokásaival és cselekedeteivel gyakran megbotránkoztatta a falubelieket. Végrendeletében kikötötte, hogy szőlőhegyének pincéje előtt temessék el. A kérés szokatlan volt, hatalmas aktacsomag keletkezett belőle, míg végül az orvos kívánsága

teljesült: a Hahót melletti Miske hegyen temették el.

Az I. világháború utáni felemelkedés, majd a válság éveinek népesség-alakulása hűen tükrözi az életkörülmények változását. A demográfiai adatok alakulása természetesen némi késéssel követi a társadalom körülményeinek romlását vagy javulását. Ezt a folyamatot a járási főszolgabíró 1927 és 1933 között vizsgálta, és az alábbi eredményre jutott:

év	összesen született	élve született			halva született			az egésznek hány %-a
		lány	fiú	össz.	lány	fiú	össz.	
1927	73	29	40	69	1	3	4	5,47
1928	66	34	30	64	2	-	2	3,03
1929	50	26	22	48	-	2	2	4,00
1930	66	33	32	65	-	1	1	1,51
1931	65	29	33	62	2	1	3	4,61
1932	63	35	25	60	1	2	3	4,76
1933	47	26	21	47	-	-	-	-

A vizsgált időszakban a lakosság természetes szaporulata csökkent ugyan, de mindvégig pozitív maradt:

év	élve született	meghalt	szaporulat	%
1927	69	33	36	1,46
1928	64	36	28	1,13
1929	48	28	20	0,81
1930	65	36	29	1,17
1931	62	28	34	1,83
1932	60	41	19	0,77
1933	47	31	16	0,65
Összesen	415	233	182	1,06

A község lélekszáma azonban nem növekedett ilyen arányban. A jelen-ség több okra vezethető vissza: a magas gyermekhalandóság mellett – többek között –, a terület népességmegtartó ereje játszott benne szerepet, amely, úgy látszik, körülbelül az akkori 2.450-es lélekszámra volt elegendő. A többi há-zasságkötés vagy más munkahely miatt elhagyta a falut.⁴⁰

1930-ban népszámlálás is volt, amely a lakosságot korosztályonkénti bontásban is vizsgálta:

0–10 évesig	579 fő,	a lakosság	23,55%-a
10–20 évesig	400 fő,	a lakosság	16,27%-a
20–30 évesig	441 fő,	a lakosság	17,94%-a
30–40 évesig	341 fő,	a lakosság	13,87%-a
40–50 évesig	262 fő,	a lakosság	10,65%-a
50–60 évesig	191 fő,	a lakosság	7,77%-a
60 év fölött	244 fő,	a lakosság	9,26%-a
összlakosság	2.458 fő.		

A válság éveiben a lakosság vallás szerinti megoszlása az alábbi volt:

római katolikus	2.337	95,07%
református	14	0,56%
evangélikus	10	0,40%
görögkeleti	1	0,04%
izraelita	96	3,90%

Az izraelita lakosság száma a 19. századhoz viszonyítva csökkent, jelentőségük azonban növekedett: a 10 legmagasabb adót fizető pacsai lakos közül általában 4–5 fő zsidó volt.⁴¹

Jegyzetek:

¹ Fszb.1630./1933.	¹⁸ Ll. Alapszabályok
² Fszb.kig.2148./1932.	¹⁹ Fszb.kig.1302./1933.
³ Fszb.kig.2570./1932.	²⁰ U.o.
⁴ Fszb.kig.423./1932.	²¹ Fszb.kig.1813./1934.
⁵ Fszb.kig.3324./1932.	²² U.o.
⁶ Fszb.kig.4612./1932.	²³ Fszb.kig.2620./1932.
⁷ Fszb.kig.4612./1932.	²⁴ U.o.
⁸ Fszb.kig.1379./1932.	²⁵ Fszb.kig.2254./1933.
⁹ U.o.	²⁶ Pacsa költségvetése 1933-ra
¹⁰ U.o.	²⁷ Fszb.kig.133./1933.
¹¹ U.o.	²⁸ fszb.kig.53./1933.
¹² U.o.	²⁹ Fszb.kig.2461./1933.
¹³ Fszb.kig.553./1931.	³⁰ U.o.
¹⁴ U.o.	³¹ Fszb.kig.3857./1932.
¹⁵ Fszb.kig.3047./1931.	³² Fszb.kig.3936./1932.
¹⁶ Fszb.kig.675./1932.	³³ Fszb.kig.472./1931.
¹⁷ Fszb.kig.164./1931.	³⁴ Fszb.kig.677./1933.

³⁵ Fszb.kig.4153./1932.

³⁶ Fszb.kig.2106./1932.

³⁷ Fszb.kig.218./1931.

³⁸ Fszb.kig.756./1931.

³⁹ Fszb.kig.184./1933.

⁴⁰ Fszb.kig.557./1935.

⁴¹ Népszámlálás 1930.

A gazdasági fellendülés és a békeévek ellentmondásai (1933–1939)

1933 és 1939 között Magyarországon fellendülés következett be, amely azonban magában hordozta a korábbi évek ellentmondásait is. Az egy főre jutó ipari termelésben messze elmaradtunk a fejlettebb államoktól és csak néhány termékünk érte el a világszínvonalat, ezért hazánk – kétségtelenül fejlődést mutató ipara ellenére is –, agráripari ország maradt. A legújabb módszereket főleg a nagybirtokokon alkalmazták, bár a korszerű gépek beszerzéséről és üzemeltetéséről gyakran lemondtak, mert a kézi munkaerő olcsóbb volt, és alkalmazásával munkához jutott a falusi szegények tömege. A birtokmegosztás továbbra is egészségtelen maradt: a földtulajdonosok legnagyobb tömegét az 1–5 holdas törpebirtokosok tették ki, de óriási munkaerő-tartaléknak ott volt még a napszámosok és földnélküliek hatalmas rétege is.

Pacsa község akkori fejlődését is ezek a tényezők határozták meg, bár szerencsés adottságai enyhítettek a helyzetén.

Ezt a jelentős korszakot két hivatalvizsgálat közé illeszthetjük be.

A közigazgatásban dolgozók monoton hétköznapijait alkalmanként a módszeres ellenőrzések pezsdítették fel. Az alispáni vizsgálat eredményeiről jegyzőkönyv készült, elmarasztaló megállapításainak okát a hivatal köteles volt haladéktalanul megszüntetni; régóta ismert és eltűrt ügyekben is villámgyors intézkedések születtek.

Ilyenkor mulatságos esetek is megtörténtek. Így például a vizsgálatot vezető hivatalnoknak feltűnt, hogy a járási székház melletti fogda kerítése elhanyagolt állapotban van. Gyorsan kinyomozta, hogy az arra járók „bebeszélnek a foglyokhoz, sőt, megtörtént, hogy még bort is adtak be nekik.”¹ A kerítést gyorsan megjavították, de a fogdára is sok volt a panasz. Egy felháborodott atya használta ki a vizsgálatot, és jelentette, hogy fiát, aki már többször nem tudott elmenni a levettefoglalkozásokra, becsukták ötödmagával, de még vizelni sem engedték ki őket, hanem egy korsót adtak be nekik e célra. Mikor később vizet kértek, azt is ugyanabban a korsóban kapták. A hivatal dolgozói mindezt cáfolták, így a panaszt semmissé nyilvánították, de nem maradt orvoslatlanul. A főszolgabíró sürgősen engedélyt kért az alispántól, hogy a fogda részére beszerezhessen egy fafedelű vödört. Az ügy szokatlanul gyorsan bevégeztetett; az engedélyt kérő levél 17-én ment el, az igenlő válasz 23-án már meg is érkezett, a helyi bádigos pedig 3 pengőért azonnal elké-

szítette a kívánt edényt.

A fogda folyamatos működésének kisebb kihágásai már nem jutottak el a vizsgálódókhoz. Idős emberek mesélték, hogy a jószívű hivatalszolga a több napra bezárt fiatal házassági párokat egy-egy éjszakára titokban haza szokta engedni. Azt nem tudjuk, hogy ezt szívésségből vagy némi ellenszolgáltatás fejében cselekedte-e.

A vizsgálati jelentésben első helyen szerepelt az egészségügy. Összegezésként értékelése: jó. A körorvos fizetését nem tartották kielégítőnek, hiszen minden pótlékával együtt összesen 3.315 pengőt kapott a hatalmas körzet (Pacsa, Zalaszentmihály, Dióskál, Szentpéterúr, Zalaigrice, Vörü, Felsőrajk, Alsórajk és Pötréte) ellátásáért, míg a körjegyző fizetése ugyanabban az időben 3.444 pengő volt.²

A jó minősítést azért kapta a község egészségügye, mert a vizsgált korszakban járvány és tömeges megbetegedés nem fordult elő, bár az ivóvíz egészségtelen, a táplálkozás és a ruházódás szegényes, a munka nehéz, a lakáskörülmények pedig összességében rosszak voltak. Igaz, 1934-től működött a faluban az Egészségügy Bizottság, melyben helyet kaptak a legtekintélyesebb értelmiségiek: a körorvos, a gyógyszerész, a plébános, az iskolaigazgató, a jegyző, a főállatorvos, és egy választott tag. A bizottság meg is gátolta, hogy olyan pályázó üzemeltethessen szikvízgyárat, akinek a kútjában egészségtelen víz volt. A képviselőtestület döntése alapján a község hozzájárult a tüdővész elleni mozgalom támogatásához, de az iskola egészségügyi helyzetét is állandóan figyelemmel kísérték. Ha más eszköz nem állt rendelkezésükre, akkor gyanús megbetegedések esetén azonnal szüneteltették a tanítást.³

A hivatalvizsgálatnak a 30-as évektől kezdve mindig volt politikai része is. 1937-ben azt állapították meg, hogy „agrárszociális mozgalom nincs”, „munkásegyletek nincsenek”.⁴ A Magyarországi Szociáldemokrata Párttal kapcsolatban a hivatalnokok arra kaptak utasítást, hogy kötelesek a képviselőt fogadni és az esetleges memorandumot át venni, de gyűlés és felvonulás nem engedélyezhető. A főszolgabíró könnyen teljesítette a feladatát, mert a pártnak még 1935-ben sem volt szervezete a pacsei járásban.⁵ Ennek két oka ismeretes: alacsony volt a szervezett munkások száma, és a fellendülés időszakában elegendő munkaalkalom volt, bár a keresetek nem voltak túl magasak. A testnevelés, vagyis a levételek részére szervezett foglalkozások rendszeressége, tartalma, fegyelme egyre nagyobb hangsúlyt kapott a vizsgálatok folyamán. A főszolgabíró kénytelen volt óvatosan fogalmazni: „A testnevelés lassan megy, sok a mulasztó. Az oktatók nem mindenütt megfelelőek. Izgatás nincs a levételek intézmény ellen.”⁶ Ez az állítás korántsem felelt meg a való-

ságnak. Az egyik leventeoktató például feljelentett egy szülőt, aki azt kiabálta:

„– Minek kell a levente?... Minek kell a leventeoktató? ... Mik azok a vitézek? A harctéren vitézkedtek volna, ne itt ugráltatnák a gyerekeinket.”⁷

A csendőrség ugyan vizsgálatba kezdett, de az ügynek nem lett folytatása, mert a leventeoktató által tanúként megnevezett személyek nem emlékeztek semmire, a gyanúsított pedig mindent letagadott.

A község emberemlékezet óta sokat szenvedett a tűzvészektől, ezért egyre többet áldoztak a tűzvédelemre. Régóta vitatkoztak a helyi tűzoltóság jellegéről, végül 1936-ban a köteles tűzoltóság mellett döntöttek. Akire rákerült a sor, és nem akarta vállalni, évi 5 pengőt kellett fizetnie. A község igyekezetét a felsőbb hatóságok is elismerték. Az évi értékelésben szerepelt, hogy „jól képzett a tűzoltóság, rendbetartott a szertár és szerek, mintaszerű a fegyelem. Szükséges az egyéni felszerelés pótlása.”⁸ Ugyanez a jelentés a szomszéd községeket erősen elmarasztalta. Ez is az oka annak, hogy Pacsa, Zalaszentmihály, Zalaigrice, Szentpéterur és Felsőrajk megállapodott, hogy lehetőségek szerint segítik egymást a tűzrendészeti feladatok megoldásában.

Pacsa a járással összevetve is jó helyzetben volt 1936-ban

A tűzoltók létszáma és aránya

	lakos	ház	tűzoltó	egy házra jutó tűzoltó
Pacsa	2460	450	68	6,61
Pacsai járás	32290	6350	1390	4,56 ⁹

Gyakoriak voltak az egyes járások között rendezett tűzoltóversenyek, amelyek a faluban nagy eseménynek számítottak. 1937-ben a nagyszabású vetélkedőre a pacsai és a keszthelyi járás 19 csapatát hívták meg. Az első helyzet csapat egy serleget kapott, míg a többiek kisebb egyéni kisebb díjakon osztoztak: 21 zsebóra, több borotvakészlet, pénztárca, metszőolló, kasza, tűkefűrés, ásó, lapát, vasvilla, kapa és zsebkész talált boldog tulajdonosára.¹⁰

Az évtized közbiztonságának helyzete csendőrség 1935-ben készített jelentéséből általánosítható:

hatóság elleni erőszak	4
emberölés	–
testi sértés	5
lopás	11
sikkasztás	1
csalás	2

tűzokozás	5
zsarolás	1
rágalmazás	17 ¹¹

Valamennyi ügy helyben, kihágási eljárás keretében lezárult, büntető bíráskodásra nem került sor.

Ennek ellenére egyre többen kértek fegyvertartási engedélyt. A tüttösi helyettes bíró forgópisztolyt szeretett volna beszerezni, különös tekintettel a rangjára. A jegyző és a bíró javasolta a kérelem teljesítését, a csendőrség azonban hallani sem akart róla, mert a helyettes bírót izgága embernek tartották, akinek folyamatosan volt valami összeütközése a hatóságokkal, és azt is feltételezték róla, hogy saját jogán vásárolt lőszerből az orvvadászokat is ellátja. A kérvény minden lehető fórumot megjárta, végül a minisztérium utasította el véglegesen. A helyettes bíró hamarosan új alkalmat talált hogy kudarcát megbosszulja. Egy kéményseprési ügyben 12 pengőre büntették, ő azonban másfél évig húzódó fellebbezések sorozata után kitűnő tanuk felvonnatásával elérte, hogy felmentsék. Győzött ugyan, de a hatóságok élete végéig rendbontóként kezelték.¹²

Valamennyi ellenőrzés megállapította, hogy gyenge az adófizetési morál. A csendőrsortűz óta ez kényes kérdéssé vált, egy darabig a hatóság is óvatosabban kezelte, így felhalmozódott az adóhátralék, a község költségvetésének pedig szüksége volt a kivetett adókra. A türelem 1935-ig tartott. Akkor már 144 esetben nem volt más megoldás, mint a végrehajtás. Most már vigyáztak arra, hogy a behajtás ne essen vasárnapra, és több hónapra osztották el a munkát. Összesen 1.200 pengőt kellett beszedni a különböző tárgyak és állatok elárverezéséből. Egy gazdára 857 pengő esett, ami a szegényebbekre nézve nagy csapás volt, hiszen egy 2 holdas törpebirtokos évi jövedelme a földből mindössze 50–60 pengő körül mozgott.

Nem csoda tehát, hogy a végrehajtás idején mindig feszült volt a helyzet. A főszolgabíró úgy ítélte meg, hogy ebben az időszakban minden rendelkezésre álló csendőrré szüksége van, ezért amikor Hahóton a kántortanító öngyilkossága miatt komoly összeütközés látszott kialakulni a plébános és a falu között, a helyzet tisztázására kirendelt gelsei esperes védelmére 2 csendőrt kértek, de nem kapták meg a pacsai végrehajtások miatt. A főszolgabíró ravaszul inkább erősítést kért arra hivatkozva, hogy a „plébános és a vallás-ellenes mozgalom igen alkalmas arra, hogy tápanyagnak kínálkozzék a szociáldemokrata párt szervezés megindításához.”¹³ Meg is kapta az erősítést.

A gyenge adófizetési morál a község izraelita lakosaira nem vonatkozott, ők csak a hitközségi adót nem fizették pontosan. Hitközségi elnökök szerette volna azt a végrehajtással egy időben behajtatni, a főszolgabíró

azonban – illetéktelenségére hivatkozva –, ismételten elutasította a kérését.¹⁴

Az 1930-as évekre kialakult birtokviszonyok az 1945-ös földreformig csak elhanyagolható mértékben változtak.

Ekkorra általánossá vált, hogy a földterület mértékegységéül a katasztrális holdat alkalmazták (1 katasztrális hold = 1600 □ = 0,575 ha). A korábban divatos 1200 □-es kis- vagy magyar holdat csak azok használták, akik szerették volna, ha földjük többnek tűnik mások előtt.

Pacsá és Tüttös határának megoszlása 1936-ban a művelési árak szerint:

szántó	2487	hold, az összes terület	63,20%-a
kert	220	hold, az összes terület	5,59%-a
rét	503	hold, az összes terület	12,78%-a
szőlő	103	hold, az összes terület	2,60%-a
legelő	418	hold, az összes terület	10,62%-a
erdő	2	hold, az összes terület	0,05%-a
nem adózó terület	202	hold, az összes terület	5,13%-a
az összes földterület	3935	hold	

A kategóriák megválasztása önkényes, a korábbiaktól eltér, azonban így is nagyon beszédes, és tükrözi a község egészségtelen birtokviszonyait.

birtoknagyság	a tulajdonosok		a határnak hány %-a	1 birtokosra jutó terület
	száma	össz. földterület		
1–3 kh-ig	480	901 kh	22,89	1,8 kh
3–20 kh-ig	300	1374 kh	34,91	4,1 kh
20–200 kh-ig	12	338 kh	8,58	28,1 kh
200 kh felett	4	1235 kh	31,38	308,7 kh ¹⁵

Az első kategóriát úgy választották meg, hogy ne legyen szembeszökő a 0–1, illetve 1–2 holdas szegények nagy száma. Változatlanul ők biztosították a kiapadhatatlan napszámos és cselédreteg utánpótlását, valamint a munkacserőt a helyi üzemeknek és a nagyobb gazdáknak. Mindenáron arra törekedtek, hogy egy kis földcskét szerezzenek maguknak, abban bízva, hogy ha ők nem is, legalább gyermekeik kitörhetnek a nyomorból.

Az előbbieket ellenére a főispán a megyei elemzésben meg sem említette Pacsát azon települések között, ahol a népesedés és a birtokmegoszlás nem megfelelő a megyében.¹⁶

Amíg a kisbirtokosok és napszámosok egyedül vívták gyakran reménytelen küzdelmüket életük megjavításáért, addig az iparosság egy lépéssel

előbb járt; az ipartestület mint szervezeti forma sokat segített gondjaik megoldásában. Landi Ferenc javaslatára elhatározták, hogy az 1897-ből származó alapszabályukat a megváltozott igényeknek megfelelően korszerűsítik. Rövid vita után két új elemet vettek fel; segélyalapot kívántak létrehozni legalább 100 pengő értékben. Ebből a nehéz helyzetbe került tagok kaphattak legfeljebb 25 pengő eseti segítyt, de nagyon indokolt esetekben (árvíz, tűzvész) kívülállók is részesülhettek belőle.

A segélyezéssel egyenrangúként kezelték a továbbképzést; azt akarták elérni, hogy a falusi iparosok is elsajátíthassák szakmájuk új elméleti és gyakorlati elemeit. Ennek érdekében szabályozták a mestervizsgáló bizottságok működését. A tagokat három évre választották, és működésük kezdetén fogadalmat kellett tenniük.

A testület korábbi döntési mechanizmusát megtartották, de új elemmel gazdagították: ha titkos szavazáson szavazategyenlőség alakult ki, akkor sorshúzással tettek igazságot.

A külsőségekben is törekedtek az iparosság egységére. Be is vették az alapszabályba, hogy a katolikus vallásúak a nagy vallási ünnepeken „az istentiszteleteken testületileg megjelenni kötelesek”,¹⁷ a nemzeti ünnepeken pedig hazafiúi kötelességből vegyenek részt.

Elkészült a módosított alapszabály, és akkor jöttek rá, hogy az ülés nem határozatképes. Még érvényben volt a korábbi korlátozás, hogy ilyen esetben 8 napon belül új ülést kell összehívni, amely már a megjelentek számától függetlenül is hozhatott döntést. Az elnökség ezt a kis „hézagot” használta ki. Úgy vélték, hogy az aznap délután is 8 napon belül van. Ennek megfelelően meg is tartották az ülést, és elfogadták a határozatot az alapszabály módosítása tárgyában. A főszolgabíró azonban megneszelte a furfangot, és törvénysértésre hivatkozva a közgyűlést szabályos keretek között megismételtette.¹⁸

Az ellentmondásos években a megélénkült közéletben a falu vezetése és értelmisége példás összefogással kísérelte meg a lakosság műveltségének emelését. Ezt tükrözi a népművelési tevékenység élénkülése, melynek kezdete a 20-as évekre nyúlik vissza, de kibontakozásról csak a 30-as években beszélhetünk.¹⁹ A kezdeti sikereket a kehidai mezőgazdasági iskola tanárainak előadásai biztosították. A kimondottan nagy szakmai tudást igénylő előadásokra később is jól képzett előadókat kértek fel; van feljegyzés keszthelyi és nagykanizsai szakemberek, tudósok közreműködéséről is. Az általános témákat helyi előadókkal oldották meg. Több alkalommal szerveztek 2–3 hónapos téli tanfolyamokat, melyeknek költségeit a község fedezte, a hallgatók ingyen vehettek részt az előadásokon. A szervezést a gazdakör végezte, melynek tagsága ekkortájt 100 fő körül volt.²⁰

Az már szinte természetes volt, hogy a gazdakör vezetésében és az

újjaszervezett Népművelési Bizottságban sok tekintélyes személy működött: a főszolgabíró, a plébánost és az iskolaigazgatót is a tagok között találjuk. Az évtized elején még nem volt kultúrház, de a nemrég bővített iskolaépület emeletén kialakított „színházterem” egyelőre megfelelt. Ez egy 10x6m-es tanterem és a mellé épített 5x6m-es színpad volt. A két helyiséget csak egy dupla spanyolfal választotta el, tehát külön is használhatók voltak, míg egybenytáskával jelentős, 15x6m-es, falusi viszonylatban nagy terem keletkezett. A nézőtérül szolgáló tanterem ablakait fából készült sötétítő spalettákkal látták el, melyek a déli órákban is alkalmassá tették a legkényesebb fénytani kísérletekre és vetítésre. Színelőadás esetén a színpadot 2–3 nagyfényű maxilámpával világították meg.

Egyelőre ebben a teremben rendezték a népművelési foglalkozásokat. Landi igazgató úr gondoskodott arról, hogy az iskola felszerelése igény szinten legyen, és azt használhatták is az előadók. Különösen két technikai eszköz vonzotta a hallgatóságot: az iskolának akkor már volt rádiója és mozgóképvétítője, melyeket hálózat híján akkumulátorral működtettek.²¹ Az előadások hatására megemelkedett a község könyvtárának forgalma is. A járás településein általában 20–25, míg Pacsán 152 kötet állt a lakosság rendelkezésére. 1937-ben 97 olvasó 143 kötetet kölcsönzött.²²

A mezőgazdasági témák mellett az egészségügyi előadásokat látogatták sokan. A diftéria és a csecsemőgondozás témája egyaránt 40 fölötti létszámot vonzott.

A sikeres népművelési tevékenységnek az egész megyében híre ment. A községben megyei népművelési rendezvényt szervezett az Iskolán Kívüli Népművelési Bizottsága. Külön megtiszteltetés volt, hogy az előadást Landi igazgató úr tartotta. Témája a családvédelem, vázlata a következő volt: „a házasság reformja, a család anyagi biztonsága, segély a sokgyermekes családoknak, a gyermektelenek megadóztatása, a vasárnapi munka megtiltása, hogy együtt lehessen a család, a levettefoglalkozások se vonhassák el a fiatalokat az istentiszteletekről, az iskolából kimaradtak részére gyakorlati előadásokat kellene tartani, a tánciskolák ellenőrzése, az erkölcstelen táncok kizárása, havi kötelező szülői értekezletek külön nők és férfiak részére, kötelező orvosi vizsgálat a házasság előtt, a családvédelemmel foglalkozó járási szintű intézményt kellene létrehozni.”²³

Az 1936–37-re tervezett foglalkozásokat négy témakörből tervezeték: egészségügy, gazdálkodás, hazafiság és politika. November 29-e és február 16-a között húsz előadást tartottak, melyek során 35 témát dolgoztak fel úgy, hogy a rövidebbekből egy-egy alkalommal kettő is elhangzott. A tanítók mellett közreműködött a jegyző, a plébános és az orvos is.

A témák közé bekerültek olyanok is, amelyekről a falusi ember még

nem hallhatott másutt, de várható volt, hogy hamarosan találkozik velük.

Nézzünk néhány címet:

- A növények élettani jelenségei (ea: iskola igazgató)
- A környezet hatása a gyermekekre (ea: tanító)
- Világesemények, aktuális kérdések (ea: igazgató)
- Társadalmi, gazdasági rendszerek (ea: káplán)
- A szívbaj kezdő tünetei (ea: orvos)
- A szocializmus (ea: plébános)
- A házi betegápolás (ea: orvos)
- János bácsi sokallja az adóját (ea: igazgató)
- Szövetkezés, szervezkedés (ea: tanító)
- A katolikus világegyház szervezete (ea: káplán)
- Milyen legyen az egészséges lakás? (ea: orvos)
- Mit olvasson a falusi gazda? (ea: tanító)
- A gázháború (ea: orvos)
- A kommunizmus (ea: plébános)

A leglátogatottabbak továbbra is az egészségügyi előadások voltak, de az átlagos létszám nem csökkent 29 alá.²⁴

Az 1937–38-as év témái közé már bekerült két, kimondottan háborús jellegű előadás:

- Lég- és gázvédelem
- Mi a teendőnk légítámadás esetén?²⁵

A főszolgabíró körlevele bizonyítja a megfontolt politikai szándékot: „a keresztény nemzeti érdek, az antibolsevista nemzeti mozgalom sikere nagyrészt a falu népművelőinek közreműködőin múlik.”²⁶

A revizionizmus megerősödését jelezte a főispán bizalmas leirata, melyben a főszolgabírótól jelentést kért a visszafoglalandó területeken vezető beosztásra alkalmas személyekről. A válasz nemleges volt: „Járásom területén idegen nyelvismeret hiánya folytán egy személy sincs, aki adott esetben vezető állásra alkalmas volna.”²⁷

A népművelésre ezután már kevesebb energia jutott, amikor pedig Landi Ferenc is nyugdíjba ment, nem is akadt méltó utódja, aki a korábbi szinten folytatta volna tevékenységét.

Kár, mert időközben a feltételek jelentősen javultak. A képviselőtestület megtudta, hogy a szeszfőzde felszámolás alatt áll, és a jegyző javaslatára elhatározta, hogy megvásárolja a falu központjában levő területet az épületekkel együtt, mert akkor végre lesz önálló kultúrház, ott megoldható lesz a leventecentrum, és a gazdakör is helyet kap benne.²⁸ Gyorsan létrehoztak egy bizottságot, amely hamarosan meg is kötötte az üzletet. Az alku során az eladó leengedte a létesítmény és a telek árát 7.000 pengőre, a bizottság pedig

felment 6.500 pengőig. Itt egy kicsit megfeneklettek a tárgyalások, de a község úgy látta, hogy 7.000 pengő vételárért is nagyon jó üzletet kötött.

Az eredeti elgondolás szerint a szeszfőzde épületét át akarták alakítani, de végső megoldást egy új kultúrház építése jelentett volna. Végül a képviselőtestület 1939. május 7-i döntése alapján az első változatot valósították meg, de már az is többbe került a tervezettnél: költsége 10–11.000 pengőre emelkedett.²⁹

1939-ben úgy tűnt, hogy a község fejlődő sportéletének legnagyobb akadálya egy jó sporttelep hiánya. A képviselőtestület hajlott arra, hogy „több hozzáértő egyén tanácsa alapján meggondolás tárgyává volna teendő, hogy a sporttelep a szeszfőzde udvarán illetve kertjében létesíttessék.”³⁰ A terület ugyan önmagában nem lett volna elég, de az ipartestület adott hozzá a szék-háza telkéből. A falu lakossága, különösen a fiatalok összefogása azt eredményezte, hogy kitűnő minőségű 45x90 m-es labdarúgó pálya épült, amely majdnem 50 évig kielégítette a sportegyesület igényeit. Talaja annyira jól sikerült, hogy szinte az év minden szakában alkalmas volt a sportolásra. Ma társasházak vannak a helyén.

Ez volt a hosszú békeidőszak utolsó nagyobb beruházása a faluban. A háború előtti két békeévben, 1938–39-ben a községben már stabilizálódtak az árak és a bérek, melyekből következtethetünk az egyes rétegek életszínvonalára.

A község virágzó élelmiszerpiacán egész évben élénk volt a forgalom. Az alábbi árakat egy ellenőrzésen rögzítették: október hónapban

• tej literje	14 fillér
• tejfel literje	80 fillér
• túró kilója	41 fillér
• tojás darabja	7–8 fillér
• csirke párja	1,8–2,0 pengő
• hizott kacsapárja	2,4 pengő
• paradicsom kilója	12 fillér
• fejese káposzta darabja	10–12 fillér
• kelkáposzta	10–12 fillér
• paprika darabja	1–2 fillér
• körte kilója	14 fillér
• szőlő kilója	20 fillér
• szilva kilója	6–8 fillér

Az ipartestület ár kalkulációt készítettett a hentesekkel, ami az alábbiakat mutatta:

marhahús esetén:

•	átlagosan 400 kg-os állatot vettek alapul		
•	felvásárlási ár 38 fillér/kg	152 pengő	
•	fogyasztási adó	9,52 pengő	6,26%
•	forgalmi adó	9,60 pengő	6,3%
•	vágóhídi illeték	2,00 pengő	
•	szemledíj	2,00 pengő	

Összes kiadás 175,12 pengő

A marhahús fogyasztói árát a kalkulációban nem részletezték, az ipartestület megelégedett annak bevallásával, hogy a hentes haszna 6,6%. A borjúhús fogyasztói ára 1 pengő volt.

Sertéshús esetén:

•	átlagosan 130 kg-os sertéssel és 1 P/kg felvásárlási árral számoltak		
•	számlóva	130,00 pengő	
•	fogyasztási adó	1,90 pengő	1,46%
•	forgalmi adó	7,43 pengő	5,71%
•	szemledíj	1,00 pengő	

Összes kiadás: 140,33 pengő

A 130 kilogrammos sertésen a hentes mindössze 2,37 pengő tiszta hasznót mutatott ki, ami 1,68%-nak felel meg, lényegesen kisebb, mint a marhahús haszna. Sok sertést kellett levágni, hogy a haszon éves viszonylatban kiegyenlítődjön.³¹

Mai fogyasztási szokásaink alapján az alábbi árak rendkívül szokatlanok:

•	színhús (részletezés nélkül)	1,40 pengő
•	kocsonyahús	0,60 pengő
•	szalonna	1,80 pengő
•	zsír	2,00 pengő
•	háj	1,80 pengő
•	tepertő	2,00 pengő

Ugyanebben az évben a kalkulált árak a megyében is hasonlóan alakultak.

•	a szalonna ára a megyében átlagosan	1,60 pengő
•	a zsír ára átlagosan	1,80 pengő
•	• Nagykanizsán	1,76 pengő
•	• Pótrétén	2,10 pengő ³²

Különösen a zsír ára volt magas a húshoz viszonyítva, hiszen arra a legszegényebbeknek is szükségük volt. 1 kg zsír sokkal nagyobb értéket jelentett, mint 1 kg hús, mert minden étel nélkülözhetetlen alapanyaga volt.

Az ipartestület hasonló hasznossági számításokat szeretett volna kapni a pékektől is, azonban ők meg sem jelentek a megbeszélésen, így csak az árakat ismerjük:

- a kenyér kilogrammja viszonteladóknak 32 fillér
- fogyasztóknak 36 fillér

A 38-as évben végre jól fizetett a szőlő; a borkereskedők összesen 9.900 liter bort vásároltak föl, a fehérét 23–28 fillérért, a vöröset 18 fillérért.

A megélénkült ingatlanforgalom árai a következőképpen alakultak:

- szántó, rét 50–70 fillér/□
- szőlő 70–90 fillér/□
- házhely 90–100 fillér/□³³

A gazdasági válság utáni időszakban folyamatosan emelkedett a legtöbb mezőgazdasági termék ára, ami a termelőknek egyre jobb megélhetést biztosított. Most kerültek igazán hátrányos helyzetbe azok a gazdák, elsősorban a törpebirtokosok, akik legfeljebb a saját szükségletüket tudták megtermelni, de eladásra nem jutott, sőt a hiányzó mennyiséget drágán kellett megvásárolniuk. Mindössze néhány takarmány ára csökkent.

	1933.	1936.	1938.
búza	10,50 pengő	16,50 pengő	18,75 pengő
rozs	4,50 pengő	14,00 pengő	14,75 pengő
árpa	7,50 pengő	13,50 pengő	15,50 pengő
zab	7,00 pengő	13,50 pengő	16,50 pengő
tengeri	7,50 pengő	12,50 pengő	4,50 pengő
széna	5,00 pengő	4,50 pengő	4,50 pengő
korpa	6,50 pengő	4,50 pengő	4,50 pengő

A mezőgazdasági termékek árának növekedése még többet mond, ha figyelembe vesszük azt is, hogy időközben a terméseredmények is emelkedtek, néhány növény esetében jelentős mértékben. Sajnálatos, hogy a statisztika megint nem kezeli külön a nagybirtok és a kisebb területen gazdálkodók eredményeit. A fejlődés így is számottevőnek mondható.

termény	1936.	1938.	emelkedés	%
búza	7 q	9 q	2 q	28,57
rozs	5,5 q	8,5 q	3 q	54,54
árpa	6,5 q	9,0 q	2,5 q	38,46
zab	7,5 q	8,0 q	0,5 q	6,66
tengeri	10,5 q	14,0 q	3,5 q	33,33 ³⁴

Ezek az előnyös árváltozások a község lakosságának egy részét nem vagy csak alig érintették. Közéjük tartozott az a 480 lakos, akinek birtokában mindössze 1–3 hold föld volt; számukra a fellendülés csak a munkaalkalmak növekedését jelentette. A falu lakossága tovább differenciálódott. A felmérésekben a legszegényebbek neve mellé a jövedelem rovatba a „napszám” került, ami nem biztosított állandó munkaalkalmat és jövedelmet.

időszak	férfi	nő	gyermek
csúcsidőben	2,50–3,00 P	1,50–2,00 P	1,30–1,40 P
téli időszakban	1,00 P	0,90 P	0,80 P

Most is a legügyesebb, legszorgalmasabb, legerősebb munkások keresetek jobban, mert továbbra is tisztességesen megfizették a kaszálást, a permetezést és egyre inkább a szőlő metszését is, hiszen elsősorban azon múlt a következő évi termés. A gyengébb munkaerő iránti kereslet csak a sürgős mezőgazdasági munkák idején jelentett jövedelmet, a téli időszakban már ritkán hívták őket dolgozni. Gyakran megtörtént, hogy szerény készleteik már a tél közepére erősen megcsappantak vagy elfogytak. Ekkor a község sietett segítségükre, inségmunkát biztosított számukra. A képviselőtestület meghatározott összeget különített el községfejlesztési munkákra, melyeknek elvégzésére a legsanyarúbb körülmények között élő szegényeket alkalmazta, téli napszámbérrel. Így készült el a hegyre vezető út sáncolása, és így javították meg többször a község utcáit. A rendes munkavégzést egy-egy kirendelt előljáró felügyelete biztosította, aki 2 pengő napidíjat kapott.³⁵

A legszegényebb rétegek helyzete az utolsó békeév felé közeledve is megoldatlan maradt. Személyük és számuk változott, de leginkább abból a 128 vályogházból kerültek ki, amelyben csak egy szoba és egy konyha volt. Az inségmunka mellett még gyakori segélyezésre is szorultak. Továbbra is szükség volt inséglistát osztására, ami szinte csak rántásra volt elég. Néha még cipőt is a község adott a gyermekeknek. A képviselőtestület sokszor vett részt országosan meghirdetett segélyakciókban, szívesen segítette a jótékonyági egyesületeket munkájukban, azonban most sajnálattal utasította el a ké-

réseket: „szükséges a nemes gesztus, de nem jut rá.”³⁶ Örültek, ha tudtak enyhíteni a kétségtelenül szegény 12 fő sorsán.

A pacsai járás 33 községe összesen 957 pengő segélyt osztott, ebből 50 pengőt a pacsai szegények kaptak.

A legjobb szándék mégis elégedetlenséget szült, amint az a főszolgabíró a hangulatjelentésében sajnálattal állapította meg, a segélyezettek elégedetlenek, mert nem kapnak eleget, a módosabbak meg azért háborognak, mert az ő adójukból „a segélyeseket henylésre nevelik”.³⁷ Azt javasolta, hogy senkinek ne adjanak ellenszolgáltatás nélkül segélyt. A legfontosabb szociális feladatnak a következőket tartotta:

- az anya- és csecsemővédelem fejlesztése;
- család- és gyermekvédelem megszervezése;
- napközi otthonok szervezése;
- a háziipar bevezetése és támogatása;
- a gyümölcs és csemegeszőlő értékesítésének segítése.³⁸

Valamivel jobban jártak azok, akik egy-egy gazdánál cselédként dolgoztak. Alacsony fizetést kaptak, de megélhetésük folyamatosan biztosítva volt. Cselédber egy pacsai gazdánál: évi fizetés 50 pengő, 50 kg búza, 100 kg rozs, lakás (többnyire az istállóban), teljes ellátás³⁹

Ugyancsak a szegény sorsúak közül kerültek ki a mezőőrök. A munka hálátlan, de a fizetés elfogadható, és főleg minden évszakban biztos volt. Az egyes községek a legváltozatosabb módon fizették őket. Pénzt csak a pacsaiaknak fizettek a többiek természetben kapták meg a kialakított bért.

Pacsa: a hegy őrzéséért járt évi 70 pengő és 10 hl bor,

a mezőért 30 pengőt és 14 q gabonát kaptak

Tüttős: 6 q gabona, 6 hl bor

Hahót: 5 q gabona, 2 öl fa

Orosztony: 4 q gabona, 9 hl bor

Dióskál: 1 kéve gabona holdanként

Zalaapáti: 41 must vagy 4 kg gabona holdanként

Zalaigrice: 1 kéve gabona holdanként.⁴⁰

Az alispán 1936-ban megszüntette az éjjeliőrök díjazását, az örködést ezentúl a lakóházak tulajdonosainak kellett volna ellátniuk. A rendelkezés nagy kavargást okozott a faluban. A képviselőtestület nem hitt abban, hogy a lakosság megbízhatóan ellátja új feladatát, ezért úgy döntött, hogy maradjanak az őrök, a lakosság pedig fizessen nekik házanként 6 liter búzát (kb. 5 kg), amiben az őrök meg is nyugodtak. Akkor a falu 454 házból állott, évi keresetük tehát 2.270 kg búza volt.⁴¹

A megszokott körülmények között általában nem került sor arra, hogy a módosabbak jövedelmét a hatóság rögzítse, ahhoz különös eseménynek kel-

lett történnie. 1938-ban a Pacsa-Keszthely útvonal mentén engedély nélkül kivágtak 280 fát, amelyből hatalmas botrány kerekedett, mert azok az állami közutat szegélyezték. A vizsgálat könnyen kiderítette, hogy a pacsai földbirtokos 190-et, a zalavári apátság 20-at, a többi tulajdonos együtt 70-et vágott ki. Büntetés mégsem lett az ügyből, mert még az útbiztosság is elismerte, hogy a vitatott fákat az út menti földek tulajdonosai saját területükbe ültették, tehát jogosan vágták ki azokat. Az eljárást megszüntették, de közben az érintettek vagyoni helyzetének felmérése megtörtént.

Ennek megfelelően:

a helyi földbirtokos jövedelme 400 hold föld után évi 5–6.000 pengő
az érintettek közül:

A kereskedő jövedelme (24 hold földje is volt) évi 4–500 pengő
elismert asztalos (házának értéke 4.000 pengő) évi 100–150 pengő
földműves (0,5 hold földdel) napszám⁴²

Korein Jenő jövedelme is szabálysértési tárgyalás kapcsán készült jegyzőkönyvben maradt ránk. Ő azért kerül összeütközésbe a törvénnyel, mert nem fizetett munkabért annak a 10 leventének, aki munka helyett leventefoglalkozáson vett részt.

A jegyzőkönyv szerint lakóháza, téglagyára és szőlője értéke 50.000 P
készpénze és ingóságának értéke 10–15.000 P
havi bevétele átlagosan 5–600 P

A feljegyzésben szerepel még, hogy „vagyonán teher nincs”, ami azt jelentette, hogy sem hitelrészlete, sem adóhátraléka nem volt.

A község alkalmazottainak bérét könnyen megtudhatjuk az évi költségvetésekből. Ezek 1939-ben az alábbiak voltak:

dolgozó	fizetés	családi pótlék	összesen
jegyző	3.678 P	360 P	4.038 P
segédjegyző	1.518 P	lakáspénz 304 P	1.822 P
körorvos	2.370 P	576 P	
		lakáspénz 507 P	3.453 P

községi kézbesítő rendőr	816 P
szülésznő	540 P
községi bíró	180 P
helyettes bíró	45 P
8 előjáró összesen	88 P
kisbíró	120 P
közgyám	36 P ⁴³

Az előbbieken vázolt, gyakran lehangoló és ellentmondásos helyzet ellenére a két világháború között a falu kialakította a sajátos egyéni arculatát, amely méltó volt a járási székhely ranghoz, és megalapozta a további fejlődés lehetőségét is, amit aztán a háború szinte teljesen megsemmisített.

A falu helyzetét az utolsó békeévben az alábbiak jellemezték:

Hivatalok:

Járási Főszolgabíró Hivatal, Községi jegyzőség, Magyar Királyi Posta, Járási Testnevelési és Népgondozó Kirendeltség, Pacsa és Vidéke Ipartestület Magyar Királyi Csendőrség, Magyar Királyi Pénzügyőri Szakasz,

Társadalmi, gazdasági és kulturális egyesületek:

Pacsai Társaskör, Polgári Lövész Egylet, Iparoskör, Önkéntes Tűzoltó Egylet, Pacsai Dalkör, Pacsai Sport Egyesület, Levente Egyesület, Pacsai Gazdakör

Pénzügyintézetek:

Pacsai Első Gőztégla és Tetőzsindelygyár, Kohn Sándor és Utódai Malomvállalat

Szolgáltatások:

42 kisiparos, 10 vegyeskereskedő, 5 vendéglő, 2 tejüzem, ahol napi 1600 l tejet dolgoztak fel

Cséplőgép:

5 darab motoros

Új vállalkozások és bővítések:

hentes, mézkereskedés, sütőde, épületfa-, deszka-, lécz- és tűzifa-kereskedés, Bartos Izsó téglagyára, a régi téglagyár bővítése, pálinkafőző üzem, személyszállítás

Mestervizsgáló bizottság működött az alábbi szakmák elbírálására:

asztalos, bonár, cipész, csizmadia, hentes és mészáros, férfiszabó.

Közutak:

Az egészséges ivóvíz biztosítására 4 közkút létesült.

Az előbbieket az igazolják, hogy a falu hosszú távra rendezkedett be, utat engedett a szabad kezdeményezésnek, bátorította és támogatta a vállalkozásokat.

Jól szervezett közigazgatási munkájában az 1937-ben kezdődött hivatásvizsgálat is csak kisebb hibákat talált. Ez volt az utolsó alapos és átfogó ellenőrzés.

A vizsgálat 1939. április 22-én zárult le. Megállapításai a község életének minden részét érintették.

I. Mezőgazdaság

Szemes termény: általában gyenge

búza: tűrhető

tengeri és burgonya: közepes
szőlő: gyenge, elvitte a peronoszpóra
szálastakarmány: bőven van
gyümölcs: már telepítenek korszerű fajtákat is, de nem permeteznek.

- II. Állattenyésztés
Az állatállomány jó, vannak tenyészállatok. Az állattenyésztést közlegelő is segíti.
- III. Állategészségügy
Járvány nem volt, a dögtemetőt, a vágóhidat és a húsvizsgálatot rendben találták.
- IV. Gazdasági cselédek ,munkaügy
A cselédség változott, de mindenki elhelyezkedett. A mezőgazdasági munkások valamennyien leszerződtek, munka nélkül senki nem maradt.
- V. Közegészségügy
Járványok nem voltak. A lakosság általános egészségügyi állapotáról és az ellátás színvonaláról nem szól a jelentés.
- VI. Adóügy
A végrehajtások során 4 személytől 6 darab szarvasmarhát és 2 darab sertést hajtottak el.
- VII. Levente: „rendben”. Nem tudni, miért hallgatták el azt a sok bosszúságot és gondot, amelyet az intézmény a helyi hivatalnak és a lakosságnak okozott.
- VIII. Iskola: „Rendben”. Ez azt jelentette, hogy az iskola mindenben megfelelt a követelményeknek. Ebben az évben volt legkevesebb a hiányzás; a 266 tanuló mindössze 123 napot mulasztott. A tanév végi elbírálás elég szigorú volt. Az 5 főből álló testület összesen 16 lányt és 13 fiút, azaz az elbírált tanulók 10,90%-át utasította tanévismétlésre.
- IX. Közjótékonyosság
Karácsonykor a plébános vezetésével volt gyűjtés.
- X. Iparügy, kereskedelem
- a) Az iparosok nagyobbik része mezőgazdasági tevékenységgel is foglalkozott. Az okok ugyan nem szerepelnek a jelentésben, de az ipartestületi ülések jegyzőkönyveiből tudjuk, hogy nem minden szakma biztosította a kívánt megélhetési szintet, és néha a feleség vagy a családtagok kérésével kellett kiegészíteni a család jövedelmét.
- b) A kereskedők „kereseti lehetősége megvan, jó anyagi körülmények között élnek”.

Ez volt az a réteg, amelyben a foglalkozás apáról fiúra szállt, ezért hosszú idő óta ismerték a falu és környéke viszonyait. Tudták, mint érdemes árusítani, de ismerték és folyamatosan alkalmazták a „sok fillérből lesz a pengő”

elvét is. Közülük a 20-as évektől kezdve rendszeresen 4–5 fő szerepelt a legtöbb adófizetők listáján.

XI. Közrend, tűzrendészet

A közrend kielégítőnek, a tűzrendészet jónak találtatott, a fecskendők rendben voltak. Kéményseprésre rendszeresen sor került, de a koromgyűjtőket nem tisztogatták.

XII. Közút

A nagy esőzés elrontotta a közutakat, de még nem tudták azokat kijavítani.

XIII. Az anyakönyv:

A vizsgálta rendben találta, csupán kötetni kellett.

XIV. A jegyzői hivatal munkáját már alaposabban vizsgálták, és bővebb feljegyzést is készítettek róla:

- Kifogásolták, hogy a rendeletek iktatása és a válaszadás gyakran csak sürgetésre történt meg.
- Az iskolaszék a mulasztási kimutatásokat időben megküldte a hivatalnak, annak ellenére az elmúlt tanévben mulasztás miatt bírságolás nem történt. Valószínűleg mechanikusan vizsgálták az iskolai mulasztást, mert 1914. óta a vizsgált évben volt a legalacsonyabb a mulasztott napok száma, igazolatlanul pedig egyetlen tanuló sem hiányzott.
- A dobolási könyvet sem találták rendben; még azt is kiderítették, hogy a községi rendőr a saját zsebére is dolgozott; a hirdetési díjat felvette, de „elfelejtette” befizetni a község pénztárba. Utasították a jegyzőt, hogy a dobolási díjat állapítsa meg, és gondoskodjon arról, hogy az minden esetben befolyjon. A községi rendőr azonban később is megtalálta annak a módját, hogy egy kis mellékes keresethez jusson.

A jegyzőkönyv végén a hiányosságok tételes felsorolása található, amelyeknek bizony nem örült a jegyző:

- a pénztári szekrény ugyan biztosítva van, de a kulcsokról nincs nyilvántartás;
- a hivatalos pénzek átvételéről kifüggesztett hirdetmény nem szabályszerű;
- a pénztárszekrényben kimutatás nélkül őriznek értékeket, takaréket könyveket;
- a postán érkezett küldeményekről nem vezetnek könyvet;
- az alkalmazottak keresetéről nincs kimutatás, a késedelmes befizetőkkel nem fizettetnek kamatot;
- a község homokbányájának használataért újabban nem szednek díjat. Utasítás: szabályrendelettel állapítsák meg a homok árát, és gondoskodjanak annak következetes beszedéséről.⁴⁴ Erre azonban hosszú

ideig nem került sor, közben a bánya, vagy ahogyan közben elnevezték, a „homokosgödör” egyre elhanyagoltabb állapotba került, ezért ott több haláleset is történt.⁴⁴

A hivatalvizsgálat megállapításai azt bizonyítják, hogy az utolsó béke-évek nyugodt légkörben, kirívó események nélkül teltek el.

Jegyzetek:

1 Fszb. kig. 1323./1937.	23 Fszb. kig. 5./1935.
2 Pacsa község költségvetése az 1935. évre	24 Fszb. kig. 22./1936.
3 KTJKV 1934. május	25 Fszb. kig. 15./1937.
4 Fszb. kig. 1344./1937.	26 Fszb. kig. 53./1937.
5 Fbiz. 1/1935.	27 Fbiz. 105./1938.
6 Fszb. kig. 1923./1937.	28 KTJKV 1936. február
7 Fszb. kig. 4894./1936.	29 Á i. 23324./1939.
8 Fszb. kig. 2637./1936.	30 KTJKV 1939. április
9 Fszb. kig. 1383./1938.	31 Fszb. kig. 3971./1939.
10 Fszb. kig. 4374./1937.	32 Fszb. kig. 4107./1939.
11 Fszb. kih. 1./1936.	33 Fszb. kig. 7055./1938.
12 Fszb. kig. 189./1938.	34 Kimutatások 1936, 1938.
13 Fszb. kig. 815./1935.	35 Fszb. kig. 1682./1935.
14 Fszb. kig. 3945./1936.	36 KTJKV 1938. május
15 Kimutatások 1936.	37 Fszb. kig. 509./1939.
16 Fbiz. 41./1937.	38 Fszb. kig. 4672./1938.
17 L1.6.	39 Fszb. kig. 4030./1935.
18 Fszb. kig. 3452./1937.	40 Fszb. kig. 1762./1939.
19 Fszb. kig. 558./1937.	41 KTJKV 1937. november
20 Fszb. kig. 557./1931.	42 Fszb. kig. 955./1938.
21 Fszb. kig. 1631./1936.	43 Pacsa község költségvetése az 1939. évre
22 Fszb. kig. 67./1937.	44 Fszb. kig. 3001./1941.

A második világháború kitörésétől a pacsai járás megszűnéséig (1939–1950)

A második világháború évei (1939–1945)

A háborús készülődés jelei már 1938-ban érzékelhetők voltak a falu életében. Ebben az évben a képviselőtestület a pótdadó 1%-át a Horthy Miklós Repülőalap létesítésére ajánlotta fel. Még ezen a nyáron elkészült a község légoltalmi terve, amelyet 3–5 év alatt akartak befejezni. A tervezet óvóhelyek létesítését, nyilvántartását, a lakosság felkészítését és a megfelelő egyéni felszerelések biztosítását írta elő. Rendelkezései szerint minden lakóháztól 20–30 méterre kellett építeni egy bunkert. Ez egy földbe ásott, derékszögben megtört üreg volt. A földemhez a tulajdonos a lehető legerősebb farönköket volt köteles felhasználni, vastagon betakarva azokat földdel. A lakosság azonban csak a front közeledtének hírére kezdte el komolyan venni az óvóhelyek létesítését.¹

A képviselőtestületnek el kellett készítenie „a háború vagy háborús veszély esetén igénybe vett honvédelmi szolgáltatásokért járó térítések” rendszert.²

A felsőbb szervek egyre keményebben követelték a levették gyakorlóterének teljes kiépítését, de már nem is leplezték, hogy a legfontosabb a minden követelményeknek megfelelő lőtér.³

A világháború kitörésének hírére a készülődés is felgyorsult. Kialakították a légoltalmi szervezetet is, melynek parancsnoka a jegyző lett. Megszervezték a figyelő és jelző osztagokat, a futárszolgálatot, a mentő és rendfenntartó csoportokat és a tűzvédelmet. Ekkor talán még senki nem gondolt arra, hogy az igazi veszélyhelyzet felborítja majd a szépen megtervezett egységek összetételét, hiszen a férfilakosság jelentős része hadba vonul.

Kijelölték Korein Jenő és Lipót lakását, amelyet szükség esetén igénybe lehetett venni a hadkiegészítő parancsnokság részére. A választás érthető volt, hiszen a központi helyen levő épületben 3 szoba, egy konyha egy kamra és beépített vízőblítéses WC volt. A tulajdonosnak évi 600 P bérletet szántak. Amikor a parancsnokság leköltözött a házba, már nem kellett fizetni, nem volt kinek: a tulajdonost és családját deportálták.

1940. augusztusában a második bécsi döntés értelmében Erdély területéből 44.400 km²-t visszacsatoltak. Ez az esemény nagy visszhangot váltott ki a faluban is. A képviselőtestület a szeptemberi ülésre ünnepi megemlékezést iktatott be. Az esemény kiválóan alkalmas volt hangulatkeltésre is.

„Jegyzőkönyvbe foglaltatik, hogy a mai közgyűlés a nemzeti ima, a Hísekegy eléneklésével kezdődött.”⁴ A jegyző feladata volt, hogy megemlékezzen a bécsi döntésről, amely „meghozta Erdély északi és keleti részének az anyaországhoz csatolását: 44000 km² területet és 2,5 millió lakost... A magyar feltámadás útján újabb lépést tettünk.” Beszédében azt állította, hogy a nagy esemény elsősorban Horthy Miklós kormányzó, Teleki Pál miniszterelnök és Csáky István külügyminiszter érdeme, de „hálával tartozunk Hazánk nagy barátainak, Mussolini olasz miniszterelnöknek és Hitler német vezérnek, ... „hogy vérontás nélkül visszaszereztük a fontos területeket.”⁵

A közigazgatás hétköznapijai

A nagy lelkesedés keltette érzéseket hamar háttérbe szorították a hétköznapi teendők. Minden pénzforrást fel kellett kutatni, hogy előteremtsék a költségvetés tervezett kiadásainak fedezetét. Még az ebadót is a lehető legmagasabbra emelték. A községben élő 96 ebre összesen 178 P 60 fillér adót vetettek ki. Népszerűtlen intézkedés volt, mert ez átlagosan 2 P-t jelentett, ami a legkeményebb munka napszámberénél is több volt.⁶

1939-ben az adóhátralék olyan magas lett, hogy a főszolgabíró elé került az ügy.

A falu összes adója 1938-ban	38146,99 P	
december 31-ig befolyt	19836, 43 P	52,00%
1939. évi előírás	73174,00 P	
augusztus 1-jéig befolyt	17634,00 P	24,09% ⁷

A hatóság számára megint nem maradt más megoldás, mint a végrehajtás, amelynek lebonyolításához a főszolgabíró rendelkezésére álló karhatalalom megerősítését kérte, mert „ellenszegüléstől lehet tartani”.⁸ Bonyolította a helyzetet, hogy abban az évben választás is volt, tehát más faluban is szereték volna megerősíteni a karhatalmat. A pacsai járás három örsén összesen 15 csendőr látta el a közrendvédelmi feladatokat: Pacsán 6, Orosztonyban 4 és Bucsuszentlászón 5 fő. A főszolgabíró indokoltan látta ezt a létszámot 66-ra emelni, azonban az alispán másképpen ítélte meg a helyzetet, csupán a pacsai örsöt erősítette meg 4 fővel a választások idejére,⁹ és közben lebonyolították a végrehajtást is. Még mindig vigyáztak arra, nehogy megismétlődhessen a „véres vásár”.

A korábban megszokott rend és fegyelem megbomlani látszott; a főszolgabíró irattárában megnövekedtek a kihágási akták. Különösen nyugtalanító volt, hogy egyre több fegyverrejtegetési ügy került nyilvánosságra. A titkos fegyverekről a hatóságok vagy bizalmas értesülés vagy tettenérés útján értesültek (volt, aki a lábát lőtte el!). Szerencsére „csak” orvvadászatra használták a fegyvereket.

Legtöbbször azonban csapdával vadásztak. tizenéves fiúk csapata borzo-

kat fogott, majd azokat a vásárban, sátorról sátorra járva kívánta értékesíteni. Azt vallották, hogy egy kis zsebpénzre vágytak csupán.¹⁰ Az igazi orvvadászokat azonban nehezen csípték el, és beismerő vallomást nem is tettek soha. Megtörtént, hogy a vadőr rajtakapott egy polgárt, amint az a megásott veremre gondosan elhelyezte a gallyakat, majd akkurátusan rátett egy kis darabka burgundi répát, hogy nyulat fogjon. A vadőr feljelentette, megidézték a hivatalba, de mindent tagadott, mert állítása szerint a jelzett napon otthon volt, egész nap ki sem mozdult az udvarából. Legnagyobb bánatára a vadőrnek hittek, és őt megbüntették 30 P-re.¹¹

Továbbra is szaporodtak azok a szabálysértések, amelyek azt bizonyították, hogy az emberek különböző csoportjai a törvényes keretek között nem találták meg számításukat, mert jövedelmük egyre csökkent, ez azonban egyelőre csak kisebb kihágásokra készítette őket.

Kasztl Ignác vendéglős úgy akarta növelni a hasznát, hogy a záróra után is kiszolgálta a vendégeit. A többiek ezt nem merték megtenni, inkább feljelentették, ő azonban ezt időben megtudta, és hivatalosan kérte, hogy esetenként a nyitvatartási időt meghosszabbíthassa télen 22.00, nyáron 23.00-ig. Az ügy végül a pacsai csendőrparancsnokság támogató javaslatával az alispán elé került, aki a kérésen túl azt is engedélyezte, hogy esetenként akár éjjel 1-ig is nyitva lehessen a vendéglő. Döntését azzal indokolta, hogy Kasztl Ignácnak gyakran vannak átutazó, szállóvendégei, a faluban pedig „több nőtlen tisztviselő dolgozik, akik a nevezett vendéglőben jutányos áron érkezhetnek, és mivel gyakran esete 9 óra után érkeznek haza a járás különböző helységeiből, nem tudnának vacsorázni. A csendőrség a szomszéd házban lakik, tehát a közrend biztosítva.”¹² Így a csendőrök sem jártak rosszul, mert akár ellenőrzés okán is betérhettek egy-egy italra, amikor a többi vendéglő már bezárt.

A zsidótörvények már érvényben voltak, de még nem került sor következetes végrehajtásukra.

Az eset kapcsán a kereskedők is vérszemet kaptak, ők is tettek egy kísérletet hasznuk növelésére. megbeszélték, hogy vásárnap délelőtt is kinyitnak. Mint kiderült, jó ötlet volt, hiszen két mise valamelyikén az egész falu lakossága megjelent, tehát elhaladt a Fő utcán levő üzletek és vendéglők előtt, s közben vásárolt is.

A pacsai és tüttösi egyházközség képviselőtestülete hamarosan arra kérte a főszolgabíró, rendelje el, hogy az üzleteket és vendéglőket vásárnap délelőtt 10 és 11 óra között zárják be, „mivel sokan amiatt nem mennek el a misére, mert ott csavarognak. Ha zárva volnának, ők is el tudnának menni isteni tiszteletre”.¹³ Ez a férfiakra vonatkozott leginkább, akik istentisztelet helyett gyakran a vendéglőkben vagy a trafikokban beszélgettek. A főszolgabíró engedett a kérésnek, és elrendelte, hogy minden üzlet zárva legyen a jel-

zett időpontban.

1939-ben már egyre több jel utalt az országban végbemenő politikai változásokra. A Pacsai Takarékpénztár Részvénytárság vezérkaráról kimutatás készült, és külön megjegyezték, hogy a vezetőség 3 tagja közül 1, a 6 fős igazgatóságból 2, a 4 fős felügyelő-bizottságból 1 fő, tehát a 13 fős vezetőségből 4 fő „zsidónak tekintendő.”¹⁴ Neveket még nem említettek.

Ez évben végre elkészült saját erőből a község kultúrháza, amelyben zöldkeresztes tanácsadót is működtettek. Az épület elé tervezett mélyfúrású kútra azonban nem lett elég a pénz.¹⁵

Ekkor már járási katonai parancsnok is székel a faluban, aki határozottan követelte, hogy építsenek egy korszerű lőteret a levették számára. A képviselőtestületnek még volt bátorsága óvatos aggályoskodásra; megtagadni ugyan nem merték a kérést, de arra hivatkoztak, hogy külön terhet nem róhat az adófizetőkre, ezért csak a testnevelési alap használható fel e célra.¹⁶

1940-ben már szomorú feladat várt a jegyzőre és az előjáróságra. Meg kellett szervezni a segédtűzoltóságot, mert akik eddig ezt a feladatot ellátták, azok most „más téren tesznek eleget hazafiúi kötelezettségüknek.”¹⁷ Ők már bevonultak.

A községen lassan úrrá lett a háborús hangulat.

A nyár még szép volt. Jó termés ígérkezett, csupán takarmányból mutatkozott hiány. A járásban összesen 74 cséplőgép várta az aratás végét, ebből Pacsán 6 kezdte el a cséplést. A főszolgabíró elrendelte, hogy a gépek csak a házak sorrendjében dolgozhatnak. Az idő jó kihasználása mellett már szempont lett az üzemanyag-takarékosság is.¹⁸

A jó termés ellenére felszöktek a gabonaárak. Pl. 1 q búzáért 15 napig kellett kaszálni vagy permetezni, ami viszont egyenlő volt 13 kg sertézsír árával.

A rossz előjelek ellenére úgy látszott, hogy a falu képes a megszokott módon élni; biztosították a bíró vagyonát 25 pengő erejéig. Még sikerült kijavíttatni a legrosszabb állapotban levő utcákat, és egy nagy kiadásba is belevágtak: mivel a hivatal kinőtte a régi községházát, elhatározták, hogy megvásárolják a takarékpénztár épületét. A vételár 11.500 pengő volt, és mivel ennyi szabad pénz nem állt rendelkezésre, úgy cselekedtek, mint a békeidőben: 7.000 pengő hitelt vettek fel. Nem is sejtették, hogy abból később mennyi baj származik.¹⁹

Az 1941-es nyár csak tetézte a bajokat: hatalmas jégverés pusztított, odalett a termés 50%-a. A gazdák töredéke rendelkezett csak biztosítással, ezért az adó mérséklésével kellett segíteni a károsultak helyzetén, ami a költségvetés felborulásával fenyegetett.²⁰

Az anyagi helyzet folyamatos romlása ellenére fejlődött a falu. A ko-

rábbi évek tartalékai még lehetővé tették, hogy új utcát mérjenek ki. Ekkor nyílt meg a mai Petőfi utca. Január 11-én a csendőrkörületi parancsnokság azt kérte a képviselőtestülettől, hogy a csendőrség fennállásának 60. évfordulója tiszteletére valamelyik utcát nevezzék el egy csendőrvértanúró. A most megnyitott utca kapóra jött a testületnek, éppen nevet kerestek neki, ezért engedtek a kérésnek, és „a csendőrség iránt érzett mély megbecsülésről” el is nevezték a „csendőrség legnagyobb rangú vértanújáról”, Fery Oszkárrol. Ideje volt már rendezni a lakóházak számozását is, amely múlt századi állapotokat idézett, tehát folyamatos volt, sőt, az újabbakat nem is számozták, ami gyakran okozott kavarodást. Ettől kezdve miniszteri rendelet alapján a központból kiindulva növekedtek a számok úgy, hogy a bal oldal kapta a páratlan, a jobb oldal pedig a páros számokat. A beépítetlen telkeket is megszámozták. A község csak a szervezést vállalta, a költségek a tulajdonost terheltek.²¹

A lakosság most találkozott először a háború látványával. Jelentős német haderő vonult át a településen. A főszolgabíró azt jelentette, hogy „a lakosság teljes nyugalommal nézte végig, és meglepően vette tudomásul a német katonák fegyvermezetségét.”²² A civilek most látták először a félelmetes német hadigépezetet, nem is csoda, ha ámulattal szemlélték a menetet.

A nyár folyamán szomorú esemény rázta meg a falut. A szűkszavú jelentés csak annyit örökített meg, hogy „K. Ferenc 14 éves tanuló, pacsai lakos 1941. aug. 16-án fürdés közben a vásártéri tóba fulladt. Hulláját 6 óra körül a tó fenekén találták meg.” aláírás: tisztiorvos²³ A fiú egy fuldokló nőt akart kimenteni, és mindketten odavesztek. Ettől kezdve tilos volt a fürdés a tóban.

Közben az ország helyzetével együtt romlottak a lakosság életkörülményei, amit a mezői lopások emelkedése is mutatott. Fel is emelték a mezőőrök számát négyre, és becsületesen megfizették őket; fejenként 400 pengőt kaptak. Ugyanakkor a szülésznő évi fizetése 600, a bíró tiszteletdíja 300 pengő volt. Zalaigricén a mezőőr 200 pengőt kapott, a tüttősiek pedig továbbra is természetben fizettek: 6 q gabonát és 6 hl bort adtak a csösznek.²⁴

A főszolgabíró is panaszkodott: a járási székház (a mai kollégium) olyan állapotban van, hogy nem érdemes kijavítani, újat kellene építeni, a kútjában egészségtelen víz van, másikat kellene fúratni. Kérése az Államépítészeti Hivatalnál elakadt, teljesítésére nem volt pénz.²⁵

Ünnepelni azonban ingyen is lehetett, amit a képviselőtestület meg is tett. 1943. június 20-án, Horthy Miklós születésnapján ünnepi ülést tartottak. A szónok Orosz Sándor körjegyző volt. Az elhangzott beszéd lényegét így örökítette meg a jegyzőkönyv: „Visszatekint a magyarnak borzalmas, vérgözös éjszakájába, amikor már azt hittük, hogy nincs erő, hatalom, amely meg-

mentse a végpusztulástól, akkor, mint egy kiküldött, egy nemzeti megváltó, megtalálja a labirintusból kivezető utat.” A szövirágokkal dúsan díszített méltatás fellelkesítette a hallgatóságot, el is fogadták az alábbi határozatot. „Ígérjük, hogy parancsainak mindenkor és minden időben engedelmeskedünk, és annak minden gondolkodás nélkül, maradék nélkül eleget teszünk. vezetése alatt bízva és reménykedve nézünk a magyar nemzet szebb jövője elé.”²⁶

Az ünnepi hangulat hamar lelohadt, amikor megérkezett az alispán irata, amelyben arra kötelezte a községet, hogy a háborús időkre való tekintettel sürgősen vásároljon egy új motorfecsikendőt, amely percenként 800 l víz továbbítására képes. Különösen a 2.000 pengős ár rémítette meg a testületet. Ismét hitelt kellett felvenni. Többen amiatt háborogtak, hogy mit kezd a falu egy ilyen nagy teljesítményű géppel, amikor a kutak többségében átlagosan 5–800 l víz volt. Szerencsére nem kellett használni a háború okozta tűz oltására, beszerzése azonban növelte az adósságot, a bevételek pedig folyamatosan csökkentek.²⁷

Miközben egyre súlyosabb anyagi gondok neheztek az emberekre, a háborús események is mind nyomasztóbbá váltak, akadt hivatalnok, aki arra kért választ a jegyzőtől, hogy nem terjeszt-e valaki pornográf termékeket a körjegyzőség területén, de a válasz nemleges volt.²⁸ A jegyző súlyos gondokkal küszködött, hiszen képtelen volt behajtani a kivetett adót. Az 1944-es évet a község 25617,71 P adóhátralékkal kezdte, amelynek nagyobbik részét a motorfecsikendő vásárlása tette ki.

Első fokon a jegyzőnél csapódtak le a családok gondjai is. 1943-tól kezdve alaposan megsaporodtak azok a kérvények, amelyekben a hadköteles férfiak annak igazolását kérték, hogy ők családfenntartók, mert abban reménykedtek, hogy ebben a minőségben megszabadulnak a háborúban való részvételtől.²⁹ Eleinte a módszer bevált, a jegyző kiadta az igazolást, és néhány lakost felmentették, azonban a harctéri emberveszteségek növekedésével a katonai parancsnokságok már nem vették figyelembe az igazolásokat.

Az elszegényedés mértékének fokozódására jellemző volt, hogy 1944-ben az időarányos adóbefizetés tovább csökkent

az 1944-re előírányzott összes adó	201506,61 P
augusztus 1-jéig befolyt összeg	40639,21 P
az időarányos összes adóhátralék	85531,93 P

Akadt három személy, akinek a hátraléka meghaladta a 2000 pengőt, ebből kettő kereskedő volt, ami korábban nem fordult elő.³⁰

Közben tragikomikus események is történtek. Egy tüttösi lakos a malomba menet – bevallása szerint –, egy 10–15 cm hosszú és 1 cm vastag rézdarabot talált, amely valahogy felrobbant a kezében. bal kezének három ujját

le kellett vágni, és bal szeme is tönkrement. A vizsgálat folyamán makacsul tagadta, hogy bűntényt akart szétszedni; váltig állította, hogy amit talált, az csak egy rézdarab volt.³¹

1945 tavaszán összeszedték a faluban az összes fegyvert, még a vadászpuskákat is, melyekből 12 „a Nyilaskeresztes Pártnak kiadatott”.³² A nyilasok ekkor már aktivizálódtak, még a malom adminisztratív vezetésére is akadt köztük pályázó. Beadványát a kötelező formulával zárta: „Kitartás, Éljen Szálasi!” Buzgóságában a nevét zöld tintával írta alá. Ekkor már a főszolgabíró is kénytelen volt ugyanezzel a jelszóval befejezni a jelentéseit.³³ Hivatálában állandóan ott ült a pártmegbízott, aki minden lépését figyelte.

A falu lakossága – akár az első világháború idején – a munkaképes férfiak távollétében is igyekezett ellátni azokat a teendőket, amelyek biztosították a megélhetést és a gazdaság folyamatos működését. A háború befejezésének nyarán betakarításra várt 589 kh búza, 394 kh rozs, 133 kh árpa, 660 kh lucerna és 1234 kh tavaszi termés.³⁴

A közellátás helyzete a háború idején

1940-ben a falu lakossága három hentesnél vásárolhatott húst. Az árak nem különböztek, mert a három iparos megegyezett, hogy nem versenyeznek tovább, termékeiket azonos áron értékesítik.³⁵

Ugyanebben az évben még akadt vállalkozó, aki cipészek jobb ellátására új bőrkereskedést akart nyitni. A faluban akkor 12 cipész üzte az ipart, tehát a vállalkozás jó ötletnek ígérkezett. A bonyodalmat az okozta, hogy már volt egy bőrkereskedés, melynek tulajdonosa és baráti köre nem szívesen látta az új vetélytársat a piacon, ezért tisztességtelen eszközökhöz folyamodtak, hogy az engedély kiadását megakadályozzák. Először azzal vádolták meg, hogy nincs elég tőkéje, azért egy gazdag zsidó kereskedőtől kapott kölcsönt, így kijátszotta a zsidótörvényt. A kölcsönügyletet valószínűsítette, hogy a vállalkozó felesége kikeresztelkedett zsidó volt. Miután ez nem használt, névtelen levelekben rágalmazták meg; „azt hiszi, mint a bátyja annak idején 1918-ban, megint eljön az az idő, amikor a szenny és a salak kerül fölül, ... s már előre lehet annak a talajt csinálni.”³⁶ Az ügyben alapos vizsgálat indult, de a végén az engedélyt megadták. A nyitáskor azonban ismét feljelentések érkeztek a hatósághoz: az új üzletben olyan bőrárúkat is szabadon árusít a tulajdonos, amelyeket csak jegyre adhatna. A vizsgálat ezt is tisztázta. A hatóság még a törvényesség alapján állt. A zsidótörvények már működtek, de a legalsó szinten még nem alkalmazták őket betű szerint, ez az eset azonban már jelezte, ahogy vannak, akik megtennék, ha rajtuk múlna, különösen akkor, ha nekik abból hasznuk származna.

A falu közellátását egyre nehezebb volt megszervezni. Minden évben akadtak új áruk, amelyeknek a biztosítása akadályokba ütközött. Ilyen volt a

petróleum, amelyet már 1941-ben központi elosztás alapján kaptak meg a kereskedők. Mindenkinnek a figyelmét felhívták a takarékoskodásra, és ettől kezdve elsősorban a nagyobb fogyasztók igényeit elégítették ki először, csak aztán következett a lakosság. A legnagyobb jogos igénye a téglagyárnak volt: évi 1.000 liter, a nagyobb gazdaságok összesen kaptak 2.000 litert, a többi a lakosságé lett. Az iparosok kiemelt mennyiséget kaptak, hiszen nekik műhelyük világításához feltétlenül szükségük volt az egyre fogyó energiaforrásra. A járásnak kiutalt mennyiség elosztása hatalmas viták után sikerült. 1941-ben az alábbiak szerint történt:

falu	a kiutalt mennyiség	a háztartások száma	egy háztart. jut. l/év
Pacsa	11625 kg	637	18,24
Zalaapáti	9300 kg	535	17,38
Zalaigrice	1050 kg	63	16,70
Zalaszentmihály	7125 kg	440	16,90
Szentpéterúr	5625 kg	384	14,64

Egy háztartásra Pacsán esett a legtöbb: 18,24 l. Ez is nagyon szerény mennyiség volt, egy napra mindössze 0,5dl jutott, ami bizony nagyon hamar kiegyezett a lámpásokból.³⁷ Meg is nőtt a kereslet az alacsony fogyasztású petróleumlámpák iránt, de így is csak a legszükségesebb ideig világítottak naponta. Később már csak az állatok etetésekor és a család étkezése idején volt világítás, aztán elsötétedtek a házak ablakai.

Az áruhiány mindig fokozta az emberi leleményességet. Így történt 1941 vége felé, amikor már csak utalványra lehetett petróleumot vásárolni. Azt is meghatározták, hogy a kijelölt kereskedők hány litert adhatnak el. Az egyik kiskereskedőnek remek ötlete támadt, amit meg is valósított. A nála eladott petróleum utalványait összegyűjtötte, egy másik boltban beváltotta, és az így nyert árut eladta hűséges vevőinek. Az ügyeskedésre azonban fény derült, és a hatóság nem méltányolta a vevők megtartásának eme kifinomult módját; a kereskedőt 30 P-re büntették.³⁸

A közellátás nehézségei még a helyi fogdára is kihatottak, megoldatlan volt a rabélelmezés. A hivatszolga vállalta ugyan, hogy napi 64 fillérért délben és este ad kosztot a fogva tartottaknak, de a hivatal sokallta az összeget, és körülnézett, mi a helyzet a megye jelentősebb börtöneiben. Nagykanizsán és Zalaegerszegen a rabtartás napi költsége 80 fillér volt, ebből 50 fillért fordítottak élelmezésre. Keszthelyen 42 fillérért csak egyszer adtak enni, levest vagy főzeléket és 30 dkg kenyeret kaptak a rabok. Sümegeen voltak a

legtakarékosabbak, csak 40 fillér volt a kosztpénz. A helyi fogházör nem tágitott, kitartott a 64 fillér mellett. Arra is hivatkozott, hogy a fogva tartottak száma alacsony, és olcsóbban nem éri meg ellátni őket. Végül megkapta a 64 fillért, de leginkább azért, mert az Otthon vendéglő ugyanezért 1 pengőt kért.³⁹

Egyre nehezebb volt megoldani a másik alapvető iparcikk, a szappan biztosítását. Az 5,000 fő feletti településeket központilag látták el, a kisebbek a szokásos csatornán kapták meg a nekik jutó mennyiséget. A pacsai járásban összesen 109, ebből Pácson 10, Zalaigrícén 3, Pacsatüttősen 1 kereskedő látta el az árusítást. A legszegényebb lakosok jövedelme alig futotta arra, hogy 2,08 P-t adhassanak a szappan kilogrammjáért, ezért ők külön akcióban jutottak hozzá a fontos cikkhez. A járás ebből összesen 50 kg-ot kapott, Pacsa község 5 kg-ot. Dicséretes szerepet vállalt a pacsai egyházközség, amely egymaga 20 kg-ot rendelt, azt kifizette és a legszegényebbek között szétosztotta. A teljes szükségletet még ezek az akciók sem elégítették ki.

Ebben a helyzetben a lakosság megélhetését leleményessége és a folyamatosan kialakuló cserekereskedelem segítségével tudta biztosítani. 1943-ban már majdnem minden valamirevaló háziasszony elsajátította a szappanfőzés tudományát, melyhez két dolog kellett: a disznóvágáskor félretett felesleges, emberi fogyasztásra alkalmatlan zsiradék és lúgkő. A két fontos alapanyagot összefőzve nem illatos, de tisztálkodásra és mosásra egyaránt alkalmas szappant kaptak. A lúgkő veszélyes anyag volt, kereskedelmi forgalomban nem is lehetett hozzájutni, de hamarosan majdnem minden háznál főzték a szappant. A hatóságoknak feltűnt, hogy két pacsai lakos rendszeresen megrakottnak látszó bőröndökkel érkezett egy bizonyos házhoz, és ugyanolyan súlyos táskákkal távozott onnan. Figyelni kezdték őket, és kiderült, hogy mindketten lúgkövet hoztak, és állítólag élelmiszert vittek. Az összes érintett a leghatározottabban állította, hogy a lúgkövet ajándékba hozták, ezért eljárást nem indítottak ellenük.⁴⁰ A szappanfőzés pedig a megszokott módon folytatódott. A hatóságok valószínűleg azért hunytak szemet a cserekereskedelem felett, mert látták, hogy a közellátás másképpen nem biztosítható.

A városok nagy gondja, az élelmiszerellátás falun másképpen jelentkezett, hiszen valamilyen módon mindenki közel állt a termeléshez, ezért részesült is a létfenntartáshoz szükséges mennyiségben.

A községben élő hivatalnokok és az átutazók ételmezését a vendéglők megoldották, nekik valahogy mindig sikerült beszerezni a szükséges alapanyagokat. Az árakat azonban gyakran szabályozták a hatóságok. Ebben az időben egy feketekávé 30 f, tea rum nélkül 40 f, tejes kávé 30 f, egy ebéd a Kaszaházy féle vendéglőben 1,60 P-be került.

A cukorellátást a jegyrendszer bevezetésével próbálták megoldani. A háború vége felé már az sem segített, mert jegy ugyan volt bőven, de cukor már nem. A védőnő kénytelen volt visszaküldeni a cukorutalványokat.⁴¹

Az eljáróság elszámoltatta a kereskedőket az alapvető cikkekkel, és sorra nem egyezett a jegyre szállított és az eladott mennyiség: cukorból 100 kg, petróleumból 471 kg, sóból 428 kg hiány mutatkozott. Ez 1945 márciusában történt. A jelentés készítő jegyző aláírása felett még ott látható a „Kitarás! Éljen Szálasi!” jelszó, a főszolgabíró még megfenyegette a kereskedőket, hogy internáltatja őket, azonban arra már nem került sor.⁴²

Az állatállomány és az értékesítési lehetőségek

1937-től a hetivásárokat szüneteltették, de továbbra is megtartották a havi- és az országos vásárokat, amelyek iránt az érdeklődés változatlan volt. Az országos állat- és kirakodó vásárok a falu életében továbbra is nagy eseménynek számítottak. Az állattartó gazdák ekkor jutottak nagyobb összegű pénzhez: a módosabbak úgy, hogy a kimondottan eladásra nevelt jószágot értékesítették, a szegényebbek pedig úgy, hogy egy javakorabeli állatukat eladták, vásároltak helyette egy fiatalabbat olcsóbban, így tudtak „kivenni” pénzt az állattartásból, amit vagy adóbefizetésre vagy kis gazdaságuk fejlesztésére fordítottak.

Az 1940-es összeírások szerint Pacsán volt:

992 szarvasmarha, ebből	192 ökör
231 ló, ebből	150 hidegvérű
1225 sertés, ebből	706 hús
	519 zsír

5 szamár

1 kecske⁴³

A helyi nagybirtok állatállománya is jelentős volt, bár fő profiljuknak a növénytermesztést tartották.

Gazdaságukban volt:

43 ló

136 szarvasmarha, jórészt az igavonó szilaj fajta

203 sertés

32 tehén

35 hizlalt marha⁴⁴

A továbbtenyésztésre vagy munkára nem alkalmas, esetleg kiöregedett marhákat feldolgozásra adták el, főleg olasz kereskedőknek.

II. osztályú ökör, tehén	500 kg felett	1,00 P/kg
III. osztályú ökör, tehén	450 kg körül	1,90 P/kg
borjú	60–70 kg körül	1,00 P/kg

Az 1943-as év változást hozott az állattartásban. A férfi nélkül maradt családok nehezen birkóztak meg az állatok gondozásával, és a takarmányt sem tudták megfelelően biztosítani, ezért a vásárokon megnövekedett a felhajtott és eladott állatok száma:

A január havi vásárra felhajtottak 220 szarvasmarhát, eladtak 119-et,
A februári havi vásárra felhajtottak 120 szarvasmarhát, eladtak 70-et,
A március havi vásárra felhajtottak 400 szarvasmarhát, eladtak 163-at,
A februári országos vásárra felhajtottak 800 szarvasmarhát, eladtak 445-öt.

Átlagárak:

ló	1400 pengő
1 pár igás ökör	1400 pengő
1 tehén	1400 pengő ⁴⁵

A háború utolsó hónapjaiban már arra keresett választ a hatósági felmérés, hogy maradt-e elegendő állat, és a rendelkezésre álló gépekkel együtt kielégíti-e a mezőgazdaság igényeit.

Az összeírás szerint volt:

216 igavonó fogat, ebből 81 ló,

130 ökör

5 traktor egy-egy ekével (a traktorok a cséplőgépekhez tartoztak, de szántást is vállaltak)

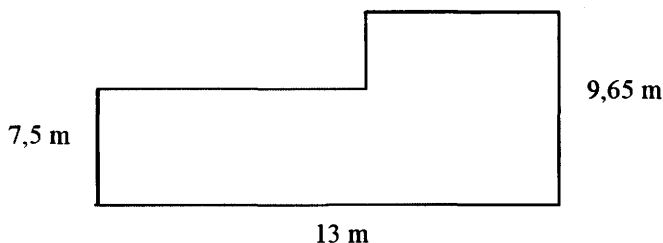
580 aratóeszköz

9 cséplőgép⁴⁶

Az iparosok helyzete a háború idején

A helyi iparosság 1938-ban jutott el addig, hogy végre megvalósította régi álmát, felépítette székházát, ami hosszú ideig tartó takarékoság eredményeképpen vált lehetségessé. A faluban akkor használt legkorszerűbb építőanyagokat használták fel: téglá volt az alap és a fal, a tetőt zsindellyel fedték.

Elismerést érdemelnek az épület méretei:

A beépített alapterület $111,25 \text{ m}^2$, középen összenyitható terem volt gyűlések és egyéb rendezvények részére. A szép épületet 1938. szeptember. 8-án egész napos ünnepség keretében avatták föl.

A létesítmény a tervezettnél valamivel többbe került, mert építés közben elfogyott a pénz, és hitelt kellett felvenni. Annak 7,5%-os kamata is növelte a költségeket.

A székház telke a régi épülettel	4.250 P
az új épület költsége	7.324 P
Összesen	11.574 P

Ezt csökkentette a minisztérium 1.500 P-s segélye. Az Iparkamarától is kértek pénzt, az meg is ígérte, de végül nem adott semmit.⁴⁷

Megindulhatott tehát a klubélet. A székházban rendszeresen találkoztak az iparosok, és szórakozás közben megbeszélték napi gondjaikat is.

A cipészek felháborodva vették tudomásul, hogy az egyik kereskedő külföldről szerzett be cipőt, és olyan olcsón adta, hogy azzal veszélyeztette a helyi iparosok megélhetését. Mind a tizenketten az Ipartestülethez fordultak, az pedig a főszolgabíróhoz. A gyors vizsgálat megállapította, hogy a kereskedő engedély nélkül tartott lábbelit. A hatóság mégis elnéző volt vele szemben, mert családjával együtt nagyon sanyarú körülmények között élt. A meglevő készletét még kiárusíthatta, de új szállítmányt nem hozhatott. Az iparosság meglegedéssel vette tudomásul, hogy a járási testület eljárás ügyében, és az eredményes volt.⁴⁸

Az idő azonban nem nekik dolgozott. A háborús terhek, a bevonulások hamarosan kikezdték az ő nyugodtnak ígérkező életüket is. Ezt tükrözik a háborús években készült közgyűlési jegyzőkönyvek. 1940-ben már alig gyűlt össze a határozatképességhez szükséges létszám, az elnökség beszámolója pedig erősen politikai színezetet kapott:

„... minden baj oka Csonkamagyarország.”

„Fel-felsóhajt lelkünk, a régmúltban keresve vigaszt.”

„Trianon a legfőbb oka szerencsétlenségünknek.”

Ezután az iparosság helyzetének elemzése következett:

- Nincs az iparosnak nyugdíja, reménytelenül tekint az öregség elé, különösen az, akinek aktív éveiben nem sikerült számottevő vagyont gyűjtenie, ezért kénytelen lesz élete végig dolgozni.
- A vidéki ipartestületek nem kapnak állami segítyt, és elesnek közszállításoktól is.
- Egyre jobban hátráltatja a munkát a nyersanyagok hiánya. Általában később, néha csak hónapok múlva kapják meg az igényelt anyagokat. Ez nagy baj, mert a többségnek nincs elegendő tőkéje ahhoz, hogy nagyobb készletet tartson.
- A Hangya Szövetkezet csak az állandó vásárlóknak ad anyagot. A kisiparos gyakran kimarad, míg a kontár mindenhez hozzájut. Ezért többen azt fontolgatják, hogy lemondanak az iparról, azonban kontárként to-

vább működnek, így olcsóbban dolgozhatnak, több munkájuk lesz, és emelkedik a jövedelmük.

Az elkeseredett hangulatú beszámoló így végződik: „a követelés mezejére kell lépünk.”⁴⁹

A lakosság elszegényedése azt eredményezte, hogy az iparosok egyre kevesebb megrendelést kaptak. Mindenki úgy segített magán, ahogy tudott; elbocsátotta a segédekét, később pedig még tanoncot sem tartott. Körülbelül 80%-uk gondolkodott így. A kontárok száma emelkedett, nem is csináltak titkot abból, hogy olcsóbb fizetni a büntetést, mint a közterheket.⁵⁰

Időközben a behívók száma egyre szaporodott, lassan sor került az idősebb korosztályra is. Néhány műhelyt be is kellett zárni, a 30-as évek közepén szépen eltervezett szakmai továbbképzésről már szó sem volt; néhányan anyagilag nem bírták, mások nem látták értelmét. Sorra szűntek meg a mestervizsgáló bizottságok. 1940-ben Pacsán még megtartották a vizsgát, a 14 vizsgázó közül 12-nek sikerült megszereznie a mester címet.

1940 elején a járásban 523 iparos működött, ebből Pacsán 72-en dolgoztak, és 27 féle ipart űztek.

A leggyakoribb mesterségek:

	a járásban	Pacsán
cipész	114	12
kovács	61	5
ács	52	3
kőműves	48	5
asztalos	54	6

Jelentősen nőtt a Járási Ipartestület ügyiratforgalma, 1941-ben 890 ügydarabot iktattak.

Az év utolsó közgyűlésén már önmagukban is keresték a hibát; a veszedelmes „nemzetbetegség, egymás meg nem értése átragadt az iparosságra is.” „a magyar átok megfogta az iparos lelkeket.”

„Egyik iparos megfojtaná a másikat egy kanál vízben.”⁵¹

1941-ben már megmutatkoztak a Járási Ipartestület zavarai is. Még futotta arra, hogy a közgyűlés meghívóit Keszthelyen készíttessék a nyomdában, de a határozatképességhez már elegendő volt a 10%-os megjelenés. Az elmúlt évről ugyan maradt 805,55 P készpénzüik, de a tagdíjhátralék már 2515,43 P volt, amit behajthatatlannak nyilvánítottak, és így veszélyeztette a testület működését, feladatainak végrehajtását. Maguk is úgy látták, hogy „az ipartestület nagyon lent van, a léttel küszködik.”⁵²

Az ipari üzemek a háborús években

A járásban a 40-es években 19 daráló és malom működött, ebből Pacsán kettő, Kopcsándy Lajos darálója és Krausz György malma üzemelt.

A malom alaptőkéje 51000 P

forgótőkéje 15000 P

a termelési érték 1942-ben 336690 P

Egy 55 lóerős géppel és 4–5 fő alkalmazottal rendelkezett. Napi őrlési teljesítménye 100 q körül volt.

A háború utolsó éveiben itt is akadtak nehézségek, azonban a gép kijavítása és szerkezeti részek felújítása elsőbbséget élvezett.

A falu jelentős üzei a háború idején is folyamatosan működtek, csak az utolsó időben mutatkoztak zavarok.

A legjelentősebb ipari üzem továbbra is a Korein család birtokában lévő Pacsai Első Téglá és Tetőzsindegyár, melynek alaptőkéje 49.000 P, forgótőkéje pedig 20.000 P volt.

A gyárban egy szakmunkás dolgozott, a gépmester, a többiek létszáma gyakran változott, általában 29 fő körül mozgott, csúcsidőben elérte a 45 főt is. Egy 24 lóerő teljesítményű erőgépet működtettek.

A gyár kapacitása *jelentősnek mondható*:

10 órás műszakban elkészült 8.000 tetőcserép,

és 25.000 téglá

a kemence befogadóképessége 140.000 téglá

az évi termelési érték 1943-ban 74.875 P⁵³

A megye vidéki téglagyárai közül csak Molnáriban előzték meg őket, ott az évi termelési érték 80.532 P, de Zalaszentmihályon csak 33.6000 P, Szentpéterúron mindössze 5.060 P volt.

Zala megye téglagyárainak termelési értéke 2.044.073 P volt. Ezt figyelembe véve is jelentősnek mondható a Korein féle üzem tevékenysége, amely a gyártáson kívül a vásárlók közvetlen kiszolgálásával is foglalkozott.

Termékei jó minőségűek, keresettek voltak; az összeszokott, lelkiismeretes munkások és a kitűnő alapanyag mellé még jó szervezés is párosult.⁵⁴

Jóval kisebb volt Bartos Izsó 1938-ban alapított téglagyára, 25.000 P alaptőkéjével és 15.000 P forgótőkéjével. Eleinte kézi munkával gyártották a téglát, csak 1940-ben szereztek be egy 18 lóerős gépet.

10 órás műszakban elkészült 5.000 téglá

a kemence befogadóképessége 44.000 téglá

az évi termelési érték 25.515 P

A háború végén rövid időre mindkét gyár leállt. Gazdáikat deportálták, nem is térek vissza a faluba, még az örökösök is nehezen kerültek elő.

1945 nyarán kézi erővel megindult a termelés a tartalék nyersanyagból.

Az épületek épen maradtak, de a gépeket fel kellett újítani. Szerencse volt, hogy a gyárak vevőkörzetében az épületekben háborús kár nem keletkezett, ami külön sürgette volna az üzemek újra indítását.

A teljesen elszegényedett lakosság is csak folyamatosan fogott bele kisebb építkezésekbe.⁵⁵

Egyesületek, pártok, mozgalom a 40-es években

A község mozgalmi élete a végletektől hosszú ideig mentes, kiegyensúlyozott volt. A háború előtt folyamatosan működtek különböző szervezetek, amelyek a falu minden rétege számára nyitva álltak. A háború éveiben a következő szervezetek maradtak meg: Levente, Gazdakör, Iparoskör, Dalkör, Hegyközség (1940-től), Katolikus Ifjúsági Legényegylet, Zöldkeresztes Egységsgakció, Vöröskereszt és kisebb aktivitással a Társaskör.

A leventék ügye soha nem jutott nyugvópontra, a hiányzás és a fegyelmezetlenség állandóan hatósági beavatkozást idézett elő. Az is előfordult, hogy a foglalkozás kellős közepén néhányan egyszerűen hazamentek. Közben változtak a feltételek: az új kultúrházban otthont kaptak, egyre több bált rendezhettek, a sportpályán tartották a gyakorló foglalkozásokat, csak a lövészetre kellett elhagyni a falut. Létszámuk 1944-ben 209 fő volt. Ennek megfelelően költségvetésük is megemelkedett: 1.200 P lett akkor, amikor a község mérlegének hiánya 30.293 P volt.⁵⁶

A háború vége felé szervezeti életük gyengült; az oktatók többsége bevonult, akik itthon maradtak, azok nem tudták összefogni a fiatalokat. A leventék sorsáról a Nemzeti Bizottság az alábbiakat jelentette: „Torondy József pacsai lakost 1945. március havában a nyilasok mint leventét, a többi pacsai leventével együtt zárt kötelékben hurcolták el Németországba”. Közülük többen ott is maradtak, családot alapítottak, emiatt sokáig nem is térhettek vissza hazájukba.

A pártok szerveződése valójában a háború után volt eredményes.

Kivételt csak a Nyilaskeresztes Párt képezett. Működésüket 1940-ben még nem vették komolyan, a csendőrök elkobozták röpirataikat, és átadták a fősolgabírónak, aki csak annyit írt az aktára, hogy „Intézkedést nem igényel”. Nem is mellékelte egy darabot sem.⁵⁷

A röpiratok terjesztőit – egy szentpéterúri és egy pacsai lakost –, figyelmeztették. Falunk szülőtte azzal védekezett, ő nem tudta, hogy nem szabad terjeszteni a párt röpiratait. Hiába büntették meg, a pénzbírság behajthatatlan volt, ezért elengedték neki. (Később ő lett a Nyilaskeresztes Párt egyik helyi vezetője.⁵⁸

Működésükről írásos anyag alig maradt. Tagságuk jelentős része nem meggyőződésből, hanem pillanatnyi érdekből lépett be. Egy kisiparos azt remélte, hogy így könnyebben jut alapanyaghoz, a hadköteles férfiak így akar-

ták elkerülni a bevonulást, a falu egyik szegény embere a zsidó javakból szeretett volna többet kapni.

A főszolgabíró 1945. januárjában még vette a bátorságot, és felszólította a párt járási vezetőjét, hogy adja vissza a gazdakör helyiségét, és keressen magának helyette másikat. A felszólításnak nem volt foganatja; a járási vezető nagy úr volt, hetenként lovas futárt küldött Zalaegerszegre a párt részére érkezett küldeményekért.⁵⁹ Névsorok nem kerültek elő, mindössze 6 főt emlegetnek a források, név szerint, akik azért nem kapták vissza a rádiójukat, mert nyilasok voltak.⁶⁰

Szociális helyzet és egészségügy a háború idején

A község ellentmondásos helyzete a háború éveiben tovább torzult. A főszolgabíró jelentésében 1940-ben még az olvasható, hogy „Pacsán és Zalaigricén munkanélküli mezőgazdasági munkás nincs.”⁶¹ Ugyanebben az évben a jegyző szükségesnek látta irányított közmunkák és folyamatos lisztakciók bevezetését.

Még a lakosság által gyakran irigyelt iparosok egy része sem tudta biztosítani a megélhetést. Panaszkodtak is, hogy „intelligens iparosok családjukkal, feleségeikkel, gyermekeikkel kénytelenek elmenni részeskukoricát kapálni, hogy mindennapi betevő falatjuk meglegyen.”⁶² 1940-ben már nem tudott elhelyezkedni mindenki, tovább emelkedett azok száma, akik alkalmi munkából voltak kénytelenek élni. A hivatal is nehezen döntött a segélyezés sorrendjéről és az összegről, megszorodtak a környezattanulmányok, melyek egyikében egy elszegényedett iparosról a következők találhatók:

Van tisztas ipara, de képtelen a működés tárgyi feltételeit előteremteni, ezért napszámosként vár a munkaalkalomra, ami egyre ritkább. 100 pengő adóssága van, amit csak 50 napi kemény munkával tudna kifizetni, és egy napos alkalom is ritkán kínálkozik. Tüzelőt és élelmiszert kért. szerencséje volt, némileg enyhítették gondjait.⁶³

Az árak és a bérek aránya továbbra sem változott: a legjobb napszám 2 pengő volt, az átlagos pedig 1,60 P. A sertéshús 1,80 P-be, a sertézsír 2,24 P-be került, tehát a lakosság étkezési lehetőségei és szokásai nem változtak.

1941. nyarára úgy tűnt, hogy a sok bevonulás miatt a munkaerőpiacon – legalábbis látszólag –, egyensúlyhelyzet alakult ki. A főszolgabíró azt jelentette, hogy „sem munkahiány, sem munkáshiány nincs.”⁶⁴

Eközben a lakosság minden rétegének romlott az életszínvonala. A községi alkalmazottak is segélyt kaptak 1941 karácsonyára. Először egy teljes havi bérre volt kilátásuk, később az 50%-ra csökkent, végül a jegyző, a segédjegyző, a körorvos és a községi rendőr összesen 949 pengőnek örülhetett, ami egész évi fizetésüknek mindössze 8%-a volt.⁶⁵

1942-ben már nem segélyt kértek, hanem fizetésemelést. A képviselő-

testület meg is szavazta nekik.

Tovább differenciálódott a lakosságnak az a része, amelynek vagyona nem volt, vagy olyan kevés, hogy abból megélni nem lehetett.

	összesen	férfi	%	nő	%	gyermek	%
arató-cséplő munkás	30	15	50	11	36,6	4	13,3
hónapszámos	10	4	40	4	40	2	20
gazdasági cseléd	84	75	89	4	4,7	5	5,9
egyéb	10	4	40	4	40	2	20
Összesen	134	98	73	23	17,1	13	97 ⁶⁶

A legnehezebb helyzetbe az a 16 család került, amelynek 5 vagy több gyermeke volt, köztük akadt egy 7 és egy 8 gyermekes is.

Velük együtt 1943-ban közgyógyellátásra szorult 88 felnőtt 221 családtaggal, összesen 309 fő. Közülük egy izraelita, akinek senki hozzátartozója nem élt. Foglalkozás szerint volt 63 napszámos, 20 háztartásbeli, és 5 fő egyéb foglalkozású. 11 család, még burgonyából is ellátatlan volt.⁶⁷

Folyamatosan romlottak a közegészségügyi állapotok is. 1944-ben a tisztiorvos azt jelentette, hogy „az iskolás gyermekek, főképpen a lányok 30–40%-a találtatott tetvesnek”.⁶⁸ A hihetetlenül magas szám alapján – adatok híján – csak következtethetünk a lakosság állapotára. A tisztiorvos erősen kárhóztatta a felelőtlen szülőket, mert a faluban volt fertőtlenítőgép, ahhoz értő kezelővel, működött gyógyszerár jól képzett gyógyszerésszel, rendelkezésre állt a körorvos és a védőnő is.

A háború utolsó hónapjaiban már a gyógyszerár sem tudta ellátni a falu lakosságát, hiszen 1944. decemberétől az iskolában német hadikórház működött, amelynek szintén biztosítania kellett a gyógyszert, esetenként pedig az átvonuló csapatok használták fel a készleteit. Pacsa és a gyógyszerár körzetéhez tartozó 9 falu így nehezen jutott gyógyszerhez. A fősolgabíró is hiába írt a gyógyszerügyek kormánybiztosának, hogy segítsen a gyógyszerigények maradéktalan kielégítésében. Még arra is hivatkozott, hogy a katonai kórház a lehetőségeihez mérten a járás civil lakosságának súlyosabb betegeit is felveszi.⁶⁹

Mire a válasz megérkezhetett volna, vége lett a háborúnak.

Az izraelita lakosság sorsának alakulása

A falu izraelita lakossága a 20. században folyamatosan csökkent. Ennek egyik oka az volt, hogy a természetes szaporulat csökkent a náluk is divatosá vált „egykézés” miatt, a másik pedig a 20-as években elkezdődött ki-keresztelkedési folyamat, amely 1930 után felgyorsult.

Elégé elszigetelt közösséget alkottak, de ez nem vált soha konfliktus forrásává. A lakosság egyrészt furának tartotta életmódjukat és vallási szokásait, másrészt irigyelte magas életszínvonalukat, de ez indulatokat nem váltott ki.

A zsidótörvények hatása 1940-től volt érezhető. Jó példa erre Goldschmidt Manóné esete, aki 1936-ban könnyedén megkapta a „péküzem” nyitási engedélyt annak ellenére, hogy segédidejéből még hat hónap hiányzott, 1940-ben pedig már bezáratták vele a műhelyt. Egymást érték a feljelentések, amelyek között már szerepelt az is, hogy „a feljelentett személy zsidó származású, nem pedig katolikus ... a kereszténynek is élnie kell, nemcsak a zsidónak.”⁷⁰

A zsidók mozgásteret egyre szűkült. Ezt tovább fokozta egy alispáni leirat, amely szerint „zsidó vallásúak a vásárokon nem vehetnek részt.”⁷¹

A község képviselőtestületében a legtöbb adót fizető 10 közül általában 4–5 izraelita volt. 1940-ben már egy sem került be. Egymást érték a kereskedők közötti viták, pereskedések is, amelyek gyakran eljutottak a legfelső fórumokig, de már mindig a katolikusok győzedelmével végződtek.

Ritka kivételként Kasztl Lajos 1940-ben megkapta a vendéglő nyitására az engedélyt. A főszolgabíró arra hivatkozott, hogy a kérelmező „nem tekintendő zsidó származásúnak, hiszen 1914–18-ban frontharcos volt”,⁷² de hamarosan visszavonatták vele.

Többen is szerették volna Kasztl Lajos helyett kibérelni a kocsmáépületet, de az már másra kellett: oda gyűjtötték össze Pacsa és a környéke zsidóságát, az lett a gettó. A régóta oly népszerű tágas szórakozóhely, a kaszinó most egyszerre szűk börtönné vált. Huszonegy családot zsúfoltak össze: Pacsáról hatot, Hahótról tízet, Orosztonyból hármat, Kerecsenyből egyet és Alsórajkról egyet.⁷³ Ingóságait összegyűjtötték a nagyterembe, ahova hamarosan betörtek, de azt nem lehetett megállapítani, hogy mit vittek el, mert a tárgyakról lista nem készült.⁷⁴

A gettó rendkívül zárt világ volt. Se ki, se be nem mehetett senki. Az üzletekbe hivatalból rendelték ki vezetőt, a lakásokban maradt ingóságokat széthordták. A megüresült házakra egyre több igénylő jelentkezett, egyesületek, hivatalok és magánszemélyek egyaránt. 1945-ben a nyilasok lefoglalták a zsidók összes rádióját párhelyiségeik részére.⁷⁵

Bartos Izsó és Weisz Hermann házat később az orosz parancsnokság foglalta el.

A pacsai zsidók sorsa a gettó létrehozása után már írásos anyagból nem ismerhető meg.

A háború vége felé zsinagógájuk is megrongálódott, és többé nem építették újjá. A háború után csak néhányan kerültek haza.

Háborús károk

A falunak szerencséje volt: a megszálló német csapatok hadicselekmény nélkül, hirtelen vonultak vissza, hadállásokat a környéken nem építettek. A jegyző csak kisebb károkozást írt a számlájukra: felrobbantottak három hidat, és megrongálták a gőzmalmot. Háborús károk a faluban nem keletkeztek, csupán a vásártéri íratóház rongálódott meg 50%-osan.⁷⁶

Annál jelentősebb veszteséget okoztak a lakosságnak a bevonuló orosz csapatok. Igaz, megvásároltak 4 szarvasmarhát, mintegy 30 q burgonyát és 140 q szénát, de térítés nélkül is jócskán megapasztották a környéken élő lakosság állatállományát, és amúgy is szűkös élelmiszerkészletét, amelyből hamarosan hiányzott:

54 l tej	27 kg vaj	750 kg zsír
166 szarvasmarha	47 ló	119 sertés
535 birka	617 szárnyas	7680 tojás
130 q széna	166 l tejszín	500 kg cukor
750 kg zsír	116 q búza	64 q árpa
54 q rozs	154 q zab	64 q liszt
5 q burgonya	19 q bab	20 q takarmányrépa és
100 l lekvár		

Ugyancsak jelentős kárt okoztak a határban „legeltetés, letiprás és lekaszalás által.”

Így ment tönkre:

30 kh lóhere		
20 kh fehérhere	várható termése	60 q mag
8 kg árpa	várható termése	30 q mag
5 kh zab	várható termése	20 q mag
20 kh búza, rozs	várható termése	192 q mag
16 kh lucerna	várható termése	320 q mag és
40 kh rét ⁷⁷		

A németek és az oroszok egyaránt megdézsmálták a hivatalokat, intézményeket, de a hiányzó eszközök a közigazgatás mindennapi munkáját nem akadályozták meg, csupán lassították. Ebben az időszakban a jelentéseket szép ívpapír helyett élelmiszerjegyekre, szavazólapokra, cipőutalványokra írták, az asztali naptárok tiszta lapjaira a felsőbb hatóságoknak írtak. Csak 1946-tól állt vissza a régi hivatali külsőségek rendje.

A világháború áldozatai

A járásból 1944 őszén még 96 főt hívtak be. Közöttük egyetlen földműves sem akadt, ők már korábban bevonultak. Ez a hullám Pacsáról 16 főt érintett. Átlagos életkoruk 33 év, a legidősebb 45, a legfiatalabb 20 éves volt. Valamennyien iparosok, kereskedők és előjárók közül kerültek ki.

A hadikórházba egyre több súlyos sebesültet hoztak. Akik közülük elhunytak, azokat a helyi temetőben helyezték örök nyugalomba. 7 magyar és 17 német katona életét nem tudták megmenteni. Valamennyiről azt jegyezték fel: „a temetés helye: Pacsa, köztemető, módja: egyéni sírok, jele: kereszt.”⁷⁸

Elesett még két orosz katona is, de az ő haláluk oka tisztázatlan. Holttestüket később elszállították.

A községből hadba vonultak és deportáltak közül sokan hazájuktól messze esetek el. A lakosság a templomkertben elhelyezett emlékművel róttá le kegyeletét.

A háború szomorú mérlege:

Hősi halált halt

I. osztályú hadirokkant	1 fő
II. osztályú hadirokkant	6 fő
III. osztályú hadirokkant	8 fő
IV. osztályú hadirokkant	8 fő

összes hadirokkant	23 fő
hadiözvegy	27 fő
hadiárva	3 fő
hadigondozott családtag	4 fő

Az itthon maradtak közül a háború által súlyosan érintett személy 57 fő

Hadirokkantak

1. Antal Péter I. o.	13. Kovács István III. o.
2. Balassa András II. o.	14. Kovács Lukács IV. o.
3. Bali István III. o.	15. Magyar Lajos III. o.
4. Eszter Lajos IV. o.	16. Mándics József III. o.
5. Farkas József III. o.	17. Ódor Lajos II. o.
6. Földi István III. o.	18. Pálfi László III. o.
7. Földi József III. o.	19. Schnitter Péter III. o.
8. Henczi István IV. o.	20. Targya József II. o.
9. Horváth János III. o.	21. Tüttösi István IV. o.
10. Horváth Szilveszter IV. o.	22. Zöld József III. o.
11. Keresztes József IV. o.	23. Zsömbik István IV. o.
12. Komáromi Gábor IV. o.	

Hadiözvegyek

1. András Imréné	14. Leki Jánosné
2. Bartha Jánosné	15. Lőrincz Péterné
3. Bence Józsefné	16. Matafán Antalné
4. Bodó Dezsőné	17. Nagy Ferencné
5. Bujtor Gézáné	18. Nagy Józsefné
6. Cziráki Istvánné	19. Nagy Lászlóné
7. Darvas Józsefné	20. Németh Istvánné
8. Dömötör Istvánné	21. Novák Istvánné
9. Farkas Józsefné	22. Pacsai Jánosné
10. Horváth Józsefné	23. Papp Antalné
11. Horváth Józsefné II.	24. Tóth Zsigmondné
12. Kamondi Jánosné	25. Vörös Sándorné
13. Kovács Józsefné	

Hadiárva

1. Jánka József
2. Pulszter Ferenc
3. Pulszter Irén

Hadigondozott családtagok

1. Farkas Istvánné
2. Horváth Gyula
3. Tóth Gyuláné
4. Papp Márton⁷⁹

A lakosság lassan magához tért a háború szenvedései után, de a közvetlenül érintettek fájdalmát a társadalom szűkre szabott gondoskodása csak enyhíteni tudta.

A második világháború áldozatai:

Ács István	Beke István	Bogdán István
András Imre	Berger Károly	Borda Ferenc
Baron Márton	Berger Lajos	Borda László
Baron Rezső	Berger Samu	Cziráki István
Baron Rezsőné	Berger Samuné	Dancsák József
Bartha János	Berger Sándor	Darvas József
Bartos Izsó	Bichler Gyula	Duneitz Imre
Bartos Izsóné	Bichler Gyuláné	Duneitz Imréné

Duneitz Margit
Éder András
Farkas István
Farkas József
Füle László
Gasparich Ágnes
Gasparich Judit
Goldschmidt Manó
Goldschmidt Manóné
Goldschmidt Mór
Goldschmidt Mórné
Ható János
Horváth Dénes Lajos
Horváth István
Horváth József
Horváth József
Kámán Gyula
Kamondi János
Kardos Lajos
Kasztl György
Kasztl Kornélia
Kasztl Lajos
Kasztl Lajosné
Kasztl Sándor
Kelemen Ferenc
Keszler Miksáné
Keszler Vilmosné
Kiss József
Klinger Lajos

Koczor Ferencné
Kohn Irma
Kohn Sándorné
Komáromi Gábor
Komáromi Gyula
Komáromi József
Korein Jenő
Korein Jenőné
Korein Lipót
Korein Magdolna
Korein Rezső
Korein Sándor
Kovács József
Kovács József
Kremsier Ernőné
Kremsier György
Leki János
Mándics Sándor
Martinkovics Lajos
Nagy Ferenc
Nagy József
Nagy Kálmán
Nagy László
Németh András
Novák István
Olasz Ferenc
Pacsai János
Papp Gyula
Papp Kálmán

Papp Zsigmond
Póczak Béla
Rechnitzer József
Rechnitzer Józsefné
Sabján József
Scheiber Sándor
Scheiber Sándorné
Simon József
Szabó László
Szunyogh Lajos
Tálosi Ferenc
Torma György
Tóth János
Tóth Lajos
Töli István
Tuboly József
Vajdai József
Vajdai Lajos
Vass István
Vörös Sándor
Weisz Hermann
Weisz Hermanné
Zabb János
Ziegler Árpádné
Ziegler Ferenc
Ziegler Mór
Ziegler Sándor
Ziegler Zsigmond⁸⁰

Jegyzetek:

- ¹ KTJKV 1938. június
- ² KTJKV 1939. május
- ³ KTJKV 1939. március
- ⁴ Fszb. kig. 4400./1939.
- ⁵ KTJKV 1940. szeptember
- ⁶ Fszb. kig. 400./1939.
- ⁷ Fszb. kig. 5./1939.
- ⁸ Fszb. kig. 5019./1939.

- ⁹ Fszb. kig. 2030./1939.
- ¹⁰ Fszb. kih. 172./1940.
- ¹¹ Fszb. kih. 288./1940.
- ¹² Fszb. kig. 1251./1939.
- ¹³ Fszb. kig. 5755./1940.
- ¹⁴ Fszb. kig. 3120./1939.
- ¹⁵ M. királyi tisztiorvos iratai
129./1940.

- 16 KTJKV 1940. április
- 17 Fszb. kig. 321./1940.
- 18 Fszb. kig. 3504./1940.
- 19 KTJKV 1940. április
- 20 Fszb. kig. 43./1941.
- 21 KTJKV 1941. január
- 22 Fszb. kig. 3741./1941.
- 23 Fszb. kig. 3740./1942.
- 24 Fszb. kig. 2452./1942.
- 25 Ái. 10902./1943.
- 26 KTJKV 1943. június
- 27 KTJKV 1943. augusztus
- 28 Fszb. kig. 53./1943.
- 29 Fszb. kig. 5933./1943.
- 30 Fszb. kig. 1455./1944.
- 31 Fszb. kig. 337./144.
- 32 Fszb. kig. 1028./1945.
- 33 Fszb. kig. 1035./1945.
- 34 Fszb. kig. 1231./1945.
- 35 Fszb. kig. 4107./1940.
- 36 Fszb. kih. 387./1940.
- 37 Fszb. kig. 4285./1941.
- 38 Fszb. kih. 661./1941.
- 39 Fszb. kig. 3126./1944.
- 40 Fszb. kih. 166./1943.
- 41 A pacsai járás tisztiorvosa iratai
120./1945.
- 42 Fszb. kig. 1369./1945.
- 43 Fszb. kig. 592./1940.
- 44 Fszb. kig. 5601./1941.
- 45 Fszb. kig. 4./1943.
- 46 Fszb. kig. szám nélkül 1945. már-
cius 7.
- 47 Fszb. kig. 2480./1938.
- 48 Fszb. kig. 2207./1940.
- 49 Fszb. kig. 2274./1940.
- 50 Fszb. kig. 479./1941.
- 51 Fszb. kig. 1820./1941.
- 52 Fszb. kig. 2856./1941.
- 53 Fszb. kig. 5181./1943.
- 54 Mérey i.m.
- 55 Fszb. kig. 1737./1945.
- 56 Pacsa község költségvetése 1944-
re
- 57 Fszb. kig. 631./1940.
- 58 Fszb. kig. 6692./1944.
- 59 Fszb. kig. 1017./1945.
- 60 Fszb. kig. 895./1945.
- 61 Fszb. kig. 2215./1939.
- 62 Fszb. kig. 3520./1940.
- 63 Fszb. kig. 715./1940.
- 64 Fszb. kig. 1037./1941.
- 65 KTJKV 1941. december
- 66 Fszb. kig. 6068./1943.
- 67 Fszb. kig. 7038./1943.
- 68 A pacsai járás tisztiorvosa iratai
24./1944.
- 69 Fszb. kig. 1018./1945.
- 70 Fszb. kig. 3096./1940.
- 71 Ái. 34391./ni. 1940.
- 72 Fszb. kig. 4320./1940.
- 73 Fszb. kig. 7015./1944.
- 74 Fszb. kig. 6259./1944.
- 75 Fszb. kig. 424./1945.
- 76 Nb. szám nélkül 1946.
- 77 Fszb. kig. 1324./1946.
- 78 Fj. kig. 1441./1948.
- 79 K.j. 846/1949.
- 80 A polgármesteri hivatal adatai

A község története 1945. április 1-jétől 1950. május 30-ig

A II. világháború Pacsa számára 1945. április 1-jén ért véget.

Ezen a napon érkezett meg az orosz csapatok előőrs, amelyet a legyőzöttől elvárható tisztelettel és a jó bánásmód reményében fogadott a falu határában a körorvos és a plébános, néhány bátor lakos kíséretében. Tolmácsuk hadifogságban tanulta meg az orosz nyelvet.

A megszállók gyorsan berendezkedtek. Hazaparancsolták a szőlőhegyről az oda menekült lakosságot, majd jelentős helyőrséget hagyva maguk után, folytatták a németek üldözését.

Az emberek félelme lassanként oldódott, de bizalmatlanság és tanácstalanság hatalmasodott el rajtuk. A lakosok rájöttek, hogy mennyire hiányzik a sokat szidott hivatal, mely nélkül elképzelhetetlen volt az élet megindulása, hiszen valakinek meg kellett szerveznie a falu életét. A főszolgabíró csak április 13-án vette át ismét a tiszttét, és kinevezte Kovács Zsigmondot segédjegyzőnek. Ő az első naptól kezdve nagy lelkesedéssel látott munkához, és döntő szerepe volt abban, hogy Pacsán a környező községeknél sokkal hamarabb visszatért az élet a rendes kerékvágásba. Jó helyzetfelismerése, rendkívüli alapossága és hivatalnoki alázata közéleti tisztességgel párosult. A falu nagyon sokat köszönhet neki. Gondosan elkészített jelentései kitűnő forrásul is szolgálnak a kutatók számára.¹

1945. április 20-án már azt jelentette a jegyző, hogy a 600-as rendeletet végrehajtották, a földreform befejeződött, s az új tulajdonosok megkapták a birtoklevelet: 122 gazda összesen 480 hold földhöz jutott.²

A jegyrendszer megszűnése komoly gondot okozott a közellátásban, különösen a kenyérhiány volt nagy.

Közben sorra alakultak a politikai pártok, de egyelőre még kevés beleszólásuk volt a község életébe. Mindenki nagyobb jelentőséget tulajdonított annak, hogy a megszűnt csendőrség helyett létrehozták a rendőrséget. A 14 fős őrshöz tartozott Felsőrajk, Alsórajk, Zalaszentmihály, Zalaigrice, Vörü, Nemesszer és Szentpéterúr. Felvettek két csendőrtiszthelyettest, akiket teljesen megbízhatónak tartottak. Júniusban 28 fős létszámmal (benne egy női alkalmazottal) már megalakult a járási rendőrkapitányság.³ A tárgyi feltételek csak lassanként tudták biztosítani, mert a csendőrség felszerelési tárgyait és a honvédségi ágyakat „a pacsai orosz parancsnokság a nyár folyamán igénybe vette, és elköltözkéskor mind elméltatta.”⁴ Még a nyár folyamán megalakult a pénzügyőri szakasz; ezzel a közigazgatási gépezet legfontosabb elemei ismét működtek.

Már azzal is törődhetek, hogy összegyűjtsék a határban talált elhagyott

katonai felszereléseket, lőszereket és egyéb robbanóanyagokat, melyben a lakosság örömmel segítette a hivatalt. Beszolgáltatnak, illetve jeleztek 1 tányéraknát, 10 tűzérségi lövedéket, 23 kézigránátot, 1 láda (700 db) puskalőszert, 1 tojás-kézigránátot, 1 heveder (=50 db) nehézpuska-lőszert, 1 doboz (1000 db) kispuskalőszert, 5 db páncélöklöt, 32 db aknát, és nagy mennyiségű különféle robbanóanyagot.⁵

A járás többi községéből is begyűjtötték a háborús maradványokat: Szentpéterúrból sok fegyvert, lőszert, Rádóról tehergépkocsit. Pacsa az összegyűjtött eszközökből egy hóékét és néhány benzines hordót tartott meg magának.⁶

A közigazgatás dolgozói kénytelenek voltak napi kapcsolatot teremteni az orosz helyőrséggel, ezért tolmácsot kerestek. A volt hadifoglyok közül 8 fő aránylag jól beszélt az orosz nyelvet, ám közülük többen hadifogságuk szenvedéseire hivatkoztak, és nem vállalták a megbízatást.⁷

A közigazgatás dolgozóit feleskették „a Mindentudó és Mindenható Istentre”, hogy az alkotmányhoz, az Ideiglenes Nemzetgyűléshez és az Ideiglenes Kormányhoz hűek lesznek.⁸

A jegyző havonta készített összegező jelentést a közállapotokról. 1945. őszén már a következőket írhatta le:

1. Vagyonbiztonság: jó
2. Közegészségügy: jó
3. Közellátás: zsír- és húshiány van
4. Posta: rendes
5. Mezőgazdaság: az őszi munkákat 80%-ban elvégezték
6. Forgalom: a hidak épülnek, az utak kielégítő
7. Ipar: a szeszfőzde működik, a téglagyárban anyagihiány van, a malom működik, havi 10 vagon teljesítményre képes, de a folyamatos üzemet szénhiány gátolja
8. Kereskedelem: az árak emelkednek, főleg a sóé, amit Nagykanizsáról lovas kocsival hoznak
9. Munkaerő: a napszámbérek magasak⁹

Közben folyamatosan működött az igazoló bizottság, amelynek az volt a feladata, hogy megvizsgálja a közalkalmazottak és fontosabb tevékenységet folytató személyek múltját – legfőképpen azt, hogy nem követtek-e el népelelmes tevékenységet, nem tartoztak-e fasiszta szervezethez. Az állások betöltéséhez szükség volt az ő igazolásukra.

A bizottság nagy körültekintéssel jóindulattal és tisztességgel végezte munkáját. Hirdetmény útján kérték a lakosságot, hogy a vizsgálandó személyekről mondja el a véleményét írásban, és azt zárt borítékban, névvel és címmel ellátva juttassa el a főszolgabíró hivatalba. Ha a bejelentő nem volt

azonosítható, a véleményét nem vették figyelembe. 1945. májusában el kellett készíteniük az összes kereskedő, iparos, 6 tanító, 2 útor és a 2 orvos igazolását.¹⁰ Az üléseken általában 10–12 fő vett részt, egyeztetett véleményükből alakult ki az igazolás. Tárgyilagosságukat jól igazolja a három példa:

- „... a nyilas pártnak tagja volt. Női szervező január közepétől március 10-ig. Népellenes cselekedetet nem vitt véghez.” Kényesebb esetekben tartózkodóbbak voltak. Az egyik kérelemre azt válaszolták: nem állítják, hogy népellenes cselekedetet vitt véghez, de azt sem, hogy a háború idején teljesen büntelen volt. Az említett személy nem is kapott képzettségének megfelelő állást a környéken, de később jelentős pozícióba küzdötte fel magát.¹¹
- Még 1947-ben is volt bátorságuk ahhoz, hogy a csendőrtisztről is elfogulatlan véleményt fogalmazzanak meg. „Borsó Lajos csendőralhadnagy (1929–1935-ig szolgált Pacsán), „itteni működése alatt nemzetellenes cselekedetet véghez nem vitt”. A „pacsai véresvásár alkalmával közbelépésével és intézkedésével a további vérengzést megakadályozta azzal, hogy a helyszínre érkezésével a csendőrség fegyverhasználatát megtiltotta.”¹²

Közben a hatóság visszaszolgáltatta az oroszok által elkobzott rádiókat. Pacsán összesen 27 rádiótulajdonos kapta vissza készülékét.¹³

A jegyző jelentéseiben továbbra is arról olvashatunk, hogy a napszámbérek emelkednek, és munkáshiány van. Ennek két oka is volt: az egyik, hogy a háború miatt csökkent a munkaképes férfiak száma, a másik pedig a megváltozott birtokviszonyokból eredt: az új földtulajdonosok egy része már nem szívesen vállalt napszámos munkát.

Nagy volt a készülődés az első aratásra, amelyre a megváltozott körülmények között került sor. Megalakították a Termelési Bizottságot, amely folyamatosan tájékoztatta a hatóságot. A lakosság közös erővel elvégezte az aratást, csak a cséplés miatt aggódott, mert komoly üzemanyaghiány volt. A cséplőgép-tulajdonosok azt is megoldották: Budapestről kenőolajat, a MAORT-tól petróleumot és gázolajat szereztek, és mindkettőért lisztet fizettek. Ezért volt olyan fontos a malom helyreállítása. A júliusi jelentésben már az áll, hogy „a cséplés 65%-os, ... jelentős gond nincs.”¹⁴

Az első békeévben már felmerült, hogy a községnek szüksége lenne óvodára. A szándék megvolt, a helyet is kijelölték, de még nem volt elég a pénz.

A főszolgabíró már ekkor szokatlan kérdésre kért választ, a közalkalmazottak és a plébános pártállását tudakolta. Egyik sem volt párttag. A jegyző ezt még akkor következmény nélkül megtehetette, hiszen csak a változások kezdetén tartott az ország.

Szép remények, 1946

1946. február 1-jén kikiáltották a köztársaságot, ezzel megszűnt a király nélküli királyság Magyarországon. Tildy Zoltánt a képviselők egyhangúlag a Magyar Köztársaság elnökévé választották. A képviselőtestület azonnal reagált a fontos eseményre. Kasza Ferenc járási főjegyző mondott ünnepi beszédet az ülésen. Különösen azt a tényt méltatta, hogy a magyar nép maga dönthetett államformájáról. Lelkes beszéde végén azt javasolta, hogy a képviselőtestület küldjön táviratot a köztársaság elnökének az alábbi szöveggel:

„A Magyar Köztársaság megszületése és Önnek köztársasági elnökké történt megválasztása alkalmával fogadja a pacsai járás jókívánatait: a pacsai járás közönsége” A testület egyhangú lelkesedéssel helyeselte a távirat küldését. A köztisztviselők újra esküt tettek, de már a köztársaságra.¹⁵

A földreform hatására jelentős átrétegződés ment végbe a faluban. Földnélküli paraszt mindössze 10 maradt, de az 529 törpebirtokosnak legfeljebb 5–5 hold föld jutott. Később belőlük került ki az a réteg, amely először kényszerült elhagyni szülőfaluját, hogy belekóstoljon az első generációs városi ember életébe. Az 5–100 holdas kisbirtokosok száma 208-ra emelkedett. Ők hamar, és úgy tűnt, tartósan megtalálták helyüket az új rendszerben, eleinte még földjük gyarapításának eredménye is megcsillant előttük. A nagybirtok felosztását követően az uradalmi cselédség átkerült a törpe- vagy középbirtokosok kategóriájába, a régi tulajdonos mindössze 4 családot tartott meg.

A gazdasági élet megélénkülésének reményében sokan, 19-en választották a kiskereskedő tevékenységet, de 2 nagykereskedő is akadt, és 60 önálló kisiparos biztosította a szolgáltatást, őket pedig 9 kisipari munkás segítette.

A köztisztviselők 65 fős létszáma kizárólag a járási székhelyi rangnak volt köszönhető.¹⁶

A belpolitikai helyzet normalizálódásával párhuzamosan az orosz csapatok folyamatosan megszüntették a falusi helyőrségeket, és a korábban elkobzott lovak egy részét visszaadták a közigazgatási központoknak, hogy adják oda a rászorulóknak. A pacsai járás 33 községe 15 lovat kapott, ebből Pacsán egy 11 gyermekes Zalaigricén két 10 gyermekes családnak adtak egyet-egyet. A megajándékozott családok öröme hamar búra vált, mert az agyonhajszolt állatok többsége a nehéz mezőgazdasági munkát már nem bírta, és elpusztult, így az egész akció inkább propaganda jelleget öltött.

Az 1946-os év szép kezdeményezése a Népkönyvtár megnyitása volt. Kölcsönzési díjat is kellett fizetni, 2 hétre 20 fillért, 3 hétre 50 fillért, 4 hétre 1 Ft-ot. Aki 4 hét után vitte vissza a könyvet, azt eltöltötték a további kölcsönzéstől.¹⁷

1947: a régi és az új világ együttélése

A képviselőtestület létszáma 37-re emelkedett. A legtöbb adót fizetőket már nem tartották számon, a testület a pártok által delegált személyekből állt. Ugyanakkor még a Nemzeti Bizottság is ülésezett, de miután betöltötte hivatását, lassan elsovadt.

Az új testület szerette volna befejezni azt, amit elődje a háború miatt abbahagyott. Ismét megkísérelték állami kezelésbe adni Rákóczi utcát. Egyenesen az alispánhoz folyamodtak, de most is hiába. Új utca nyitásával is kísérleteztek, amely a Fő utcát és a Rákóczi utcát kötötte volna össze pontosan középen, a terv azonban pénz híján nem valósult meg. A „demokratikus” elveknek megfelelően, „felsőbb rendeletre” új nevet kapott a Fery Oszkár utca: felvette Petőfi Sándor nevét.¹⁸

A képviselőtestület legfontosabb döntése az év folyamán a villanyhálózatra való csatlakozás volt. Az alispán által kínált lehetőséget a község azonnal megragadta (1947. VIII. 17.), és a hálózat építéséhez 3.000 Ft-tal járult hozzá. Nagy összeg volt ez, mert a község költségvetésének háztartási alapja összesen 85.583 Ft-ot tett ki.

A hálózat kiépítésére 1948-ban került sor.

A lakáskörülményekben alig volt javulás. A tehetősebbek már teljesen téglából vagy kőből építették házaikat, de a szegényebbeknek továbbra is döngölt agyag falakra futotta. Nekik már a téglalap is fejlődést jelentett. A falvastagság továbbra is 50 cm maradt, és a kőműves által leadott tervrajzon általában most is ott szerepelt a hatósági megjegyzés, hogy a szoba nem lehet kisebb 20 m²-nél. Ezt be is tartották az építetők, azonban a rajzon meghatározott nyílászárók mérete a valóságban legtöbbször összezsugorodott.

A fizetések és tiszteletdíjak az alábbiak szerint alakultak:

jegyző	2664 Ft
segédjegyző	1908 Ft
díjnok	1584 Ft
körorvos	3888 Ft
községi bíró	180 Ft
helyettes bíró Pacsa II.	45 Ft
előljárók	10 Ft
közigyám	36 Ft
községi rendőr	456 Ft
kézbesítő	264 Ft
szülésznő	384 Ft
tűzoltóparancsnok	200 Ft
sportszertáros	170 Ft ¹⁹

Egyéb kereseti lehetőségek:

Géperejű napszám	26 Ft
ló, öszvér, ökör napszáma	25 Ft
igás tehén	12 Ft
kézi napszám	2,40 Ft
sírasók díja (egy sír)	20 Ft
Összehasonlításul:	
1 q búza ára	40 Ft
1 évi ipartestületi tagdíj	20 Ft ²⁰

A község szántóföldje 2400 hold volt, amely fele-fele arányban oszlott meg a tavaszi és őszi növények között. A törpe- és kisbirtokosok is természetesen arra törekedtek, hogy saját ellátásukat biztosítsák, ezért a határ rendkívül tarka képet mutatott. Gyakran a fél holdnyi területet is megosztották, ahogyan a szükség kívánta. A hagyományos növények mellett 14 holdon már napraforgót, 8 holdon rostlent, 12 holdon mákot, 8 holdon bíborherét vetettek. A 180 holdnyi babot továbbra is a kukoricával együtt termelték.²¹

A megváltozott körülmények között is hosszú ideig fontos szerepet játszott a kender. Az igénytelen rosnövényt főleg a szegényebbek termelték. A legtöbb család elegendő tapasztalattal és megfelelő eszközzel rendelkezett a feldolgozásához. Learatás után kiszárították, majd kévékbe kötve a vásártér melletti tóban vagy a Komakúti dűlő feszíni vizeiben áztatták. A munka további fázisait már otthon végezték. A fonás általában a szántóföldi munkák szünetére, a téli időszakra maradt.

A munka nagy kényelmetlenséget igényelt, de mellette jól lehetett társalogni, ezért a hosszú téli estéken az asszonyok gyakran gyűltek össze, hogy kellemesebben, gyorsabban teljen az idő. A fonalat a helyi takács szötte meg. Felhasználási lehetősége roppant változatos volt: ebből készültek az asztalterítők, abroszok, a kenyérsütéshez használt, ún. szakasztóruhák, de a legügyeesebb asszonyok munkaruhát is varrtak a férjüknek. A kenderből készült vászon rendkívül tartós volt. Sok háztartásban még ma is használatos.

Összességében ez az év sok újat hozott: mész-, cement- és építőanyag-kereskedés nyílt, elkezdődött az ásványolajtermékek árusítása, a környéket is szolgálta a szövött- és kötöttárúk boltja, és fellendült a borkereskedelem. Igaz, a 760 hl borból csak 250hl-t ítélték jó minőségűnek, de felvásárlási ára a gazdákat a korszerűbb szőlőfajták telepítésére ösztönözte.

A község vezetői hosszabb távra terveztek. A Zalaegerszegen megnyílt gazdaképző iskolában két alapítványi helyet létesítettek, fenntartva az oda küldendő ifjak kiválasztásának jogát.²²

Az év szép eredménnyel zárult: az alapvető feladatok ellátása után a községnek maradt még pénze, amit a Pacsa és Vidéke Hitelszövetkezetnél he-

lyezett el a képviselőtestület. Ez két évvel a háború befejezése után dicséretes eredménynek számított.²³

A változások felgyorsulnak: 1948–49

1948 első jelentős eseménye az volt, hogy Zalaigrice község kivált a szentpéterúri körjegyzőségből, és „külközségként” Pacsához csatlakozott. Ezzel a közigazgatási egység hosszú időre kialakult.²⁴ Az apparátus a következőkből állt: vezető jegyző, segédjegyző, I. irodatiszt, II. irodatiszt és kézbesítő.²⁵ Előterjesztésükre a képviselőtestület úgy döntött, hogy a 3 éves terv keretében Pacsán biztosítja az óvoda létesítéséhez szükséges összeget.²⁶

Az év elején a testület még jelentős segítyt szavazott meg az egyházközség kérésére az iskolának, pár hónap elteltével már annak államosításáról döntött „egyhangúlag”. (L. ott.)

1949. elején nagy felháborodást kellett a faluban az a hír, hogy a szomszédos Zalaszentmihály meg akarja szerezni a járási székhely rangot. Az akcasmusó a Belügyminisztériumban kötött ki. A félelem nem volt egészen alaptalan. A szentmihályiakban valóban felvetődött a gondolat, de ők maguk sem vették komolyan, ezért nem létező ügy keltett hatalmas indulatokat.²⁷

Sűrűsödtek a politikai változások előjelei: a jegyzői irodában helyet kellett szorítani a Magyar Dolgozók Pártja Járási Bizottságának, nyolc fővel megalakult a begyűjtési operatív bizottság, amely még a bortermést is felmérte, a gazdák közül 6 főt kuláknak nyilvánítottak,²⁸ és államosították az üzemeket.

A rendszeressé vált mozielőadások előtt az utcára kitett hangszóró az új típusú mozgalmi dalokat harsogta, de Sztálin 70. születésnapjának megszervezése még nehézkesen ment. Az előkészítő megbeszélésen olyan kevesen jelentek meg, hogy nem is lehetett megtartani és másodszorra is csak 12-en voltak a 26 meghívottból.²⁹

1950: Egy korszak lezárul

Az év elején még úgy látszott, hogy a békés építőmunka lendülete továbbra is folytatódik, határa csak az emberi teljesítőképesség lesz. A járás 163 kereskedője közül 16-nak Pacsán volt üzlete. Nevüket érdemes feljegyezni, mert hamarosan megkezdődött az egyéni vállalkozások korlátozása, a közösségi tulajdon és tevékenység előtérbe helyezése. A 16 kereskedő a lakosság igényeit kielégítette az alábbiak szerint:

1. Marton István terménykereskedés
2. Horváth János vegyeskereskedés
3. Kopcsándy Károly nyersbőrkereskedés
4. Pánczél István rövidáru és vegyeskereskedés
5. Deák Károly ásványolaj kereskedés
6. Rád Józsefné cukorka, bazáráru kereskedés

7. Darvas Józsefné vegyes-, kötött- és rövidáru kereskedés
8. Kovács Zsigmond vas-, kerékpár- és fémáru kereskedés
9. Nagy János II. vegyeskereskedés
10. Krausz György mezőgazdasági terménykereskedés
11. Crizáki János cukorka- bazáráru kereskedés
12. Pammer Jenő látszerész
13. Horváth Sándorné edény- és bazáráru kereskedés
14. Zsuppán Jánosné cukorka-, tojás- és rövidáru kereskedés
15. Nagy Péter mészkereskedés
16. Papp Zsigmond borkereskedés, telekiügynökség³⁰

A község 1950. év állapotát és rétegződését az alábbi adatok mutatják:

A lakosok száma:	2386
A lakóházak száma:	513
A lakosság foglalkozás szerint megoszlása	
iparos	59
kereskedő	16
üzemi munkás	39
értelmiségi	54
napszámos	37
kisbirtokos	218
középparaszt	56
kulák	7
pap	2
tanító	10
apáca	2

Ekkor még három kastély állt a közigazgatási egység területén.

Pacsán a tulajdonos Hertelendy Józsefné, a szobák száma 13, a beépített légköbméter 776.

Andorházán a tulajdonos a Közületi Ingatlanközpont Zalaegerszeg, a szobák száma 15, a beépített légköbméter 776.

Zalaigrícén a tulajdonos a Népjóléti Minisztérium, a szobák száma 11, a beépített légköbméter 913,66.³¹

A járás még működött; utolsó alkotása a pacsai felszabadulási emlékmű volt, melyet közadakozásból, 1.900 Ft költségvetéssel építettek. Az avatás 1950. április 4-én volt, ünnepélyes külsőségek között.³² A merev arcokról nem lehetett leolvasni, hogy az erőltetett átnevelési politika még nem hatolt a lelkek mélyére, de az iskola nevelési értekezletén elhangzottak ezt igazolták. A testület sajnálattal állapította meg, hogy az énekkaros tanulók nem szívesen maradnak ott az iskolában karénekre a tanítás után. Ezért úgy döntöttek, hogy az énekkari órák idején az egész felső tagozatnak ott kell maradnia, és a nem

énekkaros tanulók részére különböző foglalkozásokat szerveznek. Hosszú utánjárással kiderítették, hogy a szülők állnak a háttérben, akik „nem akarták, hogy gyermekeik a vallásos énekek helyett kommunista nótákat tanuljanak.”³³

1950. május 30-án bekövetkezett az a változás, amelytől a község anynyira félt: jegyzőkönyv készült a „pacsai járási jegyzői hivatal feloszlata alkalmával” az iratok és a felszerelések átadásáról.

aláírás:

Dávid Árpád
megbízott járási főjegyző

Kovács Zsigmond
községi vezető jegyző³⁴

Ezek az aktussal megszűnt a pacsai járás. A község csupán egy lett a sok közül, az intézményekkel együtt fontos társadalmi rétegek hagyták el a falut, amely rangjavesztetten, reménytelenül vágott neki az 50-es évek megpróbáltatásainak.

A gazdasági és politikai változások következtében súlyos ellentétek telepedtek rá a falura, amelyek korábbi emberi kapcsolatokat romboltak szét, majd újakat hoztak létre, miközben a jobbitási szándék jelentős része visszajára fordult. Egyre többen kerültek olyan helyzetbe és kényszerültek olyan cselekedetekre, amelyeket nem igazán akartak, de az első lépések után már nem volt visszaút.

Az 1950-es évek után időszak feltárása és értékelése legyen az utókor feladata.

Jegyzetek:

- ¹ Fszb. kig. 2/1945.
- ² Nk. j. szám nélkül 1945. április 20.
- ³ Fszb. kig. 782./1945.
- ⁴ Fszb. kig. 2639./1945.
- ⁵ Fszb. kig. 36./1945.
- ⁶ Fszb. kig. 259./1945.
- ⁷ Fszb. kig. 217./1945.
- ⁸ Fszb. kig. 590./1945
- ⁹ Fszb. kig. 1133./1945.
- ¹⁰ Fszb. kig. 614./1945.
- ¹¹ Nb. szám nélkül 1946.
- ¹² Nb. szám nélkül 1947.
- ¹³ Fszb. kig. 895./1945.
- ¹⁴ Fszb. kig. 224./1945.
- ¹⁵ Fszb. kig. 1381./1946.
- ¹⁶ Fszb. kig. 546./1946.
- ¹⁷ Fszb. kig. 1346./1946.
- ¹⁸ KTJKV 20./1947.
- ¹⁹ Pacsa nagyközség költségvetése
1947-re (Főösszesítő)
- ²⁰ Kj. 1947. szám nélkül
- ²¹ Kj. 771./1947.
- ²² KTJKV 8./1947.
- ²³ KTJKV 13./1947.
- ²⁴ KTJKV 1./1948.
- ²⁵ Fj. 1435./1948.
- ²⁶ KTJKV 29./1948.
- ²⁷ Kj. 380./1949.
- ²⁸ Kj. 6103./1949.
- ²⁹ Kj. szám nélkül 1949.
- ³⁰ Fj. 918./1950.
- ³¹ Kj. 2769./1950.
- ³² Kj. szám nélkül 1950.
- ³³ Áisk. szám nélkül 1950.
- ³⁴ Fj. 52–89./1950.

Pacsatüttős története az egyesülésig

A falu első említése 1426-ból való. Korábbi létére a Pacsával kapcsolatos források sem utalnak.

A középkorban sok birtokos osztozott a területén: Kutasiak, Tüttösieiek, Gerseiek, Aracsaiak és Sárkányok. 1479-ben királyi emberek is éltek a faluban: Tüttösi Péter, János és András.

A 15. század közepén megtalálhatók a szőlőtermelés nyomai: Tüttösi Péter fia, Demeter egy szőlőterületet cserélt el a pacsai Szentés Pállal.¹

Az 1600-as években eldurvultak a földért folytatott harcok, még rokonok is küzdöttek egymással. Tüttösi Nagy Benedek a szőlőhegyen Tüttösi János szőlőjéből az ott dolgozó jobbágyokat elzavarta, sőt, a terület egy részét el is foglalta.²

A török időkben a birtokcserék megszűntek. 1567-ben felégették a falut, lakosai elmenekültek, vagy elhurcolták őket.³ Az 1690-es összeírásban pusztá faluként szerepel. Birtokosai közül mindössze hármat említenek: Ács Istvánt, Kis Mihályt és Vajda Istvánt.⁴

A török kiűzése után elég nehezen talált magára a falu: 1757-ben csak 16 házat írtak össze, a 88 lakos átlagos életkora pedig 19,11 év volt. A Veszprém megyei püspökség egyházlátogatási jegyzőkönyvei arról tanúskodnak, hogy a faluban 1755-ben nem volt templom, s még romjai sem kerültek elő. A község Pacsa anyaegyházának filiája (leányegyháza) volt. A helyzet a későbbiekben sem változott.⁵

Jelentősebb változást az 1770. évi összeírás mutat. 107 rendes adózó állampolgár birtokában 70 igásállat, 59 tehén, 22 db 3 évesnél idősebb, és 35 db két évesnél idősebb marha volt, de összeírtak még 354 disznót és 12 méhkast is. Termeltek búzát, rozsot, árpát, zabot, kölest, hajdinát, kukoricát, és dohányból is 5 fontnyit, bár rossz minőségűt. Jobb réteiket kétszer kaszálták: az elsőre 54, a másodikra 11 szekér szénát gyűjtöttek össze. 211 kapásnyi szőlőterületükön 450 urna (kb. 4.560 l) bor termett.⁶

Az úrbérrendezéskor a teleknagyságot 18 hold szántóban határozták meg, melyhez 8 szekér szénát adó rét tartozott. Megkapták a „kocsmállás” (borkimérés) jogát is. Az összeíró megjegyezte, hogy a faluhoz kevés rét tartozik, és a határ is nagyon szűkös. A tüttösieiek emiatt rendszeresen nagy határvitákba keveredtek, melyet az is indokolt, hogy „irtványaik sincsenek”.⁷ Helyzetük reménytelen volt, mert Pacsa ekkorra úgy megerősödött, hogy minden birtokszerzési kísérletüket könnyedén visszaverte.⁸

Az 1830-as években a Széchenyi családnak is volt itt 25 hold szántója és 42 hold réte, amely közvetlenül pölöskei uradalmukhoz tartozott.⁹ A falu

számára ez előnyt jelentett, hiszen a gazdák közvetlenül megismerkedhettek a korszerű termelési módszerekkel, ugyanakkor semmilyen formában nem adtak tizedet.

Aránylag sok nemes élt a faluban: 1790-ben 62 főt jegyeztek fel. Legnépesebb volt az Ács família, 26 fővel, de az összeírtak között gyakran feltűnik a Tüttösi, a Várallai, a Horváth és a Tóth név is. A falu nemesei büszkén hivatkoztak arra, hogy hűségükért Mária Terézia 1785-ben 6,5 telket adományozott nekik a pacsai határban.¹⁰

A Pacsán egyre nagyobb számban letelepedett izraeliták is felfedezték maguknak Tüttöst. Schwartz Salamon, akinek Pacsán kocsmája, mézárszéke és sütődéje is volt, kocsmát nyitott. Az épületet az Áts családtól vette bérbe három évre, összesen 40 forintért.¹¹

1848-ban a kis faluban 497 lakos élt, ebből katolikus 490, izraelita 7 fő.

Az iskoláztatást nem tudták megoldani: tanító is ritkán akadt, az épület is alkalmatlan volt e célra, ezért a gyerekek általában Pacsára jártak iskolába.¹²

A forradalom és szabadságharc eseményei közvetlenül nem érintették a falut, de fiai részt vettek a szabadságharcban:

Áts József 25 éves földműves

Kovács György 23 éves földműves

Bozóky Ferenc földműves

Gönczöl József takács

Németh János földműves¹³

A fősztolgabíró 1856. évi helyzetjelentéséből kiderül, hogy a falu életkörülményei a szabadságharc leverése utáni időben romlottak: „az általános jövedelem apadott.” A lakosság terhei oly mértékben növekedtek, hogy sokat eladták „vonyós marháikat”, ezért a földek egy rész műveletlen maradt, „az évi természetvények a népesség eltartására koránt sem elegendők.”¹⁴

A jegyző a helyzet javítására három azonnali teendőt javasolt:

1. A község útjait úgy kell kijavítani, hogy azok minden évszakban járhatók legyenek.
2. „Baromrovost” kell alkalmazni.
3. Minél több értelmes mesterembert kell letelepíteni.¹⁵

Sajnos, egyikből sem lett semmi.

A kiegyezés után felgyorsult a fejlődés, amely csakhamar megmutatkozott az írni és olvasni tudók számának látványos emelkedésében. Míg 1870-ben mindössze a lakosság 8,66%-a tudott írni és olvasni, ez az arány 1910-ben már 66,66% volt.

A századfordulón és a 20. század első éveiben úgy tűnt, hogy a kis település hosszú időre képes lesz biztosítani önállóságát. 1899-ben ők is elkészí-

tették Szervezési Szabályrendeletüket, amelynek alapján 12 tagú képviselő-testületet választottak, azonban csakhamar világossá vált, hogy a működés alapvető feltételeit is nehezen tudják biztosítani. Költségvetésükben ugyan minden évre terveztek maradványt, ám ennek ára az volt, hogy még a telefont sem tudták beszerezletni.¹⁶

A képviselőtestületi üléseken mindig sok idő ment el újabb pénzforrások felkutatásával. Továbbra is bérbe adták a kocsmát, a jégvermet, és az árverésből 160 korona bevételhez jutottak, amely szép összeg volt, a község 1904. évi költségvetés egy hatoda.¹⁷

Továbbra is terveztek költségvetési maradványt. Adósságuk ugyan nem volt, de a testületi jegyzőkönyveket és a hivatalos okiratokat továbbra is kézzel írták, mert írógépre nem jutott.¹⁸ A falu közlete mozgalmas volt. Lakói kényszerrel ügyeltek arra, hogy károsodás semmilyen téren ne érhesse őket. Jó példa erre az 1910-es tisztújítás, melyet a főszolgabíró február 1-jén, 10:30-ra tűzött ki, és jelentette is, hogy minden a legnagyobb rendben lezajlott. Néhány állampolgár azonban a főispánnál fellebbezett, hogy a választás szabálytalan volt, mert a bíró házában hirdették meg a gyűlést, de az iskolában került rá sok, és nem szóltak az eredeti helyszínen várakozóknak. Ezen kívül azt állították, hogy csak azok vettek részt a gyűlésen, akiket a jelölt leitatott, és megválasztása esetén 3 akó bort ígervén nekik. Volt ellene egyéb kifogásuk is: azzal vádolták, hogy maga is nagyon mulatós ember, egyébként írástudatlan, legfeljebb a nevét képes valahogy leírni. Ezért a választás eredményének megsemmisítését kérték. Nem meglepő, hogy a szervezkedés vezéralakja maga is bíró szeretett volna lenni. Az ügy minden lehet fórumot megjárta, végül a Magyar Királyi Törvényhatósági Bizottság zárta le úgy, hogy a főszolgabíró és a jegyző jelentésére hivatkozva a fellebbezést végérvényesen elutasította.¹⁹

A kis falu hétköznapijai nyugalomban teltek, az életet csak néha zavarta meg egy-egy izgága fiatalember. Előfordult, hogy „egymás mellett sebesen lovagolva sötétedés után végighaladtak Tütösön”, a lakosság alig győzött beugrálni a kerítéseken. Aki szólt nekik, azt megfenyegették, még a bírónak sem fogadtak szót, ezért négy napra bezárták őket, s a költségeket is nekik kellett viselniük. A pacsai káplán azért jelentett fel egy fiatalembert, mert durván káromkodott. A főszolgabíró nem tartotta olyan súlyosnak az esetet, mert az eljárást ugyan lefolytatta, de a büntetés elmaradt.²⁰

A község fejlődésének ütemét jól mutatja a lakóházak számának alakulása:

1785	54
1809	99
1880	106
1900	120
1910	124
1920	121

1920-ra a település elérte fejlődésének határát. A rendelkezésre álló földterület már nem tudott több embert eltartani, a mezőgazdaságon kívül pedig nem kínálkozott munkalehetőség. A képviselőtestület összetétele tükrözi a falu helyzetét: a hat virilis tagból kettő kerekedő, egy kocsmáros, és három földműves.²¹ Ugyanakkor Pacsán a leggazdagabb földművesek is csak nagy ritkán kerültek be a legtöbb adót fizetők közé.

Az 1910-es évektől kezdve a költségvetési zárszámadások már hiányt rögzítettek, pótagad pedig a lakosság anyagi helyzetének romlása miatt nem akartak kivetni. Lassan zsákutcába jutott az állattartás is: sem a rétek, sem a legelő nem bírt el több jószágot. Ezen az sem segített, hogy elkészítették a legelőrendtartást: kiszámították, hogy a legelő összesen 80 szarvasmarha számára elég, s ennél többet csak istállózó állattartással lehetne nevelni, ez viszont csökkentené az alapvető növények termesztését.

A kör bezárult.

Az önálló község utolsó nagy vállalkozása az iskola építése volt. Mivel a 19. században épült iskolájuk 1917-ben összedőlt, az iskolaszék elhatározta, hogy téglalapú, tömésfalú épületet emeltet, amely 1 tanteremből, 1 tanítói lakásból és a hozzá tartozó melléképületekből áll majd. Az iskolaszék saját felelősségére kezdte meg a munkát, sem az előjáróságot, sem a képviselőtestületet nem vonta be terveibe. A falu két táborra szakadt, és hosszú ideig tartó ellenségeskedés vette kezdetét. A politikai község azt szerette volna, ha téglalapú és -falú, cseréptetős iskolát építenek, akár az iskolaszéktől függetlenül is. Hogy meggátolják a tömésfalú épület felépítését, még azt is eszközül használták fel, hogy a telek a politikai község tulajdonában van, ezért az iskolaszék nem is építhet rá. A helyzet elmérgesedett: mindkét tábor azzal vádolta a másikat, hogy valójában nem is akarja az új iskolát.²² Végül a jegyző oldotta meg az ügyet: kiderített, hogy a telek valóban a politikai község nevében van, de téves anyakönyvezés következtében. A terület egyébként 1881 óta az iskolaszék használatában volt, azon állt a régi iskolaépület, így már az ő tulajdonát képezi a telek. Különben is egyházi iskola építéséről van szó, amihez a politikai községnek semmi köze nincs. Az elégedetlenkedők nem

nyugodtak meg, és közvetlenül az alispánhoz fordultak panaszukkal, de későn, mert a veszprémi püspök döntött: az egyházközség mellett állt. Így a hosszadalmas ügymenet lezárult, az iskola pedig az eredeti terv szerint épült fel. A főszolgabíró is segített: jelentős hitelt szerzett, ami nagyon jól jött az iskolaszéknek, mert 1923-ban pótló kivételével teljesen reménytelen próbálkozás lett volna.²³

Az iskolaépítéssel lezárult Tüttös történetének első szakasza. Ezt követően már nem nyílt lehetőség önálló tevékenységre, mert a belügyminiszter 115800/1925. sz. rendelete és a főszolgabíró 4424/1925. sz. körrendelete alapján eldől, hogy az összeépült községeket egyesítik, és a törpeközségek önállóságát megszüntetik.²⁴

Így jött létre a Magyar Királyi Belügyminiszter 51342/1927. sz. rendeletével Pacsa nagyközség, melynek első kerülete Pacsa, a második Tüttös lett.

A két község története ezt követően teljesen egybefonódik.

Jegyzetek:

¹ Holub 1933. S-Z. 256–57.

² Lex. Pacsatüttös 9. (Zalavári hh.lt. I.2164. 1557.[?])

³ Lex. 23. Pacsatüttös (Dic. Zala. 4. köt. 1576. 145.1.)

⁴ Lex. 33. Pacsatüttös (Veszprémi pk.lt. Conscr. prov.par. F.: II. Nr. 4.)

⁵ Pfeiffer 1947. 30.

⁶ Lex. 40. Pacsatüttös (ZÁL. Univ. Tüttös pssessio. Kapornaki nagyobb járás 1770.)

⁷ Lex. 43. Pacsatüttös (ZÁL. Conscr.univ. 1770. Kapornaki nagyobb járás Ö.46./82.)

⁸ Lex. 44. Pacsatüttös (ZÁL. Urbáriumok)

⁹ Tilkovszky 1993. 115. 1.

¹⁰ Nemesi összeírások 1790.

¹¹ Fszb. kig. 6714./1858.

¹² Lex. 31. Pacsatüttös (Veszprém pk.lt. Conscr. prov.par. F.: X.)

¹³ A szabharc zalai honvédei 1992. 368. l.

¹⁴ Fszb. kig. 2224./1856.

¹⁵ Fszb. kig. 1175./1856.

¹⁶ KTJKV. 1902.

¹⁷ KTJKV. 1914.

¹⁸ KTJKV. 1911.

¹⁹ Fszb. kig. 50./1910.

²⁰ Fszb. kig. 124./1916.

²¹ Fszb. kig. 133./1921.

²² KTJKV. 1923.

²³ Fszb. kig. 2376./1923.

²⁴ KTJKV. 1925.

A pacsai plébánia története

A plébánia történetét először dr. Bacza Dezső dolgozta fel, aki 1927-től 1929-ig volt káplán a faluban. A régi öregek tudós, modern szemléletű papként emlegetik. Munkájának forrása Füßy Tamás: A zalavári apátság története a legrégebbi időnktől napjainkig című munkája, és a – ma már nagyon hiányos – pacsai plébániai levéltár volt. Világi forrásokat alig használt fel. Hitelesnek tartotta a zalavári apátságnak a 14. században készült hamis alapítólevelét, amely szerint 1019-ben Pacsán már állt a templom, és papja is volt.¹ Eszerint a Szent Györgyről elnevezett kápolna a zalavári apátság alapítása előtt létezett. Ezt a feltevést hiteles források nem igazolják.² (Részletebben lásd a Pacsa története a középkorban című fejezetben.) Kezdetben a veszprémi püspökséghez, később a zalavári apátsághoz tartozott.

A templom papja 1281-ben Illés, 1337-ben Pál volt, aki már pápai tizedet fizetett.³

A török időkben a környék elnéptelenedett, a templom fenntartására kevés gondot fordítottak, így az elpusztult. Hasonló volt a helyzet a környéken is: Igrice kapott ugyan papot, de rossz híre volt: előfordult, hogy őrizet nélkül hagyta a szentségeket, Isaborban pedig pap sem volt.⁴

A török kiűzése után hamar magára talált a környék, ismét megteremtették a hitélet személyi és tárgyi feltételeit. 1720-ban megalapították a plébániát, amelynek elegendő vagyona volt a működéshez és papja eltartásához. A század folyamán voltak még nehéz időszakai a plébániának. 1748-ban azt jegyezték fel róla, hogy „plébános nincs. Háza fából s düledező”.⁵ A régi templom helyén újat építettek, „adományokból és jámbor hívők hagyatékából”. Az épület anyagának felhasználásával erős falakat emeltek, és a tetőt zsindellyel fedték be. Ezt a templomot már Keresztelő Szent János tiszteletére szentelték fel. Leányegyháza Igrice és Szentpéterúr volt.

1763 óta folyamatosan van papja a templomnak.

A templom és a plébánia felszereléséről és javadalmairól az 1753-ban készült összeírásban találunk először feljegyzéseket.

„Ez a templom rendelkezett egy Szent Kereszt oltárral, két hordozható oltárral, szentségházzal, négy gyertyatartóval, kánontáblákkal, oltárterítőkkel, könyvvállványokkal, úrmutatóval, két kehellyel, a hozzá tartozó paténákat (ostyát tartó lapos tányér), melyek közül az egyik hiányosan volt aranyozva, három miseruhával és manipulussal (régén még használt ruhadarab, amely mise közben a pap bal karján függött), stó lákkal, két vállkendővel és övvel, két korporáléval (kicsi, fehér, keményített kendő), két kehelytörővel, két kehelyfedővel, három kehelytartóval, egy misekönyvvel, az ostya megtörésére

használt vaskéssel, két, fából készült haranglábban függő haranggal, melyek közül az egyik körülbelül 100, a másik 50 font súlyú (1 font = 0,55 kg), két csengővel, négy körmeneti zászlóval, szertartáskönyvvvel, és egy evangéliumos könyvvvel. Rendelkezett még egy hordozható szelencével betegek áldoztatására, és egy méccsel ennek kíséretére, egy függő örökméccsel, keresztkúttal (keresztelőkút), tömjénezővel, gyóntatószékkel, baldachinnal (négy oszlopon hordozható díszmennyezet) és paláttal.”

A plébánia épülete kevésbé felelt meg a követelményeknek: az összeírás szerint már dűledezett, bár folyamatos karbantartással egy ideig még használható lett volna. Két lakószobából és egy kamrából állt.

A templom évi 12 forintos jövedelmét a 100 forint alaptőkéjének évi 5 forint kamata és a 7 forintos perselypénz biztosította. Birtok nem tartozott hozzá, a hívek még a harangozásért sem fizettek; talán éppen azért, mert a harangokat közpénzen készítették.

Külön kezelték a plébánia jövedelmét, mely a temploméhoz viszonyítva jelentős volt: évi 89 forint 51 dénár. Forrásai:

1. A birtokokból: a plébániához tartozó területen egy kis kertben megtermett a konyhai növények zöme. Néhány szilvafa és egy kis rét is volt az épület mellett. A szántóföld nagyságát nem tudjuk pontosan. Bevetéséről és betakarításáról a hívek gondoskodtak. Ez évi 1 forint 60 dénárt ért. Állatai számára a plébános igényt tarthatott 3 kocsi szénára, melyet a hívek lekaszáltak, összegyűjtöttek és hazaszállítottak. Ennek értéke 2 forint 40 dénár volt. Ugyancsak a hívek megszántottak és búzával bevetettek még 2 holdnyi területet, „amennyiben 4 köből (ekkor 65,4 kg) őszi búzát vetnek, és minden köből után 3–12-ig szokott kedvező termést hozni, ezekből a vetésre szánt és a cséplő részét levéve marad 7 köből, amelyet 6 dénárral számítanak”. Ebből 4 forint 20 dénár bevétel származott. A plébános maga is rendelkezett egy szántóval, méretét azonban nem ismerjük. Részben saját költségén, részben a hívekkel műveltette meg. Ebből 2 forint volt a jövedelme, rétjei haszna pedig 60 dénárt tett ki. Ezen kívül járt neki 25 kocsi tűzifa, amely 2 forint 91 dénárt ért.

2. Stóladíjból:

keresztelésből 28 és fél dénárjával	évi 7 forint 8 dénár
a várandós asszonyok bevezető szertartásából 5 dénárjával	évi 7 forint 54 dénár
esketésből 1 forint 50 dénárjával	évi 7 forint 50 dénár
menyasszonyok felkészítéséből	évi 1 forint
temetésből 25 dénárjával	évi 2 forint 75 dénár
koledából (gyűjtés, koldulás) élelmiszerben	évi 1 forint 25 dénár

3. A plébániához tartozóktól különböző minőségű búzából 75 köből, azaz körülbelül 54 forint 50 dénár folyt be.
4. Tizenhatodból: az összeíró megállapította, hogy a zalavári apát rendszeresen beszédette a neki járó tizedet búzából, zabból, árpából, bárányból, méhekből és borból, melynek tizenhatod része a plébániát illette volna, de eddig soha nem kapta meg.
5. Szentmisékből: a hívek kevés szentmisét mondatnak, de azt pótlendő, évente nagyobb ünnepek, így karácsony, húsvét, pünkösd és úrnap előtt húst ajándékoztak a plébánosnak, amely összesen 26 dénárt jelentett. Ilyen alkalmakkor bort is adtak, melynek értéke 20 dénár volt.

Alapítvány a területen nem létesült, így abból nem is származott haszon, viszont a plébánost sem terhelték kötelezettségek.⁶

A fenti bevételekből kellett a plébánosnak működtetnie a templomot és ellátnia önmagát. Az egyes feltételek az idők folyamán változtak, de István törvényeinek szellemében az egyház működési feltételeit továbbra is a híveknek kellett biztosítaniuk.

A század folyamán a község gazdagodott még egy kápolnával is, amely ma is a szőlőhegyen található. „1763-ban épült félköríves szentéllyel. Homlokzati tornyán falazott sisak, ajtaja copf.”⁷ Oltárán fél életnagyságú Szent Márk szobor, előtte 1996-ig az épülettel egyidős, tájkép jellegű hársfa állt. A velük egykorú kereszt ma is ott található.

A kápolnát a hagyomány szerint egy egyedülálló nő, Vajdai Anna építette fogadalomból. Állítólag a község határát Szent Márk napján súlyos fagykár sújtotta, és az építető azt remélte, hogy elnyeri a nagy szent pártfogását, s így többet nem éri a szőlőhegyet hasonló természeti csapás. A toronyban levő kis harangot Grazban öntötték az építés évében. A kápolna méretei: hosszúsága 8,18 m, szélessége 4,78 m, magassága a torony tetejéig mérve 10,95 m.

A hagyományt úgy tiszteli a falu, hogy a Szent Márk napjához legközelebb eső vasárnapon a kápolna előtt istentiszteletet és hegyi búcsút tart.

Jelentős változást hozott a plébánia életében, hogy a század folyamán egyre nagyobb szerepet kapott az iskola, ahol kezdettől fogva tanították a hitélet elemeit.

A pacsai plébániatemplom jelentősége a 18. század végén megnőtt: helyben 697 lakos lelki gondozását kellett ellátnia, és ebben az időben volt a legmagasabb a filiák, azaz leányegyházak száma is. Ezek gondozásában káplán is segítette a plébánost. A filiák közé tartozott a pacsai hegyi kápolna, Tüttös 289 lélekkel, Felsőrajk 326 lélekkel, Pötréte 370 lélekkel, Dióskál 638 lélekkel, Szentmárton 157 lélekkel, és Nagyhorváti 197 lélekkel, valamint

négy ház a falu határában, a Komakút, Gyertyánkút, Isabori Bük és Buberek dűlőben, összesen 27 lélekkel.⁸

A pacsai plébánia levéltárában megtalálható legkorábbi Canonica Visitatio 1778-ból való. Ez az első hiteles forrás, amely Szent György helyett Keresztelő Szent János néven említi a templomot. Ebben az évben Szita Márton volt a plébános, aki 1766-tól 1825-ig, összesen 61 évig látta el ezt a feladatot. Ennél hosszabb időt senki nem töltött el plébánosként Pacsán. A vizsgálat jegyzőkönyvében külön kiemelték magas képzettségét: teológiai tanulmányait Nagyszombatban, a filozófiát Győrben végezte.⁹ Ő alapította meg a plébánia könyvtárát, mely tartalmazta az egyházi tudományokról szóló legfontosabb könyveket, amelyek közül 1976-ban még 66 darab szerepelt a plébánia leltárában. Valamennyi 1800 előtt jelent meg.¹⁰ A könyvtárban őrizték a keresztek, a házasságok és az elhalálozottak anyakönyvét is.

A vizsgálatról készült feljegyzésben rögzítették a plébános munkaköri teendőit is.

- köteles volt naponta misét mondani
- vásár- és ünnepnapokon a népért kellett miséznie
- délután háromkor a fiataloknak „cathekézist”, hitoktatást, azt követően pedig litániát tartott
- a jegyeseket kioktatta kötelességeikről, majd az esküvőt megelőzően a templomban háromszor kihirdette őket
- kiszolgáltatta a szentségeket, és arra törekedett, nehogy valaki azok felvétele nélkül haljon meg
- a halottakat a kántorral együtt, harangszó mellett eltemette
- vásár- és ünnepnapokon prédikálni volt köteles

Már ekkor létezett a faluban két vallásos szervezet: az egyik a Rózsafüzér Társulat, a másik pedig az Oltáriszentség imádására alakult.

A következő vizsgálatot 1816-ban maga a veszprémi püspök végezte el a zalai főesperes kíséretében. A templomról és a felszerelésről a püspök elégedetten nyilatkozott. Jelentésében külön kiemelte, hogy Pacsán van már öröklámpa és a toronyban egy 75, egy 65 és egy 30 kg-os harang is szól. Naponta háromszor kellett harangozni: reggel, délben és este. A plébános munkája jelentősen csökkent, mert ekkor már csak Felsőrajk, Pótréte és Tüttös tartozott hozzá.

Nagy elismerésben részesült Szita Márton plébános, akinek kiváló tevékenységét „a nép erkölce, vallásszeretete és templomlátogatása”¹¹ is bizonyította.

Szó esett még a „plébániai lakról”, amely 1776-ban épült kőből, de a

vizsgálat idején már dűledezett.

A minden igényt kielégítő plébániai épület 1832-ben készült el. Adatait az ugyanezen évben tartott vizsgálatból ismerjük: „hat szobákból áll, melyek rész-szerént a Plébánosnak, a Káplánnak, Cselédeknek számára vagynak el készítve, ezeken kívül vagyon egy életes kamra, egy konyha, a ház alatt boltozatos pince.”¹² A fenntartás költségeit arányosan elosztották a filiák között. Az épület ma is jó állapotban van, s a falu legrégibb, eredeti állapotában megmaradt építménye.

A 19. század közepére a templom állapota annyira leromlott, hogy a 70-es évek elején már csak egy rozoga faépület szolgálta a híveket. Szükségessé vált egy új templom építése, de a községnek arra nem telt.

Kapóra jött az 1873. évi bérmálás, amelyen a veszprémi püspök is megjelent, és megdöbbenten tapasztalta, hogy a falunak alig használható temploma van. Az épület a mostani helyén állt, és északról volt a bejárata. A bérmálás után a püspök fogadta az előjárókat, és nagyon megróttá őket a templom elhanyagolt állapota miatt.

Ami ezután történt, azt dr. Bacza Dezső káplán leírásából tudjuk. Az egyik előjáró vette a bátorságot, és előadta, hogy volt a falunak egy kitűnő plébánosa, Molnár Mihály, (1828–1855), akire a lakosság nagy szeretettel emlékezik, mert a hívek érdekében soha nem kímélte önmagát: a kolerajárvány idején is látogatta betegeit, szinte naponként kísérte őket a temetőbe, míg végül maga is megbetegedett, és elvitte a járvány. Még végrendeletében is a hívekre gondolt, és 1000 ezüstforintot hagyott a falura templomépítés céljára. Ezt a pénzt kezelés végett a veszprémi püspökségen helyezték el, s azóta nyoma veszett. A püspök nem ismerte a körülményeket, de megígérte, hogy tisztázza a helyzetet. Úgy látszik, ez sikerült is neki, mert 1874-ben két mérnököt küldött Veszprémből, akik megsejmeltek a terepet, majd elkészítették a mai templom tervrajzát. A püspök megvizsgálta, jóváhagyta, és az üzent a plébánosnak, hogy mivel bizonyos pénzek elveszése miatt nagy kár érte a községet, a püspökség saját költségén felépítteti az új templomot. A helybeliektől csak annyit kért, hogy kézi erővel és fogatokkal vegyenek részt a munkában. Így épült meg egy év alatt, 1875-ben a mai templom; sem tervezője, sem építőmestere nem ismert.¹³ Múlt századi állapotáról egy 1885-ben készült leltárból kapunk képet:

- az épület boltozata jó, tiszta fehérre van meszelve, tetőzete jó
- talapzata „földdel öntött, némely helyen gödrös”
- a főoltár juharfából készült
- orgonáját 1875-ben építették, 12 fokozatú; 10 év után javításra szorult
- három harang van, de kicsinyek (valószínűleg a régi templomból kerültek az újba)

- a szent edények régiek, szerények
- öröklámpája a régi
- csillárja üveggel díszített, régi, de „meglehetősen csinos”
- két rúdon álló lámpa (a régi templomból)
- könyvei, ruhái, terítői jók és elegendők
- a 12 Kálvária-kép új és jó
- az egyéb képek közül Krisztus megkeresztelését tartották művészi értékűnek
- bútorzata: 24 festett pad és hátul egy festetlen; a szentélyben egy emelvény, igen díszes karszékkal: a helyi földbirtokos Kollár család ajándékai¹⁴
- a többi berendezésről azt jegyezték fel, hogy nem értékesek.

1889-ben két új harang került a toronyba: az egyik 323, a másik 350 kg-os volt.¹⁵

1892-ben a Kollár család leköveztette a szentélyt; a hajó burkolása a hívekre várt. A püspökség most is segített: 834 forinttal járult hozzá a munkához.¹⁶

A század végén a templom berendezése alig gyarapodott, az eszközök és ruhák többsége elhasználódott. Amikor Juk Béla 1914-ben átvette a plébániát, még templomszolga sem volt, egy lelkes hívő söpörte kis hetenként egyszer a templomot, és vasárnaponként vállalta a perselyezést is. El is nevezték „csengetyüs Lajosnak”.¹⁷ Még az is előfordult, hogy hétköznapiakon a plébánosnak kellett harangoznia.

A századfordulón készült el a két mellékoltár, a Szent György kép, a Mária-szobor; az oltárok elé dobogó került, azokra szőnyeg, és helyet kapott a hajóban 21 fizetett magánszék. Ezek felállítását még Illés István plébános engedélyezte a felsőbb egyházi hatóságok megkérdezése nélkül, mivel csak így tudta előteremteni a fedezetet a templom kifestésére.

Ezekre a székekre csak a tulajdonosok, az ő távollétükben gyermekeik ülhettek, idegenek nem foglalhatták el őket. Sokszor idős emberek álltak az üres székek mellett. Ez az áldatlan állapot 1924-ig tartott.¹⁸

Az I. világháború a plébánia életében is hamarosan érezte a hatását. 1916-ban a pozsonyi katonai parancsnokságról megjelent egy mérnök, aki elvitte a harangokat a pacsai templomból, majd a tüttösi haranglábból is. Még ebben az évben sor került az orgona fémsípjaira is.¹⁹ A plébános erőfeszítései ellenére csökkent az istentiszteletre járó hívők száma, és egyre többen lettek, akik nem tudták teljesíteni egyházi fizetési kötelezettségeiket: 42 fő összesen 799 koronával tartozott. Most történt meg először, hogy a plébános a főszolgabíró segítségét kérte. Az erélyes felszólításra néhányan fizettek, de a többség csak ügyvédi figyelmeztetésre törlesztette adóssága egy részét.²⁰

A Tanácsköztársaság idején nagy szükség volt Juk Béla plébános határozottságára. 1919. május 11-én összehívta előbb a pacsai, majd a tüttösi híveket, és közölte velük, hogy „a tanácsköztársaság elválasztotta az egyházat az államtól, ami azt jelenti, hogy az egyház az államtól semmilyen támogatásban nem részesül”,²¹ ezért kiadásait ezután saját híveinek kell fedezniük. A jegyzőkönyv tanúsága szerint a megjelent hívek egy emberként a plébános mellé álltak, és mindkét faluban megalakult a hitközség.

A hitoktatás tárgyában a falusi tanács rendkívül rugalmas magatartást tanúsított. Átiratában kijelentette: nemcsak megengedi, hanem kívánja is, hogy a község lelkészei – a tanórán kívül –, tanítsák a hittant. Mivel megítélésük szerint a faluban erre más alkalmas hely nincs, az továbbra is az iskolában történjék. Az anyakönyveket sem vitték el a plébániáról, azzal az indokkal, hogy a hivatalban helyszűke van, s különben is, azok eddigi helyükön bármikor megtalálhatók. Meghagyták a plébánia birtokait is; úgy nyilatkoztak, hogy nekik pap kell, de más módon eltartani nem tudják.²² A falusi tanács elnöke ekkor Landi Ferenc tanító volt.

Az 1919-es év fontos szervezeti változást is hozott: Felsőrajk és Pötréte önálló plébániát alapított.²³

A háborús éveket a templom állaga is megsínylette, csak a legszükségesebb karbantartási munkákat tudták elvégezni. 1922-ben egyszerre sürgős lett mindent pótolni, mert hosszú idő után először bérmlásra került sor a faluban. Most sem volt azonban elegendő pénz, ezért az iskolaszék különös ötlettel állt elő. Azt javasolták, hogy aki szerencsésen hazatért a háborúból, az hálából végezzen vagy végeztessen el valamilyen munkát (például csináltasson meg egy ablakot), s akinek hozzátartozója hősi halált halt, az esetleg egy szoborral vagy más tárggyal áldozhatna emlékének. A felhívás csekély eredménnyel járt, ezért újra megvizsgálták az iskola, a plébánia és a templom állapotát. A legfontosabb feladatokat 14 pontban foglalták össze, de amikor a költségeket is felmérték, kiderült, hogy kevés a pénz, így csak a legégetőbb munkákat végeztették el. Így került sor a külső ajtók és az ablakkeretek kívülről is látható részének, valamint a járdának a felújítására. A bérmlásra gyönyörűen feldíszített és a lehetőségek szerint felújított templomban került sor. Rott Nándor veszprémi püspök 423 főt részesített a bérmlás szentségében.²⁴

1923-tól folyamatosan érkeztek az adományok a templom felújítására, és egyre több iparos vállalt ingyen munkát. A hitközség ekkor már gondolhatott a belső rend helyreállítására is. Nehezen, de megszületett a döntés, hogy szerzett jog alapján senkit nem illet meg ülőhely. Egyetlen komoly megkötés volt: a férfiak számára kijelölt helyre nők nem ülhetnek. A tüttösiiek az ülőhelyek egyharmadára tarthattak igényt. Ajánlásképpen fogalmazták meg, hogy a fiatalok csak akkor üljenek le, ha van üres hely, de fel-

nőttek érkezésekor álljanak fel.

Ugyanebben az évben határozta el a hitközségi képviselőtestület, hogy pótolja az I. világháborúban elvitt harangokat. Hirdetésükre három pályázat érkezett. Legelőnyösebbnek a 2.120 korona/kg ajánlat mutatkozott. A megrendelés idején már együtt volt 477.000 korona, amelyből 100.000 koronát Szentmihályi Dezső helyi földbirtokos adományozott. Alapos megfontolás után egy nagy és egy kis harang elkészítésével bízták meg a céget. Az adományok folyamatosan érkeztek, de félő volt, hogy mire a harangok elkészülnek, a pénz elértéktelenedik. Ismét Landi Ferenc éleslátása segített: azt javasolta, hogy a pénz ne álljon, hanem búzavalutában adják ki. Kétségbeesett próbálkozások után egy helyi izraelita kereskedő, Ziegler Zsigmond vállalta, hogy kölcsönveszi az addig összegyűlt pénzt a Tiszavidéki Búzatőzsde árai szerint, és még némi kamatot is ad. Közben a faluban megindult a szóbeszéd a harangpénzről, mert a lakosságnak nem volt tudomása a kényszerű manipuláció részleteiről. Azt híresztelték, hogy „elharangozták a harangpénzt”.²⁵ A plébános megsértődött, és nem akarta tovább vállalni a pénzügyek intézését. A szerződés lejártakor a kereskedő visszaadta a kölcsönvett összeget, ami ekkor már 7.825.000 korona volt, de az már csak egy 70 kg-os harangra volt elegendő. Ekkor a politikai község is megmozdult, és 30%-os pótdót vetett ki, de kikötötte, hogy legyen meg mindhárom harang. A végső költség 50.995.246 korona volt, amelyből 10.000.000 koronát Csizmadia József és neje adományozott. Nekik a püspök külön köszönetet mondott. Így került ismét három harang a templom tornyába.

A hitközségi képviselőtestület Landi tanító úr javaslata alapján meghatározta a harangozás rendjét:

1. Rendes napi harangozás
 - a) hajnalban a nagyharanggal (április 1-jétől szeptember 15-ig reggel 4 órakor, szeptember 15-től április 1-jéig reggel 5 órakor)
 - b) délben a nagyharanggal
 - c) este először a nagyharanggal, utána közvetlenül a kicsivel (április 1-jétől szeptember 15-ig este 8 órakor, szeptember 15-től április 1-jéig este 7 órakor)
2. Vasárnap, ünnepnapokon és fogadott ünnepeken misékre: első harangozás a nagyharanggal
második harangozás a középsővel
beharangozás mindhárommal
3. Hétköznapokon kis misékre első harangozás a középsővel, beharangozás a középsővel és a kicsivel

4. Halálozás esetén

- a) felnőtt férfinak (ki már gyónt és áldozott) a nagyharanggal hármat „csendítsenek”, majd mindhárom szóljon
- b) felnőtt nőnek (ki már gyónt és áldozott) a középsővel csendítsenek kettőt, majd mindhárom szóljon
- c) fiatal férfinak (ki még nem gyónt és nem áldozott) a középső haranggal hármat csendítsenek, majd mindhárom szóljon

Az összes halottat naponta reggel mise után, délelőtt 10 órakor és délután 3 órakor kell kiharangozni

5. Az összes harang szóljon

- a) a főpásztor érkezésekor
- b) a körmenet alatt
- c) ha az egyházi főhatóság külön elrendeli

6. Minden pénteken 3 órakor a nagyharanggal három vers harangozandó

7. Húshagyó kedden este 11 órakor a nagyharanggal három vers harangozandó.²⁶

Tovább élt a régi hagyomány, mely szerint a félrevert harang valamilyen veszélyt, például tüzet jelent, az összes harang együttes zúgása pedig eltéríti a zivatart, főleg a jégesőt, ezért továbbra is harangoztak „felhő elé”.²⁷

1929-ben két ismeretlen hívő adományozta a templomnak a Jézus szíve oltárt, melyet püspöki engedéllyel a helyi plébános szentelt fel.²⁸

1931-ben elkészült az új szószék, amelybe a sekrestyén keresztül lehetett feljutni, és a hajó hátsó részében elhelyezték a Lourdes-i barlangoltárt. Mindkettőt egy-egy hívő adományozta.

A válság éveiben ismét nehéz helyzetbe került a plébánia: az egyházi adók nem folytak be, és a hitélet is meggyengült. Még súlyosabbá vált a helyzet 1933. augusztus 22-én, amikor soha nem tapasztalt szélvihar söpört végig a falun, és ledöntötte a templomtorony 12 m magas kúpját, és százával sodorta le a cserepeket a templom, az iskola és a plébánia tetejéről. A torony újjáépítése 2.348 pengő 42 fillérbe került. Ebből 600 pengőt a püspök, 300 pengőt a kultuszminisztérium adományozott, a többit pedig a hívek gyűjtötték össze.²⁹

Évek óta nehezen folyt be a párbér, ezért a hitközségi képviselőtestület megváltoztatta a kivetés alapját: míg azelőtt minden házaspár azonos összeget fizetett, most az állami adózás arányában osztották el a terheket. A legkisebb összeg így 0.80 pengő, a legmagasabb 3.40 pengő lett. A lakosság eleinte idegenkedett az új rendszertől, csak akkor barátkozott meg vele, amikor rájött, hogy a többség ezután kevesebbet fizet, mint korábban, mert a nagyobb teher a gazdagokra hárul.³⁰

1934-től jelentősen javult a templom világítása: 120 pengőért egy

maximálmpát vásároltak. A belső díszítés 1936-ban nyerte el mai formáját. Stein Viktor festő és Jász Faragó Sándor festőművész elkészítette az addig fehérre meszelt mennyezet boltozatára a mai is látható freskókat. A képek a következő jeleneteket ábrázolják: Jézus megáldja a gyermekeket; Szent Imre szüzességi fogadalma; Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának; Szent Erzsébet betegeket látogat. Ezzel egy időben Pintér Sándor festőművész restaurálta a Szent György-képet.³¹

1939-ben a szentély és az első padsor közötti hajórész kőburkolatát fapadlóval fedték be; istentiszteleteken itt kaptak helyet az iskolás gyermekek.

Kovács Imre plébános életének utolsó évében, 1941-ben a régi, hatalmas főoltárt egy új, kis méretű márványoltárral cseréltette ki.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvben gyakran szerepel a plébánia könyvtára, amely 1941-ben 125 kötetből állt. A vallásos kiadványok mellett megtalálhatók benne a magyar és világirodalom klasszikus alkotásai is, így Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Goethe, Schiller és Byron művei.³²

1943-ban még szerepelt a jelentésekben az Oltáregylet, a Rózsafüzér Társulat, a Jézus Szíve Társulat, a Mária-kongregáció és a Szívgyárda. Tagságuk zömmel nőkből állt. E társulatok a háború utolsó évében elsorvadtak.³³

1943-ban a plébános az alábbiakat jelentette a püspökségnek:

a hívők száma	2.348 fő
a katolikus családok száma	494 fő
a vasárnapi miséket látogatók száma	1.000–1.500 fő
a katolikus leventék száma	178 fő (100%)
a leventelányok száma	24 fő
a jótékony egyesületek a száma	3 fő
a hadigondozott családok száma	8 fő
a frontra küldött csomagok száma	20 fő ³⁴

1944-ben a helyzet rosszabbodása ellenére sor került a bérmálásra: 346 hívő járult Mindszenty József elé.

Május 9-én megjelent a faluban a Magyar Királyi hadianyaggyár képviselője, és leszereltette a 150 kg súlyú középső harangot. Helye azóta is üres.

A háború végére a hitélet feltételei folyamatosan romlottak.

Bárdos József plébános az alábbiakat jegyezte fel erről az időszakról: „elviszik a férfiakat, karácsonyra alig marad belőlük. Az iskolában kórház.”³⁵

1945. április 1-jén az oroszok bevonultak a faluba, s ezzel a plébánia történetében is új szakasz kezdődött.

Az új korszak a plébániai irattár hiányosságai miatt hitelesen nem dolgozható fel.

Jegyzetek:

¹ P.l. Historia Domus ² Györffy György i.m. 325. l. ³ Holub V. i.m. ⁴ Vel. 224. l. ⁵ Zmn. 1755. Pacsa 387. l. ⁶ Lex. 123. (Veszprém pk. lt. Vis. Can. Pacsa mater 1748.) ⁷ Németh József i.m. 91. l. ⁸ Lex. 168. (OL.Htt-i lt. Rsz.: A-2609.) ⁹ P.l. Canonica Visitatio 1778. ¹⁰ P.l. szám nélkül 1976. ¹¹ P.l. Canonica Visitatio 1816. ¹² P.l. Canonica Visitatio 1832. ¹³ P.l.Historia Domus rendezetlen, számozatlan lapjai ¹⁴ P.l.B/16.1855. ¹⁵ P.l.A/50.1889. ¹⁶ P.l.56.1892.	¹⁷ P.l.Historia Domus ¹⁸ U.o. ¹⁹ U.o. ²⁰ Fszb.kig.606./0918. ²¹ P.l.A/46./1919. ²² Isk.1919.február 2. ²³ Isk.1920.július 25. ²⁴ Isk.1922.május 14. ²⁵ P.l.A/50.1923. ²⁶ Isk.1924.június 15. ²⁷ Isk.1925.november 18. ²⁸ P.l. A/24.1929. ²⁹ P.l. Historia Domus ³⁰ P.l.A/24.1925. ³¹ P.l.Historia Domus ³² P.l.D/28/1941. ³³ P.l.1943.(szám nélkül) ³⁴ P.l.Historia Domus 1942. ³⁵ P.l.Historia Domus 1944.

A kezdet

Pacsa község történetének ismeretében is csak következtetni tudunk arra, hogy Zala megye alsó fokú iskolahálózatának kialakulásával párhuzamosan elkezdődött az oktatás. Az 1750-es években keletkezett forrásokban találkozunk először a pacsai iskola említésével. A község már akkor is a Veszprém megyei püspökséghez tartozott, így annak levéltára szolgáltatja a legrégebbi forrásokat. 1748-ból származik az alábbi megállapítás: „Tanító írást, olvasást, hit elemeit tanítja.”¹

Mária Terézia idején, egy 1770-ben elrendelt összeírásban szerepel, hogy Zala megyében 519 helységben 146 iskola, illetve iskolamester volt. Ebbe már Pacsa is beletartozott.²

Az általános összeírás a faluban található különböző foglalkozású személyek felsorolása végén, szinte mellékesen jegyezte meg: „... egy községi kocsmáros és még egy juhász, egy tanító.” Ennek ellenére róla készült feljegyzés, mégpedig elmarasztaló: „A tanítót sem a plébános, sem a nép nem dicséri szorgalmas tanításáért és egyéb jó erkölcsiért. Ezért nincsenek is tanítványai, pedig elég jó megélhetése van.”³ Ezután az összeírás felsorolja a tanító jövedelmét. Ez az első ismert forrás a pacsai mester keresetéről, amely az alábbi juttatásokat foglalta magába:

- minden házaspár után 1/3 mérő gabonát⁴ és 5 dénár készpénzt;
- zivatar elleni harangozásért minden bevetett hold után 1 kéve gabonát;
- minden hold szőlő után 1 icce bort;⁵
- tanításért minden tanuló után negyedévenként 21 krajcárt;
- az előbbieken kívül minden temetéskor 7 krajcárt.

Egy év múlva már alaposabb összeírás készült a Helytartótanács rendelete alapján. Itt már nem mellékesen, hanem az összeírás egyik elemeként szerepelt a tanító. Neve Hercegh József, 35 éves, nős. Összesen 3 római katolikus tanítványa volt. Olvasást írást és a hit elemeit tanította. Az ő jövedelmét is ismerjük:

- minden házaspártól 1/3 mérő kenyérgabona (= évi 55 köből);⁶
- a harangozásért minden bevetett hold után egy kéve, összesen 20 kereszt (= 18–20 kéve)⁷
- minden házaspártól készpénzben évi 5 dénár, összesen 10 forint;
- minden tanuló után évi 1 forint;
- temetési stólaból (a temetéskor a kántornak járó pénz) évi 3 forint és 75

dénár;

Herczeg József tanító munkájával már elégedett volt a község.

Az összeíró végül az iránt érdeklődött, hogy mióta van iskola a faluban. Azt ugyan nem tudták pontosan megmondani, de úgy nyilatkoztak, hogy emberemlékezetet meghaladó idő előtt alkalmazták az első tanítót. Mindeddig a plébánossal együtt felügyelték, de a község alkalmazottja volt.

A tárgyi feltételek elég mostohák voltak. Iskolaépület nem lévén, a tanító a saját szobájában tanított. Azon kívül volt még egy kis konyhája, és egy kamrája. A házhoz tartozott még egy kis kert és egy darabka rét. A tanító lakását a község tartotta rendben.⁸

E kezdeti javadalmak képezték később is a tanító jövedelmének alapját. Érdemes megemlíteni a harangozásért járó díjazást. Nem minden esetben volt egyértelmű, hogy általában a harangozásról van-e szó, vagy csak egyes alkalomokról. Legtöbbször a zivatar elleni harangozást említik, amely a községben még a 20. században is szokás volt, bár akkor már a templomszolga, a „dékán” végezte.

A tanulók száma állandóan változott. Herczeg József 1777-ben 15 tanítvánnyal dicsekedhetett, ami a megyei átlag felett volt.⁹

A tanulói létszámban és általában az alsó fokú iskoláztatásban 1806-ban a II. Ratio Educationis hozott jelentős változást. Ez a rendelet kimondta, hogy minden olyan falu, amelyben a 6–12 éves korú tankötelesek száma eléri az ötvenet, köteles iskolát állítani. A rendelkezés a tankötelezettség betartását is megszigorította. Az a szülő, aki nem járatta iskolába gyermekét, még testi fenytetésre is számíthatott. Ennek ellenére előfordult Pacsán, hogy 100 tanköteles gyermekből mindössze 80 járt iskolába, de az sem rendszeresen. Ez a szám mégis jónak mondható, hiszen Sümegen ugyanekkor 286-ból 100, Nagykanizsán 816-ból 193 gyermek látogatta rendszeresen az iskolát.¹⁰

Jegyzetek:

¹ Lex. 123. /Veszprémi püspökség lt. Can. Vis. 1748. /

² Kotnyek 1978. 21.1.

³ Lex. 155. /Coscr.univ. kapornaki nagyobbik járás 1870. /

⁴ Bogdán 1991. 328.

⁵ Bogdán 1991. 187.

⁶ Kőből: változó tartalmú gabona- és űrmérték. Környékünkön ekkortájt valószínűleg a 90 kg. körüli válto-

zatát használták. Bogdán 1991. 218.

⁷ Kereszt: átlagosan 13–20 kéve gabona kereszt alakban összerakva. Bogdán 1991. 408.

⁸ Lex. 156./01. HH-i lt. F.:12.1.200–201./1.1771./

⁹ Kotnyek 1978. 32.

¹⁰ Kotnyek 1978. 45.

Javulás a 19. század első felében

A 19. század első felében az oktatásügy csak lassan fejlődött, a II. Ratio Educationnis sem tudott nagyot lendíteni rajta. Bár az anyaegyházakban már mindenütt volt iskola, a filiákban alig gyarapodott a számuk.¹

Az 1832-es Canonica Visitatióban már fontos adatok vannak Pacsa és a filiák állapotáról. A vizsgálat jegyzőkönyvében részletes leírást találunk a plébánia, a plébános és a tanító jövedelméről.

Külön fejezet készült Kápolnák, keresztek, képek, harangok címmel. Feltűnő, hogy amíg a templom állapotáról egyetlen szó sem esett, az „anya helységbeli mesternek jövedelme” után néhány sort írtak az iskoláról.

Pacsa: „Az Iskolá-ház kistin, és romlott állapotban vagyon, a tisztogatásra igen kevés gond fordittatik, a'melly miatt a gyermekek kimaradni kénytelenítettnek, ülő padon sintsenek elegendők. Az Iskola ház építésére, fenn tartására az anya helybeli Hivek és Tüttös Filiabéliek egyenlőképpen kötelesek, amint ennek felépítése végett a Hivek felszólíttatván, arra egész készségeket ajánlottak.”

Tüttös: „Oskola nem lévén, Patsára járnak.”²

Csak a század közepétől szaporodnak meg az iskoláról bővebben tudósító források, de ezek is főleg a később is állandóan visszatérő témával: a tanító fizetésével és az iskola állapotával foglalkoznak. Az 1850-es években különösen gyakran folyt vita a munkakörülményekről és a fizetésről.

Pacsán Péntek György mester elindította a vasárnapi iskolát is az írni-olvasni nem tudó ifjak és felnőttek számára. A lehetetlen körülmények között azonban nem tudott 75 tanulóval eredményesen foglalkozni. Bizonyára fegyelmezési gondjai is akadtak, mert azt panaszolta, hogy ehhez a munkához „nem kevés béketűrés szükséges.”³ Különben is, ezért a nehéz tevékenységért semmiféle díjazást nem kapott. Abba is maradt a vasárnapi iskola, és csak 1857-ben indult.

A mester fizetése körül továbbra sem ültek el a hullámok. Az 50-es évek közepén a legkülönbözőbb adatokkal találkozunk. Jellemző, hogy a „Tanítói állomás meghirdetése” és az előjáróság által megkötött szerződésben foglaltak sem egyeztek.

Végül Péntek György 1856-ban a következő javadalmazásban részesült:

1.	A mindenkori iskolaépületben szabad lakás, az udvarnak és a kertnek szabad használata	
2.	Tanítói járandóság készpénzben	40,00 Ft
3.	38 2/3 mérő gabona	30,40 Ft
4.	Bor: 20 akó 1 forintjával	20,00 Ft
5.	Lélekpénz	2,00 Ft
6.	Minden pártól évente 1 kéve búza, ami összesen 5 köből	4,54 Ft
7.	Minden pártól 3 kéve rozs, ami összesen 15 köből	12,00 Ft
8.	Mesteri birtok utáni tiszta jövedelem	10,37 Ft
9.	Legelő elkülönítésekor a tanításért adott 5 hold tiszta jövedelme	10,00 Ft
10.	6 szekér tűzifa helyett készpénz	14,00 Ft
11.	Stólából temetések után	2,24 Ft
<u>Összesen:</u>		<u>145,55 Ft⁴</u>

A mesteri birtok nagyságát nem ismerjük pontosan, csak a helyét tudjuk: a község azon határ részében jelölték ki, amely a legjobb termőterület hírében állt. Péntek mester nagyon hosszú ideig működött a faluban, a lakosság megszokta, hogy ugyanazt a területet használta, amelyet el is neveztek Péntek-földnek. A falu idősebb lakosai most is így nevezik a dűlőt.

A tanítói állomás meghirdetésekor a jövedelem tételei között ugyan szerepelt a vasárnapi iskoláért 60 fő után évi 18 forint, amelyet azonban Péntek mester nem kapott meg.

A tüttösiek is megteremtették leendő tanítójuk fizetésének alapjait:

1.	Minden pártól 1/3 mérő rozs	50 Ft
2.	Minden saját házban lakó gazdától 1/8 pozsonyi mérő tiszta búza	16 Ft
3.	Minden szőlőbirtokostól 5 icce must	8 Ft
4.	Minden házaspártól készpénz	5 Ft
5.	6 szekér tűzifa	6 Ft
<u>Összesen:</u>		<u>85 Ft</u>

A fentiek ellenére Tüttösben az oktatás ritkán ment rendben a század folyamán: vagy tanítójuk nem volt, vagy az iskola nem készült el, vagy leégett a félkész épület. A falu ekkor még önálló volt, de túl kicsi az iskola fenntartásához szükséges költségek előállításához. A pacasai tanítónak nem volt kötelessége, hogy az ottani teendőket is ellássa, segédtanítóra pedig nem mindig futotta, ezért gyakoriak voltak a viták a két község között. A tüttösiek

panaszt emeltek a pacsai tanító ellen, mondván, hogy munkakörét nem látja el rendesen. Péntek mestere felháborodottan utasította vissza a vádakat azzal, hogy tizennégy éve hivatalnokoskodik a községben. és eddig soha nem volt ellene panasz. Pont most ne tudna rendesen dolgozni, amikor „a jegyzőség a kántori hivaltól elválasztva vagyon?”⁵ Azzal is igazolta magát, hogy évente kétszer volt „nyilvános próbatétel” az esperes jelenlétében, és az eredmény mindig dicséretes volt. Korábban alig akadt Tüttösben írni-olvasni tudó ember, míg ma százakra tehető a számuk. A mester úgy érezte, hogy a panasz mögött személyes indulatok állnak: azok jelentették fel, akiket még jegyző korában megbüntetett „erőszakos magánylegeltetésért.”⁶

Az áldatlan állapot, a sok meddő vita végül oda vezetett, hogy a kis falu lakosai végre elszánták magukat: valahogy mégis megkísérelnek végleges megoldást találni iskolagondjaikra. Vásároltak egy két szobából és egy konyhából álló épületet 600 forintért, és elhatározták, hogy építenek hozzá kamrát és istállót is, de ha a szükség úgy hozza, hajlandók az épületet bővíteni. Titokban természetesen arra számítottak, hogy legalább a vételárat visszanyerhetik. Az e tárgyban írt kérvényükben fogalmazták meg indokaikat:

„... Pacsa... egy kis távolságra lévén, és így jobbnak találtuk helységünkben is iskolát nyitadni, minthogy téli időben a nagy hidegek miatt gyenge gyermekeinekt oda nem járathatjuk.

Kelemen Lajos a helység Birája

Czoma Mihály

Balasi János eskütek”⁷

Amíg az iskola elkészült, a tüttösi gyerekek kénytelenek voltak Pacsára iskolába járni. A tanulók létszáma így sem lett túl magas: 1848-ban például télen 35, nyáron 25 fő körül mozgott.

A pacsai iskoláról az első jelentősebb, összefüggő adatok 1857-ből valók. A gondnok arról panaszkodott, hogy az épület teteje beszakadással fenyeget, az előljáróság pedig csak ígéret, de nem csinál semmit, építés vagy legalább alapos felújítás helyett csupán aládúcoltatta a mestergerendákat. „Az egész iskola oly nyomorult állapotban van, hogy a pacsai lakosságra méltó meggyaláztatást hárít. Az iskolát megjavítani nem lehet, teljesen újjá kell építeni.” Az akkori épületről annyit tudunk, hogy észak-dél irányban feküdt, „három kicsiny ablaka kelet és nyugat felől volt”,⁸ a tanulók a terem közepén ültek, így egész nap elegendő fény volt. Az ablakok bizonyára gyakran kitörhettek, mert a jelentés szerint a tanulók állandóan léghuzatnak voltak kitéve. Részben erre fogták, hogy többen görvély és orbánc betegségben szenvedtek.

A gondok egyre fokozódtak a tanulói létszám emelkedésével, ami egyrészt a természetes szaporulat növekedése, másrészt a tankötelezettség kezdődő érvényesítésének következménye volt. 1856-ban 113 gyermek járt is-

kolába többé-kevésbé rendszeresen, de úgy látták, hogy számuk a következő évben 140-re emelkedhet.

A baj nem járt egyedül. Ugyanebben az évben Tüttösben az épülőfélben levő iskola leégett, ezért onnan is be kellett fogadni a tanköteleseket. Ez szinte lehetetlen volt, hiszen a pacsai iskola mindössze 3 öl nagyságú, tehát legfeljebb 6 méter hosszú teremmel rendelkezett, melynek szélességéről nincs is adatunk. Ez még helybeliek részére is olyan kicsiny volt, hogy „a tanoncok egyik a másikat éri”,⁹ ezért fegyelmet nem lehetett tartani. A tanító kénytelen volt a magas létszámot három részre osztani, ez azonban azt eredményezte, hogy „míg az egyik osztálal tanul, a másik roszalkodik.”¹⁰ A harmadik csoportot melegebb napokon kieresztette az udvarra, így aztán nem zavarták a munkát; igaz, hogy a tanulással sem sokat foglalkoztak. Ilyen körülmények között szó sem lehetett a vasárnapi iskola működéséről.

A jelentés néhány sora a tanítóról szól: „Igaz, vagyon mesterünk, ki tanulmányozott olvasottsága, fáradhatatlan szorgalma és a gyermeknevelésben jártasság egész tiszteletünket kiérdemli, de maholnap kéntelen szolgálatából lelépni, mert fizetése oly rendetlen állapotban van.”¹¹

A jelentés a tanító és az iskola melletti kiállítás szép példája volt, így a szolgabíró is kénytelen volt tájékozódni az iskola állapotáról. Összegezése szerint az épület két előszobából, egy konyhából és egy tanításra szánt teremből állt. Úgy ítélte meg, hogy ezek „meglehetősen jó karban vannak”, azonban beismerte, hogy „az iskola szobának megnagyobbítása látszik szükségesnek.”¹²

A jelentés felsorolja az iskola felszerelését is:

- 6 pad, de ezek másképpen rendezendők;
- 15 db fali tábla
- 1 számolótábla: meglehetősen jó
- 1 térkép Magyarország területére vonatkozólag;
- fent álló íróasztal¹³

A falu mestere, a fentiekben megdicsért Péntek György is tisztában volt saját értekeivel és érdemeivel, ám azt tapasztalta, hogy – mivel a jegyzői teendőket már nem kellett ellátnia –, jövedelme csökkent, feladata azonban a tanulók létszámának növekedésével egyre több lett. Indokoltnak érezte tehát, hogy a hivatal támogatását kihasználva, újra rendeztesse fizetését, ami meg is történt. 1858-ban jövedelme az alábbiak szerint alakult:

Pacsai

házi kert 1/4 hold, kenderföld 1/2 hold, rét 1/2 napi kaszálás, párbér, páronként 1/3 mérő rozs, párbér összesen 33 mérő rozs, temetés 2 ezüst, mindenhol

szőlő után 2 pint must, „ha mindenek megadják” 25 akó must, szalmás gabona 15–18 kereszt, tűzifa 6 szekér, gyermekeként évente 15 váltó ezüst, „ha megadnák”, az összesen 30–32 pengő

Tüttös

minden pár után 1/3 mérő rozs 23 mérő, szalmás gabona 6 kereszt, must 3 akó

– Temetésért a pacsaihoz hasonló díjazás járt.

A felsorolásból minden jónak tűnne, ha nem lenne ott a „ha megadnák” megjegyzés. Bizony, nem mindig adták meg. Az év végén a tanítónak gyakran panasszal kellett élnie: „e csekély összegért évekig kell várakoznom, néppel való perlekedés tanítói helyzetemre nagyon kellemetlen.”¹⁴ Úgy látta, hogy jobb lenne, ha a 120 gyerek után egy bizony összeget állapítanak meg neki készpénzben, általános díjazás gyanánt.

A plébános is a tanító mellé állt, ő is beadványt intézett a főszolgabíróhoz. Megállapította, hogy „sem vasárnapi iskola, sem a Szülők részéről gyermekeiknek szorgalmas iskolába járatása nincs.” A vasárnapi iskola elmaradását azzal magyarázta, hogy „a mesternek az illető községek taníttásáért illendő díjazást megállapítani vonakodnak.”¹⁵ Az összefogás meghozta az eredményét, valószínűleg javítottak az oktatás körülményein, mert 1860-ban már arról írnak, hogy a felnőttek „a pislogó, a tökmagból kisajtolt mécs olaja világosságánál örömmel írnak, olvasnak és számolnak.”¹⁶ Ehhez bizonyára szükség volt a vasárnapi iskolában végzett munka megfelelő díjazására.

A mindennapi és a vasárnapi iskolába járók eredményei csak lassan mutatkoztak. Az 1870-es népszámlálás adatai szerint Pacsa község 1007 lakosának iskolázottsága az alábbiak szerint alakult:

	férfi	nő	összesen	%
csak olvasni tud	-	-	-	-
írni és olvasni tud	65	29	94	10,29
analfabéta	442	471	913	90,66
	507	500	1007	100,00

A későbbiekre nézve ezeket az adatokat tekintjük kiindulópontnak az írni és olvasni tudók számának vizsgálatához.

Jegyzetek:

¹ Fszb. kig. 4736./1857.

³ Fszb. kig. 929./1858.

² Pl. Canonica Visitatio 1832.

⁴ Fszb. kig. 424./1856.

- ⁵ Fszb. kig. 729./1855.
⁶ Fszb. kig. 1490./1855.
⁷ Fszb. kig. 929./1858.
⁸ Fszb. kig. 4736./1857.
⁹ Fszb. kig. 929./1858.
¹⁰ U.o.

- ¹¹ U.o.
¹² U.o.
¹³ U.o.
¹⁴ Fszb. kig. 5918./1858.
¹⁵ Fszb. kig. 6142./1858.
¹⁶ Kotnyek 1978. 138.

A kiegyezés után

A kiegyezés jelentős változásokat hozott az ország közoktatásában, így a megyében és a községben is.

1868-ban bevezették a népoktatási törvényt, amely kimondta az általános tankötelezettséget, és az alábbi változásokat eredményezte:

- kialakultak a tankerületek és a tanfelügyelőségek;
- létrehozták a Megyei Iskola Tanácsot; ennek szerepét 1876-ban átvette a Megyei Közigazgatási Bizottság, amely 1945-ig működött;
- 1869-től sorra alakultak az iskolaszékek;
- folyamatosan kiépült a megye iskolahálózata;
- a hirtelen megnövekedett tanulólétszám megkövetelte a pedagógusok számának növelését és járandóságuk rendezését is.

Mindezen változások jól követhetők a község és az iskola fejlődésében is.

A pedagógusok létszámának növekedése azzal is járt, hogy többször találkoztak, egyeztettek szakmai és megélhetési gondjaikat.

1868. augusztus 18-án a megye kiskomáromi kerületének tanítói gyűlést tartottak, melynek célja a tanügyi szervezet megvitatása volt. Ezen az összejövetelen a pacsai Péntek mestert választották elnöknek, akinek így jelentős szerep jutott a határozatok és állásfoglalások megfogalmazásában. Több módosítási javaslat között kimondták, hogy az iskolaszék csak akkor lesz jó, „ha azt elegendő szakképzett egyéniségekkel lehetne betölteni, de miután a legtöbb helyen azok száma hiányzik, így az nem kivihetőnek állítottott.”¹

Mintha előre látták volna a pedagógustársadalom szenvedéseinek és megaláztatásának végtelen sorát amiatt, hogy majdnem minden időszakban akadt egy-egy testület, amely nem hozzáértőkből, esetenként pedagógia- és pedagógusellenes személyekből is állván, sokszor megkeserítette életüket, rombolta tekintélyüket, és csökkentette munkájuk eredményességét.

Ismét felmerült a bérkérdés. A résztvevők azt látták jónak, ha minden hagyományt felrúgva, egységesen 600 forintban határozzák meg a tanítók évi fizetését, ezzel elejét véve annak, hogy ki legyenek szolgáltatva az előbbi testületeknek.²

Az oktatással kapcsolatos intézményrendszer megszervezésével párhuzamosan megszorodtak azok az ügyiratok, amelyek azt jelzik, hogy az újonnan létrehozott hivatalok és az oda kinevezett munkatársak komolyan veszik szervező- és ellenőrző feladataikat. A tervező munka segítésének csak később találjuk nyomát.

Sajnálatos, hogy az ekkor keletkezett iratok mennyiségére és tárgyára leginkább az iktatóból következtethetünk, azok pedig főleg információ értékű adatokat szolgáltatnak. Az iratok többsége elveszett.

Ezen a téren szerencsés helyzetben vagyunk, mert Pacsa község 1871-től járási székhely lett, és egy-egy iskolai ügy gyakran a főszolgabíró elé került, aki azt illetéktelenség miatt soha nem utasította vissza. A tanügy elvesztett iratait így kis részben pótolva érezzük.

A hivatalok ellenőrző szerepe elsősorban a tankötelezettségi törvény végrehajtása terén érvényesült, amelyet rendszeresen számon kértek a helyi szervektől. Ezzel kapcsolatban hol a plébános, hol a tanító, hol a főszolgabíró küldött jelentést, amely általában a tankötelesek számát és a mulasztást tartalmazta.

Az 1870-es években még rendszeres jelentés tárgya volt a helyi izraelita iskola, amely ekkor még önálló épülettel és saját tanítóval működött. Pontos létszámadatok 1848 óta nem maradtak fenn. Akkor a 6–10 éves gyermekek száma 50 fő volt, amely magasnak mondható, hiszen ugyanakkor Nagykanizsán ebbe a korosztályba 317, Keszthelyen 119, Zalaegerszegen 116, és az egész kapornaki járásban 71 fő tartozott.

Az izraelita lakosság – és vele a tankötelesek –, létszáma 1848-hoz viszonyítva folyamatosan csökkent. Az iskola fenntartásához gyakran kértek segítyt az országos izraelita alapból.³ Az is előfordult, hogy a tanítói nyugdíjhátralék befizetésének elhalasztását kérték.

A tanfelügyelőség működésének az iskolára vonatkozó első dokumentuma egy 1878-ban keletkezett feljegyzés Pacsa és környéke iskoláiról, amely az alábbiakat tartalmazza:

Római katolikus elemi népiskola, Pacsa

Ismétlő iskola nincs, a mulasztásokat nem jelentették be, tornászat nem tanítattik, a tanító működésének eredménye nem kielégítő, az iskola épülete nagyon rossz karban van: a fala mór (sárral tapasztott vesszőfonat), a teteje zsúp, attól kell félni, hogy összedől, egy időre be is kellett zárni, tűz esetére biztosítva nincs, a szűk és sötét tanterem bútorzata rossz, a fűtéshez szükséges fát a tanulók naponta hordják.

A vizsgálat lényegesen jobb helyzetben találta az izraelita iskolát:

Ismétlő iskola itt sincs, de azért, mert nincs rá szükség, mivel „a tankö-

telesek részint iparosokká lesznek, részint tanulmányaik folytatására máshova mennek tanulni.”⁴ tanító ugyan fülbajban szenved, mégis „meglepő eredményeket képes felmutatni”, annak ellenére, hogy helyzete sem mondható egyértelműen jónak. Évi 300 forintnyi fizetését rendszertelenül kapja, és a tanítói gyűléseket sem tudja látogatni, mert költségeit nem térítik meg. Az iskola épülete a hitközség tulajdonában van, és igen jó az állapot.

A tanító sikereinek tényezőit a jelentés nem elemzi, azonban tudni való, hogy az izraelita tanulók családi háttere egészen más volt mint a katolikusoké. Szüleik valamennyien kereskedők, vendéglősök, esetleg iparosok voltak, az üzlet, a vendéglő és a műhely pedig öröklődött, hogy a családi vállalkozás tovább gyarapodhasson. A gyerekekbe már kiskorukban beleoltották a meggazdagodás vágyát. A szülők áldoztak is erre, ezért nem volt szükség náluk ismétlő iskolára.

Igrice, római katolikus elemi népiskola

A mulasztást nem jelentették, nem tanítanak alkotmány- és természet-tant, mert „az élemedett korú tanító a szükséges képességekkel nem bír”,⁵ néhány tanulónak nincs könyve, faiskola és kert nincs, a tanterem bútorzata célszerűtlen, a tanulók jobb oldalról kapják a világítást, a szükséges tűzifát naponta hordják, a tanító 250 forintnyi fizetését nem kapja meg pontosan, sem a tanító, sem a gyermekek részére nincs árnyékszék.

Mindhárom iskola fenntartója megkapta feladatait a látogatási jegyzőkönyv határozati részében. Megoldásuk a pacsai iskola számára jelentette a legnagyobb gondot, mert az iskola épületét a felügyelő alkalmatlannak találta a tanításra, s ezért előírta, hogy „egy év múlva új építtessék.”⁶

Az iskolaszék megalakulásának pontos idejét nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy 1870-ben már létezett. A politikai község tiltakozott a tisztán felekezeti iskolaszák megalakulása ellen. Iskolát is közöset szerettek volna, nyilván abból a megfontolásból, hogy a község nem katolikus, de jómódú állampolgárai úgy rendszeresen és nagyobb összeggel járultak volna hozzá az oktatás költségeihez.⁷

Jegyzetek:

¹ Kotnyek 1978. 68.

⁵ U.o.

² Kotnyek 1978. 69.

⁶ U.o.

³ Tik. 766./1879.

⁷ Tik. 11./1870.

⁴ Kib. 215./1878.

Az iskola megépítése

Hiába szabta meg 1878-ban a tanfelügyelőség, hogy új iskolát kell építenie a falunak; akkor nem volt rá pénz, de talán komoly szándék sem. Harminc évnél is hosszabb időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a közben rendszeresen működő iskolaszékben elhatározás szülessen egy harmadik tanterem felállításáról.¹

Először a meglevő épület bővítését látták jó megoldásnak, mivel az tűnt a legolcsóbbnak. Dr. Fodor Gyula, a község orvosa – maga is iskolaszéki tag –, nem helyeselte az olcsóságra való törekvést, azzal érvelve, hogy a régi helyen nem szűnnek meg a zsúfoltság. Érvei hatottak s a testület végül úgy döntött, hogy megfelelő helyet keres a három tantermes iskola felépítésére. Körvonalazták elképzeléseiket, amelyek azonban nem nyerték meg Szentmihályi Dezső tetszését, mert a tanító részére csak egy szobát kívántak építeni. Az ő indokai is hatásosak voltak, hiszen az iskolaszék világi elnökeként és gazdag helyi földbirtokosként szólalt fel. Hogy a további vitát és felesleges időhúzást elkerüljék, bizottságot állítottak fel az iskolaépítés alapos előkészítésére. A fontos testületbe az iskolaszék legtekintélyesebb tagjait delegálták:

elnök: Szentmihályi Dezső, egyben az iskolaszék világi elnöke

tagok: Székely Ernő körjegyző

Landi Ferenc tanító, iskolaszéki jegyző

Czoma Antal földműves.²

A bizottság elvégezte a munkát, tájékozódott a várható költségekről. Az iskolából azonban most sem lett semmi, mert kiderült, hogy túl drága lenne, s így „... a hitközség tagjainak oly mértékű megterhelését okozná, amely egy volna a község lakossága zömének tönkretételével.”³ Le is mondtak az építésről.

A kérdést legközelebb 1912. július 24-én vetette fel Illés István apátplébános. Ezen az ülésen példátlan dolog történt: az iskolaszék Fodor doktor javaslatára leszavazta a plébánost, aki felháborodva elhagyta a termet. Az ülést azonban folytatatták, mert Szentmihályi Dezső azonnal átvette a vezetését. A plébános azzal indokolta a távozását, hogy „olyan iskolaszéki gyűlésen, amely a katolikus iskola építése ellen hoz határozatot, nem elnökölhet.”⁴ A világi elnök előterjesztéséből kiderült, hogy a testület nem az iskolaépítés ellen szavazott, csak – okulva a korábbi kudarcból –, azt nem akarta, hogy az iskolaszék vállalja a terhet. Azt szerették volna, hogy a jelenlegi iskolát vegye át a politikai község, esetleg az állam, hiszen mindkettő gazdagabb, mint a hitközség. Az egyház természetesen nem szívesen mondott volna le az is-

koláról. Az ülés az apátplébános távolléteben is határozatot hozott, azt megküldte az egyházi és világi felsőbb hatóságoknak, és várta a fejleményeket. Csak a Közigazgatási Bizottság válaszát ismerjük: felhívta az iskolaszéket, hogy az államsegély megvonásának terhe mellett építse fel a szükséges tantermet. Arra a felvetésre, hogy a község vagy az állam vegye át az iskolát, a bizottság nem is reagált.

Ettől kezdve felgyorsultak az események. Az egész építési ügy Landi tanító úr kezébe került, és a továbbiakban minden szál nála futott össze. Elhatározták, hogy három új tantermet építenek, és a korábbi, még használható tantermekből még kialakítanak egy kántortanítói és egy egyedül élő tanítónak való lakást.⁵

Azonnal versenytárgyalást írtak ki, amely megjelent a Zala című napilapban, a Zalavármegyei Hivatalos Lapban és a Pesti Naplóban is. A pályázatok elbírálása után a legkedvezőbb ajánlatot tevő Bölcsföldy János keszthelyi vállalkozót bízták meg, aki öt változatban készítette el tervét. Most úgy látszott, hogy minden rendben van, a természet azonban beleszólt az iskola ügyébe: április 13-án olyan rendkívüli fagykár érte a községet, hogy még a megélhetés is veszélybe került nemhogy nagyobb vállalkozásba kezdhett volna. Ezért egy évre elhalasztották az építkezést, de a vállalkozóval így is megkötötték a szerződést, hogy mindkét fél biztosítva legyen.

Most merült fel először, hogy a politikai községtől is kellene segílyt kérni, hiszen – miután 1909-ben megszűnt az izraelita iskola –, a falu minden gyermeke az építendő iskolába jár majd, ideje lenne tehát a terheket is megosztani. Az összegről nem esett szó, azt csak az építési költségek ismeretében akarták meghatározni; nem is akartak sokat kérni, nehogy a politikai község a támogatás fejében beleszólási jogot követeljen az iskola életébe.

Végül azt a megoldást választották, hogy az egész építési költséget elosztják 10 évre, hogy egyszerre ne jelentsen túl nagy kiadást a hívőknek. Megszületett a teljes költségvetési előirányzat: 30.672 korona 81 fillér.

Az építkezés elhúzódása egyéb gondot is okozott. Az eredeti terv szerint építendő iskolához már megigényelték az államsegélyt a III. tanítói álláshoz, s az meg is érkezett, csak éppen nem volt hol tanítani. Szinte kapóra jött az izraelita iskola megszűnése, mert ott el tudták helyezni ideiglenesen az újonnan létesített tanulócsoportot.

1914. tavaszán végre elkezdődött az építkezés, melyet a befejezésig csak apróságok zavartak meg. Az épület kijelölésekor jöttek rá, hogy a területből 24 m² hiányzik, amelyet a templomból tartozó telekből kellett kérvenyezni. A veszprémi püspökség térítés ellenében át is engedte a szükséges részt. Már álltak a falak, amikor felvetődött, hogy a terven szereplő koszorúfák mérete nem megfelelő. A vállalkozó 100 korona ellenében valamennyit

erősebbre cserélte ki. Landi tanító úrnak, az új lakás várományosának is volt kérése: mivel a létesítményhez szivattyús kutat terveztek, kérte, hogy a neki szánt lakásba saját költségén bevezethesse a vizet. Kérését örömmel teljesítették.⁶

Az építkezés üteme minden várakozást felülmúlt: júniusban már fizetni kellett az első részletet, 8.000 koronát. Ez már nem ment egyszerűen, mert sok hívó nem tudta kifizetni a kivetett összeget. Az iskolaszék felszólító határozata sem használt; a jegyzőt kellett megkérni, hogy erélyesen figyelmeztesse őket, ami bizony szükséges is volt, hiszen a korábbi szándék ellenére nagyon meg kellett terhelni az egyházközség tagjait. Az iskolaszék 33.914 koronát, a 12.300 koronás évi adóalap 270%-át vetette ki, ezt azonban a nem fizetők miatt hamarosan 350%-ra kellett emelni. Az adózók számára csekély vigasz volt, hogy részletekben is teljesítették fizetési kötelezettségeiket.

Közben az iskolaszék mindenhol kért támogatást, ahonnan csak remélhetett. Jelentős összeg érkezett a veszprémi püspökségtől és a VKM-től: mindkét helyről 5.000 koronával segítették a falu iskolájának építését.⁷ A kivetett adót e támogatások ellenére sem csökkentették, mert úgy gondolták, hogy az iskola felszerelésére és a plébánia épületének esedékes javítására kell felhasználni az összeget.⁸

Úgy látszik, az iskolaszék tanult a tüttösi iskolatűzből, és még az építkezés befejezése előtt 12 évre biztosította az épületet a bekerülés összegére.

Az I. világháború kitörése itt is érezte hatását: Landi Ferencet 1914-ben behívták katonának, de olyan hirtelen kellett bevonulnia, hogy az építkezés ügymenetét nem tudta átadni senkinek, s az iskolaszék csak nehezen érte el, hogy e célból néhány napra hazaengedjék.⁹

1914. szeptember 20-án jelentette be a plébános az iskolaszék ülésén, hogy az új épület elkészült. Ugyanakkor olvasta fel a főszolgabíró átiratát is, amely szerint a belügyminiszter rendelete értelmében át kell adni hadikórház céljára. Az iskolaszék nem tehetett mást, mint „egyhangú határozattal és a legnagyobb készséggel átengedi.”¹⁰

Egy napig sem volt tanítás a frissen elkészült épületben, amelynek megvalósításáért olyan sokat áldoztak. A korábban használt tantermek közül csak a volt izraelita iskola maradt tanításra alkalmas állapotban, gyorsan kellett tehát találni még két szükségstantermet. Végül sikerült bérelni egy akkor éppen használaton kívüli asztalosműhely, és az ipartestület egyik helyiségét. „Az ideiglenes iskolákhoz két mozgatható klozet átszállítását határozták el.”¹¹

A háborús helyzet minden téren nehezítette a lakosság életét, s az iskola építésére kivetett adó részletei egyre nehezebben folytak be. A plébános 1916-ban már a főszolgabíróhoz fordult segítségért.¹² Az év végén a vállalkozó annyira szorította az iskolaszéket, hogy az úgy döntött: peres útra tereli

az ügyet, de a bírósági eljárás idejére felvesz 3.000 korona hitelt a helyi Takarékpénztárból, amelynek törlesztése és a kamatok a késedelmes fizetőkre hárulnak.

A tüttsősieknek is fizetniük kellett, hiszen az 5. és 6. osztályosok onnan is Pacsára jártak iskolába. Akadt közöttük, aki még 1918-ban sem tudta kiegyenlíteni tartozását, Pacsán pedig 1919 őszén adták át az ügyvédnek a hátralékosok utolsó névsorát.

Jegyzetek:

¹ A pacsai római katolikus iskolaszék jegyzőkönyve 1907–26. (A továbbiakban: Isk. sz.)	⁶ U.o. 1914. VII. 30.
² Isk. sz. 1910. IV. 7.	⁷ U.o. 1914. VII. 30.
³ U.o. 1910. VI. 8.	⁸ Tanfelügyelőségi iratok 364./1914.
⁴ U.o. 1912. VII. 24.	⁹ U.o. 3403./1914.
⁵ U.o. 1913. IV. 20.	¹⁰ Isk. sz. 1914. IX. 20.
	¹¹ Fszb. kig. 2430./1916.
	¹² Fszb. kig. 606./1918.

Az iskola szervezeti formájának és működtetésének alakulása

A 20. század elejétől az iskolaszék egyre nagyobb szerepet kapott az iskola életében; a tanév szorgalmi idejét is megállapíthatta.

1907-ben az I. és a II. osztály szorgalmi ideje 10 hónap, a vizsga időpontja június vége volt. A III., IV., V. és VI. osztály szorgalmi ideje 9 hónap. A vizsgát a kántortanító vezette, aki egyben felügyelt az I–II. osztályra is, s azokról köteles volt jelentést tenni. A tanév rendjének megállapításához hozzatartozott a tanítási szünetek meghatározása is, melyek az alábbi módon alakultak: a nagy szünetidő, a húsvéti és karácsonyi szünetek és az őszi betakarítási munkák idején egy hét. A szünetek pontos idejét általában a tanévet közvetlenül megelőző iskolaszéki ülésen döntötték el.¹

Időközben megteremtették az ismétlő iskola működésének feltételeit. Vezetését Landi Ferencre bízták. Szeptemberben, októberben, áprilisban és májusban vasárnap 8–10-ig, novemberben, decemberben, januárban és februárban ezen kívül csütörtökön 8–10-ig is voltak foglalkozások. Előírták, hogy a téli foglalkozásokon gazdasági alapismereteket is kell oktatni.

Az iskolaszék teljesen a kántortanítóra bízta a tankönyvek kiválasztását, és az ő döntését az egész iskolára nézve kötelezővé tette.²

Az 1910-es évektől folyamatosan nyomon követhető, hogyan kapott teret a falu életében a fiatal, tehetséges kántortanító és iskolaszéki jegyző. Eleinte elég nehezen kapott szót az üléseken, még céloztak is rá, hogy foglalkoz-

zon a saját feladatával, ő azonban nem hagyta magát, és lassanként rá is jött mindenki, hogy érdemes hallgatni rá. Így aztán egyre több megbízatása lett az iskolában és az iskolán kívül.

A tankötelezettségi törvény végrehajtására tett erőfeszítések és az egyre javuló oktató-nevelő munka eredményeképpen 1910-ben a község 1.583 lakosából 1.071, azaz 67,5% tudott írni és olvasni.³

Az iskola az 1912-es tanévtől rendelkezik bélyegzővel.

Sok gondot okozott Landi behívása. Még a harangozásban is zavarok keletkeztek. Hajdan a tanítók díjlevelében és munkakörüik meghatározásában szerepelt a harangozás, de Landiében nem; bizonyára szíveségből vállalta el. Az iskolaszéki ülésen többen felvetették, hogy végleges megoldást kellene keresni; különben is úgy hírlett, hogy a kántortanító már maga is le akart mondani róla, ahogy teendői szaporodtak.

Csak az 1915-ös év előkészületeinek anyagából tudjuk, hogy a világháború első éveiben a tanév rendkívül rövid volt, így az előírt anyagot nem is tudták elvégezni. Ezért az 1915/1916-os tanév rendhagyó lett: csak az I., II. és III. osztály járt iskolába, karácsonyig az elmúlt tanév anyagát pótolták, újév táján vizsgáztak, és úgy léphettek felsőbb osztályba.⁴ A többi évfolyam sorsáról nem esett szó. A testület csak karácsonykor szerette volna kezdeni a tanévet, de ebbe a felügyelet nem egyezett bele.⁵

Landi 1914-ben fogságba került, és csak 1918-ban került haza. Távol-léte idején nem tudták megoldani teljes értékű helyettesítését. Pályázat útján kerestek és találtak is helyettest, aki tanított és kántorizált, a többi tevékenység azonban ellaposodott.

Ekkor született az az ötlet, hogy az iskolaszék a korábbiaknál többet vállaljon: „ezentúl a tagok többször látogassák meg az iskolát tanítás alatt, legyenek teljes érdeklődéssel a tanítók nemzetmentő munkája iránt.”⁶ A gyűlés örömmel fogadta az indítványt, s az elnök be is osztotta a látogatás rendjét. Ennek ellenére hamarosan nyilvánvalóvá lett, hogy az iskolaszék tagjainak kezdeti lelkesedése lelohadt, és látogatásra alig került sor.

A Tanácsköztársaság idején Landit jelentős megbízatásokkal látta el a falu: a paraszttanács, majd a direktórium, később a járási tanács elnöke lett. Kezébe került a közelet irányítása, és azt nagy méltósággal, higgadsággal tartotta normális mederben. A faluban sok változás történt, de az iskola érintetlen maradt. Júniusban érkezett a faluba a leirat, amelyben „a vármegyei művelődési hivatal azt az utasítást adta a tanácsnak, hogy az iskolát haladéktalanul vegye állami kezelésbe, s leltározza az iskola vagyonát.”⁷ Megkezdődtek a tárgyalások a tanács és a hitközség között, de elhúzódtak, mert az anyagi kérdésekben nem sikerült megegyezniük. Az ügy emiatt a Közoktatásügyi Népbiztossághoz került, ahonnan ne, érkezett válasz. Közben a Ta-

nácsköztársaság gondjai is növekedtek, majd bekövetkezett augusztus 1-je, a bukás napja, így az államosítás 1948-ig lekerült a napirendről.

A proletárdiktatúrában betöltött szerepe miatt Landit internálták, így megint hosszú időre elszakadt a községtől, az iskolától, s az iskolaszék megint megoldhatatlan feladat elé került. Hirdetést adtak fel, hogy „a helyettes legyen római katolikus vallású férfi, s gyakorlattal bíró legyen.”⁸

Landi 1921-ben helyezték vissza állásába. Népszerűsége az internálás miatt nem csökkent; az iskolaszék és a falu lakossága nagy lelkesedéssel fogadta. Úgy folytatta régebbi feladatkörét, mintha nem is lett volna távol. Az iskolaszék ülésén még utoljára felmerült az intézmény látogatása a testület által, azonban mindenki fellélegzett, amikor az egyházi elnök a látogatással hivatalosan Landit bízta meg, „hogy a többi osztályok felett a szellemi és erkölcsi felügyeletet gyakorolja”, majd még hozzátette: „a képviselők meg időnként látogassák meg az iskolát.”⁹

A régi állásába visszahelyezett tanító két fontos célt fogalmazott meg: a tankötelezettség szigorú végrehajtását, és rendszeres szülői értekezletek tartását.¹⁰ Iskolai munkája mellett a községi képviselőtestületben újra elfoglalta a helyét, és ott is meghatározó egyéniség lett, ami az iskola számára előnyös volt. Minden ülésen megjelent, gyakran mondta el véleményét és javaslatait, s kevesen szálltak vele szembe.

Ebben az időszakban egyetlen mélypont volt a iskola életében: 1924. A hitközség anyagilag kimerült, és a politikai községtől kért segítséget. Rövid időre fellángolt a harc: a képviselőtestület véleménye az volt, hogy ha a hitközség nem tudja eltartani és méltóképpen működtetni az iskolát, akkor mondjon le róla. A baj csak az volt, hogy ők sem tudták volna nyugodt lelkiismerettel átvenni, és azonnal az államnak adták volna át. Úgy kemény vita után minden maradt a régiben, s az iskolának át kellett vészelnie egy nehéz évet.¹¹

A tanulólétszám növekedése miatt a Közigazgatási Bizottság felszólította a községet, hogy 1923-ban szervezze meg a negyedik tanítói állást.¹² A hitközségnek volt bátorsága anyagi okokra hivatkozva megtagadni az állás-szervezést. Azzal érveltek, hogy már most 120%-os pótdót vetettek ki, s a hívek nem terhelhetők tovább.¹³ Az újabb felszólításra már rugalmasabban válaszoltak: néhány év halasztást kértek. Az ügy egy kicsit pihent a bürokrácia fiókjaiban, de közben a veszprémi püspök is tudomást szerzett róla, és arra kérte a Közigazgatási Bizottságot, hogy szólítsa fel a községet, nehogy az ismét megtagadja az állás megszervezését. A hitközség végül nem tudott ki térni a kötelezettség alól, hiszen a tanulólétszám elérte a 195-öt, ami három tanítónak túlságosan sok lett volna.¹⁴

Az évtized második felében a tanulólétszám emelkedése tovább feszi-

tette az eddigi kereteket. 1928-ra az egyes tanulócsoporthok létszáma így alakult:

1. osztály	63 fő	tanító:	Farkas Kálmán
2. osztály	53 fő	tanító:	Horváth Imre
3-4. osztály	55, illetve 19 fő	tanító:	Kovács Imre
5-6. osztály	20-20 fő	tanító:	Landi Ferenc

Rendkívül magas volt az első osztály létszáma, ami már gátolta az eredményes munkát. A csoport minden évben népesebb volt a többinél, hiszen ezen az évfolyamon maradt vissza a legtöbb tanuló, ennek pedig nyilván az a megfontolás volt az alapja, hogy csak az írni és olvasni elfogadhatóan tudó gyerekeket engedték tovább. A 3-4. és az 5-6. osztály összevont csoportot alkotott. Ennek feloldása egyelőre reménytelen volt, mert sem tanító, sem tanterem nem állt rendelkezésre. Így jutott el a község ismét addig, hogy építkeznie kellett. A döntés gyorsabban született, és könnyebben kivitelezhetőnek tűnt, mint 1914-ben. Az előkészítés, melynek írásos anyagát nem ismerjük, nagyon megfontolt és szerencsés is volt, mert 1928-ban a megye főispánjához államtitkári leirat érkezett, amely nemcsak szükségesnek, hanem lehetségesnek is tartotta a pacsai iskola épületének bővítését. Egyben 1.800 pengő segély is kiutalt néhány építési kikötés fejében:

- az ajtók kifelé nyílnak;
- az emeletre vezető lépcső legalább 140 cm széles legyen;
- az épületen belül nem építhető WC;
- a tanterem belmagassága legalább 3,6 m legyen;
- vályogtéglát alkalmazása tilos;
- az építésre versenytárgyalás írandó ki.¹⁵

Az újabb három tanterem emeletráépítéssel valósult meg, a az építettő a római katolikus iskolaszék lett. Az anyagi háttér olyan szerencsésen alakult, hogy a politikai községtől nem is kértek segítséget. Sokat könnyített a helyzeten, hogy az építő vállalkozó rugalmas volt: beleegyezett abba, hogy az iskolaszék anyagot és napszámot adjon a munkához. A szerződést 1929. február 27-én kötötték meg. A költségvetés összege 43.716 pengő volt. Az állami segítség az adott anyag és a társadalmi munka levonása után a végszámla összege 27.649 pengő lett, a tervezett összegnek 67,8%-a.¹⁶ 1929. augusztus 22-én elkészült az emeleti rész. Együttal felújították a régi épület elhasznált részeit, a kántortanító lakásában pedig még a villanyvezetékek helyét is elkészítették, mivel ekkoriban szó volt a község villamosításáról. Az 1929/1930-as tanév Pacsán ideális körülmények között indult, miközben az ország gazdasága a mélypont felé haladt.

A létesítmény működtetésében mindig a tél jelentette a legnagyobb gondot. Nem anyagilag, hiszen a tüzelőre mindig előteremtették a megfelelő összeget a tüzelőre, hanem a megvásárolt tűzifa hazaszállítása ment nehezen. A község közelében sem volt jelentősebb erdő, ezért 10–15 km-ről kellett elhozni a megvásárolt fűtőanyagot. Az erdei utak állapota olyan volt, hogy gyakran még pénzért sem kaptak fuvarost. Az is előfordult, hogy a tanítás biztosítása érdekében közmunkára kirendelt fuvarost alkalmaztak, rendkívül magas költséggel. Az iskolaszék mindent megmozgatott, hogy a fűtés ne hátráltassa a tanítást. A kapornaki apátságot is felkeresték, mivel erdejükben sokszor vásároltak, és azt szerették volna, ha a katolikus iskolaszék előnyben részesül a világiakkal szemben, azonban mélységesen csalódtak, mert semmi kedvezményt nem kaptak, ugyanúgy szolgálták ki őket, mint a többi üzletfelet. A felháborodás olyan nagy volt, hogy a testület a püspökhöz feliratot, az apátsághoz pedig átiratot intézett az ügyben. Az eredmény: minden maradt a régiben.¹⁷

Szinte hihetetlen, de folyamatosan nyomasztotta az iskolaszéket a takarítás ügye is. Hosszú évekig nem sikerült megfelelő személyt találni. Landi Ferencnek nagy nehezen sikerült kiharcolnia, hogy a tantermeket ne csak minden másnap, hanem naponta takarítsák. Végül úgy oldották meg a takarítás kérdését, hogy a szerződésben kikötötték: a dolgozó tanév közben nem mondhat fel.

Az egyre javuló tárgyi feltételekhez társuló magasan szervezett iskolai munka folyamatosan mérhető eredményeket hozott. 1931-ben a község 2.458 lakosából írni és olvasni tudott 1.942 fő, ami a népesség 79%-át jelentette; az 1910. évi 43,62%-hoz viszonyítva a fejlődés jelentős. A további javuláshoz komoly összefogásra volt szükség, elsősorban a tankötelezettségi törvény végrehajtásában. Landinak meg kellett győznie a szülőket arról, hogy csak a rendszeres iskolába járás hozhat jó eredményt, és a törvény szigorát is alkalmaznia kellett. A pillanatnyi nehéz helyzet gyakran állította választás elé a tanítót: el kellett döntenie, hogy azt a családot, amelynek létfenntartásához szüksége volt a nagyobb, de még tanköteles korú gyermek alkalmi munkájára, büntesse, vagy esetenként szemet hunyjon a törvényt sértés felett. Az iskola megértő volt, és csak akkor büntetett, amikor úgy látta, hogy a mulasztás a tanuló előmenetelének rovására megy. Az igazolatlan mulasztásért általában 2 pengőt szabtak ki, ami elég magas volt, hiszen ebben az időben egy férfi egész nap kénytelen volt érte kaszálni, ami pedig a legjobban fizetett munkának számított.¹⁸

Így lassan elérték, hogy a tanulók rendszeresen kezdték látogatni az iskolát, azonban még így is jelentős volt azoknak a száma, akik 12 éves korukig nem fejezték be a 6. osztályt. Ügyükben az iskolaszék évente komoly

megfontolás alapján döntött, figyelembe véve a szülők kérését és a tanítók javaslatát. Azon tanulóknak, akiknél láttak esélyt arra, hogy 14 éves korukig eljutnak a 6. osztályba, és azt befejezik, előírták a tankötelezettséget, míg a többiek felmentették az állandó iskolába járás alól, és többnyire az ismétlő iskolába utalták. Teljes felmentést ritkán, és csak azoknak adtak, akiknél az ismétlő iskola is feleslegesnek tűnt. Az ő megjegyzés rovatukba szomorú minősítés került: „szellemileg fejletlen.”¹⁹

A 30-as években általában évente 12–15 gyermek nem fejezte be 12 éves korára az általános iskola 6. osztályát.

év	nem végzett 12 éves korára	felmentett	tankötelezettségét meghosszabbították
1934	23	6	17
1935	15	5	10
1937	12	9	3
1938	13	5	8

Érdemes legalább egy kimutatást részleteiben is megvizsgálni.

1937-ben a tanulók létszáma 259 volt, ebből:

12 éves korában	5. osztályba járt	8 tanuló
	4. osztályba járt	2 tanuló
	3. osztályba járt	1 tanuló
	<u>2. osztályba járt</u>	<u>1 tanuló</u>
	1–5. osztályba járt	12 tanuló
	szellemileg fejletlennek minősült	4 tanuló
	eddig 6 évet töltött az iskolában	10 tanuló
	eddig 7 évet töltött az iskolában	2 tanuló
	napszámos szülők gyermeke	4 tanuló
	gazdasági cseléd gyermeke	4 tanuló
	törpebirtokos, földműves szülők gyermeke	4 tanuló

Hat olyan család is volt, ahol az iskolába járó idősebb testvér is kénytelen volt alkalmi munkát vállalni, hogy hozzájáruljon a család jövedelméhez.

Egyre több szülő elégedetlenkedett amiatt, hogy a tanítás délelőtt és délután is folyt, és 1 órás déli szünet szakította félbe. Az iskolaszék arra kényszerült, hogy a tanfelügyelőségtől kérje a folyamatos tanítás engedélyezését, főleg a gyermekek terhelését hozva fel indokul, mivel elég sokan jártak be messziről:

- 20 tanuló Andorházáról (2,5 km)
- 12 tanuló Tüttösből (2 km)
- 8 tanuló a téglagyártól (1 km)
- 35–40 tanuló a község távolabbi részeiből.

Kérésüket az alábbiakkal támasztották alá:

- A bejáró tanulók zöme nem tud hazamenni a déli szünetben, hiszen nem tudnak megfordulni egy óra alatt, ezért az iskolában maradnak, s étkezésük és felügyeletük megoldatlan.
- A gyermekek az őszi és téli időben későn, szürkületkor érkeznek haza, sok szülő pedig nem enged hosszan világítani, ezért a házi feladatok nem készülnek el.
- A nagyobb diákok délután még tudnának segíteni szüleiknek a ház körül.
- Az iskola sok tüzelőt takaríthatna meg, ha nem kellene egész nap fűteni. A tanfelügyelőség csak a téli időszakra engedélyezte a folyamatos tanítást.²⁰

Az iskola szellemiségére következtetni enged, hogy mikor és mit ünnepeltek. Az 1934/1935-ös tanévben a pacsai iskolában az alábbi ünnepélyeket rendezték: október 6., Szent Erzsébet, Szent Imre, karácsonyfaünnep, március 15., madarak és fák napja, hősök napja, anyák napja, tornavizsga.

A tanévet egyszerű körülmények között nyitották meg, bezárására pedig elegendőnek tartották a tornavizsgát.

A tanév aktuális teendőit a havonta tartott testületi értekezleteken egyeztették, esetenként értékelték is, de ezekről az összejövetelekről feljegyzés nem maradt.²¹

A 20-as évektől egyre gyakoribb, majd hagyománnyá vált, hogy az iskola egyik tanítója színdarabot rendezett: eleinte pásztorjátékot, később mesejátékot. Ezen előadások szereplőiből nőttek ki az ifjúsági és felnőtt színjátszók, akik egy-egy népszínművel szórakoztatták a közönséget és magukat.

1938. szeptember 1-jén, 56 éves korában Landi Ferenc igazgató tanítót saját kérésére nyugdíjazták. A faluból azonnal elköltözött Keszthelyre, és ott élt 1965-ben bekövetkezett haláláig. A kántortanítói teendőket ezután Kovács József látta el, amíg egészsége és a politikai helyzet engedte. Landi olajozottan működő, jól szervezett és irányított iskolát hagyott utódjára, így hiánya nem mutatkozott meg azonnal az intézmény életében.

1939-ben az iskola ismét megkísérelte az áttérést a folyamatos tanítási rendre. Kimutatták, hogy csupán a faluból 105 tanuló jár be olyan távolságról, hogy délben nem tud hazamenni, továbbá 16 gyerek Tüttösből, 3 pedig a szőlőhegyről jár iskolába. Ennek ellenére most sem engedélyezték az „egy-

huzamos” tanítást.²²

A háborús éveket egyre nehezebben viselte el az iskola. Ismét anyagi gondok nehezítették a munkát. A tanulók megint naponta vitték magukkal a tűzfát, és a kréta is gyakran hiánycikk volt. A jórészt nőkből álló testület nehezen fegyelmezte a nagyobb diákokat, és megnőtt a mulasztások száma is. Romlott az adminisztráció ritkultak a büntetések. Még az óralátogatások is erősen csökkentek: 1940–44-re a tanfelügyelő összesen egy-egy fél napot tervezett Pácsára és Tüttösbe.²³

Az iskolában akkor hat osztály működött, a hetediket csak tervezték.

A beírt tanulók
száma:

I. o.	II. o.	III. o.	IV. o.	V. o.	VI. o.	Össze- sen
42	40	39	38	38	25	222

Hosszabb távra is felmérték a várható beiskolázást, ami az alábbiak szerint alakult:

év	fiú	lány	összesen
1941/1942	28	27	55
1942/1943	32	26	58
1943/1944	20	22	42
1944/1945	21	19	40
1945/1946	25	22	47
1946/1947	19	21	40 ²⁴

Nemcsak a gyermeklétszám csökkent, a pénz is tovább fogyott. Szabó Anna tanítónőt 1941. november 27-én megválasztották, december 1-jével ki-nevezték, és még 1942. január 9-én sem kapott fizetést.²⁵

A háborús időszakról egyre kevesebb a használható forrás, gyakran csak utalásokból tudunk következtetni az eseményekre.

1944-ben az iskola ismét hadikórház lett, és a tanítás szünetelt.

Az 1945-ös éve nem hagyott különösebb nyomot az iskola életében; akkor még nem sejtette senki, hogy milyen változások következnek. Úgy gondolták, minden folytatódik tovább a régi módon, hiszen a községben háborús események nem voltak, a környéken sem folytak harcok, és a falu ép maradt. Gyorsan felmérték az iskola helyzetét. Mivel a leltárak megsemmisültek, ebből a jelentésből sejtethetjük, hogy milyen jó volt az intézmény felszereltsége, melyben az alábbi károk keletkeztek:

1.200 db kölcsöntankönyv	2.400 P
vezérkönyvek	125 P
naplók, nyomtatványok	200 P
iskolai irattár	—
rajzfelszerelés	3.000 P
iskolai bútorok	500 P
rádió	500 P
vetítógép	5.000 P
szemléltetőeszközök	250 P
ifjúsági könyvtári könyvek	2.000 P
színpadi felszerelés	500 P
ajtók és ablakok rongálódása	ismeretlen

A károk pótlása évekig tartott, de a testület is nehezen állt össze. Sok idő kellett hozzá, míg a háborúból hazatért tanítók igazolást kaptak, és munkába állhattak.²⁶

1946-ban a Szabadművelődési Vezetőségben még együtt volt a kántor-tanító, a plébános és a jegyző. Az általuk augusztusban rendezett programjának fontos részét képezte a hálaadó istentisztelet, amelyen szót kapott egy gyermek, egy földműves, egy iparos és egy kereskedő. Valamennyien hitet tettek az újjáépítés mellett.²⁷

A háború hatásai az anyagiakon túl is érzékelhetők voltak. Ennek megállapításához elég beletekinteni az 1946/1947. tanév végi jelentésbe:

Az iskola biztosítási összege	26.000 Ft
A tanköteles gyermekek létszáma	268
A tanköteles lányok létszáma	135
A tanköteles fiúk létszáma	133
Az iskolát nem látogató tanulók létszáma	39
Az iskolát nem látogató lányok létszáma	24
Az iskolát nem látogató fiúk létszáma	15
A tanulók mulasztása fél napban kifejezve	1.860
Ebből igazolatlan mulasztás	620

A mulasztás oka télen a ruha-és cipőhiány volt, tavasszal pedig a nagyobb gyerekek dolgozni kényszerültek.

A szorgalmi idő szeptember 7-től június 13-ig tartott. Az ünnepélyek száma is jelentősen csökkent, csak a következők maradtak: október 6., Szent Erzsébet, Szent Imre, március 15., anyák napja.

Az egyházköztség már nem tudta a régi módon ellátni az iskolát, ezért

rendszeres segítyt kért a politikai községtől. Kapott is évi 3.000 forintot, amit 1947-ben 4.000 forintra emeltek.

Az iskola létszáma szinte naponta változott. A faluban sokan csak ideiglenesen települtek le, gyermekeiket beírátták az iskolába, majd hirtelen elköltöztek. Ezzel magyarázható, hogy a tanév különböző szakaszaiban készült jelentésekben a létszám adatok 10–20 fővel is eltérnek egymástól.²⁸

A nehéz körülmények a tanítási munkán is nyomot hagytak, ahogy erről egy 1947-ben készült elemzés is tanúskodik:

Az iskola létszáma	263
az elbírált tankötelesek létszáma	213
sok mulasztás miatt	nem osztályozható 50
	ebből felsős 36
elégtelen tanulmányi eredményt ért el (bukott)	21
	az elbírált tanulók 9,8%-a
az évet nem végezte el eredményesen	71
	az elbírált tanulók 31,3%-a
elégséges tanulmányi eredményt ért el	94
	az elbírált tanulók 41,4%-a
kitűnő tanulmányi eredményt ért el	9
	az elbírált tanulók 4,2%-a
jeles tanulmányi eredményt ért el	18
	az elbírált tanulók 8,4%-a

Feltűnő és szomorú, hogy az összes elbírált tanulót be lehetett sorolni a jó vagy a gyenge kategóriába, tehát hiányzott a közepesek tömege.

Időközben az események felgyorsultak, és 1947-ben a 36 tagú községi képviselőtestületben már egy pedagógust sem találunk. Ami még szomorúbb, az 1948-as tisztújítás során sem került be közülük senki. Az akkori tantestületben nem akadt Landihoz hasonló nagy egyéniség.²⁹ Ebbe az új képviselőtestületbe 20 főt a négy legerősebb párt (MKP, NPP, SZDP, FKP) delegált 5–5 főt. Az iskolaszék ettől a testülettől is kérni kényszerült. A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt képviselői határozottan elleneztek az egyházi iskola segélyezését, még abba sem akartak beleegyezni, hogy a kért 5.000 forint helyett 3.000 forintot utaljanak az iskolának. Végül a személy szerinti szavazásban alulmaradtak, és az iskola – ez alkalommal utoljára –, megkapta a 3.000 forintot.³⁰

Ez már az államosítás előjele volt.

Jegyzetek:

¹ Isk. 1907./26. ² Isk. 1907./27. ³ Tik. 1824./1909. ⁴ Isk. 1915./6. ⁵ Ti. 3218./1925. ⁶ Isk. 1916./7. ⁷ KTJKV 1919. VI. 9. ⁸ Isk. 1919. IX. 28. ⁹ Isk. 1919. VIII. 7. ¹⁰ Isk. 1924. V. 21. ¹¹ Isk. 1923. VIII. 15. ¹² Kib. 1666./1928. ¹³ Tik. 2315./1923. ¹⁴ Kib. 395./1929. ¹⁵ Kib. 736./1928.	¹⁶ Á.i. 5932./1930. ¹⁷ Isk. 1924. II. 3. ¹⁸ Fszb. kih. 2658./1932. ¹⁹ Ti. 40./1934. ²⁰ Ti. 31./1939. ²¹ Ti./2700./1936. ²² Ti. 875./1939. ²³ Ti. 40./1940. ²⁴ Rk. 69./1941. ²⁵ Ti. 295./1942. ²⁶ Áisk. 42./1946. ²⁷ Áisk. 78./1946. ²⁸ Áisk. 87./1946. ²⁹ KTJKV 1947./9. ³⁰ U.o.

Az államosítás

A pacsai iskola államosításának folyamata nyomon követhető a járási főjegyző irataiból és a helyi képviselőtestület jegyzőkönyveiből.

1948. május 29-én járási tiszti értekezlet volt a faluban, amelyen 13 körjegyző, a járási főjegyző, a járási gazdasági felügyelő, az irodatiszt és a járási MDP titkár vett részt. Az értekezlet úgy határozott, hogy „kéri a kormányzatot gyors és sürgős intézkedésre, hogy még a mostani iskolai év befejezése előtt az összes egyházi iskolák államosítása megtörténjen.”¹

A pacsai képviselőtestületben egyhangú döntés született e tárgyban.² Még a tanév vége előtt járási értelmiségi ankétot tartottak, ahol a jegyzőkön kívül 82 közigazgatási alkalmazott és 164 tanító vett részt. A jelentések szerint itt is lelkesen kérték az államosítást, sürgették is, hogy nyári szabadságukra már állami tanítóként mehessenek.³

Júniusban egy tanév végi értekezleten Horváth György tanító bejelentette a testületnek, hogy a következő tanévben indul a nyolcadik osztály, Gombos Károly tanító pedig tájékoztatta kollégáit, hogy megalakult az úttörőcsapat.

Ezen eseményekkel az iskola történetének első szakasza lezárult.

Landi Ferenc (1882–1965) életének legfontosabb állomásai

1882	Megszületik Nagykorpádon
1902	Tanítói oklevelet szerez Csurgón
1903–1909	Tanító Zalabéren
1909	Pacsára kerül; kántortanító, iskolaszéki jegyző és az ismétlő iskola vezetője lesz
1911	A pacsai járás ipartestületi jegyzője, a képviselőtestület választott tagja
1914	Bevonul, majd fogságba esik
1918	Hazatér a fogságból
1919	A Tanítók Országos Egyesületének tagja, a paraszttanács, a munkástanács, a direktórium és a járási tanács elnöke
1920	Felfüggesztik tanítói állásából, majd Hajmáskérre, később Pózvára internálják
1921	Rendőri felügyelet mellett hazatérhet
1922	Visszahelyezik állásába
1925	Ismét képviselőtestületi tag, a kapornaki esperesi kerület tanítói karának elnöke, a leventegyeselet ellenőre, a Pacsai Társaskör jegyzője
1929	Igazgató tanító
1931	A faiskola felügyelője
1933	A pacsai ipartestület jegyzője
1934	A pacsai egészségügyi bizottság jegyzője
1935	A dalkör vezetője
1936	A Gazdakör egyik alapító tagja, a népművelési bizottság gondnoka és előadás-vezetője
1938	Iskolafelügyelő lesz, majd saját kérésére nyugdíjazták
1965	Keszthelyen meghal

Jegyzetek:

¹ Fj. 2920./1948.

³ KTJKV 1948. május

² Fj. 2934./1948.

Úgy érzem, régi adósságomat törlesztettem, és kötelességemet teljesítettem azzal, hogy megírtam szülőfalum történetét.

Tisztelettel ajánlom e könyvet azoknak, akik Pacsán születtek, és jelenleg is itt élnek, akik itt születtek, de az élet elsodorta őket más vidékre, akiknek ezt a települést jelölte ki a sors lakóhelyül és mindazoknak, akiket érdekel egy kis magyar falu múltja.

A több évig tartó kutatómunka során örömmel tapasztaltam az önzetlen segítőkészséget mindazok részéről, akikkel kapcsolatba kerültem.

Sok időt töltöttem el a Zala Megyei Levéltárban, melynek dolgozói ha kellett, szakmai tanácsot adtak, és folyamatosan bocsátották rendelkezésemre a több száz kilónyi iratanyagot.

Rendkívül nagy örömet jelentett volt diákjaim folyamatos érdeklődése és közreműködése.

Voltak, akik a fényképek elkészítésében segítettek, mások a számadatok feldolgozásából vették ki részüket, de olyanok is akadtak, akik a levéltári és könyvtári kutatómunkával sok időt töltöttek el.

Megérdemlik, hogy nevüket felsoroljam: Ágoston Márk, Botyánszky Tamás, Csiszár Lajos, Garai József, Henczi Ágota, Henczi Nóra, Hencsei Hajnalka, Kopácsi Krisztián, Kovács Krisztián, Kovács László, Lakatos István, Lázár István, Major Béla, ifj. Méhes Tamás, Nagy Balázs, Nagy Szabolcs, Radócsai László és Sebestyén György.

Folyamatos segítséget jelentett a családom támogatása, ami a kézirat első bírálatától a számítógépes feldolgozásig terjedt.

A jelenlegi önkormányzat és Nagy Kálmán polgármester kezdettől fogva szívügyének tekintette a kiadvány megjelenését. Ebben nagy segítségünkre volt Dr. Vándor László megyei múzeumigazgató.

Mindenkinek megköszönöm a segítséget és a támogatást.

Pacsa, 1998.

Mészáros Ferenc

Irodalom:

A szabharc.	A szabadságharc zalai honvédei 1848–49	Zalai Gyűjtemény 33. 1992
Ái.	ZML.	Államépítészeti iratok
Áisk.	ZML.	A pacsai Általános Iskola irata XXVI. 1946–60.
Al.	ZML.	Alispáni iratok
Bárczi 1978.	Bárczi-Benkő-Berrár	A magyar nyelv története
Tankönyvkiadó, Budapest 1978.
Bencze 1986.	Bencze Géza	Zala megye leírása a reformkorban
Zalai Gyűjtemény 23. szám
Benkő 1992.	Benkő Loránd	A magyar nyelv történeti nyelvtana.
A kései ómagyar kor. Morfemetika
Akadémiai Kiadó, Budapest 1992.
Bogdán 1991.	Bogdán István	Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig
Akadémiai Kiadó, Budapest 1991.
Czobor 1908.	Zala vármegye érvényben levő szabályrendeletei	Zalaegerszeg, 1908.
Csánki 1897.	Csánki Dezső	Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III.
Budapest, 1897.
Degré 1969.	Degré Alajos	Pacsa, a nagy, de védtelen falu
Zalaegerszegi Műsorkalauz, 1969.
Erdélyi 1908.	Erdélyi László	A tihanyi apátság története
Budapest, 1908.
Fb.	ZML.	A pacsai Földigénylő Bizottság iratai 1945–48 XVII.
Fbiz.	ZML.	Zala megye főispánjának bizalmas irata
Fj. kig.	ZML.	A pacsai járási főjegyző iratai XXI.
Fj. kih.	ZML.	Közigazgatási iratok
Fne.	ZML.	A pacsai járási főjegyző iratai XXI.
Fszb. kig.	ZML.	Kihágási iratok
Fszb. kih.	ZML.	Kiss Lajos Földrajzi nevek etimológiai szótára
Akadémiai Kiadó, Budapest 1988.
		A pacsai járási főszolgabíró iratai IV. B. 419.
		Közigazgatási iratok
		A pacsai járási főszolgabíró iratai IV. B. 419.
		Kihágási iratok

Füssy 1902.	Füssy Tamás	A zalavári apátság története a legrégebbi időktől fogva napjainkig Szent István Társulat, Budapest 1902.
Glasser 1929.	Glasser Lajos	A Dunántúl középkori úthálózata Századok, LXIII. évfolyam 1929. 7–8. szám
Györffy 1977.	Györffy György	István és műve Gondolat, Budapest 1977.
H.	ZML.	Határviták F. 95.
Holub 1917.	Holub József:	Zala megye vámhelyei és úthálózata a középkorban Századok LI. évfolyam 1917.
Holub 1929.	Holub József:	Zala megye története a középkorban I–II. Pécs, 1929.
Holub 1933.	Holub József:	Zala megye községei a középkorban Kézirat a Zala Megyei Levéltárban
Holub 1960.	Holub József:	A bortermelés Zala megyében 1526 előtt A Göcseji Múzeum Közleményei, 12. szám
Holub 1963.	Holub József:	Zala megye középkori vízrajza Zalaegerszeg, 1963.
Ip.	ZML.	Inkvizíciós perek IV./1. bb
Isk.	Pl..	A pacsai római katolikus egyházközség iskolaszéki jegyzőkönyve
Kib.	ZML.	A Közigazgatási Bizottság iratai
Kiss 1988.	Kiss Lajos	Földrajzi nevek etimológiai szótára Akadémiai Kiadó, Budapest 1988.
Kj.	ZML.	A pacsai körjegyző iratai, rendezetlen
Kollár 1894.	Kollár Jánosné	Napló jegyzetek Zalaegerszeg, 1894.
Kotnyek 1978.	Kotnyek István	Az alsófokú oktatás Zala megyében 1918-ig Zalai Gyűjtemény 9. 1978.
Ktkjv.	ZML.	Pacsa község képviselőtestületének jegyzőkönyvei
Landi 1937.	Landi Ferenc	Írások az életből Pacsa, 1937.
Lex.	Zala megyei helytörténeti lexikon	Zala Megyei Levéltár
Ll.	ZML.	Levéltári letétek, alapszabályok IV./433.
M.Sz.	Magyar Szociológia Intézet községi adatgyűjteménye, Pacsai járás	Zala Megyei Levéltár

M.t. 1962.	Magyarország története I-III.	Tankönyvkiadó, 1962.
M.t.f. 1989.	Magyar történelmi fogalomtár	Gondolat, Budapest 1989.
M.t.f.gy. 1980.	Magyar történelmi fogalomgyűjtemény	Eger, 1980.
Mérei 1981.	Mérei Klára	Zala megye ipari statisztikája 1942. Zalai Gyűjtemény 80. 1981. A kapornaki apátság története I-II. Kalocsa, 1942. A Pacsai Nemzeti Bizottság iratai Zala megye műemlékei Zalaegerszeg, 1979. Pacsa nagyközség iratai V. B. Jegyzői iratok A nagykapornaki járási szolgabíróság elnöki iratai A nagykapornaki szolgabíró titkos iratai Zala megye földrajzi nevei Zalaegerszeg, 1964. Zala megye népesség-összeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei III. (1745-1771) Akadémiai Kiadó 1993. Pacsai szolgabírói vegyes elnöki iratok A veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai (1554-1760) Veszprém, 1947. A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630-1950) München, 1987. A pacsai Plébánia iratai Polgári perek F. 46. Pacsai vegyes szolgabírói iratok A Pacsai Római Katolikus Elemi Népiskola iratai VIII. 215. A Magyar Államrendőrség Pacsai Járási Kapitánysága iratai XIV. Három nemzedék AKV Maecenas Budapest, 1989. Tanfelügyelői iratok Tanfelügyelői iktató
Nagyfalussy 1942.	Nagyfalussy Lajos	
Nb.	ZML.	
Németh 1979.	Németh József	
Nk.j.	ZML.	
Nkeln.	ZML.	
Nkt.	ZML.	
Ördög 1964.	Ördög Ferenc	
Ördög 1993.	Ördög Ferenc	
Peln.	ZML.	
Pfeiffer 1947.	Pfeiffer János	
Pfeiffer 1987.	Pfeiffer János	
Pl.	Plébánia	
Pp.	ZML.	
Pv.	ZML.	
R.k.	ZML.	
Rki.	ZML.	
Szekfü 1989.	Szekfü Gyula:	
Ti.	ZML.	
Tik.	ZML.	

Tilkovszky 1993.	Tilkovszky Lóránt		Széchenyi István Zala megyei uradalmi Zalai Gyűjtemény 34. 1993.
Turbuly 1996.	Turbuly Éva		Zala vármegye közgyűlési jegyző- könyveinek regesztái (Zalai Gyűjtemény 39.) 1996.
U. Urbáriumok 1959. V.kig.	ZML. Urbáriumok század ZML.	XV-XVIII.	Pacsa község Urbárium Akadémia Kiadó, 1959.
Vályi 1799.	Vályi András		A Pacsai cs. kir. Vegyes szolgabíró- ság iratai Közigazgatási iratok IV. B. 177.
Zmk.	ZML.		Magyar Országának Leírása Buda, 1799. Zala megye közgyűlési jegyzőköny- vei

Pacska község dűlőnevei (ZMF)

1. Temető ucca: Deják Ferenc ucca (Deák Ferenc utca)
2. Benna ucca, Benna ragadványnevű emberről.
3. Malom ucca: Csányi ucca (Csány László utca)
4. Fejjér köz, egyik lakójáról kapta a nevét.
5. Tavasz ucca (Tavasz utca)
6. Bogarasok (Növényvédő Állomás) Az itt székelte Növényvédő Állomás dolgozói kezdetben burgonyabogár irtásával foglalkoztak. Innen van a „bogaras” elnevezés, amely eleinte a dolgozókra vonatkozott. Később a székházukra is.
7. Hertelendi-major, Hertelendy nevű egykori tulajdonosáról.
8. Korán-gyár (Téglagyár) A Pacsai Első Tégl- és Tetőzsindelygyár egyik társtulajdonosa volt Korein Jenő, akinek a nevét a lakosság „KORÁN”-ra magyarosította.
9. Bartozs-gyár (II. sz. téglagyár) Bartos nevű egykori tulajdonosáról.
10. Kosut ucca (Kossuth Lajos utca)
11. Rákóci ucca (Rákóczi Ferenc utca)
12. Fő ucca: Szabaccsák tér (Szabadság tér)
13. Gagarin ucca (Gagarin utca)
14. Bot köz
15. Zsidó-templom ucca, a háború előtt itt állt a zsinagóga.
16. Tobán (Kisfaludy utca)
17. Rajki ucca (Rajki utca)
18. Rákos-udvar: Rákos ucca. A Kisfaludy utcából nyílt zsákutca, nevét egyik lakójáról kapta.
19. Csicsa-udvar. A Kisfaludy utcából nyílt hosszú udvar, több lakással. Nevét az első ház gazdag tulajdonosáról kapta, akit Kucsébernek hívtak, a Csicsa ragadványneve volt.
20. Rozmaring ucca: Petőfi ucca: Eszemiszom ucca (Petőfi Sándor utca). Korábban Fery Oszkár utca volt. Az utcában szegényebb emberek laktak, akiknél a cséplés rövid ideig tartott, s így a cséplőgép naponta több helyre is eljutott. A gépészt és etetőt minden háznál, tehát napjában többször is megvendégelték.
21. Dénes-udvar: Hosszú udvar. Nevét a szélső lakóház tulajdonosáról kapta.
22. Verga-kut, közkút volt az út mellett, a „Verga” család háza előtt.
23. Nemes-kut, közkút a „Nemes” ragadványnevű család háza előtt.
24. Sáska-kut, közkút a „Sáska” ragadványnevű család háza előtt.

25. Cigán köz: Szili köz. Az itt élő családokról kapta a nevét.
26. Boros-kut, közkút a „Boros” család háza előtt.
27. Böröc Laci-kut, közkút a „Böröc” család háza előtt. Mivel sok ilyen nevű ember élt a faluban, a keresztnévre is szükség volt a hely pontos meghatározásához.
28. Bajci-udvar: Hosszú udvar, amely a Kisfaludy utcából nyílt. Nevét a „Bajci” ragadványnevű családról kapta.
29. Pacsatüttös (Pacsa II. kerület)
30. Fő ucca (Fő utca)
31. Hegyi ucca: Béke ucca (Béke utca)
32. Kis ucca (Kis utca)
33. Felső-berek: Föső-berek (Felső berek)
34. Középső-berek (Középső berek)
35. Belső-berek: Beső-berek (Belső berek)
36. Ósó-berek: Alsó-berek (Alsó berek)
37. Káboasztázs-berek, a falu határának legjobb káposztatermő része volt.
38. Legelő
39. Bitang-rét. Értéktelen terület, ritkán lehetett kétszer kaszálni.
40. Föső-nyíres: Fölső-nyíres: Nyíres-fölső (Nyíres felső) Régen nyírfaerdő volt a helyén.
41. Csuszó (Cuszó domb) Meredek domboldal. Régi említése: „nevezett éven az igricei marhák egészen a csuszó dombig elmentek” (Határviták 1812)
42. Cseke (Cseke puszta) Régi említése „Balogh István nevű férfi a Csekeji malomban molnár mesterséget 3 évig tanulta, majd utána még három évig maradt ott.” (Polgári perek 1755)
43. Szentes alla. Nevét a „Szentes” családról kapta. Régi említések: „Kispachai Zentes Tamás (1550) Szentesi erdő, Szentesi dűlő (Polgári perek 1751) („Szentes nevezetű erdő, amellis a pacasai lakosok által kiirtatott” Polgári perek 1755)
44. Akasztó-rét. A hagyomány szerint kivégző hely volt.
45. Pántlika-rét. Keskeny sáv.
46. Csuszó alla. A Csúsó domb alatti terület.
47. Sáska-ház. Sáska nevű tulajdonosáról. A falutól teljesen külön levő, egyedülálló ház volt, amelyet a tulajdonos engedély nélkül épített 1920-ban.
48. Vásártér. Itt zajlottak az országos havi- és hetivásárok.
49. Cseke-patak
50. Papkert. Egykor egyházi birtok volt.
51. Zalapáti-úti-dűlő (Zalaapáti úti felső

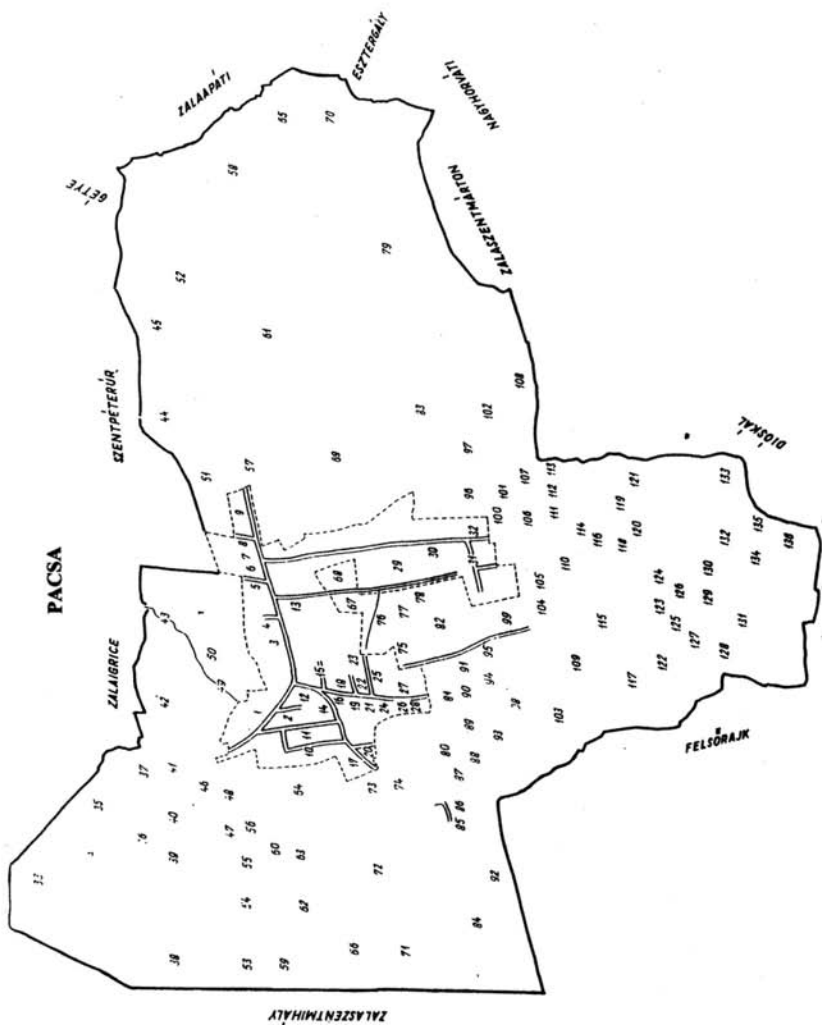
52. Beláka Beláka. Régi említése: Az Isaborba vezető „Baláka nevű erdőbe jártak a parasztok makkoltatni, de csak alattomba” (Polgári perek, 1746) Elképzelhető, hogy alapja a szláv Blaca főnév.
53. Baranyaji-berek. Baranyai nevű egykori tulajdonosáról.
54. Sziget, „Sziget-ben levő részét zálogba adta. (1700. Lex. 100)
55. Sziget-eleje
56. Ósó-nyíres: Alsó-nyíres: Nyíres-alsó
57. Zalapáti-úti-düllő (Zalaapáti úti alsó)
58. Andorháza
59. Kógyár. Régi említése „hasonló képen a Kugyár előtt két szekérre valót ...” (Polgári perek 1759)
60. Tóji-düllő. A végében tó volt.
61. Káli-úti-föld (Isabor). Régen elpusztult falu helye.
62. Széna-rét. Régi említése: „Széna rete mellett eladtak ...” (Kápt. jkv. 1676. Lex. 91.)
63. Körtéses. A hagyomány szerint jó körtetermő határrész volt.
64. Kertek alla: Kert alla (Kertaljai)
65. Kizs-berek (Kisberek)
66. Sztalim-berek. Urasági birtok volt, amelyet 1945-ben osztottak fel.
67. Cseke-tó. A Cseke patak által táplált hajdani tó volt, melyet halastóként is emlegettek. Régi említése: „Cseke Tava dülőben” levő írtásföldek. (Polgári perek 1751.)
68. Tömpe-horgos
69. Ritka. Régi említése: „A szentpéterúriak a horváti malomba járván ritka nevezetű erdőre érven ...” (Polgári perek 1746.)
70. Buberek (Buberek). Régi említései: 1335. Villa Buberek, 1351. Boberk, 1640. Bwberek, (Lex2.) „Bwberek possessiobeli birtok. (Zalavári hh. 1549.) Valószínűleg összsláv eredetű. A Bobrek szláv helységnév mintájára keletkezett. A berek szó csak későbbi népetimológiai beleértés (Fne.I. 258.)
71. Fűsz-kut: Fisz-kut (Füzkuti)
72. Nag-gödör: Nagy Gödör
73. Góla-híd
74. Góla-gödör
75. Baglad. Régi említése: „Baglatt mellett” „onnan Baglad völgyön által vágván Pacsa télé...” (Polgári perek 1755.) A szó a bagoly alapú Bogliod személynévből keletkezhett. (Fne. I. 136.)
76. Mise-út. A túttósiek ezen a gyalogösvényen rövidítették le a miséjárás útját.
77. Lugosi-horgos. Lugosi nevű egykori tulajdonosról.

78. Bertók-horgos. Bertók nevű egykori tulajdonosról.
79. Poletár: Proletár (Proletár keleti) 20. századi képződmény: szegény emberek kis területű földjei voltak itt.
80. Hammad. Régi említései: „Kamadon eladtak” (Kápt. jkv. 1676. Lex. 91.) „Hammadon két holdat” (Polgári perek 1759.)
81. Kis-rét
82. Ósóritka: Alsó-ritka (Kereszturi)
83. Poletár: Proletár (Proletár nyugati)
84. Tütösiberek
85. Zsupán-kereszt. A Zsuppán nevű család állította.
86. Csapás
87. Homokos
88. Homokozs-gödör, Homokbánya.
89. Görbe-út
90. Vállus. Régi említései: „valusban” (Kápt. jkv 1676. Lex. 91.) „vallusban egy holdat” „vallus nevezetű Düllőben” (Polgári perek 1759.)
91. Péntek-föld. A 19. században Péntek György nevű jegyző és kántortanító illetményföldje volt.
92. Koma-kut. Régi említései: „a Koma kuttian fölü” eladták (Kápt. jkv. 1676. Lex. 91.) „Koma kuttya” (Polgári perek 1750.)
93. Iván-irtás
94. Hegy-út (Hegyí út). A szőlőhegy felé vezető út. Régi említése: „Szőlő hegy uttiban” (Kápt. jkv. 1676. Lex. 91.)
95. Naty-hety-út. A szőlőhegyre vezető fontosabb dűlőút. Régi említése: „A Patsai Szőlő Hegvregjáró ut mellett” (Polgári perek 1759.)
96. Büki-domb
97. Rekken. A hagyomány szerint valaha település volt itt, azonban írásos nyoma nem került elő.
98. Másodosztál. A termőföld minőségét jelzi a név.
99. Kis-mezző
100. Keréttési-lap: Keréttés
101. Hosszi-keréttés
102. Gyümölcsös. A régi gyümölcsös emléket néhány diófa őrzi.
103. Hegy-gyepü. Régi említései: „a Hegynek Gyepüje” (Polgári perek 1750.) „a Szőlők Gyepüje mellett megyen” „Sándor István szöleje mellett van a hegynek gyepüje” (Polgári perek 1755.)
104. Csoba-kut (Alsó csobakut). A hagyomány szerint Attila fia, Csaba királyfi itt pihent meg, amikor atyja halála után menekülnie kellett. Azóta létezik a kút, amelynek kitűnő összetételű és egészséges vize van.
105. Ország-rét. Egyik tulajdonosáról kapta a nevét.

106. Cser-hát
107. Benkő-lap. Benkő nevű egykori tulajdonosáról.
108. Határ-vőgy. A dióskáli, a szentmártoni és a pacsai határ itt találkozott régen.
109. Harmad-osztál. Silány termőföld volt.
110. Gula-kert (Gulya-kert)
111. Antal-agácás. Antal nevű egykori tulajdonosáról
112. Antal-kereszt. Antal nevű család állította.
113. Meggyesi-agácás
114. Farkaskereszt. Farkas nevű család állította.
115. Tütősi-hegy
116. Hegy alla (Hegyalja)
117. Hittfán-hegy. Gyakran megfagy a termés.
118. Csoba-kut (Felső csobakut)
119. Kerék-erdő (keleti kerek erdő)
120. Kerék-erdő (Nyugati kerek erdő)
121. Török-csapás. A még akkor kanász Inkey báró itt csapta le a pogányvári török basa fejét
122. Sándor (Sándorhegy)
123. Tót-Marci-horgos. Tóth Márton nevű egykori tulajdonosról.
124. Kápónaji-kereszt
125. Kápóna. 1763-ban épült. Állítólag itt van az isabori harang.
126. Cukor-horgos. Cukor nevű egykori tulajdonosról.
127. Kápónaji-hegy (Kápolnai hegy)
128. Tót-hegy (Tót hegy)
129. Derék-hegy (Derék hegy)
130. Haramija-vőgy. Zsiványok tanyája volt.
131. Gurdon (Gurdony). Régi említése: „Gurdon alla” (Polgári perek 1750) Köznévi előzménye a gordon-gurdon gyomnövény, jelentése gazos, bozós terület. (Fne. I. 536.)
132. Sári-sűrű
133. Vargyas. Régi említései: „Varjason kertig” „Vargyas” (Polgári perek 1755) Valószínűsíthető, hogy a varjú madárnév vargyas változata a név alapja, olyan területet jelöl, ahol sok varjú él.
134. Küfejtő
135. Büdös-tó. A mélyen fekvő részen eső után megáll a víz, és gyakran megromlik.
136. Gábor-tag
(Gyűjtötte: Mészáros Ferenc tanár. 1964-ben. Új adatokkal kiegészítve 1998-ban. Adatközlők: Kucséber József 75. és Mészáros Imre 55. é.)

Dűlőnevek és határelemek, amelyek ma már nem léteznek

137. „Duránczás” (Polgári perek 1755.)
138. „Toka hegy” „Toka helynél kezdődik a tütösi határ” (Polgári perek 1755.)
139. „Keresztes tölgy” Határelem. (Polgári perek 1755.)
140. „Herczeg tölgyfa” (Polgári perek 1755.)
141. „Lengyeli puszta” A határ „job szélről Lengyel Puszta” (Polgári perek 1746.)
142. „Király higgya” (Lengyel mellett) „Király hidgya vagyis tőtése mellett” (Polgári perek 1746.)
143. „Komakuti patak” (Határmegállapítás 1825.)
144. „Isebori Bökös” (bükkös) (Polgári perek 1755.)
145. „Ürmös gyöp” (Polgári perek 1755.)
146. „Lengyeli dobogó”, a lengyeli patakon levő híd (Polgári perek 1756.)
147. „Borz lyukak”, „onnénd nyugat felé tartván a Borz lukakra” (Polgári perek 1755.)
148. „Katona temetése” (Határviták 1755.)
149. „Almás”, „van Almásban is két szekérre való” (Polgári perek 1759.)
150. „Puposvita”, „a Pacsatüttösi határhoz tartozó Puposvitai dűlőben vermet ásott.” (Fszb. kig. 288/1940.)
151. „Peterzolei” (Zalavári hh. lt. Lex.40.) „a Pachai szőlőhegyen Peterzolai nevű szőlőből adományoz a Darabos családnak” (Zalavári hh. lt. Lex. 40.)
152. „Kányahegy”, „az Issebor Kányahegyen fekvő 4 hold szántó” (Zalavári hh. lt.1565. Lex. 52.) „ Kánya hegyi középső dűlőben” (Polgári perek 1755.)
153. „Facsar kutra”, „A Facsar kutra dűlőben 2 hold irtásföld” (Polgári perek 1755.)
154. „Karachonygyepe”, „Issebori Karachonygyepe nevű helyen fekvő” (Zalavári hh. lt. 1565. Lex. 54.)
155. „Isthwanfewlde” (Istvánföldre), „két hold árendában levő szántót az Isthwanfewlde nevű helyen”
156. „Zelesreth” (széles rét) „Zelesrethen az Egres-en fekszik.” (B protokollum Lex. 41.)
157. „Thenkezewles” (Tenkeszőlős) „a Thenke testvérektől vásárolt Thenkezewlesnek nevezett régtől fogva elhanyagolt szőlő” (B protokollum 1551. Lex. 29.)

2. sz. melléklet

Az összeírt lakosság életkora

Év	Pacsa	Igrice	Tüttös	Összesen
1757 (4. sz.)	22,30	20,78	20,73	21,27
1767 (7. sz.)	26,70	20,40	29,05	25,38
1771 (8. sz.)	26,19	20,20	20,65	22,34

Lakásviszonyok a 18. század második felében

fő/ ház	Pacsa			Zalaigrice			Tüttös			Együtt		
	1757	1767	1771	1757	1767	1771	1757	1767	1771	1757	1767	1771
1	-	2	-	-	-	-	-	1	-	-	3	-
2	5	19	2	-	1	1	-	10	1	5	30	4
3	13	23	11	1	-	-	3	8	6	17	31	17
4	21	27	10	2	-	3	3	5	4	26	32	17
5	13	15	17	4	5	4	3	4	4	20	24	25
6	13	6	19	3	5	5	3	2	5	1	13	29
7	5	4	18	2	4	3	3	1	5	10	9	26
8	6	-	10	1	3	3	-	1	3	7	4	15
9	5	1	3	1	-	1	-	-	3	6	1	7
10	3	-	3	-	3	1	-	-	1	3	3	5
11	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
12	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
13	-	-	1	-	-	-	1	-	-	1	-	1
14	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	1	1
	84	97	96	14	21	21	16	33	33	114	151	150

Az egy házra jutó lakosok száma

Év	Pacsa	Igrice	Tüttös	Összesen
1757 (4. sz.)	5,1	5,7	5,5	5,4
1767 (7. sz.)	3,7	6,5	3,9	4,7
1771 (8. sz.)	5,9	6,0	6,0	5,9

A lakosság életkor szerinti megoszlása a 18. században

4. sz. 1757

Életkor	Pacsa		Igrice		Tüttös		Összesen	
	fő	összlakos- ság %-a	fő	összlakos- ság %-a	fő	összlakos- ság %-a	fő	összlakos- ság %-a
60–	10	2,30	2	2,50	1	1,13	13	2,15
50–59	4	0,90	3	3,75	2	2,27	7	1,49
40–49	55	12,70	9	11,25	6	6,81	70	11,62
30–39	68	15,70	9	11,25	13	14,77	90	14,95
20–29	78	18,00	15	18,75	14	15,90	107	17,77
10–19	83	19,10	14	17,50	25	28,40	122	20,26
1–9	136	31,30	28	35,00	27	30,68	191	31,72
Össz.	434	100,00	80	100,00	88	100,00	602	100,00

7. sz. 1767

Életkor	Pacsa		Igrice		Tüttös		Összesen	
	fő	összlakos- ság %-a	fő	összlakos- ság %-a	fő	összlakos- ság %-a	fő	összlakos- ság %-a
60–	12	3,28	3	2,17	2	1,58	17	2,70
50–59	24	6,57	6	4,34	7	5,55	37	5,88
40–49	52	14,24	12	8,69	16	12,69	80	12,71
30–39	83	22,73	11	7,97	30	23,80	124	19,71
20–29	76	20,82	24	17,39	33	26,19	133	21,14
10–19	110	30,13	39	28,26	37	29,36	186	29,57
1–9	8	2,19	43	31,15	1	0,79	52	8,26
Össz.	365	100,00	138	100,00	126	100,00	629	100,00

8. sz. 1771

Életkor	Pacsa		Igrice		Tüttös		Összesen	
	fő	összlakos- ság %-a	fő	összlakos- ság %-a	fő	összlakos- ság %-a	fő	összlakos- ság %-a
60–	14	2,46	1	0,78	4	2,05	19	2,13
50–59	27	4,74	6	4,68	7	3,58	40	4,48
40–49	62	10,89	11	8,59	17	8,71	90	10,08
30–39	63	11,07	10	7,87	18	9,23	91	10,20
20–29	100	17,57	25	19,53	40	20,51	165	18,49
10–19	133	23,37	40	31,25	51	26,15	224	25,11
1–9	170	29,87	35	27,34	58	29,74	263	29,48
Össz.	569	100,00	128	100,00	195	100,00	892	100,00

Landi Ferenc tanítót a Tanácsköztársaság bukása után internálták. Az ügyben sok akta keletkezett, ezek egy része Landi kezébe került, és lehetőséget kapott, hogy a számára legérdekesebbeket lemásolja, de azt a község vezetői nem tudták. Az alábbi szemelvény eredetije a tanító kézírásával készült, és a család gyűjteményéből való:

„Szolg.jegy. 1919. nov. 17. Kérem mell közs. bizonyítvány alapján Landi F. tanító és Lázár Ágoston pacasai lakosokat internáltatni, mivel a kommunizmus értelmi szerzői voltak a község sőt a járás területén is. Most jöllehet Landi Ferenc ellen az ügyészség a vádat elejtette. de mint oly nagy kommunista, a nép felháborodása és elégedetlensége oly nagy ellene, hogy már fenyegetőznek is, ha másodszor a községben mint mótely, a jelenlegi helyzetet a községben nagyon befolyásolhatná ... stb.

Erős alhadnagy

Pacsa község előljárósága ezennel hivatalos hitelességgel igazolja, hogy Landi Ferenc k.tanító Pacsa községben a kommün alatt falusi illetve a járási tanács elnöke volt, már mint orosz fogoly a kommunista elveket vallotta és itt a községben a népgyűléseken a kommunizmus érdekében harcolt, nagy része volt abban, hogy a kommunista párt a községben megalakult. Mint tanító, a haza, illetve állam területi épség és zászlaja ellen küzdött. Bár az ügyészségtől felmentetett, illetve szabadlábra helyezte, az előljáróság azonban nem törheti, hogy ezek után nevezett továbbra is a községben tanítóskodjék, miért is kéri, hogy úgy a nevezettet, mint apósa Lázár Ágoston, ki hasonló vádakkal van illetve, terhelve, és tartózkodása a községben nem is kívánatos, a katona parság által internáltassanak.

Pacsa, 1919. nov. 17.

Gömbös jegyző, Papp Zsigmond bíró, láttam Pálffy.

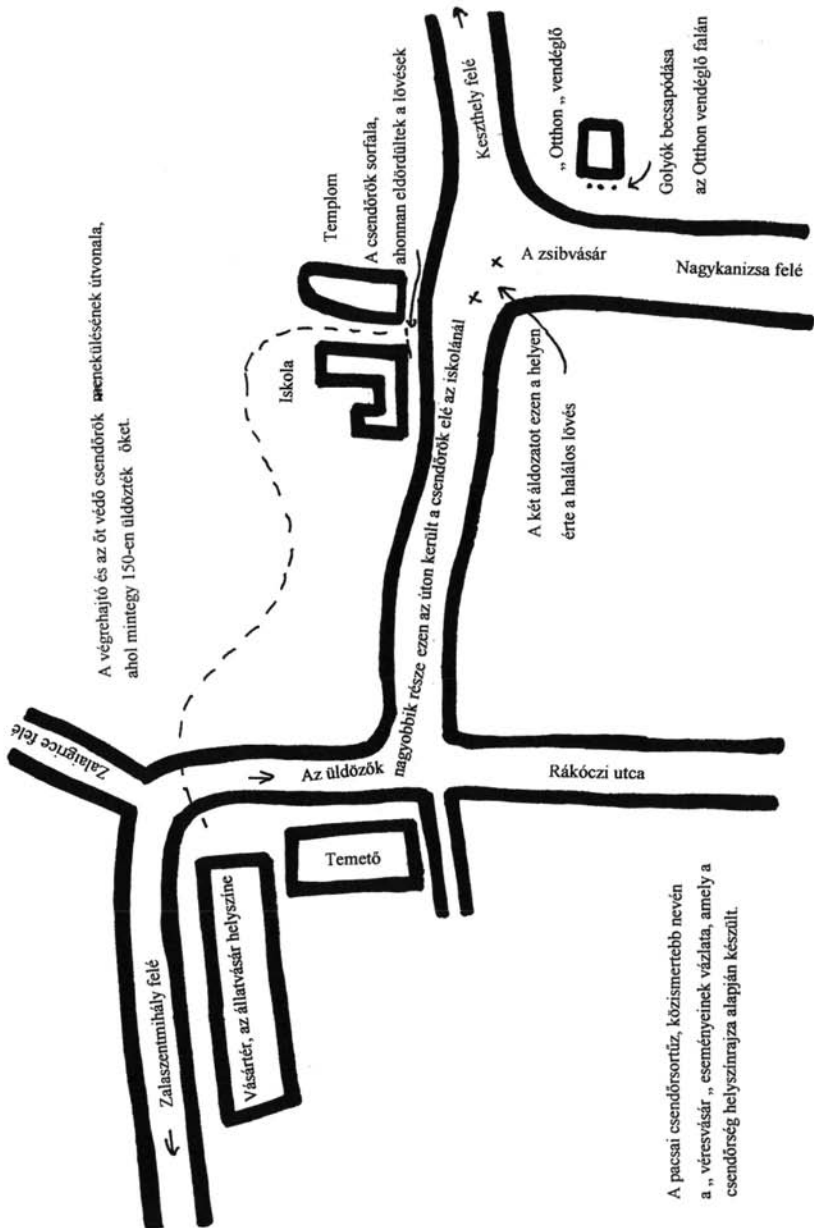
1920. júl. 5-én (az isk.sz. tagok kérvényére) Jukh Béla kihallgatása. Landi Ferenc érdekében beadott kérést láttam, és szabadlábra helyezése tárgyában a következőket mondhatom érdektelenül - Feltételes szabad lábra helyezését nem ellenzem, mert csak úgy lehet ismét fokozatosan idővel, ha megjavult, szabadságát visszaadni, azonban tekintettel arra, hogy kompromittált ember, és a pacasai nép gyengébb erkölcsű és bíráló képességű része, mely egyszersmind féktelenkedő hajlamú, és osztálygyűlölettel van eltelve, benne egy vezért lát és vértanút, nem javasolhatom, hogy éppen Pacsára szabadságolják, és ez ellen óvást emelek, mert ide való visszatérte izgalmakat

fog szülni. Tekintettel arra, hogy Pacsán tanító nem lehet ügysem többé, nincs is különös ok rá, hogy Pacsára szabadságoltassék.

1920. aug. 5. Szabadlára helyezését véleményezem, de nevezettnek Pacsa községbe való visszatérése növelné az az úr ellenes úr gyűlölő hangulatot, amely Pacsa és a körülvevő községek lakosaiban különben is nagy mértékben van meg. Nevezett tanítót a köznép szerette, benn apostolatát látja, és a községbe való visszabocsátása esetére mint egy ártatlanul meghurcolt ember fogja üdvözölni, amely a terrorral dolgozó kommunista és az eszmei kommunista között különbséget nem tud tenni. Landi Ferenc szabadlára helyezését, illetve rendőri felügyelet alá helyezését tehát véleményezem az-
zal, hogy nevezettnek Pacsa községben való visszatérése a közrendre káros volna, miért is a rendőri télügyelet alá helyezés ügyében hozandó határozatban kimondandó volna, hogy nevezett tartozik a pacsai járás területét elhagyni.

Laubhaimer Alán
szolgabíró"

5. sz. melléklet

A pacsai csendőrsortűz, közismertebb nevén a „ véresvásár „ eseményeinek vázlata, amely a csendőrség helyszínrajza alapján készült.

Menük a Kollár kastélyban 1883

Lakodalmi menü

Először jön a leves, egye kinek kedves;
Fogas vad disznó hus – ezt nem eszi koldus.
Marhasült és ragou e fogás két tagú!
Pulyka kappan sülték rendszerint becsültek –
Fáczányos káposzta, gyomrot el nem rontja.
Fagylalt creme és torta, főleg nő óhajtja.
Czukorka sajt csemege – ez az ebéd vége,
Jó borok és pezsgő! ez mind jó kedv szerző!
Végre kapsz feketét, – nem levest de kávé.
Ha még mind ez nem elég – telhetlen vagy vendég.

Névnapi menü

Barna leves borsóval, jó ha nincsen elsózva!
Krafli fogas és aspique, csak is ingyencznek izlik!
Marha filé és mártás, nem kell ahoz egyéb más!
Hát fáczányos káposzta! ki az ki nem fogyasztja?
Récze, pulyka és nyulnak. pártfogói akadnak!
Crème, fagylalt és piskótát, csak nyaláncok faldossák!
Torta csemege és sajt, sok gyomornak okoz bajt!
Mokka kávé óhajt a – teli gyomor bánatalma!
Murczi 's bor közt ujulhat, jó kedv és víg hangulat

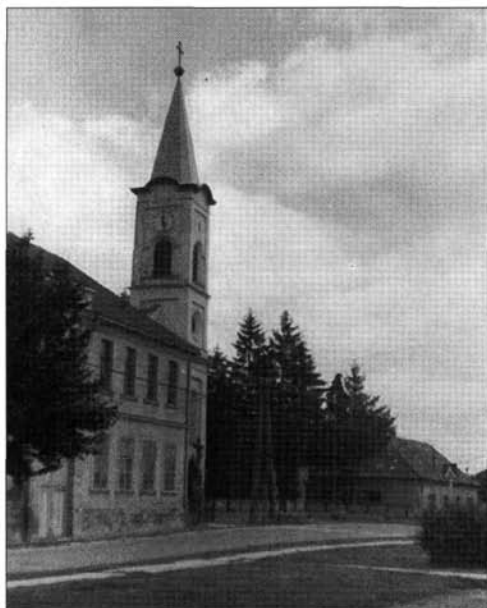
Szerző: Szentmihályi Rezső

1. kép. Színjátszók csoportképe a '20-as évekből Ink Béla plébánossal és Landi Ferenc tanítóval

2. kép. Falusi verebek c. színmű előadójának csoportképe 1941-ből

3. kép. Az iskola és a templom
az '50-es években

4. kép. Az iskola és a templom
ma

5. kép. A főszolgabírói hivatal épülete 1914-ben

6. kép. Ugyanez ma labdarúgó kollégium

7. kép. Falurész 1916-ból

8. kép. Ma az üzlet helyén a Községháza áll

9. kép. Szőlőhegyi kápolna,
épült 1763-ban

10. kép. Római katolikus templom,
épült 1876-ban

11. kép. Szentmihályi család temetkezési helye, épült 1891-ben

12. kép. Pacsa honvédei,
1848-49.

13. kép. Petőfi Sándor szobra

14. kép. Első világháborús emlékmű

15. kép. A második világháború áldozatainak emlékműve

16. kép. Gabonahordás, 1950.

17. kép. Közös munka kezdete a termelőszövetkezetben

Zalai Nyomda Rt. 98 2993
Felelős vezető: Czirkl György vezérigazgató

